

21. Yüzyılda Türkiye'nin Dönüşümü

Editör: Dr. Fatih Tuna

 ÖZGÜR
YAYINLARI

21. YÜZYILDA TÜRKİYE'NİN DÖNÜŞÜMÜ

EDİTÖR
DR. FATİH TUNA

21. YÜZYILDA TÜRKİYE’NİN DÖNÜŞÜMÜ

EDİTÖR
DR. FATİH TUNA

© Özgür Yayınları Tic. Ltd. Şti.

Bu kitabın Türkiye’deki her türlü yayın hakkı Özgür Yayınları Tic. Ltd. Şti’ne aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayımlanamaz, depolanamaz.

E-ISBN • 978-975-447-439-8

1. Baskı • Aralık, Gaziantep 2022

Dizgi/Mizanpaj • Mehmet ÇAKIR
Kapak Tasarımı • Özgür Yayınları

Özgür Yayınları Tic. Ltd. Şti.

Yayıncı Sertifika No: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ 0.850 260 09 97

📞 0.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ ozgurayinlari@gmail.com

Meteksan Basım

Sertifika No: 46519

📍 Beytepe Köyü Yolu No: 3 • 06800

Çankaya / ANKARA

☎ 0.312 395 85 71

Önsöz

21. yüzyılda Türkiye'nin en önemli önceliği, askeri, siyasi, ekonomik, teknolojik alanlarda artan kapasite ve kabiliyetleri, güçlenen altyapısı bağlamında bölgesel ve küresel rolünü yeniden tanımlama ve küresel etkinliğini genişletmek olmuştur. Bu dönemde içeride yaşanan kırılğanlıklar, dış politikada karşı karşıya kalınan meydan okumalar ve uluslararası sistemin dönüşümünün beraberrinde getirdiği belirsizliklere rağmen, uluslararası sistemin önemli bir oyuncusu olma arzusu karar verici aktörlerin temel motivasyonu ve dış politikanın öncelikleri arasında yer almıştır.

Özellikle ekonomik büyümenin içsel ve dışsal zorluklara karşın sürdürülebilir bir zemine oturması ve GSMH'da yaşanan artış, savunma sanayinde yaşanan ilerleme, etkin bir yapıya kavuşan ve çeşitlenen yumuşak güç araçlarının yanı sıra, askeri ve savunma endüstrisi başta olmak üzere birçok enstrümanın dış politika yapımında kullanılması, Türkiye'nin küresel ölçekteki etki alanını genişletmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen uluslararası sistemin yapısı ve güvenlik tehditlerinin hem nitelik hem de nicelik olarak değişim göstermeye başlaması, Türkiye'nin dış politikasını ve güvenlik stratejisini yeniden yapılandırma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle tehdit algısında yaşanan değişimler, kolektif güvenlik anlayışının yerine ülkelerin kendi başlarına ilgilenmek zo-

runda olduğu güvenlik sorunlarında yaşanan artışlar, istikrarsızlıkların bölgesel güvenlik kompleksini kırılganlaştırması Türkiye'nin önceliklerini değiştirmeye başlamıştır.

AK Parti dönemi ile birlikte değişim göstermeye başlayan dış siyasetin hem Avrupa Birliği hem de Ortadoğu ile ilişkilere olumlu etkisi, karar vericilerin değişen dış politika söyleminin yanı sıra ekonomik, ticari, politik ve diplomatik araçlarla dış politikasında güçlü iş birliği alanları inşa etmesi, Türkiye'nin bölgesinde önemli bir aktör olarak öne çıkmasını kolaylaştırmıştır. Dış politikada yaşanan bu değişim, Türkiye'yi komşu coğrafyalarda istikrarın sağlanması, ikili ve bölgesel sorunların çözümü ve güvenliğin sağlanması noktasında daha pro-aktif ve kolaylaştırıcı bir rol üstlenmesine ve uluslararası sistemin içerisinde de aktif bir oyuncuya dönüşmesine imkân tanımıştır.

Türkiye'nin artan kabiliyet ve kapasite ile orantılı olarak bölgesel ve küresel ölçekte artan rolüne karşı ilk büyük meydan okuma ise Arap Baharı ile birlikte ortaya çıkmıştır. Arap Baharı sonrası yaşanan olaylar, krizler ve bölgeselleşen güvenlik sorunları, bölge ülkelerinin ve küresel oyuncuların dış politikasında olduğu gibi Türkiye'nin de politikasını etkilemeye başlamıştır. Türkiye, sürecin başında yaşanan değişimi kendi etki alanını genişletmek ve konumunu güçlendirmek için önemli bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede klasik rolün dışına çıkarak, bölgede önemli bir oyuncu olarak hareket etmiştir. Bir noktada Arap Baharı, Ankara açısından de bölgesel değişimde öncü rol oynama süreci olarak değerlendirilmiştir. Ancak Suriye, Libya, Mısır ve diğer bazı ülkelerde karşı karşıya kalınan tablo sürecin Türkiye açısından bazı zorluklar da barındırdığını göstermiştir.

Arap Baharı süreci nihai olarak Türkiye'nin dış politikasının siyasi, güvenlik ve politik açılardan test edildiği bir süreç olmuştur. Türkiye, bu dönemden itibaren dış politikasında yumuşak güç araçlarının dışında sert güç araçlarına başvurmaya başlarken, ulusal güvenlik konseptini de yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Karşı

karşıya kaldığı zorluklara karşın Ankara, bölgede etkin bir rol izlemeye devam etmiş, dış politikasını siyasi, askeri, savunma sanayii araçları ile destekleyerek, bölgesinde yükselen bir aktör olarak öne çıkmıştır.

Hayata geçirdiği yeni güvenlik konsepti sayesinde Suriye, Irak gibi komşu ülkelerde ortaya çıkan güvenlik sorunları ile etkin mücadele eden, arama ve sondaj filosunun yanı sıra nitelikli askeri gücü sayesinde Doğu Akdeniz güç dengesinde öne çıkan, Libya ve Karabağ gibi çatışma bölgelerinde sahadaki dengelerin değişmesinde önemli bir oyuncu olan Türkiye, bölgesel etkinliğini ortaya koyabilmektedir. Bunun yanı sıra diplomatik, kültürel, ticari ve yatırımları ile Afrika, Balkanlar, Orta Asya'da güçlü bağlar inşa eden Türkiye, sağlık, altyapı, insani yardımlar, eğitim, turizm, kalkınma öncelikli politikalarıyla merkez haline gelmektedir.

Türkiye, bugün Milli Teknoloji Hamlesi, inovasyon ve AR-GE yatırımları, uzay programı, yapay zekâ stratejisi, yeni markaları ve daha adil bir küresel düzen için ortaya koyduğu politika ve söylemleri ile 21. yüzyıldaki dönüşümü yakalayarak çok taraflı, aktif ve oyun kurucu politikalar izlemektedir. Savunma sanayii programı ile ihracatçı bir ülkeye dönüşen, siyasi, ekonomik, teknolojik, sağlık, eğitim, askeri vb. araçlarla yakın coğrafyasındaki istikrarın sağlanmasında ve sorunların çözümünde önemli bir rol oynamaya başlayan Türkiye, uluslararası sistemin yapısına ve küresel düzeydeki adaletsizliklere getirdiği eleştirilerle de üçüncü bir yolu işaret etmektedir.

Bu kitapta Türkiye'nin 21. Yüzyıldaki dönüşümü farklı disiplinler dahilinde ele alınmıştır. Buradaki temel amaç Türkiye'nin son yıllarda yaptığı reformlarla birlikte ortaya çıkan gelişmeleri akademik literatüre kazandırmaktır. Çalışmanın okuyuculara, araştırmacılara, piyasa uzmanlarına faydalı olmasını, yapılacak yeni çalışmalara kaynak oluşturması temennisi ile çalışmanın kitaba dönüşmesinde büyük emeği olan bölüm yazarlarına teşekkür ediyorum.

Dr. Öğr. Üyesi Fatih TUNA

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

İçindekiler

Önsöz iii

BÖLÜM 1

Türkiye’de Asker-Sivil İlişkisindeki Dönüşüm: AK Parti Yılları 1
Hüseyin ÇAVUŞOĞLU

BÖLÜM 2

Türkiye’de Büyük Strateji Tartışmaları ve Büyük Strateji Önerisi 27
Mesut ÖZCAN

BÖLÜM 3

Türkiye’nin Yurt Dışındaki Askeri Üsleri ve İkili İlişkilere Etkisi 69
Soner DOĞAN

BÖLÜM 4

Yumuşak Güç Bağlamında Ak Parti (2002-2011) Dönemi
Türkiye’nin Ortadoğu İlişkileri 107
Mustafa ARSLAN

BÖLÜM 5

- Büyük Strateji ve Yumuşak Güç: İnsan Odaklı Dış Politika ve Yardımlar Ekseninde Türkiye Örneği 137
Deniz YETKİN AKER

BÖLÜM 6

- Türkiye’de Demografik Dönüşüm: Sorun Alanları ve Gelecek Beklentileri 159
Adem BÖLÜKBAŞI

BÖLÜM 7

- Geçici Korumadan Güvencesizliğe: Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü ve Çalışma Hayatı 187
Olgu KARAN

BÖLÜM 8

---

21. Yüzyılda Güçlü Ekonomiye Geçişle Beraber Türkiye’nin Ekonomik Performansı 211
Emre ÇEVİK

BÖLÜM 9

- Türkiye’de Savunma Harcamaları: Teorik Çerçeve Ve Ampirik Analiz 229
Simgenur ÖNAL
Asuman KOÇ YURTKUR

BÖLÜM 10

2000’li Yıllarda Uygulanan Para Politikası ve Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi 251

Hande ÇALIŞKAN TERZİOĞLU

Emrah İsmail ÇEVİK

BÖLÜM 11

---

21. Yüzyılda Türkiye’nin Enerji Kaynakları: Yenilenebilir Enerji 273

Mehmet Berkun DENLİ

Esmâ Gül YETİŞ DOĞAN

BÖLÜM 12

---

21. yy Türkiye’sinde Sağlık Sektöründe Şiddet ve Çözüm Arayışları 297

Mehmet Güven AVCI

Elif KIRAN

Türkiye’de Asker-Sivil İlişisindeki Dönüşüm: AK Parti Yılları

Hüseyin ÇAVUŞOĞLU¹

Giriş

Savaşmak, insan topluluklarının en önemli unsurlarından biri olup, ordular da bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Modern devletlerden önceki toplumlarda, orduların ortaya çıkışında, toplumların savunma ve saldırı düşüncelerinden kaynaklandığı belirtilebilir (Sunay, 2010: 13). Orduların modernleşmesi, sosyal yaşamdaki gelişmelere bağlı olarak yaşanmıştır. Tarihsel süreç içerisinde ordularda, çok fazla reformlar gerçekleşmiştir. Bu reformlar içinde en önemlisinin “Modern ordunun” kurulması olduğu söylenebilir. Fransız İhtilali sonrası modern devletlerle birlikte modern ordular kurulmuştur. Modern ordularla askerlerin eğitimi, savaş teknikleri, araç ve gereçler vb. hususlarda büyük değişim yaşanmıştır. Siyasi

---

1 Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, huseyindp@hotmail.com, Orcid no: 0000-0001-7132-3833. Benzerlik indeksi: %5.

otoritenin kurumsallaşması ve merkezileşmesi neticesinde, modern devleti koruyacak bir örgüt zorunlu hale gelmiştir (Belge, 2001: 133). Profesyonel ordu, profesyonel askerlik, ulus devletin bir parçası olarak kabul edilmiştir (Huntington, 2004: 9-14).

Türkiye'de ordu, modernleşen örgütlerin başında gelmektedir. Askerin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda asli unsurlardan biri olması, cumhuriyetin koruyuculuğunu üstlenmesi ve modernleşme ile beraber ordunun topluma yön göstermesi gibi roller, ordunun doğrudan ya da dolaylı ülke yönetimine müdahaleleriyle kendini göstermiş ve ordunun siyasi, sosyo-ekonomik vb. alanlarda kurumsallaşmasını sağlamıştır. Türkiye'de asker, doğrudan ya da dolaylı bir biçimde siyasi yaşama müdahale etmiş ve böylece bir askeri vesayet rejimi ortaya çıkmıştır. Bu vesayet, toplum tarafından da benimsenerek, siyasal sistemin doğal bir kısmı olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de asker-sivil ilişkisi demokratik bir zeminde işlememiş, asker doğrudan, post-modern, e-muhtıra tarzı müdahalelerle siyasetin içinde aktif bir biçimde yer almıştır. Farklı şekillerde meydana gelen asker-sivil ilişkisi, hem demokratik rejimin yerleşmesi, gelişmesi hem de askerin güç kaybı yaşamadan siyasal iktidara bağlılığı bakımından önemlidir.

Osmanlı'dan itibaren ordunun, siyasal iktidara müdahaleleri başlamış, Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra da devam etmiştir. Bu durum 27 Mayıs 1960 darbesi ile başlamış, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi, 28 Şubat 1997 post-modern darbesi, 27 Nisan 2007 e-muhtıra, 15 Temmuz 2016 Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) darbe girişimi ile sürmüştür. AK PARTİ döneminde, asker-sivil ilişkisinde yaşanan büyük bir değişim ile Türk demokrasisi ve asker-sivil ilişkisi olumlu bir seyre girmiştir. Asker yönetime el koyduktan sonra yapılan anayasalar ve oluşturulan kurumlarla asker, kendine özgü bir konum elde etmiştir. Bu anayasalar ve kurumlarla asker, siyasi iktidar üzerindeki hâkimiyetini sürdürmek, kendisini güvence altına almak istemiştir. Darbeden sonra asker, yönetimi devrederken, demokrasiye geçiş şartlarını da belirlemiştir. Bu müdahalelerde temel sorun, siyasal partiler gibi

bazı kurumların, askeri darbeye çağrılmaları olmuştur. Toplumda, darbelere karşı bir tepki, bir anlayış ortaya çıkabilmesi için, başta siyasi partiler olmak üzere tüm kurumların, darbelere karşı tutumlarını yüksek sesle dile getirmeleri gerekir.

Ülkelerin güvenliği, caydırıcılığı, rekabeti büyük bir oranda ordularıyla ilişkilidir. Hem dış güvenlik de hem de terör olaylarıyla beraber iç güvenlikte de ordular, önemli bir güç odağı, devletin sürekliliğinde önemli bir aktör olmuşlardır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere bakıldığında, ordunun siyasi hayatın önemli unsurlarından biri olduğu görülmektedir. Asker-sivil ilişkisi, geçmişten günümüze bilim insanların ilgi duyduğu konulardan biridir. Sivil-asker ilişkisinin siyasi, sosyal, ekonomik, eğitim gibi birçok boyutu bulunmaktadır. Bu çalışma, sivil-asker ilişkisinin siyasi boyutunu ele almaktadır. Çalışmanın amacı, AK PARTİ dönemindeki asker-sivil ilişkisindeki dönüşümü ortaya koymaktır. Bu bağlamda önce kavramsal çerçeve, Osmanlı dönemi ve AK PARTİ öncesi asker-sivil ilişkisi ele alınmıştır. Daha sonra da AK PARTİ döneminde, asker-sivil ilişkisinde yaşanan dönüşüme değinilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Asker-sivil ilişkisine dair, geleneksel ve çağdaş kuramlar bulunmaktadır. Geleneksel kuramlar arasında Huntington, Janowitz ve Nordlinger yer almaktadır. Asker-sivil ilişkisinde en çok kabul edilen kuramlardan biri Huntington’a aittir. Huntington’un kuramının, soğuk savaş şartlarının tahliline dayandığı söylenebilir. Huntington, asker-sivil ilişkisini sosyal yapı, devlet ve dış tehdit seviyesi olmak üzere 3 unsura dayandırarak açıklamıştır. “Sorumluluk ve rol” bu kuramın özünde yer alan düşüncedir (Özçelik ve Biçer 2018: 62). Öznel ve nesnel sivil kontrol, asker üzerindeki kontrolün sağlanmasında iki önemli unsurdur. Öznel sivil kontrolde, sivillerin gücünün yüksek seviyeye, askerlerin gücünün ise düşük seviyede olması bulunmaktadır (Huntington, 2004: 112). Kontrol, uzmanlaşmış sivillerde olup, başta güvenlik olmak üzere savunma politikaları, stratejik değerlendirmeler, bütçe gibi tüm

konular, sivillerce yapılmalıdır. Nesnel sivil kontrol de siyaset ve askerlik farklı alanlar olarak kabul edilmektedir. Huntington, nesnel sivil kontrolü “*Subay kadrosu içinde profesyonel tavır ve davranışların ortaya çıkmasına en uygun zemini oluşturan, asker ve sivil gruplar arasındaki siyasi güç dağılımı*” olarak tanımlamıştır. Bu kontrolde amaç, orduyu devletin bir organı haline getirmektir. İki kontrol arasındaki temel farklardan biri öznel kontroldeki sivillerin kontrolündeki askerin profesyonelliğinin nesnel kontrolde olmamasıdır (Huntington, 2004: 117). Huntington, uzmanlık, sorumluluk ve değerleri ortaklaştırma kavramlarıyla profesyonelliği açıklamıştır. Bu kuramın temelinde, nesnel kontrol bulunmakta olup, profesyonelleşme ile ordunun siyasetin dışında yer alması bulunmaktadır. Bu kuram, askeri profesyonelliğin ve sivil gücün en üst düzeyde olmasını iddia etmektedir (Uluçakar, 2013: 57).

Janowitz, profesyonelleşmenin ordu üzerindeki sivil kontrolün elde edilmesinde etkisinin olmadığını ileri sürmektedir. Bu kuramın temelinde ise ordunun ayrıcalıklı ve üstün bir konuma sahip olmaması, sosyal yapı ve değerlerle bütünleşmesi ve sivil kontrolün toplumsal kontrol ile sağlanabileceği vardır. Ayrıca sivil kontrolün sağlanabilmesi için toplumsal değerler ve toplumsal yapıyla askeri kesimin bütünleşmesi gereklidir. Huntington'daki durağan asker-vatandaş tiplmesi, Janowitz'de yerini değişen koşullara bağlı olarak uyumu yakalayan bir asker-vatandaşa bırakmıştır. Janowitz'e göre, orduya gerek olmadan bir nükleer silahla savaşların kazanılabilemesi, ordunun eski görevini yitirdiğini gösterir. Ordunun temel işlevi, iç güvenlik sorunlarıyla uğraşmaktır ve asker, sivillere karşı sorumlu olan ve siviller tarafından denetlenebilen bir unsurdur (Owens, 2017: 12). Nordlinger'in “askeri korporatizm” şeklinde de tanınan kuramında Huntington da olduğu gibi uzmanlık ve güç, asker-sivil ilişkisinin temel bir koşuludur. Huntington'dan farklı olarak Nordlinger, profesyonelleşmenin askere tarafsızlık sağlamayacağına inanmaktadır. Huntington ile Nordlinger arasındaki en önemli fark, Nordlinger de askerin etkinlik sahası ve

özerkliğinin, yalnızca kendi kurumunun ekonomik menfaatleri ile sınırlı olmasıdır.

Çağdaş kurumlar arasında ise Feaver, Desch, Cohen, Schiff bulunmaktadır. Feaver’ın kuramı, mikro dinamik olarak adlandırılan “asil-vekil” meselesine dayanmaktadır. Bundan dolayı da Feaver’ın kuramı “Asil-vekil kuramı” olarak da isimlendirilmektedir. Nordlinger’in tersine Feaver, askerin diğer kamu kuruluşlarından farklı olduğunu vurgulamaktadır. Bu farkı da askerin silaha, güce sahip olması olarak belirtmektedir. Feaver’ın kuramı, asker sivil ilişkisinin çözümünü, şirketlerin ödül ya da ceza gibi tedbirlerinde bulmaktadır (Uluçakar, 2013: 66-69).

Tehdit ve vazifenin temel alındığı Desch’in kuramı, iç ve dış tehdit gibi sabit değişkenlere ve devlet, toplum yapısı gibi ara değişkenlere dayanmaktadır. Asker-sivil ilişkisinin en kötü halinin, iç tehdidin fazla olduğu durumlarda görüldüğü iddia etmektedir. Bu kötü halde de ara değişkenleri de deneyimsiz, zayıf olarak nitelendirmektedir. Bu kuramda iç tehdidin ehemmiyetine vurgu yapılmaktadır. Cohen ise bazı liderlerin davranışlarını inceleyerek, soğuk savaş döneminde yeni tehdit ve risklerin ortaya çıkmasından dolayı, Huntington’un teorisini normatif bir görüşle genişletmeye çalışmıştır. Bu tehdit ve risk ortamı, asker ile sivil arasında bir diyalog noksanlığını ortaya çıkarmıştır. Askeri liderlerin belirsiz görev tanımları, Cohen’i bu alana yöneltmiştir. Cohen’in kuramında, Huntington’un nesnel kontrolünün genişlediği söylenebilir. Desch, Feaver gibi isimler geleneksel kuramları günün şartların bağlı olarak değiştirmeye denerken; Schiff ise geleneksel kuramlarda köklü değişime gitmiştir. Geleneksel kuramların aksine Schiff de asker, siyasi elit ve vatandaş arasında bir uyum, mutabakat, işbirliği bulunmaktadır. Bu işbirliği, kuramın birinci tarafını oluşturmaktadır. Kral, cumhurbaşkanı, başbakan gibi siyasal elitler, mutabakatın ikinci tarafının oluşturmakta ve bu taraf “siyasi liderlik” şeklinde adlandırılmaktadır. Üçüncü taraf vatandaşlar olup, kuramda vatandaşları taraf dışı bırakan geleneksel ve çağdaş kurumlar eleştirilmekte ve siyasi partiler, üniversite, STK gibi toplumun temel

unsurlarının bu grupta olabileceği belirtilmektedir. Bu üç taraf, geleneksel kuramlarda da bulunmaktadır. Fakat Schiff de bu üç taraf, daha geniş bir tarihi, sosyo-kültürel açıdan ele alınmışlardır. Dördüncü taraf, teoriyi daha da özgün yapan, askerın ritüel ve değerleridir. Teoriye göre bu 4 taraf, asker-sivil arasındaki mutabakatın derecesini saptamak açısından bir çerçeve çizmekte ve kuramın önerdiği uzlaş, işbirliğiyle her ülkeye uygulanabileceği, geleneksel kuramlardan üstün olduğu söylenebilir (Schiff, 2008: 14).

2. Osmanlı Dönemi

Türk toplumlarında askerlik, toplumsal yapıyı oluşturan temel niteliklerden biridir. Osmanlı toplumunun askerlik esas alınarak örgütlenmesinin nedeni, toplumun devamlı genişlemeye yönelik bir toprak politikasını izlemesidir (Bozdemir, 1982: 50). Osmanlı imparatorluğundan gelen miras, Türkiye Cumhuriyeti'nde asker-sivil ilişkisinin anlaşılması açısından önemlidir. İmparatorluğun toprak kaybetmesi, zayıflamasıyla orduda siyasallaşmanın başladığı ve padişahın iktidarına mutlak itaat eden ordu, padişaha karşı cephe almıştır. Bu doğrultuda, yeniçeri ayaklanmaları, Osmanlı'da asker-sivil ilişkisini değiştirmiştir.

Yeniçeri ayaklanmaları, birçok padişahın iktidarına kaybetmesine neden olmuştur. III. Selim döneminde (1789-1807), yeniçerilerin disiplinsizliği, ordudan reformları zorunlu hale getirmiştir. III. Selim, Nizamı Cedid Ordusunu kurmuştur (Ahmad, 2010: 32). İlk iş olarak kadrolar değiştirilmiş, donanımlı, yetenekli kişilerden oluşan bir kadro hedeflenmiştir. Nizamı Cedid, Yeniçeri Ocağının disiplinsizliğine karşı bir tepki olarak kurulmuştur (Alkan, 2013: 27). Disiplinli, eğitimli, modern bir ordunun kurulması, ulema gibi bazı kesimler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Batılılaşma hareketleri ile birlikte Batı tipi bir modern toplum oluşturma görevi üstlenen, "Kurmay sınıf" ortaya çıkmıştır. Bu misyon, askerın politikaya müdahale gerekçelerinden biri olmuştur (Çelik, 2008: 31).

1807 yılında gerçekleşen Yeniçeri ayaklanması sonucunda reformlar sekteye uğramıştır. Bu ayaklanma, Alemdar Mustafa Paşa tarafından bastırılmış ve II. Mahmut tahta çıkmıştır. 1821 yılında Yunan isyanını, Osmanlı ordusu bastıramamış ve Mısır’dan yardım istenmiştir. Mehmet Ali Paşa sayesinde bu isyan bastırılmıştır. Bu olay, ordunun durumunu gözler önüne sermiştir. Bu olay sonucunda, yeniçerilere toplumun desteği azalmış ve yeniçeriler, halkın nazarındaki konumlarını kaybetmişlerdir (Ahmad, 2010: 34).

Rejime bir tehdit haline gelen Yeniçeri ordusu, 1826’da II. Mahmut zamanında kaldırılmasıyla orduda büyük bir değişim yaşanmıştır. Eyalet orduları gibi yerel birliklerin kurulması, merkezi bürokrasinin güçlendirilmesi, Harbiye Mektebi gibi yeni askeri okulların açılması bu değişimlerin arasındadır. Askeri okullar da rejime karşı askerlerin ortaya çıkmasındaki nedenlerden biri olarak değerlendirilebilir (Özkan, 1985: 1261). Asker-sivil ilişkisi bakımından 1859’da yaşanan “Kuleli Olayı” önemlidir. Kuleli Olayı, bir darbe planıdır. Asker, memur ve ulemeden oluşan, gizli bir örgüt olan “Fedailer Cemiyeti’nin”, Padişah Abdülmecit’i devirmek için yaptığı bir darbe planıdır (Hale, 1996: 33).

1876’ya gelindiğinde, Kanuni Esasi’nin askeri bir darbe özelliğinde olduğu iddia edilebilir. Üst düzey asker ve memurlar, Anayasanın kabul edilmesinde etkin olmuşlardır. 1878 yılında anayasanın askıya alınmasıyla mutlakiyetçi bir yönetim ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ordu, hem teşkilat hem de teknik açıdan çağdaş bir görünüme kavuşmuştur. Bu dönemde, ilk kez asker ile sivil arasındaki görev ayrımı, net bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bundan ötürü de ordu, bu dönemde iktidar üzerinde bir hakimiyet gösterememiştir (Burak, 2011: 54).

Fakat alaylılara ayrıcalık tanınması, terfide yaşanan adaletsizlikler, maaşların az olması, özellikle yeni askeri okullardaki eğitim şekli gibi nedenlerle orduda muhalefet güçlenmiş, asker siyasetin içinde önemli bir faktör haline gelmiştir. 1908 yılındaki Jön Türk Devrimi de 1876 gibi üst rütbeli askerlerin desteğiyle olmuştur. Jön

Türkler, 1889 yılında kurulan İttihatı Osmanlı Cemiyetine dayanmaktadır. Jön Türkler, II. Abdülhamid'e karşı muhalif grubun öncüsü olmuştur (Burak, 2011: 55).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulması sonrasında cemiyetin, ordu içinde güçlenmesi ile ordunun politikayla ilişkisinin arttığı söylenebilir (Pekin ve Yavuz, 2016: 49). Asker, siyasetin içinde olmuş, fırkanın ordudaki etkisi, daha sonraki dönemlerde, ordunun politikaya müdahalesini pekiştirmeye yol açmıştır (Heper, 2010: 218). Ordudaki bölünmeler, bu devrimin gerçekleştirilmesinde önemli bir etkidir. Bu dönemde (1908 sonrası) İttihat ve Terakki ile ordu arasındaki ilişkiye bakıldığında ordunun hâkimiyeti, cemiyetin orduya bağımlı bir yapısının olduğu görülmektedir (Alkan, 2001: 51). 31 Mart Ayaklanması (1909), Mahmut Şevket Paşa komutasındaki "Hareket Ordusu" tarafından bastırılmıştır. 31 Mart ayaklanmasından sonra üst rütbeli subaylar da fırkaya, üye olmaya başlamışlardır. Böylece askerin, politikadaki konumu gün geçtikçe artmıştır (Ahmad, 2007: 74-77).

Diğer önemli bir olayda, 1912'de meydana gelen "Halaskar Zabitân Hareketidir". Halaskar Zabitân (Kurtarıcı Subaylar), Hürriyet ve İtilaf taraftarları olan bir örgüttü. Bu hareketin sonucunda, Sait Paşa hükümeti istifa etmiştir (Kurban, 2014: 29). I. Dünya Savaşı öncesi, Osmanlı ordusunda yapılan reformlarda, Almanya'nın katkısı bulunmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi "Kurmaya sınıfından" kendini devlete vakfeden subaylar ortaya çıkmış ve bu subaylar, özellikle 20. Yüzyılın başında siyasallaşmışlardır. Böylece, asker-siyaset ilişkisi Kuleli Olayı, I. Ve II. meşrutiyet gibi hadiselerle siyasal hayatın bir unsuru olmuştur

3. Cumhuriyet'ten Ak Partinin Kuruluşuna Asker-Sivil İlişkisi

Türkiye Cumhuriyeti, imparatorluktan ulus devlete geçerken, Osmanlı İmparatorluğundan miras, kültür üzerine vücut bulmuştur ve siyasi elitler, sivil yerine asker-bürokrasi kökeninden gelmiş-

tir (Narlı, 2000: 108). Tek parti döneminde, parti-devlet birlikteliği yaşanmış ve ordu da en önemli destek unsurların biri olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Fevzi Çakmak’ın Genelkurmay başkanlığına getirilmesi ve Karabekir, Cebesoy gibi önemli komutanların tasfiyesi sonucunda, Mustafa Kemal Atatürk yönetiminde söz sahibi olmuştur. Böylece bu dönemde ordu, Atatürk’e mutlak itaat etmiştir (Alabarda, 2016: 9). Atatürk’ün kurucu lider olması, asker kökenli olması gibi nedenlerden ötürü, bu dönemde asker-sivil ilişkisinin iç içe geçtiği, asker-sivil ilişkisinin bu dönemde bir sorun olmadığı belirtilebilir. Meclisteki görüş farklılıklarının, ordunun moralini bozabileceğinden hareketle çok sayıda asker, milletvekili olarak meclise girmiştir. Hem Sıkıyönetim hem de İstiklal Mahkemeleri gibi kurumların kurulmasıyla askerin, tek parti iktidarının faaliyetlerini desteklediği söylenebilir. Atatürk’ün vefatı sonrasında ise asker hem devleti hem de Atatürk ilkelerini korumakla kendini vazifeli olarak görmüştür. Bu da darbelerin gerekçesi olarak gösterilmiştir (Narlı, 2000: 108). İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı ile Cebesoy, Karabekir Paşa gibi önemli isimlerin itibarları iade edilmesiyle asker-sivil arasında yaşanabilecek sorunlar önlenmiştir (Özdemir, 1989: 44). 1944’te Fevzi Çakmak’ın istifası sonrası, Genelkurmay Başkanlığı Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. İnönü döneminde de ordu, inkılapların koruyuculuğu görevini sürdürmüş olup, Atatürk’ün önemli ilkelerinden biri olan askerin sivilere sadakat ilkesi bu dönemde devam etmiştir (Öztürk 2006: 62). Ayrıca bu dönemde, asker ve siyasilere oranla bürokrasinin daha aktif olduğu görülmektedir (Özdağ, 1991: 126). II. Dünya Savaşı sonrası, demokrasiler, demokratik yönetimler ön plana çıkmıştır. Türkiye, SSCB’nin tehditlerine karşı batının desteğini alabilmek adına, batı gibi demokratik bir ülke görünmek istemiştir. 7 Ocak 1946’da kurulan DP’nin 14 Mayıs 1950 seçimler ile tek başına iktidara gelmesiyle asker-sivil ilişkisinde yeni bir döneme girilmiştir.

1950-1960 arası iktidarda kalan DP’nin ilk icraatlarından biri, “Türkçe ezan zorunluluğunun” kaldırılmasıdır. Bu gelişmeden, ordu içindeki bazı askerlerin rahatsız olduğu ve aydın kesimden

gelen desteğin azaldığı söylenebilir. DP'nin gerçekçi, kapsamlı bir ordu politikası olmamıştır. Liberalizme, sivil yönetime vurgu yaparak iktidara gelen DP, bir ordu politikası ortaya çıkarmak yerine kendine yakın askerleri göreve getirmeye tercih etmiştir. 27 Mayıs darbesinin siyasi, ekonomik nedenleri dışında askerin statü kaybı da nedenler arasında belirtilmektedir. Merkez ve çevrenin, demokratik unsurlara yönelmemeler, darbe ortamının oluşmasında önemli rol oynamıştır (Dursun, 2001: 37). 27 Mayıs darbesiyle artık asker, siyasal sistemde yer alan bütün kurumların üzerinde bir vesayet sağlamıştır. İlerleyen süreçte de ordu, siyasetin emrinde çıkarak, emir veren bir duruma gelmiştir.

1961 Anayasası'nda Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) kurulmasıyla askeri bir vesayetın başladığı ifade edilebilir. Asker, MGK vasıtasıyla Bakanlar Kurulu'na eş bir konum elde etmiştir. Bunun sonucunda MGK, asker ile Bakanlar Kurulu arasında bağlantıyı sağlayan bir unsur haline gelmiştir. Asker ve sivillerden meydana gelen MGK, hükümetlere tavsiye niteliğinde kararlar alabilen bir organdır. Böylece, batı demokrasilerinden farklı olarak, askere geniş bir hareket alanı sağlanmıştır (Cizre, 1999: 99). Yine 1961 Anayasası'nda askere ekonomik ayrıcalıklar tanıyan OYAK'ın kurulmasıyla orduda çıkar çatışmaları başlamıştır. Böylece 27 Mayıs sonrası asker, siyasetçilerin karşısında önemli bir güç odağı haline gelmiş ve siyasetçilerle kurulan yeni düzenin, koruyucu unsuru olmuştur (Ahmad, 2010: 152). 12 Mart 1971 darbesi sonrası Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin kurulmasıyla askere, yargı yetkisi tanınmıştır. Bunun sonucunda, askerin sistemdeki ayrıcalığı daha da artmış ve böylece asker-sivil ilişkisi, demokratik zeminden uzaklaşmıştır.

12 Eylül 1980 darbesi ile asker, sistem içinde özerk ve imtiyazlı bir konuma gelmiştir. 1980-1983 arası bu dönemde asker, anayasa ve Milli Güvenlik Konseyi'nin çıkardığı kanunlarla yetkilerini güçlendirmiştir. Örneğin, bu dönemde askerin Milli Güvenlik Kurulu'ndaki sayıca ağırlığı artmıştır. Asker, sadece ekonomik alana müdahale etmemiş, 24 Ocak 1980 kararlarını sürdürmüştür. 12

Eylül sonrası Turgut Özal döneminde (1983-1989), asker-sivil ilişkisi demokratik bir zeminde sürmüştür. Özal döneminde, ekonominin dışa açılması, kamu-özel sektör birlikteliği, Savunma Sanayi Fonunun kurulması, F-16 projesi gibi gelişmeler, askerde memnuniyet yaratmıştır. Böylece, 12 Eylül sonrasında güçsüzleşen sivil idare, Özal ile birlikte güçlenmiştir (Hale, 1994: 276-302). Ordu, Kürt kimliği ve siyasi İslam gibi tehditler olduğunu öne sürerek, hükümeti etki altına almaya çalışsa da başarılı olamamıştır (Bيران, 1987: 423-24). Askerin siviller üstünde bir baskısı olmamış, bu dönemde, asker-sivil ilişkisi demokratik bir ortamda devam etmiştir. Bu dönemde Özal, ordunun geleneklerine aykırı olarak, Necdet Torumtay’ı Genelkurmay Başkanlığına atayarak, siyaseten elini güçlendirmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Urug’un “2 Temmuz’da Genelkurmay Başkanlığı görevini Kara Kuvvetleri Komutanı Necdet Öztoran’a devredeceğim, ben bu hazırlık içindeyim” biçimindeki açıklamasına karşı, Turgut Özal, Torumtay’ı Genelkurmay Başkanlığına atamıştır. Daha sonra da Turgut Özal, anlaşmazlığa düştüğü dönemin Genelkurmay Başkanı Torumtay’ı istifaya zorlamıştır. Torumtay, “Yurdumuzda siyasi iradenin üstünlüğü asla tartışma konusu olamaz ve olmamalıdır. Siyasi irade, milletin iradesidir ve polemik konusu olmayacak kadar yücedir” diyerek görevinden istifa etmiştir (Torumtay, 1994: 125-26). Bu olaylar, ordu içindeki siyasi kararlar üzerindeki anlaşmazlıkların, siyasileri bırakılması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca Özal döneminde, baskı grupları, sivil toplum örgütleri gibi kuruluşlar güç kazanmaya başlamışlardır. Turgut Özal’ın desteklediği bir isim olan Hıram Abas’ın MİT Başkanlığına getirilmesi, Başbakanlığın protokolde üçüncü sıraya alınması, Necip Torumtay’ın Genelkurmay Başkanlığına atanması ve istifaya zorlanması gibi uygulamalar, Özal dönemindeki sivilleşme adımları arasındadır. ANAP’ın kuruluşundan itibaren sivilleşmeye vurgu yapan Özal, bu uygulamalarla sivil imajını daha da kuvvetlendirmiştir. Özal döneminde, sivillerin asker üzerinde bir otorite kurduğu ve asker-sivil ilişkisinde bir dengenin sağlandığı görülmektedir (Duman, 2005: 176-77).

Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı döneminde (1982-1989), asker-sivil ilişkisinde, hükümetin karşısında, Milli Güvenlik Kurulu yerine Cumhurbaşkanı Kenan Evren yer almıştır. Bunun nedeni, Evren'in darbenin lideri olması ve MGK'daki komutanların Evren'e olan sadakatidir. Fakat sıkıyönetimin kaldırılması, uzatılması ya da OHALe çevrilmesinde, televizyon yayınlarını uzatılması gibi kararları hükümet almış olsa da MGK'nın kararı belirleyici olmuştur (Tanör vd., 2007: 64). Evren'in görev süresinin dolmasıyla yerine Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesi, dengenin sivililere yönelik devam ettiğini göstermektedir.

Tansu Çiller'in Başbakanlığı döneminde (1993-1995), asker-siyaset ilişkisi olumlu bir seyirde devam etmiş, Çiller ile Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş, güzel bir uyum yakalamışlardır. Çiller, yargıdan gelen bazı itirazları dikkate almayarak, Doğan Güreş'in görev süresini bir yıl uzatmıştır. Özal ile başlayan sivillerin üstünlüğü, Tansu Çiller döneminde de devam etmiştir. Fakat bu dönemde, siyasi ve sosyal yaşamı önemli bir biçimde etkileyebilecek, rüşvet ve çetelerin etkili olduğu, bürokraside yozlaşma yaşanmıştır (Salkım, 2010: 84).

1995 seçimleri sonrası Refah Partisi'nin birinci parti olmasıyla ordu, irticayı birinci tehdit olarak görmeye başlamış ve siyasette aktif bir rol oynamıştır. Doğan Güreş, 1995 seçimlerinde DYP'den milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Yerine gelen İsmail Hakkı Karadayı ise "laik cumhuriyet" mesajlarıyla siyasetin içinde yer almıştır. Askerin baskısıyla, müdahalesiyle ANAP-RP (ANAREFAH) Hükümeti kurulamamış, ANAP-DYP Hükümeti de Haziran 1996'da sona erdikten sonra Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığında RP-DYP (REFAHYOL) Hükümeti kurulmuştur. Karadayı dışında Deniz ve Hava Kuvvetleri gibi yüksek rütbeli komutanlar da laikliğe ve irticaya vurgu yaparak, hükümetten rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir. Asker, 28 Şubat'a gidilen süreçte Erbakan'ın İran ve Libya gezisi, RP'li Şükrü Karatepe'nin 10 Kasım konuşması, Başbakanlıkta tarikat liderlerine verilen iftar yemeği, Kudüs gecesi gibi olayları gerekçe göstererek, siyasete müdahale etmiştir.

Karadayı önderliğinde asker, 28 Şubat 1997 Milli Güvenlik Kurulu toplantısı ve sonrası, iktidardaki Refahiyol hükümetinin istifaya zorlamış, bu durum tarihe “28 Şubat post modern darbesi” olarak geçmiştir. Asker, bu süreçte siyasetçi, yargı, medya, üniversiteler, sivil toplum örgütlerini gibi aktörleri kullanarak, RP lideri Erbakan’ı istifaya zorlamıştır. 1980 darbesi sonrası asker, tekrar siyasetin içinde yer almıştır (Salkım, 2010: 89).

Mesut Yılmaz’ın Başbakanlığı döneminde de askerin baskısı devam etmiş, Batı Çalışma Grubu (BÇG) asker tarafından kurulmuş, asker MGK’dan istedikleri kararları çıkartmıştır. Ekim 1997’deki MGK’da, irtica ve bölücü faaliyetlerin eşit tutulduğuna vurgu yapılarak, Milli Güvenlik Siyasi Belgesi değiştirilmiştir. BÇG yerine Başbakanlık Teftiş Kurulunun (BTK) kurulması sivilleşme açısından önemli bir adım olarak değerlendirmektedir. 28 Şubat sonrası, Genelkurmay ile İçişleri Bakanlığı arasında imzalanan ve kamuoyunda EMASYA olarak adlandırılan protokol, hayata geçmiştir. Emniyet birimlerinin askerin emrine verilmesini içeren bu protokol, kamuoyunda özellikle askerin baskı kurduğu ortam ve sivil hayata müdahale gibi nedenlerle tepkiyle karşılanmıştır. AK PARTİ döneminde, 2010’da bu asker-sivil ilişkisini olumsuz bir biçimde etkileyen bu protokol, yürürlükten kaldırılmıştır (Asılırtürk, 2022: 99). Ecevit’in Başbakanlığı döneminde (1999-2002), AB süreci doğrultusunda Devlet Güvenlik Mahkemeler inden (DGM), askeri üye çıkarılarak, sivilleşmeye gidilmiştir. Fakat askerin karşı çıkmasıyla Kürtçe eğitim ve Kürtçe televizyon konusunda, hükümet bir adım atamamıştır. Bu dönemdeki en önemli adım, 2001 yılında atılmıştır. 2001’de MGK’nın yapısında yapılan değişiklikle, 4 sivil üye MGK’ya katılmıştır. 3 Kasım 2002 seçimlerinde AK PARTİ’nin tek başına iktidara gelmesiyle asker-sivil ilişkisinde bir dönüşüm yaşanmıştır.

4. Ak Parti Dönemi

2002 seçimleriyle tek başına iktidara gelen AK PARTİ, 28 Şubat post modern darbesi, 2001 ekonomik krizi gibi önemli sorunlarla

karşılaşmıştır. Bu süreçte, sivillerin yerine askerın hâkimiyeti söz konusuydu. Asker, gücünü muhafaza etmiş, önemli bir karar verici noktasına gelmiştir. Özellikle terör, iç siyaset ve AB süreci gibi konularda asker, sivillerin karşısında önemli bir güç unsuru olmuştur. AK PARTİ dönemi asker-sivil ilişkisi üç dönemde ele alınabilir. İlk dönem, 2002-2006 yıllarını kapsamaktadır. İlk dönemde, asker-AK PARTİ arasında yaşanan gerginlikler, AB süreciyle yapılan reformlar, toplumun verdiği destek ile asker vesayetın kırılması ele alınacaktır. Hükümet ile asker arasındaki ilk anlaşmazlık konusu, Kıbrıs sorunudur. Hükümet, Annan Planına destek verirken, asker ise planı desteklemediğini açık bir biçimde açıklamıştır. Askerin bu itirazları dikkate alınmayarak, Annan Planı desteklenmiştir. 24 Nisan 2004'de halkoylamasına sunulan plan, Rum tarafınca reddedilmiştir. AK PARTİ ile ordu arasındaki diğer bir anlaşmazlık, katsayı konusunda olmuştur. AK PARTİ'nin, İmam Hatip mezunlarının üniversiteye girişteki katsayılarının, diğer liselerle eşitlenmesi yönündeki çalışması, asker tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Üst düzey komutanlar rektörlerle görüşüp, tepkilerini dile getirmişlerdir. TBMM'de kabul edilen tasarı, Cumhurbaşkanı tarafından reddedildikten sonra geri çekilmiştir (Özbudun ve Hale, 2010: 146).

Bu dönemde (2002-2006), AB uyum paketi çerçevesinde, önemli reformlar gerçekleşmiştir. Bunlardan biri MGK'nın yetkileriyle ilgilidir. Yapılan değişiklik şöyledir: *“Millî Güvenlik Kurulu, 2. maddede belirtilen millî güvenlik ve Devletin millî güvenlik siyasetine ilişkin tanımlar çerçevesinde Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili konularda tavsiye kararları alır ve gerekli koordinasyonun sağlanması için görüş tespit eder; bu tavsiye kararlarını ve görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir ve kanunlarla verilen görevleri yerine getirir. Başbakan, Millî Güvenlik Kurulunun tavsiye kararlarını ve görüşlerinin değerlendirilmek üzere Bakanlar Kuruluna sunulması ve Bakanlar Kurulunda kabulü halinde bu tavsiye kararlarının uygulanmasının koordinasyonu ve izlenmesi için bir Başbakan yardımcısını görevlendirebilir.”* Böylece, MGK'nın yetkileri sınırlandırılmış, MGK kararlarının uygulanmasında inisiya-

tif, sivillere geçmiştir (Yazıcı, 2012: 103). MGK Genel Sekreteri, bu döneme kadar asker üyeler arasından seçilirken; bu dönemde yapılan değişiklikle sivil üyelerin de atanmasının önü açılmıştır. Bu doğrultuda, Ağustos 2004’de bu makama eski büyükelçilerden Yiğit Alpogan getirilmiştir. Bu atama, askeri vesayetin kırılmasında önemli etkenlerden biridir. Diğer bir sivilleşme, askeri mahkemelerde yaşanmıştır. Yapılan değişiklikle Askeri Ceza Kanununun 58. maddesinde yer alan suçların, barış döneminde asker olmayanlarca işlenmesi durumunda, bu davalara askerin mahkemelerin bakamayacağı hükmü getirilmiştir (Özbudun ve Hale, 2010: 113). En önemli reformlardan bir diğeri de ordunun mal varlığın Sayıştay denetimine tabii tutulmasıdır. Bu adımla ordu üzerinde hem sivil hem de hukuki bir denetimin yolunun açıldığı söylenebilir. YÖK ve RTÜK’te de sivilleşmeye gidilmiştir. YÖK kanununda yapılan değişiklikle Genelkurmay’ın YÖK’e üye ataması kaldırılırken; yine benzer bir biçimde RTÜK’te MGK Genel Sekreterliği’nin kurul için aday göstermesine son verilmiştir (Yazıcı, 2012: 100-106).

İkinci dönem, 2007-2013 arasını kapsamaktadır. 2007 senesi, asker-sivil arasında en çok krizlerin yaşandığı yıl olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde, geçmişe oranla sürekli çatışma yaşanmış, askerin sürekli politikaya müdahale etmesinden dolayı, asker-sivil arasındaki gerginlik en üst seviyeye ulaşmıştır. 2007 yılında yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi ortam oldukça gergindi. Bazı STK’lar düzenledikleri mitinglerle orduyu göreve çağırmişlardır. Dönemin Genelkurmay Başkanı Büyükanıt da “Sözde değil özde bir cumhurbaşkanı istiyoruz” çıkışıyla tartışmalara dahil olmuştur. TBMM’deki ilk tur oylamadan sonra 27 Nisan’da Genelkurmayın sitesinde bir bildiri yayımlanmıştır. Büyükanıt tarafından kaleme alınan bu bildiride “Cumhurbaşkanlığı seçiminin endişe ile izlendiği, askerin taraf olduğu, laikliğin savunulduğu, ihtiyaç durumunda gerekli duruşun sergileneceği” belirtilmiştir. 27 Nisan e-muhtıra olarak tarihe geçen bu bildirisi, askerin seçimden ne kadar rahatsız olduğunu göstermektedir. Hükümet, muhtıraya karşı sonuna kadar direnirken; asker ise toplumda

güven erozyonuna uğramıştır. Toplum desteğiyle Abdullah Gül cumhurbaşkanı seçilerek, demokratik bir tavır sergilenmiştir. AK PARTİ, 27 Nisan e-muhtırasına yenilmeyerek, sivil iradenin temsilcisi durumuna gelmiştir. FETÖ Terör Örgütü'nün KUMPAS davaları sonrası, yeni bir dönem yaşanmıştır. Yüksek Askeri Şura'da (YAŞ) 17 general emekliye sevk edilmiştir. Bu karara karşı Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları istifa etmişlerdir (Cansever ve Kiriş, 2015: 68). İlk defa bir YAŞ toplantısında, sivillerin istediği yönde bir karar çıkmıştır. 2010 anayasa değişikliği ile önemli adımlar atılmıştır. Askeri yargının yetki alanı sınırlandırılmış, Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nden (AYİM) Anayasa Mahkemesine üye seçimine son verilmiş, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet komutanlarını Yüce Divan'da yargılanmalarının önü açılmış, YAŞ kararları yargı denetimine tabii tutulmuş, darbeye katılan askerlerin yargılanması gibi önemli reformlar hayata geçmiştir. 2010 referandum sonrası, MGK toplantısı bittikten sonra yayınlanan siyaset belgesinde, ilk kez irtica bir tehdit unsuru olarak gösterilmemiştir. Bunların dışında Ağustos 2011'den itibaren orduevleri, kantinler Sayıştay tarafından denetlenmeye başlanmış ve 2013 yılında İç hizmet kanununda askerlik tanımı yapılmış, askerinin siyasi faaliyette bulunamayacağı gibi önemli değişiklikler yapılmıştır (Çiftçi, 2019: 100-104).

Üçüncü dönem, 2013'ten günümüze kadar ki süreçtir. 17-25 Aralık 2013 operasyonlarının asıl hedefi Recep Tayip Erdoğan'dı. Hükümeti hedef alan bu operasyonlardan sonra FETÖ terör örgütü, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi ile ülke yönetimine el koymaya çalışmıştır. Meydanlara inen vatandaşlara doğrudan ateş açılmış ve bunun sonucunda 2196 kişi gazi olurken; 251 vatandaşımız şehit olmuştur. 15 Temmuz darbe girişimi, Türk siyasal hayatının kırılma noktalarından biridir. Daha önceki darbelerde vatandaşlar, sessiz kalmıştı. Fakat bu darbe girişiminde sokağa çıkmışlardır. 15 Temmuz sonrası AK PARTİ'nin sivilleşme siyaseti sürmüştür. Alınan kararlardan bazıları şunlardır:

- Gücün tek yerde toplanmasını önlemek için Kuvvet komutanlıkları MSB’ye, Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı İB’ye bağlandı.
- YAŞ’ın yapısında yapılan değişiklikle askerlerin üyelikleri sonlandırılırken; sivillerin sayısı arttı.
- Milli Savunma Üniversitesi kurulurken; askeri lise ve harp akademileri kapatıldı.
- Sağlık Bakanlığına tüm askeri sağlık kuruluşları bağlandı.
- MSB’de yapılan değişiklikle asker yerine sivil yöneticiler bakanlıkta yer aldı.
- Astsubay, subay gibi atamalarda, MSB’nin onayı getirildi.
- AYİM ve Askeri Yargıtay kaldırıldı.
- MGK’dan Jandarma Genel Komutanı çıkarıldı.

15 Temmuz darbe girişimi sonrası hayata geçirilen bu demokratik reformlar, Türkiye Cumhuriyet tarihinde ilk kez görülmesi bakımında önemlidirler ve asker-sivil ilişkisinde bir dönüm noktası olarak adlandırılabilir. Yargılanmayan askerler, ilk kez darbe suçlamasıyla yargı önüne çıkmışlardır. 3 Kasım 2002’den günümüze AK PARTİ iktidarında uygulamada ve yasal alanda asker-sivil ilişkisi açısından önemli dönüşümler yaşanmıştır.

Sonuç

Osmanlı’dan yeni bir devlete Türkiye Cumhuriyeti’ne geçerken, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı’nın siyasi kültürü üzerine oturmuştur. Bundan dolayı da siyasi figürler, sivil yerine bürokrasi ve askeriye den gelmişlerdir. Burjuvazinin olmadığı bir toplum yapısında, modernleşmenin önemli bir unsuru olan ordu, hem anayasa hem de meşrutiyetin ilanında önemli bir rol oynamıştır. Kurtuluş Savaşını yöneten askeri kadroların, yönetimde yer almasından dolayı, asker-sivil ilişkisinde bir problem yaşanmamıştır. Bu durum, Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 1950 yılına kadar devam et-

miştir. Asker, kendini devrimlerin savunucusu olarak görmüş ve Türk siyasal hayatının her döneminde bir tehdit unsuru olmuştur. Atatürk dönemindeki askerlere getirilen siyasi yasaklar, bunun en güzel örneklerindedir. Kurtuluş Savaşı'ndan günümüze asker-sivil ilişkisinde bir mücadele yaşanmıştır. Bu mücadele, Demokrat Parti iktidarı döneminde (1950-1960) sivillere geçmiş fakat 27 Mayıs 1960 darbesi ile başlayan askeri vesayet, 3 Kasım 2002 seçimlerinde AK PARTİ'nin tek başına iktidara gelmesiyle kırılmıştır. Devleti kuran resmi ideolojinin terk edildiği gerekçesiyle 27 Mayıs darbesini gerçekleştirmiştir. Böylece Türkiye'de darbeler geleneği başlamıştır. 27 Mayıs 1960 darbesinin bundan sonraki darbelerle zemin oluşturması gibi önemli bir özelliği bulunmaktadır. Bunun sonucunda askerde, ekonominin kötü, terör olaylarını arttığı, siyasal iktidarlardan memnun olunmadığı dönemlerde, darbelerin meşru olduğu fikri gelişmiştir. Bu fikrin, Türk siyasal hayatında önemli bir belirleyici olduğu söylenebilir. Demokrasiye aykırı bir biçimde ortaya çıkan bu fikir, siyasal iktidarlar üstünde bir baskı unsuru haline gelmiştir. Bu baskı ve darbe endişenden ötürü siyasal iktidarlar, yetkisini tam anlamıyla kullanamamıştır. Asker sahip olduğu gücü, dış tehditler yerine iç politikada kullanınca, demokratik yaşam zarar gördüğü görülmektedir. Ayrıca asker, darbeler sonrasında ayrıcalığını ve siyasi gücünü arttırmıştır. Ayrıcalığı ve siyasi gücü artan asker, politikaya daha fazla müdahale etmiş ve böylece asker-sivil ilişkisindeki sivil denetim imkânsız hale gelmiştir.

Osmanlı'dan itibaren askerin, siyasal iktidara müdahaleleri başlamış ve bu müdahaleler Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra da sürmüştür. Bu durum 27 Mayıs 1960 darbesi ile başlamış, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi, 28 Şubat 1997 post-modern darbesi, 27 Nisan 2007 e-muhtıra, 15 Temmuz 2016 Fethullahçı Terör Örgüt (FETÖ) darbe girişimi ile devam etmiştir. Cumhuriyeti ilan eden kadroların asker olması, rejimin savunuculuğunu yapması, darbelerle siyasete müdahale etmesi gibi nedenlerden ötürü, Türkiye'de güçlü bir askeri vesayet ortaya çıktığı söylenebilir. Bunun sonucunda da toplum, askeri vesayeti içsel-

leştirmiş, askerin yaptığı darbeler, siyasal sistemin bir parçası gibi algılanmıştır. Asker, ülkede bozulan siyasi, ekonomik ve toplumsal durumu düzeltmek için, kanunda kendisine verilen “Ülkeyi korumak ve kollamak görevini” gerekçe göstererek, ülke yönetimine el koymuştur. Asker, vatani korumak ve kollamak görevi ile yürütme işlevini birbirine karıştırmıştır. Halkın oylarıyla seçilen sivil iktidarların yerine getirdiği yürütme görevini, asker yerine getirmiştir.

12 Eylül sonrası Turgut Özal dönemine bakıldığında (1983-1989), asker-sivil ilişkisinin demokratik bir zeminde devam ettiği görülmektedir. Özal döneminde, ekonominin dışa açılması, kamu-özel sektör birlikteliği, Savunma Sanayi Fonunun kurulması, F-16 projesi gibi gelişmeler, asker memnun olmuştur. Bunun sonucunda, 12 Eylül sonrasında güçsüzleşen sivil idarenin, Turgut Özal ile beraber güçlendiği görülmektedir. Bu dönemde asker, Kürt kimliği ve siyasi İslam gibi tehditler olduğunu iddia ederek, ANAP hükümetini etki altına almaya çalışmış, fakat başarılı olamamıştır. Turgut Özal döneminde, askerin siviller üstünde bir baskısı olmamış, bu dönemde, asker-sivil ilişkisi demokratik bir ortamda sürmüştür. Turgut Özal döneminde, baskı grupları, sivil toplum örgütleri gibi kuruluşlar güç kazanmışlardır. Turgut Özal’ın desteklediği bir isim olan Hiram Abas’ın MİT Başkanlığına getirilmesi, Başbakanlığın protokolde üçüncü sıraya alınması, Necip Toruntay’ın Genelkurmay Başkanlığına atanması ve istifaya zorlanması gibi uygulamalar, Turgut Özal dönemindeki sivilleşme adımları arasında gelmektedir. ANAP’ın kuruluşundan itibaren sivilleşmeye vurgu yapan Turgut Özal, bu uygulamalarla sivil imajını daha da güçlendirmiştir. Turgut Özal döneminde, sivillerin asker üzerinde bir otorite kurduğu ve asker-sivil ilişkisinde bir dengenin sağlandığı söylenebilir. 28 Şubat 1997 Milli Güvenlik Kurulu toplantısı ve sonrası, iktidardaki Refahyol hükümetinin istifaya zorlanması, Türk siyasal hayatına “28 Şubat post modern darbesi” olarak geçmiştir. Askerin, 28 Şubat post-modern darbesinde siyasetçi, yargı, medya, üniversiteler, sivil toplum örgütlerini gibi aktörleri kullanarak, RP lideri Erbakan’ı istifaya zorladığı görülmektedir. 12 Eylül

1980 darbesi sonrası asker, 28 Şubat post-modern darbesi ile tekrar siyasetin içinde yer almıştır. 1999 genel seçimleri sonrası Bülent Ecevit'in Başbakanlığında DSP-MHP-ANAP Koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bülent Ecevit'in Başbakanlığı döneminde (1999-2002), AB sürecine bağlı olarak, Devlet Güvenlik Mahkemelerinden (DGM), askeri üye çıkarılarak, sivilleşme yönünde önemli bir adım atıldığı söylenebilir. Fakat askerin karşı çıkmasından dolayı, Kürtçe eğitim ve Kürtçe televizyon konusunda, Bülent Ecevit hükümeti bir adım atamamıştır. Bu dönemdeki en önemli adım, 2001 yılında atılmıştır. 2001'de Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısında yapılan değişiklikle, 4 sivil üye MGK'ya katılmıştır. 3 Kasım 2002 seçimlerinde AK PARTİ'nin tek başına iktidara gelmesiyle asker-sivil ilişkisinde bir dönüşüm yaşanmıştır.

Asker tarafından, AK PARTİ'nin Refah Partisi'nin devamı olarak görülmesi ve ekonomik kriz gibi nedenlerden ötürü, AK PARTİ iktidarının ilk yıllarında politika üretmede oldukça zorlanmışır. Bundan dolayı AK PARTİ, milletin itimadını kazanmaya ve bunun yanında da asker ile tartışmaya girmemeye çalıştığı görülmektedir. AK PARTİ ilk dönemden itibaren, askeri vesayeti kaldırabilmek için çaba göstermiş, koşulları sonuna kadar zorladığı görülmektedir. Bu çabada etkili olan en önemli unsurlar, Türkiye'nin AB adaylığı süreci ve AK PARTİ'nin kararlı tavrı ve politikalarıdır. Uyum paketleri çerçevesinde, asker-sivil ilişkisini düzenleyen önemli reformlar gerçekleşmiştir. AK PARTİ, iktidarının ilk döneminde ekonomide önemli bir kazanım elde etmiştir. Bu kazanım, askeri vesayetin üzerine gidilmesinde etkili unsurlardan biri olmuştur.

Cumhuriyet rejiminin tehlikede olduğu, laiklik ilkesinin zedelendiği gibi daha önceki darbelerde de belirtilen benzer gerekçelerle asker, 27 Nisan e-muhtırayla cumhurbaşkanlığı seçimine müdahale etmiştir. AK PARTİ'nin e-muhtıra karşısında göstermiş olduğu tavır ve duruş sonucunda, e-muhtıra başarıya ulaşamamıştır. Yüksek Askeri Şura'da sivillerin ilk defa istediklerinin olması, 2010 anayasa değişikliği ile YAŞ kararlarının yargı denetimine tutulması, darbeye katılan askerlerin yargılanması, 2010 referandum

sonrası, MGK siyaset belgesinde ilk kez irtica bir tehdit unsuru olarak gösterilmemesi, Ağustos 2011’den itibaren orduevleri, kantinler Sayıştay tarafından denetlenmeye başlanması ve 2013 yılında İç hizmet kanununda askerlik tanımının yapılması, askerin siyasi faaliyette bulunamayacağı gibi önemli reformlarla askeri vesayetin oldukça güçsüz bir konuma geldiği görülmektedir. Askeri atamalarda AK PARTİ hükümeti, söz sahibi olmuş ve kendi tasarrufuyla atama kararlarını almıştır. 2007’den sonra Türkiye’de asker-sivil ilişkisi, işbirliğine dayanmakta ve hükümet ile ordu arasında ortak politikalar öne çıkmıştır. Askerin itiraz etmekten kaçındığı, son kararı hükümete bıraktığı görülmektedir. Başka bir ifade ile asker-sivil ilişkisi, 2007 sonrasında demokratik bir zemine oturmuştur. AK PARTİ döneminde asker-sivil ilişkisinde büyük bir değişim yaşanmıştır. 2007’den itibaren asker, esas görevine dönerken, siviller ise alanını daha da genişletmiştir. Bundan sonraki değişimlerin de demokrasi, hukuk kurulları çerçevesinde ve insan haklarına saygılı bir biçimde yapılması gerekir. Yoksa yaşanacak mağduriyetler, toplumda ayrışmaya neden olabilir.

15 Temmuz darbe girişimde, halkın sokaklara çıkıp, darbecilere tepki göstermesi, asker-sivil ilişkisinde Türk halkının da bir taraf olduğunu göstermektedir. Toplumda bilinçlenme yükselmiş ve böylece şartlar ne olursa olsun ordunun politikaya müdahale etmemesi yönünde bir algı oluşmuştur. Buna benzer bir algı ve tutumun askerin önemli bir bölümünde olduğu söylenebilir. 15 Temmuz darbe girişiminde de görüldüğü gibi güçlü iktidarlar ve halk desteği, askeri darbeleri başarısız konuma getirirken; sivil denetimi güçlendirmektedir. Sonuç olarak, askeri darbeler askerin gücünü; başarısız darbe girişimleri de sivil iktidarı güçlendirmektedir. AK PARTİ döneminde, asker-sivil alanında gerçekleştirilen reformlara rağmen 15 Temmuz darbe girişiminin yaşanması, yapılan reformların yeterli olmadığını göstermektedir. Askeri kurumsal yapıyı dönüştürmek ve askerin görevinin tekrar tanımlanması zorunluluğu belirlemiştir. Bu darbe girişiminin sonrasında sivilleşme yönünde demokratik adımlar atılmış ve böylece askerin hareket alanını sınırlanmıştır. Kuvvet

komutanlıklarının MSB'ye, Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığının İB'ye bağlanması, YAŞ'ın yapısında yapılan değişiklikle askerlerin üyeliklerinin sonlandırılması; sivillerin sayısı artırılması, Milli Savunma Üniversitesi kurulurken; askeri lise ve harp akademilerinin kapatılması, Sağlık Bakanlığına tüm askeri sağlık kuruluşlarının bağlanması, MSB'de yapılan değişiklikle asker yerine sivil yöneticilerin bakanlıkta yer alması, astsubay, subay gibi atamalarda, MSB'nin onayının getirilmesi, AYİM ve Askeri Yargıtay'ın kaldırılması, MGK'dan Jandarma Genel Komutanı çıkarılması gibi reformlar, sivilleşme yönünde atılan demokratik adımlar arasındadır. Bu demokratik reformlar, Türkiye Cumhuriyet tarihinde ilk kez görülmesi bakımında önemlidirler ve asker-sivil ilişkisinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Yargılanmayan askerler, ilk kez darbe suçlamasıyla yargı önüne çıkmışlardır. 3 Kasım 2002'den günümüze AK PARTİ iktidarında uygulamada ve yasal alanda asker-sivil ilişkisi açısından önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu reformlar içinde, öncelikli olarak yapılması gerekenin, askerin eğitiminde olması gerektiği söylenebilir. 27 Mayıs'tan bu yana kadar yapılan darbelerin en önemli nedenlerinden biri, askerin düşünce yapısıdır. Bundan ötürü, AK PARTİ döneminde yapılan bütün reformlar, askerin eğitim sistemindeki değişime bağlı olduğu belirtilebilir. Demokratik sistemlerin geleceği bakımından asker-sivil ilişkisindeki dönüşüm, büyük önem arz etmektedir. Bu dönüşüm neticesinde, askerin iç güvenlikteki ve hukuktaki rolü daraltılmış, bütçe ve savunma giderlerinin denetlenmesindeki dokunulmazlığı yıkılmış, Genelkurmay Başkanının atanması gibi kararlardaki bağımsızlıkları ortadan kalkmıştır. Fakat bu dönüşüm daha sona ermemiş ve hem yasal değişikliklerin sürmesi hem de yürürlüğe konan reformların toplumun tüm kesimleri tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Sonuç olarak askerin, sivil iktidara bağlanması, demokrasinin bir ülkede yerleşmesi için önemli adımlardan biridir. 12 Eylül 1980 darbesi sonrası kabul edilen 1982 anayasası, birçok değişikliğe karşı yürürlüktedir. Anayasa çalışmalarının devam ettiği günümüzde, yeni bir anayasa ile askerin sivil otoriteye bağlılığı tesis edilmeli ve sivil denetim mutlaka kurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2007). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2010). *Bir kimlik peşinde Türkiye*. (Çev: S.C. Karadeli), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Alabarda, Y. (2016). Demokratik Sivil-Asker İlişkileri Kapsamında TSK’nın Dönüşümü. *Liberal Düşünce Dergisi*, 21(84): 5-17.
- Alkan, A. T. (2001). *II. Meşrutiyet devrinde ordu ve siyaset*. İstanbul, Ufuk Kitapları.
- Alkan, A. T. (2013). *II. Meşrutiyet devrinde ordu ve siyaset*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Asiltürk, Y. (2022). *Türk siyaset tarihinde asker-sivil ilişkileri kapsamında 28 Şubat süreci*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi SBE, Ankara.
- Belge, M. (2011). *Militarist modernleşme, Almanya, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları,
- Birand, M. A. (1987). *Emret komutanım*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bozdemir, M. (1982). *Türk ordusunun tarihsel kaynakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Burak, B. (2011). Osmanlı’dan günümüze ordu- siyaset ilişkileri. *History Studies*, 3: 47-67.
- Cansever, N. ve Kiriş, H.M. (2015). Türkiye’de ordu – siyaset ilişkileri çerçevesinde AK
- PARTİ – TSK etkileşimine bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3): 361-384.
- Cizre, Ü. (1999). *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez-Sağ-Ordu-İslamcılık*. (Çev., Cahide Ekiz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, S. (2008). *Osmanlı’dan günümüze asker ve devlet*. İstanbul: Salıngoz Yayınları.
- Çiftçi, M. (2019). *Darbe mahkeme kararları ışığında Türkiye’de AK PARTİ döneminde askeri vesayet*. Yayımlanmış Yüksek lisans tezi. Bahçeşehir Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Duman, B. (2005). *1980 sonrası yeni sağın hegemonya mücadelesi: Özal liderliğinde Anavatan partisi*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.

- Dursun, D. (2001). *27 Mayıs 1960 Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Hale, W. (1994). *Turkish politics and the military*. London: Routledge.
- Hale, W. (1996). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayınları.
- Heper, M. (2010). *Türkiye'de devlet geleneği*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Huntington, S.P. (2004). *Asker ve devlet sivil- asker ilişkilerinin kuram ve siyaseti*. (Çev: K.U. Kızılaslan), İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Kurban, A. (2014). *AK PARTİ dönemi sivil-asker ilişkilerinin dönüşümü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Turgut Özal Üniversitesi SBE, Ankara.
- Narlı, N. (2000). Civil-military relations in Turkey. *Turkish Studies*, Spring, 1(1): 107-127.
- Owens, M. T. (2017). *Civil - Military Relations*. Oxford Research Encyclopedia of International Studies.
- Özbudun, E. ve Hale, W. (2010). *Türkiye'de islamcılık, demokrasi ve liberalizm: AKP Olayı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özçelik, G. ve Biçer, S. (2018). *Dünden bugüne siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler açısından sivil-asker ilişkisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Özdağ, Ü. (1991). *Atatürk ve İnönü dönemlerinde ordu -siyaset ilişkileri*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Özdemir, H. (1989). *Rejim ve Asker*. İstanbul: AFA Yayınları.
- Özkan, C. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ordu. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Büyük Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, N. Z. (2006). *28 Şubat'a giden yolda Türk basını*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Yayınları.
- Pekin, İ.H. ve Yavuz, A. (2016). *Asker ve siyaset- Osmanlı'dan günümüze sivil-asker ilişkileri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Salkım, M. E. (2010). *Türkiye'nin 1983-2007 tarihleri arası sivil-asker ilişkileri: Klasik darbeden e-muhıtıraya*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi SBE, Kütahya.

- Schiff, R. L, (2008). *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*. London: Routledge.
- Sunay, C. (2010). *Türk siyasetinde sivil asker ilişkileri*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Tanör, B. vd., (2007). *Türkiye Tarihi 5*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Torumtay, N. (1994). *Orgeneral Torumtay’ın anıları*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Uluçakar, M. (2013). *Türkiye’de Sivil Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- Yazıcı, S. (2012). *Demokratikleşme sürecinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkiye’de Büyük Strateji Tartışmaları ve Büyük Strateji Önerisi

Mesut ÖZCAN¹

Giriş

Uluslararası ilişkiler yazımında en fazla tartışılan konulardan biri strateji kavramıdır. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren askeri alanda öne çıkan strateji kavramının savaş ile bağlantılı olarak ele alındığı görülmektedir. Bu durum strateji konusunun da realist uluslararası ilişkiler anlayışı üzerinden tartışılmasına neden olmuştur. Böylece strateji kavramı da siyaset, güvenlik, dış politika ve güç mücadelesi gibi daha çok sonuç odaklı bir analiz parçası olarak değerlendirilmiştir.² Nitekim Clausewitz’in “savaşın siyasetin baş-

-
- 1 Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi – Ortadoğu Çalışmaları ORCID Numarası: 0000-0002-6807-4896
  - 2 Özdemir, H. (2020), “Tasarlanmış ve Beliren Üst Stratejiler: Türkiye ve Diğer Orta Büyüklükteki Devletler için Alternatifler”, (içinde) “Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama, (ed) Karaosmanoğlu, Ali L. ve Aydınli, E., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 43

ka araçlarla sürdürülmesi"³ olarak nitelendirdiği strateji kavramı, uzun yıllar boyunca savaşlarla ilişkili bir konu olarak tartışılmıştır.

Uluslararası ilişkiler disiplininin gelişimine paralel olarak 20. yüzyıldan itibaren strateji konusu Strateji Çalışmaları altında işlenmeye başlanmış ve siyaset, ekonomi, diplomasi, psikoloji, güvenlik, jeopolitik, teknoloji gibi konuları da kapsayacak olan büyük strateji (üst strateji) bağlamında genişlemiştir. Başka bir ifade ile strateji çalışmaları, geçmiş yüzyılda klasik strateji çalışmalarının ötesinde büyük strateji temelinde ele alınmıştır. Ancak söz konusu tartışmaların genel olarak Avrupa merkezli güçler üzerinden şekillendiği görülmektedir. Büyük strateji ile ilgili çalışmaların önemli bir kısmı Roma, Bizans, Britanya, Prusya ve Habsburglar gibi imparatorlukların politikalarına odaklandığı iddia edilebilir.⁴ İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gelişim gösteren büyük strateji çalışmalarının odağında ise ABD, Britanya, Sovyetler Birliği gibi büyük güçlerin yer aldığı ifade edilebilir.⁵

Söz konusu bu çalışma, iki farklı temel soruna işaret etmektedir. Birincisi strateji çalışmaları ile ilgili literatürün İslam düşünce felsefesi ve Osmanlı imparatorluğu gibi büyük bir gücün büyük strateji çalışmalarında ihmal edildiği ihmal edildiği iddiasıdır. İkincisi ise literatürde büyük güçler ve imparatorluklar bağlamında tartışılan büyük stratejinin bölgesel güçler üzerinden de tartışılması gerektiğini öne sürmektedir. Temelde birbirinden farklı görülen bu iki tartışmanın amaçlarından birisi özellikle Türkçe literatüre katkı yapmak ve Avrupa merkezli literatürün dışındaki tartışmalara ışık tutmaktır. Nihayetinde, uluslararası ilişkiler disiplini gibi,

3 Clausewitz, Carl V., (1989), "On War", (ed) Howard, M. ve Paret, P., Princeton University Press, s. 20-22.

4 Karaosmanoğlu, Ali L., (2020), "Büyük Strateji"nin Anlamı ve İşleyişi", içinde "Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama, (ed) Karaosmanoğlu, Ali L. ve Aydın, E., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.7

5 Murray, W., (2017), "Britanya'nın Büyük Stratejisi", (içinde) "Büyük Stratejinin Oluşumu: Siyaset, Diplomasi ve Savaş", (ed) Murray, W., Sinreich, R.H. ve Lacey, J., Avangard Kitap, s. 226-275

disiplinin alt dallarından biri olan strateji çalışmalarının da daha çok Avrupa merkezli geliştiğine işaret eden çalışma Batı dışı dünyanın bu alandaki rolünün ihmal edildiğini ileri sürmektedir. Bu noktada tıpkı antik Yunan felsefesi gibi İslam düşünce tarihinin de savaş ve strateji noktasında tezler ürettiğine dikkati çeken çalışma, aynı zamanda Osmanlı imparatorluğu gibi Avrupa güç dengesinde belirleyici olan güçlerin büyük strateji temelindeki siyasetinin de ihmal edildiğini iddia etmekte ve literatür bağlamında tartışmaya açmayı hedeflemektedir.⁶

İkinci amaç ise söz konusu tartışmayı Türkiye gibi bölgesel bir güç üzerinden ele almaktır. Literatürde genel olarak büyük strateji siyasetinin daha çok ABD ve kısmen de Rusya ve Çin bağlamındaki büyük güç rekabeti bağlamında ele alınmış olmasının orta ölçekli ve yükselen güçlerin politika ve stratejilerinin yeterince anlaşılmasına yol açmaktadır. Çalışma, genel kabulün aksine büyük strateji konusunun orta ölçekli aktörler üzerinden de tartışılabileceğini iddia etmektedir. Bu noktada “Türkiye gibi bölgesel bir gücün büyük stratejisi olabilir mi?” sorusunu tartışmaya açan çalışma, Türkiye’nin sahip olduğu güvenlik ve dış politika kültürünü irdelemektedir. Böylece hem literatürün kendisine hem de aktörlerin kendisine dönük iki farklı tartışmayı ortak bir iddia temelinde bütünleştirmeyi hedeflemektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye’nin son yıllarda, kapasite ve kabiliyetlerinde meydana gelen değişime ve küresel sistemde yaşanan dönüşümü dikkate alarak küresel konumunu yeniden tanımlama girişimlerine odaklanılırken, bu tür girişimlerin temelde büyük strateji noktasında birtakım emareler sunduğunu iddia edil-

---

6 Tarihsel süreç içinde sistem tartışması ister tek kutuplu olsun ister çok kutuplu veya iki kutuplu olsun, Batılı bir düzen tahayyülüyle ilişkili olarak şekillendi. Osmanlı Devleti, Çin, Japonya ve diğer Batı dışı devletler bu sistem tartışmasının öznesi olmaktan ziyade, sistemi oluşturan aktörlerin etkilediği veya biçimlendirdiği aktörler olarak inşa edildi. Bu konudaki detaylı bilgi için bkz; Özcan, M. (2019), “Uluslararası Düzendeki Yeni Paradigma: Batı Dışı Dünyanın Rolü”, (ed) Pamuk, H. ve Yavuz, M., “Dünya Siyasetinde Küresel Fay Hatları”, Ankara, Anadolu Ajansı Yayınları, ss. 20-28

mektedir. Türkiye'nin temelde bağımsızlık ve modernleşme sürecinde büyük strateji siyasetini takip ettiğini savunan çalışma, 2000 sonrası dönemde iç hegemonyada yaşanan dönüşüme bağlı olarak halk-ordu-hükümet ve liderlik bağlamında ortak hedefler noktasında bir konsolidasyonun yaşandığına işaret etmektedir. Ekonomi, ticaret, enerji, teknoloji, güvenlik, alt yapı gibi alanlarda kapasiteni artıran Türkiye'nin bölgesel ve küresel alanda yeni bir konum elde ettiğini ancak bu konumunu daha da güçlendirmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Bu noktada çalışma, Türkiye için tekno-politik ve tekno-jeopolitiği dikkate alan ekonomik kalkınmayı önceleyen, askeri gücünün yanı sıra, teknoloji, enerji gibi stratejik alanlardaki kabiliyetlerini dönüştürmeyi sürdürme, Ortadoğu, Afrika, Orta Asya ve dünyanın geriye kalanı ile kurulan ilişkilerde, alt sistemlerin farklılıklarını dikkate alan esnek, ölçülü ve belirsizlikleri dikkate alan bir strateji geliştirme önerisinde bulunmaktadır. Beka meselesi, ekonomik ve siyasi alanda yaşanacak olası belirsizlikler, sürdürülebilirliği olmayan-ülkenin kapasitesini aşan hedeflerin ve çok yönlü bir çatışma veya rekabetin içerisinde yer almanın Türkiye'nin büyük strateji geliştirmesinin önünde engel teşkil edebileceği vurgulanmaktadır.

Kavramsal Çerçeve: Batı ve İslam Geleneginde Savaş ve Strateji

Uluslararası ilişkiler yazımında önemli bir yer tutan strateji kavramı temelde savaş ve savaşın yönetimi bağlamında ele alınmıştır. Yunanca stratos (ordu) ve agos (liderlik) kavramlarının bir araya gelmesi ile ortaya çıkan strateji kavramı⁷, tarihsel süreç içerisinde daha çok askeri anlamda kullanılmış ve savaş taktikleri ile birlikte ele alınmıştır.⁸ Nihayetinde kavram, Atina Savaş Konseyi'nde yer alan ve temel görevleri savaşlarda orduya liderlik etmek olan stra-

7 Murray, W., Knox, M. ve Bernste, A. (1994), "The Making of Strategy: Rulers, States, and War", Cambridge University Press, s. 20

8 Özdemir, H., A.g.e. s. 45

tegoi kökünden doğmaktadır.⁹ Savaş ile siyasetin birbiri ile ilişkili olduğunu savunan isimlerden biri olan Colin S. Gray, stratejiyi, savaş ile siyaset arasındaki köprü olarak nitelemiştir.¹⁰

Kısaca, farklı niteliklere sahip birden fazla aracı ortak bir amaç doğrultusunda yönlendirmek olarak tanımlanabilecek strateji kavramının kökenlerini inceleyen Lawrence Freedman da kavramın epistemolojisinin klasik Yunan’a kadar gittiğini savunmaktadır.¹¹ Öte yandan Hobbes’un Leviathan’da tasvir ettiği şekilde “herkesin herkesle sürekli bir savaş ve çatışma durumu içerisinde olduğu doğa durumu”¹² temelde sürekli bir çatışma ortamına işaret etmekten öte insanların olası çatışmalara dair hazırlık içerisinde olmasını öngörür. Chimpanzee Politics başlıklı eserinde şempanzelerin mücadelesini inceleyen Frans de Waal, doğal yaşamda ittifaklar ve güç mücadelelerinin varlığına işaret ederken, strateji ve güç ilişkilerini anlamak için doğanın önemli bir alan olarak öne çıktığını vurgulamaktadır.¹³

Diğer taraftan Hz. Davud ile Calût arasında yaşanan mücadelenin kapsamına dikkati çeken Freedman, stratejinin kökenlerini anlamak için bu dönemi referans göstermektedir.¹⁴ Benzer şekilde İsrailoğullarının kutsal kitabı Zebur’un ele aldığı olaylar, Hz. Musa ile Firavun arasındaki mücadele ve Tevrat’ın ele aldığı 10 temel ceza incelendiğinde, dini ontolojinin strateji konusunu içerdiği gözlemlenmektedir.¹⁵ Strateji çalışmaları ile ilgili diğer önemli

---

9 Freedman, L. (2022), “Strateji”, (çev) Belkis Çoraklı Dışbudak, Alfa Yayınları, s. 13-18

10 Gray, Colin S., (1999), “Modern Strategy”, Oxford University Press, s. 48-55

11 Freedman, L., A.g.e., s. 17

12 Hobbes, T., (2007), “Leviathan”, (çev. Semih Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 94.

13 Aktaran eser için bkz: Freedman, L. A.g.e., s. 30

14 Freedman, L. A.g.e.,

15 “Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma”, İstanbul: Kutsal Kitap

kaynaklar ise Odisseas, İlyada ve Tanrı Herakles ile Zeus'u ele alan hikayeler ve tarihsel mitlerdir.¹⁶

Tukidides'in uluslararası ilişkiler disiplini ve realizm açısından başucu eseri olarak kabul edilen Peloponez Savaşları, hem Yunan şehir devletleri, Atina, Sparta ve Melos arasındaki güç mücadelesini anlamak hem de taktiksel/stratejik hamleleri inceleme noktasında önemli bir çalışma olarak öne çıkmaktadır.¹⁷ Atina ile Sparta arasında değişen güç dengeleri; iki aktörü çatışmaya iterken, Atina, Sparta'ya karşı başlattığı savaşta kendisini desteklemeyen Melos'u yıkıma uğrattıktan sonra Sparta ile karşı karşıya gelmiştir. Savaşın başlangıcında Melos'u da yıkan Atina, Yunan şehir devletlerinin en güçlüsüyken, savaş sona erdiğinde Sparta, Atina karşısında önemli bir zafer kazanarak gücünü artırmış bir konuma gelmiştir.¹⁸

Sun Tzu'nun Savaş Sanatı isimli eseri, strateji çalışmaları ile ilgili literatürde öncü metinlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmasında strateji ve taktiksel çalışmalara yön veren Sun Tzu'ya göre stratejist, rakibinin stratejisini bozabilecek üstün kabiliyetlere sahip olmalıdır. Savaş Sanatı isimli eserinde, "hesaplama, savaş, taktik saldırı, güç, zayıflık, ordunun kullanımı, casus kullanımı" gibi konuları ele alarak savaş ve strateji çalışmalarının temelini oluşturan Tzu'ya göre rakibini aldatmanın yolları, beklenenin tersini yapmaktır.¹⁹

Strateji kavramının şekillenmesine etki eden isimlerden bir diğeri ise Machiavelli'dir. Prens isimli eserinde iyi bir yöneticinin sahip olması gereken özellikleri ele alan Machiavelli, çıkarı, hileyi, sert yönetim biçimini merkeze alan pragmatist bir tutum sergilemiştir. Nitekim, Machiavelli'nin gücü merkeze alan yaklaşımı lite-

16 Aktaran eser için bkz: Freedman, L., A.g.e., ss. 61-73

17 Tukidides, (1972), "The History of the Peloponessian War", Penguin Classics, s. 265-290

18 Aktaran eser için bkz: Freedman, Freedman, L., A.g.e., ss. 74-75

19 Tzu, S. (2014), "Savaş Sanatı", (çev) Fidan, G. ve Otkan, P., İş Bankası Kültür Yayınları, s. 4-72

ratürdeki strateji çalışmalarının da uzunca bir süre askeri eylemler bağlamında ele alınmasına neden olmuştur.²⁰ Nihayetinde strateji kavramı 17. yüzyıla gelindiğinde askeri yazında daha sık kullanılmaya başlanmış ve hem savaşta hem de barışta izlenecek yöntemi ifade edecek bir anlamı kapsamaya başlamıştır.²¹

Strateji çalışmalarına yön veren diğer isimlerin başında ise Alfred T. Mahan²², Liddell Hart ve Carl von Clausewitz gibi isimler gelmektedir. Stratejinin temelde önbilgi ve yönetim becerisi ile ilişkili olduğuna dikkati çeken Clausewitz, stratejide asıl önemli olan şeyin amaç olduğunu ve “savaşın siyasetin başka araçlarla sürdürülmesi” anlamına geldiğini ifade eder.²³ Clausewitz’a göre devletin izleyeceği yol haritası belirlendikten sonra, söz konusu plan takip edilmelidir. Hart ise, stratejiden farklı bir kavram olarak ortaya koyduğu üst strateji ile temelde büyük strateji kavramının veya tartışmasının şekillenmesine etki etmiştir.²⁴ Güç kullanımı veya rakiplerini istediğini almaya razı edecek zorlayıcı unsurların önemine dikkati çeken Clausewitz, iyi bir strateji için halk, ordu ve hükümetten oluşan üç ana unsurun önemine de vurgu yapar.

Macheiavelli ise yöneticinin rolünü en önemli unsur olarak öne çıkarır. Çıkarı ve gücü merkeze koyan Macheiavelli kralın gücün sahibi olarak her yola başvurabileceğini savunur. Nihayetinde son yıllarda yapılan çalışmalarda liderin rolü ve misyonu en önemli unsur haline gelmiştir. Nitekim Ersel Aydınli’ya göre halk, ordu ve hükümetin yanı sıra hazırlanan stratejinin uygulanabilmesi için

-
- 20 Machiavelli, N., (2008), “Hükümdar”, (çev) Adabağ, N., İş Bankası Kültür Yayınları, s. 5-136
  - 21 Toptaş, E. (2009), “21. Yüzyılda Savaş”, Ankara: Kripto Yayınları, s. 24-27
  - 22 Mahan’ın deniz kuvvetleri ile ilgili çalışması strateji çalışmaları bağlamında da ele alınabilir. Detaylı bilgi için bkz: Mahan, Alfred T., (2021), “The Influence of Seapower Upon History”, Mint Editions
  - 23 Clausewitz, Colin V., A.g.e., s. 20-22.
  - 24 Hart, B. H. Liddell, (2021), “Strateji: Dolaylı Tutum”, (çev) Selma Koçak, Doruk Yayınları, s. 7

belirleyici ve itici aktör olarak lidere ihtiyaç vardır.²⁵ Öte yandan uluslararası ilişkiler, güvenlik, savaş ve strateji literatüründe etkisi ihmal edilen İslam düşünce felsefesi de liderin rolünü en önemli unsur olarak görmektedir.

İslam düşünce felsefesine bakıldığı zaman, savaş, hile ve yöntemle ilgili önemli çalışmaların olduğu iddia edilebilir. İslam felsefesinde, savaş ve yönetime ilişkin ilgiye bakıldığı zaman, hem Yunan filozoflarından etkilenen hem de İslami normlardan hareket ederek bu alanda yeni bir yaklaşımı öne çıkaran çok sayıda ismin mevcut olduğu görülmektedir. Aralarında Farabi, Nasiruddin Tusi, İbn Haldun ve hatta İbn Rüşd gibi birçok isim eserlerinde savaş konusunu ele almıştır. Söz konusu isimlerin önemli bir kısmı savaşın haklı gerekçelerine odaklanırken, savaş ahlakı ve adalet anlayışını en temel tartışma konuları olarak öne çıkarmışlardır.²⁶ Örneğin, Farabi ve Amiri gibi İslam düşünürleri hükümdarın rolü, savaş ahlakı, insanın doğası ve genel harp düzeni noktasına değinmekte ve erdemli yönetici vurgusu yapmaktadır.²⁷

Zaferi ve adaleti birbirinin tamamlayıcısı olarak gören düşünürlerin yanı sıra, tıpkı Yunan felsefesinde olduğu gibi çatışmanın nedenlerini insanın doğasında arayan isimler de mevcuttur. Nasiruddin Tusi ve İbn Haldun gibi isimler, insanın doğası gereği bencil ve kötü olabildiğine işaret ederek, savaşın nedenselliğini insanın bencil olması ile ilişkilendirmektedir.²⁸ Yine de İslam düşünceleri, liderin iyi olan için mücadele etmesi gerektiğine işaret ederek, savaşın en son başvurulması gereken ancak hazırlıklı olunması gereken bir konu olarak irdelemektedir.

25 Aydınlı, E. "Büyük Strateji Çıkamaz ve Türkiye için Büyüme Önermesi", içinde "Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama, (ed) Karaosmanoğlu, Ali L. ve Aydınlı, E., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 84-85

26 Ensarioğlu, S., (2015), "İslam Siyaset Felsefesi Literatüründe Adil Savaş Kavramı", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s. 67-150

27 A.g.e., s. 67-97

28 A.g.e., s. 100-130

İbn Haldun’un Mukaddime isimli eseri, savaş ve stratejisi ile ilgili daha detaylı bulgular içerdiği için kendisinden önceki isimlerden farklılaşmaktadır.²⁹ İbn Haldun, din ve asabiyetin yanı sıra, savaşı sınırlandırma, harp düzeni, zafer ve yenilgi gibi konuları da tartışmaya açmaktadır. İbn Haldun, güvenlik ve düzen için hükümdarın hakimiyet kurmasını zorunlu bir hal olarak görmekte ve hükümdar ile tebaa ilişkisinin güçlü olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Savaşı nizami harp ve Bedevilerin saldırı biçimleri üzerinden ele alan (avcılık, vur-kaç) İbn Haldun, savaşlardan zaferle çıkmanın yeter sebebi olarak iyi bir strateji, sahip olunan kabiliyetler ve ordunun bağlılığı ilkelerini öne çıkarır. Bu açıdan Haldun, harp durumunda hileye başvurulmasını onaylar ve bunu stratejinin bir unsuru olarak görür.

İslami düşünürlere göre, her ne kadar savaş en son başvurulması gereken bir senaryo olsa bile, hükümdarın ve komutanların savaşlara hazırlıklı olması, devletin istihbarat ağının güçlü olması, rakiplerinin kendisinin gerçek niyetini anlamaması için hile ve farklı yöntemlere başvurması, silahlanma ve güç kullanmada nitelikli donanımına sahip olmak zaruridir.

Bu noktada Yunan felsefesinin yanı sıra Hind, Çin, Türk, İran ve Arap felsefesinin İslam düşüncesinde önemli bir etkisinin olduğu da iddia edilebilir.³⁰ Nitekim özellikle Selçuklu döneminde öne çıkan siyasetname başlıklı eserlerde savaş, yönetim ve ordunun düzeni incelendiğinde söz konusu geleneklerin etkisi dikkat çekicidir. Abbasiler döneminde elçilik görevinde de bulunan Maverdi³¹ ile Büyük Selçuklu devletinin veziri Nizamülmülk’ün eserlerinde bu geleneklerin etkisi görülmektedir. Örneğin, Sultan Melikşah’a sunulmak üzere kaleme aldığı Siyasetname isimli eserinde, devlet yönetimi, kamu düzeni, adil yönetim, ordu, casusluk ve sistem gibi

---

29 İbn Haldun, (2020), “Mukaddime”, (der) Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, s. 210-215

30 Ensarioğlu, S., a.g.e., s. 130

31 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Maverdi”, Erişim Tarihi: 12.10.2022, <https://islamansiklopedisi.org.tr/maverdi>

farklı başlıklarda tarihsel örnekler üzerinden tavsiyelerde bulunan Nizamülmülk, ülke güvenliğinin sağlanması noktasında hükümdarın sorumluluğuna vurgu yapar.³²

Nizamülmülk de kendisinden önceki isimler gibi hükümdarın adaletli ve halkına kulak veren biri olması gerektiğini ifade eder. Tahir, seyyah, sufi, yoksul gibi farklı sınıflara mensup görünen isimlerden oluşan güçlü bir istihbarat ağının oluşturularak hem içeride halkın sorun ve şikayetlerinin yerinde tespiti hem de ülke güvenliğinin sağlanmasını zaruri görür.³³ Diğer taraftan, Nizamülmülk, düzenli, disiplinli ve güçlü silahlara sahip bir ordunun varlığını şart gördüğü gibi, ordu mensuplarının çok farklı ırklara mensup olmasını güvenliğin ve düzenin sağlıklı işleminde önemli bir unsur olarak kabul eder.³⁴ Nizamülmülk, güçlü devlet vurgusunu ön plana çıkarırken, bunu salt askeri araçlara dayandırmamış, ekonomik gücün de vazgeçilmez olduğunu ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere hem Batı düşünce dünyası hem de literatür çalışmalarında etkisi ihmal edilen İslam ve Doğu düşüncesinde, strateji temelde güç ilişkileri, savaş ve yönetici bağlamında irdelenmiştir. İslam düşünürleri, Batılı ve Sun Tzu gibi Çinli isimlerin görüşlerinden farklı olarak adaleti ve savaşın haklılığına dikkati çekmiş olsa da savaş ve ordu bağlamında bir terminolojinin ağırlıklı olduğu kabul edilebilir. 17. yüzyılda askeri terminolojide yaygınlık kazanan ve 19. yüzyılda daha geniş bir anlamda kullanılmaya başlayan strateji kavramı, günümüz dünyasında siyaset, ekonomi, eğitim, kültür, sanayi, teknoloji gibi farklı alanları da kapsayan ve temelde büyük strateji olarak ifade edilen yeni bir kavramsal çerçevede ele alınmaktadır.

Siyaset ile strateji ilişkisi ve farklı alanları kapsayan bir stratejinin geliştirilmesi düşüncesi zamanla ulusal düzeyde yüksek stra-

32 Nizamü'l Mülk, "Siyasetname", (çev) Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

33 Nizamü'l Mülk, a.g.e., s. 101-119

34 Nizamü'l Mülk, a.g.e., s. 171-177

tejiye veya büyük stratejiye olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Üst strateji (büyük strateji) temel olarak, ülkenin siyasi, ekonomik, diplomatik, askeri, teknolojik ve diğer bütün stratejik alanlarının koordine edilmesini amaçlayan kapsayıcı bir stratejidir.³⁵ Herhangi bir ülkenin veya aktörün belirlemiş olduğu hedeflerine ulaşması noktasında sahip olduğu tüm yumuşak ve sert güç araçlarını esnek ve rasyonel bir biçimde kullanması ve bu çerçevede takip etmesi gereken yolu ifade eden büyük strateji hem iç politikayı hem de küresel politikayı dikkate almayı gerektirmektedir.

Büyük strateji tasarlandıktan sonra değiştirilemez değildir. Bu anlamda ülkelerin belirli hedeflere ulaşmak için imkân ve kabiliyetlerini dikkate alarak tasarladıkları bir stratejileri vardır. Bu temelde iç politikadaki konumlarını, güç ve kabiliyetlerini, değerlerini içine alan genel bir tasarımı yansıtır. Ancak tasarlanmış olan strateji mutlak strateji olarak şekillenmemekte, diğer aktörlerle veya rakiplerle girilen etkileşim sonucu yeni bir boyut kazanabilmekte veya karşı karşıya kalınan meydan okumalar veya kırılmalıklar sonucunda değişime uğrayabilmektedir.³⁶

Klasik Çağda Büyük Strateji: Avrupa ve Osmanlı Örnekleri

Günümüzde büyük stratejinin hangi aktörler tarafından takip edilebileceği konusu önemli bir tartışma konusudur. 20. yüzyıldan bu yana uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir tartışma konusuna dönüşen büyük strateji konusu, temelde büyük devletleri ilgilendiren bir alan olarak ele alınmıştır. Williamson Murray ve James Lacey gibi isimler küçük devletlerin veya orta büyüklükteki devletlerin büyük strateji oluşturamayacağını iddia eder.³⁷ Nihayetinde uluslararası ilişkiler literatürüne bakıldığında

---

35 Özdemir, H., a.g.e, s. 50

36 Özdemir, H., a.g.e., s. 43-71

37 Murray, W. (2017), “Büyük Strateji Üzerine Düşünceler”, (içinde) “Büyük Stratejinin Oluşumu: Siyaset, Diplomasi ve Savaş”, (ed) Murray, W., Sinreich, R.H. ve Lacey, J., Avangard Kitap, s. 10

da büyük stratejiyi konu edinen çalışmaların önemli bir bölümünün imparatorluklar çağı ile ilişkili olduğu görülmektedir. Roma, Bizans, Habsburg, Fransa, Prusya, Britanya gibi aktörlerin büyük stratejilerine odaklanan çok sayıda çalışma mevcuttur.³⁸ İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ağırlık kazanan büyük strateji tartışması temelde Batılı ülkelerde gelişmiş ve Avrupa merkezli güç ilişkilerinde kullanılmıştır. Batı merkezli düzenin dışında yer alan Osmanlı İmparatorluğu gibi aktörlerin büyük strateji siyasetlerine yönelik bilimsel tartışmalar ise hem dünyada hem de Türkiye'de sınırlı olmuştur.

Soğuk Savaşın beraberinde getirdiği düzen içerisinde büyük strateji çalışmaları özellikle Batılı ülkelerde yaygınlık kazanmıştır. Bu doğrultuda hem İngiltere'de hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde söz konusu literatür büyük güç rekabeti, savaş ve modern stratejiler bağlamında gelişmektedir. Örneğin; İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'na, Washington'un ise İkinci Dünya Savaşına dahil olmasının temel varsayımları realist uluslararası ilişkiler dünyası tarafından inceleme haline getirilmiştir.³⁹ Bu noktada askeri geçmişe sahip isimlerin, devlet adamlarının ve akademisyenlerin rolü büyüktür. Bu dönemin metinleri incelendiğinde klasik imparatorluklar çağının öne çıkarıldığı dikkati çekmektedir. Örneğin, Murray ve arkadaşları, "Büyük Stratejinin Oluşumu: Siyaset, Diplomasi ve Savaş" başlıklı çalışmalarında Otto von Bismarck liderliğindeki Prusya'nın veya başka bir ifade ile Alman devletinin birleştirilmesi stratejisi ile Abraham Lincoln liderliğinde ABD iç savaşının sona

38 Detaylı bilgiler için bkz: Jones, M., (2017), "Şahsiyet Olarak Strateji: Bismarck ve Prusya-Almanya Meselesi, 1862-1878" ve Murray, W., (2017), "Britanya'nın Büyük Stratejisi 1933-1942" (içinde) "Büyük Stratejinin Oluşumu: Siyaset, Diplomasi ve Savaş", (ed) Murray, W., Sinnreich, R.H. ve Lacey, J., Avangard Kitap, ayrıca Luttwak, E. N., (2012), "Bizans İmparatorluğunun Büyük Stratejisi", (çev) M. Efe Tuzcu, Epsilon Yayınevi

39 Devletlerin davranışlarını ve savaşa girme nedenlerini inceleyen bazı çalışmalar için bkz. Labs, E. J., (1997). Beyond victory: Offensive realism and the expansion of war aims. Security Studies, 6(4), s.s. 1-49. İle Mearsheimer, John. J., (2001). The Tragedy of Great Power Politics. New York: W.W. Norton & Company

erdirilmesi, yedi yıl savaşları ve Britanya’nın küresel stratejisini ele almaktadır.⁴⁰

Benzer şekilde Edward Luttwak, Roma ve Bizans İmparatorluklarının büyük stratejilerini ele alan çalışmalara odaklanırken,⁴¹, E. Earle ise kaleme aldığı *Makers of Modern Strategy* başlıklı çalışmada Napolyon Savaşlarını inceleyerek, Fransa’nın kıta Avrupa’sını domine etmeye çalıştığı bir dönemde izlediği askeri stratejiye ışık tutmuştur.⁴² Bu dönemi ilginç kılan bir diğer unsur ise strateji çalışmalarına öncülük edenlerin realist isimler olmasıdır. Nihayetinde uluslararası düzeni realist paradigmanın varsayımları üzerine inşa eden Edward H. Carr, Hans J. Morgenthau, Morton Kaplan gibi isimler uluslararası ilişkiler düzenini Avrupa merkezli güç ilişkileri bağlamında ele almıştır.⁴³ Söz konusu realist isimlerin çalışmaları incelendiğinde Avrupa güç dengesinin önemli aktörlerine ağırlık verdikleri görülmektedir.

Böyle bir ortamda Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa güç dengesinin dışındaki aktörlerin stratejileri ve etkileri ihmal edilmiştir. Ali L. Karaosmanoğlu’nun da işaret ettiği gibi Osmanlı İmparatorluğunun devlet yönetimi, kara ve deniz stratejileri incelendiğinde imparatorluğun dış politika karar vericilerinin temelde büyük strateji siyasetini uyguladıkları görülmektedir.⁴⁴ Bu durum Halil İnal

---

40 Murray, W., Sinnreich, R.H. ve Lacey, J. (2017), “Büyük Stratejinin Oluşumu: Siyaset, Diplomasi ve Savaş”, Avangard Kitap

41 Roma İmparatorluğu temelde siyasetin gücün merkezinde yer aldığı ve askeri stratejilerin belirlenmesinde önemli bir rol oynadığı bir yapı üzerine kurulmuştur. Bizans ise daha çok caydırma amaçlayan bir stratejiyi benimsemiştir. İlgili çalışma için bkz: Luttwak, E. N., (2012), “Bizans İmparatorluğunun Büyük Stratejisi”, (çev) M. Efe Tuzcu, Epsilon Yayınevi

42 Çalışma için bkz: Earle, Edward M., Paret, P. ve Craig, Gordon A., (1986), *Makers of Modern Strategy*, Princeton University Press

43 Konu ile ilgili çalışmalar için bkz. Carr, Edward, H., (1978). *The 20 Years’ Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*,. Londra: The Macmillan Press; ayrıca bkz. Morgenthau, Hans. J., (2005). *Politics Among Nations: Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*,. 7. Baskı. New York: McGraw-Hill

44 Karaosmanoğlu, Ali L., (2020), a.g.e., s.13-16

cık, Kemal Karpat, Gabor Agoston gibi tarih çalışanlarının eserleri incelendiğinde daha da net anlaşılmaktadır.⁴⁵ Ancak Türk akademi dünyasının söz konusu süreçleri strateji bağlamında yeterince incelememesi Batı dışı dünyadaki strateji çalışmalarının zayıf bir literatürden oluşmasına neden olmuştur. Halil İnalıcık'ın da işaret ettiği gibi özellikle 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa güç dengesi ve reel politiginde belirleyici bir aktöre dönüşmeye başlamıştır.⁴⁶ Bu dönemden itibaren hem sahip olduğu askeri güç hem de kara ve denizlerdeki stratejisi ile öne çıktığı görülmektedir.

Osmanlı imparatorluğunun “sevk-ul ceşş” olarak nitelediği ve temelde savaş yönetimi anlamına gelen stratejiye, devletin hem içerideki uygulamalarında hem de dış siyasetinde rastlamak mümkündür. Fetih politikasını pragmatist bir anlayış üzerine inşa eden Osmanlı imparatorluğunda, padişahlar, sadrazamlar ve ordu komutanları stratejilerin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu çerçevede Osmanlı imparatorluğu, fethettiği topraklarda hakimiyetini pekiştirmeye büyük önem vermiştir. Fetih politikasının yanı sıra, hanedan evlilikleri, bölgedeki yerel yöneticilerle kurulan güçlü siyasi bağlar veya vergi karşılığı güvenliklerinin sağlanması gibi yöntemler de devletin hakimiyetini genişletme noktasında başvurduğu bir yol olmuştur. Bu çerçevede özellikle Rumeli ve Balkan coğrafyasında iskân politikasını uygulayan devlet, bölgedeki varlığını güçlendirmeyi ve bölgeyi İslamlaştırmayı amaçlamıştır. Sınır uçlarına veya fethedilen bölgelere gönderilen tüccar, esnaf, çiftçi, asker, alim, derviş, konar-göçerler iskân politikasında önemli bir rol oynarken, fiziki yapı, iklim, ekonomi, güvenlik, ulaşım, siyaset gibi unsurlar da bu politika üzerinde belirleyici olmuştur.⁴⁷

45 İlgili çalışmalar için bkz. İnalıcık, H. (2020), “Osmanlı ve Avrupa: Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri”, Kronik Kitap, ayrıca bkz. Agoston, G. (2019), “Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç”, (çev) M. Fatih Çalısır, Timaş Yayınları, ayrıca bkz. Karpat, K. (2001), “Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri”, Ufuk Kitapları

46 İnalıcık, H., a.g.e, s.7

47 Demir, A. “Osmanlı İskan Politikası”, TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları, Erişim

İmparatorluğun stratejisinde askeri, diplomatik, ekonomik ve din eksenli unsurlar da önemli araçlar olarak öne çıkmaktadır. İmparatorluk, özellikle askeri anlamda iki farklı cephede savaşa girmeyi temel öncelik olarak görürken, savaş şartlarında dahi siyasi ve ekonomik ilişkilerini sürdürmeye büyük önem vermiştir. İmparatorluğun bir diğer önceliği ise kendisine yönelik meydan okumaları sınırlandırmak ve Avrupa güç dengesinin kendisinin aleyhine değişmesinin önüne geçmektir. Bu strateji bir yandan Avrupa güç dengesinin kendi aleyhine dönüşmesini engellemek diğer taraftan Doğu’daki Safavi (İran) tehdidini dengelemeye dayanıyordu.

Ekonomik ve diplomatik ilişkilerini destekleyici bir unsur olarak kullanmaya dikkat eden imparatorluk, Cenevizliler ve Venediklileri bir yandan zayıflatmaya çalışırken diğer taraftan ticari ilişkilerini sürdürmüştür. Benzer şekilde ekonomik ve diplomatik ilişkileri Avrupalı aktörleri birbirine karşı dengelemek veya zayıflatmak için de kullanmıştır.⁴⁸ Örneğin, imparatorluk 1536 ve 1569’da Fransa’ya ve daha sonrasında İngiltere ve Hollanda’ya verdiği kapitülasyonları temelde bu ülkeleri Roma’daki Papa’ya karşı güçlendirme amacı ile sunmuştur.⁴⁹ Yine Habsburglar ile rekabet ortamında da Fransa gibi diğer Avrupalı aktörler veya bölgedeki yerel aristokratlar desteklenmiştir. Örneğin, Osmanlı imparatorluğu Akdeniz’deki donanması ile Fransa’nın güneyden güvenliğini sağlarken, Fransızların Avrupa içlerindeki mücadeleye odaklanmasını hedeflemiştir.

Stratejinin dini ayağına bakıldığında ise imparatorluğun Avrupalı rakiplerine karşı Protestanları desteklediği ve İstanbul’daki Ortodoks kilisesini kullanıldığı görülmektedir. İmparatorluk izlediği

---

Tarihi: 18.10.2022, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/osmanli_iskan_politikasi

48 Osmanlı İmparatorluğu, kıta Avrupası’nda Fransa’yı Habsburglara karşı desteklerken, benzer şekilde Papa merkezli güce karşı Protestanları destekleme stratejisini benimsemiştir. Detaylı bilgi için bkz: İnalçık, H. (2020), “Osmanlı ve Avrupa: Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri”, Kronik Kitap, ayrıca bkz: Karpat, K. (2001), “Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri”, Ufuk Kitapları

49 Karpat, K. A.g.e., s. 24

strateji üzerinden hem Papalığı zayıflatmayı hem de Osmanlıyı bir anlamda Ortodoks dünyasının temsilcisi olarak konumlandırarak nüfuz alanını genişletmeyi amaçlamıştır.⁵⁰ Benzer şekilde imparatorluk, Macaristan örneğinde olduğu gibi Habsburglarla arasında tampon bölgeler oluşturma, mezhep temelli farklılıkları kullanarak çatışma alanlarını Avrupa'nın içlerine taşıma amacını güderek kendisine karşı yeni bir kara gücünün ortaya çıkmasını engellemeye çalışmıştır.⁵¹

Temelde büyük bir karasal güç olan imparatorluk, denizlerde de etkin bir donanma gücü buldurmaya ve rakiplerini denizlerde de dengelemeyecek bir strateji geliştirmeye dikkat etmiştir. Akdeniz ticaretinin devamlılığını ve Basra Körfezinin güvenliğini deniz stratejisinin merkezine yerleştiren imparatorluk, özellikle Akdeniz ve Ege'de Venedikliler ve Cenevizlilerin lehine olan güç dengesini kendi lehine çevirmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede Fatih Sultan Mehmet Han döneminden itibaren donanma gücünü artırmaya odaklanan imparatorluk, başta Gelibolu ve Kocaeli'nde tersaneler kurmuş, İstanbul'un fethi ile birlikte kurulan tersaneler sayesinde denizlerdeki etkinliğini artırmaya başlamıştır.⁵²

Nitekim donanma alanında kaydedilen ilerleme sayesinde Osmanlılar bir yandan Venediklilerle rekabete girişmiş diğer taraftan Karadeniz'de mutlak güç haline gelmiştir. Karadeniz'e komşu limanlarda kurulan tersaneler sayesinde donanma gücünü artıran Osmanlılar 15. yüzyılda Ege ve Akdeniz'i de domine etmeye başlamıştır. Piri Reis döneminden itibaren Hicaz'a kadar olan bölgede etkinliğini artıran imparatorluk bir okyanus gücüne dönüşmüştür.

50 İslam dünyasında ise Safavilere karşı, Müslüman dünyasının liderliği ve halifelik önemli bir avantaj olarak kullanılmış, özellikle Sünni dünyasının desteği aranmıştır.

51 Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan seferini geciktirmesinde o dönemki koşulların yanı sıra Macar topraklarının Osmanlı ile Habsburg arasında bir tampon bölge görmesinin de etkisi olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Karpat, K. (2001), "Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri", Ufuk Kitapları

52 İşipek, Ali R., "Osmanlı Donanması", *Ottoman Art, Erişim Tarihi: 21.10.2022*, <http://www.osmanlidonanmasi.com/project-view/osmanli-donanmasi/>

İskenderiye’de kurulan tersaneler sayesinde Kızıldeniz ve Akdeniz’de hâkim güç haline gelen Osmanlı imparatorluğu, özellikle 1533’te Barbaros Hayrettin Paşa’nın donanmanın başına geçmesi ile birlikte Osmanlı devleti, özellikle Preveze zaferi ile Avrupalı devletler karşısında üstünlüğünü tahkim etmiştir.⁵³

Akdeniz’den Hint Okyanusuna kadar olan hatta boy gösteren Osmanlı imparatorluğunun denizlerdeki bir diğer stratejisi de Portekiz gibi donanma açısından güçlü rakiplerinin Basra ve Hint Okyanusu için oluşturduğu tehdidi dengelemektir. Uzun yıllar boyunca bu stratejiyi başarıyla uygulayan imparatorluk, 1571 İnebahtı Deniz Savaşında İspanya, Papalık, Venedik, Ceneviz ve Malta’dan oluşan Haçlı donanmasına karşı aldığı yenilgi sonrası denizlerde güç kaybetmeye başlamıştır. Yenilgi sonrasında donanma gücünün, Portekiz ve İspanyol gibi denizlerdeki rakipleri ile karşılaştırıldığında sadece iç denizlerle sınırlı kalmaya başlaması ve bir okyanus gücüne dönüşmemesi devletin ilerleyen dönemlerde gücünün sınırlarına ulaşmasına da neden olmuştur.

İmparatorluğun savunma sanayii politikası da stratejisinde öne çıkan unsurlardan biridir. Fatih Sultan Mehmet Han döneminden itibaren ateşli silah gücüne büyük önem vermeye başlayan imparatorluk, bu sayede hem denizlerde hem de karada önemli bir ateş gücüne erişebilmiştir. 15. yüzyılın başlarından itibaren imparatorluğun önemli şehirlerinde ateşli silah üretim tesisleri ve tophaneler oluşturulurken, Akdeniz’e kıyısı olan bazı liman şehirleri de güçlü donanmalara ev sahipliği etmiştir. Örneğin II. Murad döneminden itibaren ateşli silahlar savaşlarda etkin olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu tarih Avrupalı rakipleri ile kıyaslandığında Osmanlı silah teknolojisinin de erken dönemlerden itibaren gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, 15. yüzyılda Tophane-i Amire, 16. yüzyılda Terşane-i Amire⁵⁴, imparatorluk sınır

---

53 Agoston, G. (2019), a.g.e., s. 45

54 Şchitoğlu, Y. ve Kurt E., (2020), Türk Savunma Sanayii Tarihi: Dönemler ve Aktörler”, Ötüken Yayınları, s. 27-34

ları içerisindeki büyük şehirlerde kurdurduğu baruthaneler ve ateşli silah tesisleri ile dönemin teknolojik imkanlarına erişmeye çabalamıştır.⁵⁵ Bu doğrultuda sahip olduğu jeopolitiği, askeri, ekonomik, kültürel ve yönetsel yapısı ile büyük strateji siyasetini uygulayabilen imparatorluk, özellikle 17. yüzyıldan itibaren karşı karşıya kaldığı Celali İsyanları ve Yeni Çeri merkezli isyanlar ve Avrupa ve İran ile giriştiği uzun savaşlar nedeniyle güç kaybetmiştir. Bu durum Osmanlının Avrupa güç dengesini kontrol etmekte zorlanması ile sonuçlandığı gibi, imparatorluğun savunma pozisyonuna gerilemesine de yol açmıştır.

Washington'dan Pekin'e Modern Çağda Büyük Stratejinin Dönüşümü

20. yüzyılda askeri alanda yaşanan dönüşüm strateji çalışmalarının gelişmesini ve dönüşümünü tetiklemeye başlamıştır. Bu gelişmelerin başında hiç şüphesiz Birinci Dünya Savaşına giden süreçte birlikte askeri alanda kullanılmaya başlanan ve iki savaş arası dönemde etkisi giderek güçlenen hava gücü olmuştur. Hava gücünün etkisi ile rakip devletler sadece cephede doğrudan sıcak çatışmaya girmenin yanı sıra birbirlerinin ekonomi, alt yapı ve toplumlarına da zarar vermeye başlamıştır. Bu durum hem çatışmaların karakterini dönüştürmüş hem de strateji çalışmalarının kapsamını genişletmiştir. Bu durum aktörleri; siyasi, ekonomik, askeri, teknolojik, toplumsal unsurları da kapsayacak daha üst bir strateji oluşturmaya itmiştir. Başka bir ifade ile toplumsal alana özgü unsurların savaş alanının içine dahil olması ile birlikte, strateji; ekonomi, psikoloji, ahlak, siyaset, hukuk ve teknoloji gibi askeri olmayan unsurları da kapsamaya başlamıştır.⁵⁶ Böylece Clausewitz'in dikkati çektiği halk-ordu-hükümet bağlamını merkezine alan büyük strateji daha fazla öne çıkmaya başlamıştır.

55 İnalçık, Halil (2020), "Osmanlı ve Avrupa: Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri", İstanbul: Kronik Kitap ve Karpat, Kemal (2019), "Osmanlı ve Dünya", İstanbul: Timaş Yayınları

56 Karaosmanoğlu, A. L., "Büyük Stratejinin Anlamı ve İşleyişi", a.g.e., s. 16

Büyük strateji çalışmalarının Batı dünyasındaki gelişimi incelendiğinde deniz stratejileri alanındaki gelişmelerin önemli bir etkisinin olduğu iddia edilebilir. İngiltere’de Sanayi Devrimi sonrası buharlı makinelerde yaşanan hızlı ilerlemenin başta askeri sanayi olmak üzere donanma gücü üzerindeki olumlu etkisi bu alana yönelik çalışmaları artırmıştır. Bu noktada Alfred T. Mahan’ın “deniz yollarını kontrol eden güç, dünya ticaretini ve güvenliğini de kontrol eder” tezi bu alanda önemli bir kırılmaya yol açmıştır.⁵⁷ Bu yaklaşım, ABD’nin 20. yüzyıldan bu yana uyguladığı deniz stratejisinin temellerinin oluşturulmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Nihayetinde İkinci Dünya Savaşına giden süreçte ABD’nin stratejik yönelimini değiştirenlerin başında da donanma komutanı Amiral Harold R. Stark gelmektedir. Stark, Alman ve Japon yayılcılığına karşı İngiltere ile iş birliğini savunmuştur.⁵⁸ Nihayetinde ABD, İkinci Dünya Savaşı döneminden itibaren inşa ettiği stratejinin temeline; kapsamlı bir donanma kurma, askeri gücünü okyanusların ötesine taşıma, saldırı ve bombardıman kabiliyetlerini güçlendirme, ittifakların kurulmasına öncülük etme ve onları destekleme kabiliyeti üzerine kurgulamıştır.⁵⁹

Dünya savaşlarının yarattığı yıkım, küresel düzenin yeniden inşası ve barış arayışları temelinde yeni bir süreci başlatmıştır. İngiltere’nin savaş sonrası dönemde geriye çekilmesi sonrası, ABD ile Sovyetler Birliği gibi iki süper gücün merkezinde olduğu bir yapıyı doğurmuştur. Temelde birbirine aykırı dünya görüşlerine (Marksist-Leninist yaklaşım ile serbest pazar-demokrasi) sahip olan bu iki güç, küresel düzene ilişkin de farklı tasarımlara sahip olmuştur.⁶⁰

---

57 Mahan, Alfred T., (2021), “The Influence of Seapower Upon History”, Mint Editions

58 Lacey, J. (2017), “Amerika’nın Küresel Savaş Stratejisi: 1940-1943”, (içinde) “Büyük Stratejinin Oluşumu: Siyaset, Diplomasi ve Savaş”, (ed) Murray, W., Sinreich, R.H. ve Lacey, J., Avangard Kitap s. 280

59 Lacey, J., a.g.e, s. 284

60 Gray, Colin S., (2017) “Harry S. Truman ve Soğuk Savaş’ta Amerika Büyük Stratejisi: 1945-1953”, (içinde) “Büyük Stratejinin Oluşumu: Siyaset, Diplomasi ve Savaş”, (ed) Murray, W., Sinreich, R.H. ve Lacey, J., Avangard Kitap, s. 328

Rakiplerine ve müttefiklerine göre İkinci Dünya Savaşının yarattığı yıkımdan daha az etkilenen Washington ile İkinci Dünya Savaşı sürecinde giriştiği çatışmada Avrupa'nın içlerine kadar ulaşmış olan Sovyetler Birliği'nin olası bir rekabeti de kaçınılmaz olmuştur. 20. yüzyılın başlarında dünyanın en büyük ekonomisi haline gelen Washington, her iki dünya savaşına dahil olması ile birlikte güç dengelerinin değişmesine neden olmuştur.⁶¹ Başkan Harry Truman'ın liderliğindeki ABD sahip olduğu ekonomik gücü, okyanusların ötesine konuşturduğu askeri unsurları ve atom bombasının sağladığı üstünlük ile öne çıkmaya başlamıştır.⁶²

19. yüzyılda Başkan Monroe'nun ilan ettiği doktrin ile aktif tarafsızlık politikasını terk ederek dünya siyasetinde daha aktif bir rol oynamaya başlayan Washington, 20. yüzyılda ise Başkan Roosevelt, Başkan Truman ve Başkan Eisenhower liderliğinde büyük stratejisini tahkim etmeyi öncelemiştir. Başkan Truman döneminde şekillenmeye başlayan strateji, güvenlik, ekonomik ve siyasi unsurların birleşiminden oluşmuştur. İlk etapta Marshall Planını ile Avrupalı müttefiklerini ekonomik ve siyasi ölçekte destekleyen ABD, diğer taraftan kuruluşuna öncülük ettiği Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası gibi kuruluşlar sayesinde ekonomik stratejisinin küresel sac ayağını da hayata geçirmiştir.⁶³ Diğer taraftan sahip olduğu askeri gücü sayesinde iki dünya savaşının müttefiklerinin lehine sonuçlanmasını sağlayan Washington, Soğuk Savaş sürecinde müttefiklerini ortak güvenlik şemsiyesi altında bir araya getirerek NATO'yu kurmuştur. Siyasi arenada ise Birleşmiş Milletlerin kurulmasını destekleyen ABD, liberal düzenin tesisi noktasında da aktif rol oynamanın yanı sıra izlediği çevreleme politikası⁶⁴ sayesinde Sovyetler Birliği'nin etki alanını sınırlandırmaya odak-

61 Nye, Joseph S., (2019), "The Rise and Fall of American Hegemony from Wilson to Trump", *International Affairs* 95: 1 s. 63

62 Gray, Colin S. (2017), a.g.e., s. 341

63 Karaosmanoğlu, A. L., "Büyük Stratejinin Anlamı ve İşleyişi", a.g.e., s. 20-24

64 Çevreleme politikasının detayları için bkz: Kennan, George. F., (1947). The sources of Soviet conduct. *Foreign Affairs*, 4(25), s.s. 566-582.

lanmıştır. Böylece Washington küresel hegemonya tasarımının ekonomik, güvenlik ve siyasi boyutlarını tanımlama ve en önemli rakibi Sovyetler Birliği ile mücadele sürecine girmiştir.

Bu dönemde her iki süper gücün de temel amacı hegemonya olduğu için takip ettikleri strateji, dış politika davranışları ve güvenlik yaklaşımları temelde pragmatisttir. Soğuk Savaş ortamında birbirini dengelemeye ve rakibini zayıflatmaya odaklanan her iki aktörün stratejisi askeri anlayışın yanı sıra siyaset, ekonomi, jeopolitik, ideoloji, din, psikoloji, teknolojik rekabet, diplomasi gibi faktörleri de içermiştir. Örneğin, Küba Füze krizinin tırmandığı süreçte hem Moskova hem de Washington; olası bir çatışmanın maliyetlerini dikkate aldıkları için askeri güçten ziyade diplomasiye öncelik vermiştir. Benzer şekilde güvenlik kaygıları her iki aktörü silahlanmaya ittiği kadar, olası bir çatışmanın karşılıklı imha ile sonuçlanabileceği korkusu uzlaşma zeminini de beraberinde getirmiştir.⁶⁵ Soğuk Savaş döneminden itibaren Washington’un izlediği büyük stratejinin temelini ABD hegemonyasının sürdürülmesi ve kendisine karşı ortaya çıkabilecek olası rakipleri sınırlandırmak ve zayıflatmaktır. Bu amaç Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra da devam etmiş ve günümüzde Rusya ve Çin gibi olası rakiplerini dengeleme amacı bağlamında varlığını sürdürmektedir.

Nye, Washington’un Soğuk Savaş döneminden başarı ile çıkmasını Sovyetler Birliği ile kıyaslandığında daha büyük bir ekonomiye, sahip olduğu askeri ve siyasi kabiliyetlere ve daha güçlü müttefiklere sahip olmasına bağlar.⁶⁶ Benzer şekilde Stephen Walt da Washington’un İngiltere, Almanya ve Fransa gibi güçlü müttefiklere sahip olmasının önemine dikkati çeker.⁶⁷ Bu nedenle Washington’un büyük strateji siyasetinin önemli unsurlarından biri

---

65 1970’lerin başında ortaya çıkmaya başlayan detant dönemi ile birlikte her iki aktör, nükleer silahların sınırlandırılması noktasında anlaşma yoluna gitmiştir.

66 Nye, Joseph S., (2019), “The Rise and Fall of American Hegemony from Wilson to Trump”, *International Affairs* 95: 1 s. 68

67 Walt, Stephen M. “How to Tell if Your’re in a Good Alliance”, *Foreign Policy*, 28 Kasım 2019

olan NATO'nun varlığının ABD'nin izlediği stratejinin başarısında önem arz ettiği iddia edilebilir. Diğer taraftan hem Washington hem de diğer yükselen güçler günümüz dünyasında yeniden tasarladıkları stratejilerinde diplomasi, iç siyaset, ekonomi ve teknoloji gibi faktörleri de dahil etmektedir.

Kuruluşundan Günümüze Türkiye'de Strateji Çalışmaları

Batıdaki akademik çalışmalarla kıyaslandığında Türkiye'de strateji ve büyük strateji konularını ele alan çalışmaların sınırlı olduğu ve son yıllarda gelişme kaydetmeye başladığı ifade edilebilir. Bunun temel nedenlerine bakıldığı zaman, birincisi, Türk akademisinin de Batılı akademisyenlerin izinden giderek söz konusu tartışmayı temelde, ABD ve kısmen de Rusya ile Çin gibi büyük güçlerle veya klasik çağdaki imparatorluklarla özdeşleştirerek ele almasıdır.⁶⁸ İkincisi, kapasite ve kabiliyetleri dikkate alındığında önceleri küçük güç sınıflandırmasında yer alan, günümüz koşullarında ise orta ölçekli veya bölgesel bir güç olarak sınıflandırılan Türkiye için sürdürülebilir bir büyük strateji oluşturmanın zor olacağı düşüncesidir.⁶⁹

Üçüncüsü, Türkiye'de akademinin veya strateji çalışanlarının, literatür alanındaki çalışmalar konusunda ana kaynakların ötesine geçememesi ve Türk dış ve güvenlik siyasetinin tarih yazımının dışına çıkarılması noktasında yeterli çabanın ortaya konulmamasıdır. Türkiye'de son yıllara kadar, strateji çalışmaları ile ilgili metinlerin önemli bir kısmının literatürü tanıtmaya amaçlı olduğu ifade edilebilir. Bu noktada özellikle uluslararası ilişkiler üzerine yazılmış olan akademik çalışmalarda savaş, güvenlik ve strateji konularının da ele alındığı görülmektedir.⁷⁰

68 Aktürk, Ş. (2020), "Turkey's Grand Strategy as the Third Power: A Realist Proposal", *Journal of International Affairs*, Volume XXV, Number 2, s. 153

69 Aydınlı, E., a.g.e, s. 95

70 Türkiye'de Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların önemli bir kısmı uluslararası ilişkiler alanına ışık tutarken, bir bölümü ise alan üzerinde büyük bir etkiye sahip olan teorilere ve tartışmalara yoğunlaşmaktadır. Bazı çalışmalar için bkz. Arı, T. (2009) *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Alfa Basım Yayın, ayrıca Kardaş, Ş. ve Balcı, A. (2014) "Uluslararası

Diğer taraftan Mehmet Tanju Akad ve Nejat Eslen gibi isimler ise strateji ve büyük strateji alanına odaklanmışlardır. Akad, Askeri Tarihte Stratejik Düşünce başlıklı çalışmasında, stratejiyi hem askeri hem de büyük strateji bağlamında tartışmaktadır.⁷¹ Büyük stratejinin kapsamına ve araçlarına ışık tutan Akad, siyasi amaçlarla askeri amaçların uyumluluğunun önemine dikkati çeker. Nejat Eslen’in Tarih Boyu Savaş ve Strateji başlıklı çalışması ise, bir ülkenin ulusal hedeflerine ulaşmak için başvurduğu yöntemleri ve araçları ele alır. Eslen’e göre strateji sadece savaş dönemleri için değil barış dönemleri için de gerekli olan bir süreçtir.⁷²

Öte yandan Türkiye’de söz konusu literatürün daha çok askeri elitlerin öne çıktığı bir alan olarak geliştiği ve temelde “milli güvenlik” ve “jeopolitik konum” gibi kavramlar bağlamında şekillendiği iddia edilebilir.⁷³ Bu noktadaki ilk çalışmaların ise daha çok Milli Savunma Akademisi ile Milli Savunma Yüksek Kurulu öncülüğünde başlatılan ulusal savunma stratejisi bağlamında olduğu gözlemlenmektedir.⁷⁴ 1960 darbesinden sonra Milli Güvenlik Kurulu’nun kurulması ile birlikte askeri elitlerin güvenlik, strateji ve ulusal strateji gibi konular üzerindeki etkisi baskın hale gelmiştir. Askeri yaklaşımın ve tehdit algılamalarının belirleyici unsur olduğu bu dönemde, Aydın’ın da işaret ettiği gibi ülkenin Avrupa, Ortadoğu ve Kafkasya koridorunun merkezinde yer alması ve bu nedenle deneyimlediği krizler ve güvenlik ikilemleri güvenlik kültü-

---

İlişiklere Giriş” İstanbul: Küre Yayınları; ayrıca Erdal, H. (2012), “Uluslararası İlişkiler Kavram ve Olaylar Sözlüğü”, Barış Kitap Basım Yayın

- 71 Akad, T. (2014), “Askeri Tarihte Stratejik Düşünce”, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 9-16
- 72 Eslen, N. (2018), “Tarih Boyu Savaş ve Strateji”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 100-124
- 73 Milli güvenlik kavramı ile ilgili çalışmalar için bkz: Karaosmanoğlu, A. “(2000), “The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey”, Journal of International Affairs 54, sayı:1
- 74 Özcan, G. (2020), “Türkiye’de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi ve Ulusal Strateji Arayışları”, (içinde) “Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama, (ed) Karaosmanoğlu, Ali L. ve Aydın, E., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 123

rünü de etkilemiştir.⁷⁵ Bu nedenle Akad ve Eslen'in çalışmalarında olduğu gibi Türkiye'de strateji çalışmalarının önemli bir bölümü ülkemizin ulusal güvenliğine ve jeopolitik konumuna referansla başlamaktadır.

Bu noktada Ahmet Davutoğlu'nun Türkiye'nin yeni konumu-
nu çeşitli yeni kavramlar üzerinden tartışmaya açtığı Stratejik Derinlik başlıklı çalışması hem Türkiye'nin uluslararası konumunu hem de rolünü yeniden tanımlamayı amaçlamaktadır.⁷⁶ Kitapta, stratejik derinlik kavramı ile Türkiye'nin jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik düzeydeki konumunu uluslararası ilişkiler bağlamında yeniden tanımlar.⁷⁷ Bu çerçevede Türkiye'nin "merkez ülke" olduğunu öne sürerek, uluslararası düzende Türkiye'nin düzen kurucu olduğunu iddia eder. Davutoğlu'nun yanı sıra Türk akademisinde strateji ve büyük stratejiye yönelik ilginin giderek arttığı gözlemlenmektedir. Son dönemde Ali L. Karaosmanoğlu ve Ersel Aydınlı'nın "Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama" başlıklı çalışması, BİLGESAM tarafından hazırlanan "Strateji Nedir?" başlıklı eser, Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) öncülüğünde hazırlanan ve Türkiye'nin büyük strateji tasarımını ele alan *Perceptions Journal of International Affairs* dergisinin "Debating Turkey's Grand Strategy" başlıklı sayısı, Memduh Begenirbaş ve arkadaşlarının hazırladığı "Strateji ve Güvenlik Alanında Temel ve Güncel Yaklaşımlar" ile Murat Yeşiltaş ile Ferhat Piriñçi'nin "Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye'nin Büyük Stratejisi" başlıklı eserler bu alandaki önemli çalışmalar olarak öne çıkmaktadır.

Ülkemizde strateji çalışmalarının ihmal edilmesinin dördüncü nedeni ise; kendisini Batıda konumlandıran ve Batı ile entegre bir dış ve güvelik siyaseti uygulayan Türkiye'nin ittifak yapısından ba-

75 Aydın, M. ve Ereker, F. (2014). Türkiye'de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı. *Uluslararası İlişkiler*, 11(43), s. 120-127

76 Davutoğlu, A., (2001). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları

77 Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2011), "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", *Bilgi*, Sayı: 23, s. 12

ğimsiz bir strateji geliştirme noktasında belirsizlik yaşamadır.⁷⁸ Başka bir ifade ile sahip olduğu kapasite ve kabiliyetler ile karşı karşıya kaldığı tehditler dikkate alındığında uzunca bir süre NATO ittifakı veya ABD gibi büyük bir müttefikin sağladığı güvenlik şemsiyesinin avantajlarını kendi yararına gören Türk dış politika yapıcılarının ikincil bir yola başvurma düşüncesinden kaçınmasıdır. Bu durum Türkiye’nin güvenlik ve strateji kültürünü ittifakla aynı eksene yerleştirdiği için otonom politikaları ve stratejileri öncelleyen fikirler yeterince öne çıkmamıştır.

Beşincisi, Türkiye’nin büyük strateji oluşturma sürecinin en önemli saç ayaklarından biri olan “tasarlama” sürecinde karşı karşıya olduğu zorluklardır. Bu zorlukların başında hiç şüphesiz son yirmi yılda yaşadığı dönüşüme rağmen, dış politika tahayyülünü ve küresel pozisyonunu netleştirme ve sürdürülebilir hale getirme noktasında “ulusal düzeyde” net bir uzlaşa sağlanamamış olmasındır.⁷⁹ Bir başka ifade ile buradaki temel sorun ülkenin askeri, siyasal, bürokratik, ekonomik, diplomatik ve toplumsal sınıflarının çoğunluğu tarafından benimsenen veya desteklenen bir “üst stratejinin” geliştirilememiş olmamasıdır.⁸⁰ Yeşiltaş ve Pirinççi’nin de işaret ettiği gibi, “ulusal düzeyde dış ve güvenlik siyaseti stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri, iç kurumlar ve yönetici kadronun (liderin) zihniyeti” etrafında şekillenmektedir.⁸¹ Bu durum, ülkenin ulusal hedefleri noktasında geniş bir kesimin uzlaşısını gerektirdiği için Türkiye gibi devlet-toplum-ordu ve lider noktasında ayrışmalar ve belirsizler yaşayan bir ülke için süreci zorlaştırmıştır.

---

78 Balcı, A., (2013). Türk Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar. İstanbul: Etkileşim Yayınları, s. 50-70

79 Aydınlı, E. “Büyük Strateji Çıkmazı ve Türkiye için Büyüme Önermesi”, içinde “Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama, (ed) Karaosmanoğlu, Ali L. ve Aydınlı, E., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 87-99

80 Özdemir, H., A.g.e., s. 60-70

81 Yeşiltaş, M. ve Pirinççi, F. (2020), “Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye’nin Büyük Stratejisi”, SETA Yayınları, s. 63

Benzer şekilde ülkenin dış ve güvenlik politikasının sürdürülebilir bir yüksek strateji üzerine inşa edilmesinde yaşanan zorluklar, ülkenin çıkarlarının veya hedeflerinin muhafazakâr, milliyetçi, liberal veya sol görüşlü grupların tekelinde şekillenmesine yol açabilmektedir. Başka bir ifade ile liberaller için Batı ile sahip olunan güçlü bağlar en önemli hedef olarak belirlenirken, muhafazakârlar ülkenin ulusal çıkarlarını daha çok İslam dünyası ile kurulacak güçlü bağlara indirgeyebilmekte veya milliyetçiler Türk dünyasını öncelikli alan olarak öne çıkarabilmektedir. Bu belirsizliğe bir de uzun yıllar boyunca ülkemizde yaşanan askeri darbeler ve bunun sonucunda askeri ve bürokratik elitin dış ve güvenlik politikalarının belirlenimi üzerindeki etkisi eklendiğinde, üst stratejinin belirlenmesi büyük meydan okumalarla karşı karşıya kalmıştır.⁸²

Türk dış politikası ve güvenlik kültürünün tarihsel yönelimi incelendiğinde büyük strateji inşa edememesinin nedenlerinden bir diğeri ise büyük güçlerin etkisi altında kalınması ve yaşadığı bölgenin farklı alt sistemlerle iç içe olmasının dış politika davranışları üzerinde yarattığı etkidir.⁸³ İkinci Dünya Savaşı sürecinden itibaren karşı karşıya kaldığı tehdit algılaması ve hayatta kalma kaygısı Türk dış politika yapımcılarının dengeleme siyasetine veya peşine takılma stratejisine yönelmesine yol açarken, NATO üyeliği ile birlikte stratejik kültür seviyesinde bir dönüşüm yaşanmıştır.

Bunun yanı sıra, alt sistemler de dış politika ve güvenlik kültürüne etki etmiştir. Türkiye, bulunduğu konum itibarıyla birbirinden farklı siyasi, ekonomik, askeri, kültürel ve güvenlik yaklaşımlarına sahip olan ülkelere ve bölgelere komşudur. Örneğin, bir parçası olduğu Avrupa alt sistemi diğer bölgelerle kıyaslandığında daha istikrarlı ve görece sert güç unsurlarına başvurma (Kıbrıs müdahalesi ve adalar krizleri hariç) ihtiyacını daha az

82 Yeşiltaş, M. ve Pirinççi, F. (2020), a.g.e., s. 65-69

83 Özdemir, H. a.g.e., s. 62

hissettiği bir bölgedir. Avrupalı aktörlerle aynı ittifakın parçası olması da bu bölgedeki tehdit algılama düzeyini sınırlandırabilmektedir. Buna karşılık, büyük güç rekabetinin öne çıktığı, çatışmaların ve istikrarsızlığın hakim olduğu, devlet dışı silahlı grupların bölgesel güvenlik denklemini tehdit ettiği Ortadoğu alt sistemi ise Avrupa’ya göre daha fazla sert güç araçlarının öne çıkmasını gerektiren bir alandır. Benzer şekilde yakın kuşağımızda yer alan diğer alt sistemlerin yapısı da Avrupa ve Ortadoğu’dan farklılaşabilmektedir. Asya alt sistemi Avrupa ile kıyaslandığında daha az istikrarlı bir bölge olsa da Ortadoğu düzeyinde bir istikrarsızlık hâkim değildir. Yine Afrika alt sistemi hem çok kültürlülüğü hem de kıta içi dinamikleri nedeniyle diğer üç bölgeden farklılaşabilmektedir.

Bu varsayımlar ve bulgular ışığında Türkiye’nin dış politika ve güvenlik siyaseti incelendiğinde devletin temelde büyük bir strateji geçmişinden yoksun olmadığı da iddia edilebilir. Kurtuluş Savaşı ile başlayan ve bağımsızlığın ilanı ile devam eden süreçte Türkiye’nin izlediği siyasetin büyük strateji örneği teşkil ettiği ifade edilebilir. Osmanlı imparatorluğunun dağılması sonrası Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğinde uygulanabilir bir strateji inşa edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün inşasında önemli bir rol üstlendiği strateji, temelde hayatta kalma mücadelesi ile şekillenirken, iki temel sütun üzerine kurulmuştur. Stratejinin birinci ayağı, Kurtuluş Savaşı ile birlikte bağımsız bir devlet kurma iradesine dayanırken, ikinci ayağı ise Cumhuriyetin ilanı ile birlikte modern bir ülke inşa etmeyi öngörmüştür. Böylece stratejinin birincil ayağı dışarıya karşı bir mücadeleyi öngörürken, ikinci etapta ise sürdürülebilir bir ulusal hedef olarak içeriği dönüştürme, kalkındırma ve devleti kurumsallaştırma amacına dayalı olmuştur. Stratejinin ikinci ayağının Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliği boyunca devam ettiği iddia edilebilir.

Sonraki dönemlerde ise hem Avrupa’da artan çatışmalar hem de ülkenin algıladığı tehditler, dış politika karar vericilerin temelde

dengeleyici⁸⁴ ve statükocu⁸⁵ davranmasına yol açmıştır. Nihayetinde Sovyetler Birliği'nden algılanan tehdit, Ankara'nın dengeleme siyasetine yönelmesine ve hayatta kalmayı önçelemesine yol açmıştır. Gerek sahip olunan kapasite ve kabiliyetler gerekse de İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında ülkenin karşı karşıya kaldığı tehdit algılaması, büyük strateji siyasetinin oluşumunu engelleyen faktörler olarak öne çıkmıştır.

Diğer taraftan Türkiye'nin dış politikada Batıyı önceleyen yaklaşımı da Marshall Yardımları ile yeni bir zemin bulmaya başlamış ve NATO üyeliği ile perçinlenmiştir. Böylece Türkiye'nin dış politika ve güvenlik stratejisi üyesi olduğu NATO ittifakı kapsamında şekillenmiştir. İki kutuplu dünya düzeninde Türkiye'nin stratejik önceliği, sistemin en güçlü aktörlerinden biri olan Washington'un sağladığı güvenlik şemsiyesinin altında yer almak olmuştur.⁸⁶ NATO üyeliği ile birlikte, Türkiye, askeri ve dış politika davranışlarını da ittifakın yapısına göre biçimlendirmiştir. Soğuk Savaşın sonuna kadar Türkiye'nin tehdit algısı temelde Sovyetler Birliği ve Ortadoğu eksenli gelişmelerden etkilenerek inşa olmuştur. 1960 darbesi ile birlikte milli güvenlik meselelerinde daha fazla öne çıkmaya başlayan ordunun karar verme ve strateji üretme süreçleri üzerindeki etkisi de Ankara'nın tutum ve davranışlarını biçimlendirmiştir.

Öte yandan 1974 Kıbrıs Barış Harekati sonrası Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı Batı merkezli ambargolar, stratejik kültürü de-

84 İkinci Dünya Savaşına giden süreçte İnönü hükümeti, Alman tehdidini dengelemek için bir yandan Alman hükümeti ile ekonomik ilişkilerin güçlendirmeye çalışırken, diğer taraftan da Balkan ülkeleri ile ittifak kurmaya ve İngiltere ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Detaylı bir çalışma için bkz: Baba, G. ve Önsöy. M., (2016). Between Capability and Foreign Policy: Comparing Turkey's Small Power and Middle Power Status. *Uluslararası İlişkiler*, 13(51), s. 10

85 Ankara'nın statükocu dış politikayı terk ettiği örnekler de mevcuttur. Bunların başında Misak-ı Milli sınırlarına ulaşma hedefinin bir parçası olarak Hatay meselesinin çözümüdür. Diğer taraftan 1974 Kıbrıs Barış Harekati da Türkiye'nin ulusal çıkarları için statükocu politikayı terk ettiği bir başka örnektir. Detaylı çalışma için bkz: Oran, B., (2004). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları

86 Kibaroğlu, M. (2017), "Türkiye-NATO İlişkileri", SETA Yayınları, s. 7-16

ğiştirici bir etkide bulunmasa da temelde kendi kendine yetebilme fikrini güçlendirmesi bağlamında yeni bir anlayışı öne çıkarmıştır. Bu anlayışın gözle görülür örneği ise Türkiye’nin savunma sanayisindeki artan yatırımları, ASELSAN, TAI, ROKETSAN gibi savunma sanayii şirketlerinin kurulması olmuştur. Bu dönemdeki yatırımlara dikkati çeken Evaghoras, Türkiye’nin en önemli stratejik önceliğinin bölgesel bir güç olma arzusu olduğunu iddia eder.⁸⁷ Nihayetinde Evaghoras’a göre Türkiye, bu dönemden itibaren büyük güçlerin izlediği siyasetin bir benzerini uygulayarak gücünü konsolide etmeye odaklanmıştır. Buna karşılık, 1980’li yıllardan itibaren ortaya çıkan ayrılıkçı terör örgütü PKK’nın Türkiye’yi hedef alan saldırıları ve komşu ülkelerden algılanan tehdit, Türkiye açısından “beka sorununu” temel mesele haline getirmiştir. Terör örgütlerinin yanı sıra Ortadoğu merkezli güvenlik tehditleri⁸⁸ 2000’li yıllara kadar beka meselesinin veya hayatta kalma endişesinin birincil öncelik olarak öne çıkmasına yol açmıştır.

Türkiye’nin Büyük Strateji İnşa Etme Olanığı

Türkiye’nin son yıllardaki dış politika davranışları, güvenlik, ekonomi, ticaret, teknoloji, alt yapı ve diğer kritik alanlardaki adımları göz önüne alındığında önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Özellikle dış politikada uygulamaya çalıştığı çok boyutlu ve otonom hareket etmeyi amaçlayan politikası, milli teknoloji hamlesi çerçevesinde hızlı bir ivme yakalayan savunma ve teknoloji yatırımları, değişen askeri güvenlik konsepti çerçevesinde sınır dışı alanlardaki kapasite ve kabiliyetlerini artırması, diplomasi

---

87 Evaghorou, L. Evaghoras., (2009). An Offensive Realism Approach: Turkey as a Regional Power. Akis, Kalaitzidis (ed.), Global Politics in the Dawn of the Twenty-First Century (çinde). Atina: ATINER, s. 234

88 İran’ın devrim ihraç etme siyaseti temelinde Türkiye’de artan İran karşıtlığı ve laiklik temelinde artan tartışmalar bir beka meselesine dönüşürken, Kuzey Irak’ın de-facto bir bölge haline dönüşmesi ve ABD desteği ile bağımsız bir Kürt devletinin kurulmaya çalışıldığı kaygısı Türkiye’nin kırmızı çizgisi haline gelmiştir. Yine benzer şekilde ideolojik zeminde laik kesimlerin ve vesayetçi yapının diğer toplumsal sınıfları öteki olarak ilan etmesi de ideolojik zemindeki kaygıları güçlendirmiştir.

ve yumuşak güç araçlarının yanı sıra sert gücünün giderek artması, küresel düzene yönelik eleştirileri ile kendisinin bölgesel ve küresel konumunu yeniden tanımlama noktasındaki girişimleri büyük strateji inşa etme noktasında birer işaret sunmaktadır.

2000'li yılların başından itibaren yeni bir dış politika dili geliştiren ve reform, büyüme ve kalkınma temelli bir politika izleyen Türkiye, yeniden yapılanma sürecine giren küresel sistemde yeni bir statü arayışına da yönelmiştir. Bu dönemde özellikle Avrupa alt sistemi içerisindeki fırsatları değerlendiren ve Avrupa ve Ortadoğu alt sistemleri arasında dengeli bir politika izleyen Türkiye, Avrupa Birliği üyeliği ve kalkınmayı dış politikasının merkezine yerleştirirken, komşularıyla siyasi ve ticari ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan bir strateji benimsemiştir.⁸⁹

Ancak, bu dönüşüm ve tasarlanmış strateji, Arap Baharı ile birlikte daha çok Ortadoğu alt sisteminde cereyan eden siyasi ve güvenlik krizlerinden etkilenmeye başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin "merkez ülke" olmaya dayalı stratejisini sarstığı gibi, Ortadoğu alt sisteminin Arap Baharı ile birlikte daha fazla istikrarsızlaşması, Irak'tan sonra Suriye'nin de başarısız bir devlete dönüşmesi, Türkiye'nin yakın sınırlarında yaşanan güç boşluğunun PKK/PYD, DEAŞ gibi devlet dışı silahlı örgütler tarafından doldurulması Türkiye'nin güvenlik politikalarını kökten etkilemiştir.⁹⁰

Bu noktada Türkiye'nin pozisyonunu etkileyen bir diğer unsur ise, bölge üzerinde giderek yükselen büyük güç rekabetinin Türkiye'nin güvenlik ve dış politika tutumu üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmasıdır. Özellikle Washington'un ve Batılı ülkelerin Suriye krizi bağlamındaki tutumu ve yaşanan fikir ayrılıkları Türkiye'yi kendi başının çaresine bakmaya iterken, aynı zamanda ittifak ya-

89 Aras, B., (2014). Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(4), s.406

90 Dal, Emel P., (2017). Impact of the transnationalization of the Syrian civil war on Turkey: conflict spillover cases of ISIS and PYD-YPG/ PKK. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(4), s.1-7

pısından bağımsız (otonom) dış politika ve güvenlik stratejisi geliştirmesine neden olmuştur. Bu çerçevede Türkiye, özellikle 2014 sonrası dönemden itibaren güvenlik konseptinde değişime gitmeye ve sert güç araçlarını öne çıkaran bir yaklaşımı benimsemeye başlamıştır. Türkiye’nin bu stratejiye kaymasında;

- Irak ve Suriye’deki güç boşluğunun, devlet dışı silahlı aktörlerin güçlenmesine yol açması ve bunun Türkiye’nin sınır güvenliği üzerindeki negatif etkileri
- Terör örgütü PKK/PYD’nin ABD’nin desteği ile güçlenmesi ve Türkiye’nin güney sınırları boyunca bir koridor oluşturma çabası
- PKK’nın Suriye’deki çatışmayı Türkiye’nin içine taşıma stratejisi ve 2015 yılında başlayan Hendek operasyonları
- ABD’nin yanı sıra Rusya, İran, Fransa gibi aktörlerin bölgedeki varlığı ve gerçek niyetlerindeki belirsizlikler
- 15 Temmuz darbe girişiminin yol açtığı güvenlik sorunları

gibi zamanla beka meselesine dönüşen güvenlik tehditleri önemli bir rol oynamıştır.⁹¹ Bu gelişmeler Türkiye’nin ulusal güvenlik konseptini değiştirmesine ve önleyici müdahale mantığı çerçevesinde güvenliğini sınırlarının ötesinde sağlamayı hedefleyen yeni bir anlayışı hayata geçirmesine zemin hazırlamıştır.

2016 sonrası dönemde değişime uğrayan Türk dış politika ve güvenlik strateji kültürünün salt sınır güvenliği bağlamında değil; Avrupa, Ortadoğu, Afrika, Orta Asya gibi bölgesel alt sistemler noktasında da değişimi ortaya çıkardığı iddia edilebilir. 2000’li yılların başından itibaren komşu coğrafyalarla siyasi, ekonomik ve ticari işbirliğini güçlendirmeyi öncelleyen Türkiye, temelde bu coğrafyalarla farklılıkları azaltan ve karşılıklı güveni tesis eden yeni bir tasarımı öne çıkarmaya başlamıştır. Yeni dönemde ise askeri, eko-

---

91 Özcan, M. (2019), “Türkiye’nin Güvenlik Anlayışındaki Değişim ve Fırat’ın Doğusu”, İNSAMER, s. 2-5

nomik, savunma sanayii, teknoloji gibi kabiliyetlerini diplomatik ve yumuşak güç araçları ile bir bütünlük içerisinde kullanmaya ve yakın kuşağında yer alan ülke ve bölgelerle ilişkileri güçlendirmeyi hedeflemiştir.⁹²

Türkiye'nin uygulamaya başladığı stratejinin askeri ayağında Türkiye bir yandan savunma sanayisini güçlendirirken, diğer taraftan yurtdışı ve denizaşırı alanlarda askeri üsler inşa etmektedir. Benzer şekilde istikrarsızlığın hâkim olduğu ülke ve bölgelerde ilgili ülke hükümetleri ile askeri ve güvenlik alanında iş birliğine giderek güvenlik altyapılarını güçlendirmeyi hedeflemektedir. Türkiye'nin stratejik yaklaşımında değişen bir diğer unsur ise; geleneksel dış politikasının yapısal unsurlarından biri olan statükoculuğun kısmi bir değişime uğradığına dair işaretlerdir. Özellikle artan kapasitesine paralel olarak, bölgesel istikrarın sağlanması için daha fazla sorumluluk üstlenmeye çalışan Türkiye, çevre kuşağındaki krizlerin çözümü noktasında siyasi ve diplomatik gücünün yanı sıra sert gücünü de aktif bir şekilde kullanmaktadır. Katar ve Somali'deki varlığı ile bölgesel güç olma iddiasını tahkim eden, Libya, Ukrayna ve Karabağ'daki rolü ile dengelerin değişmesinde büyük bir rol oynayan Türkiye, Suriye ve Irak'taki operasyonel gücü sayesinde bölgenin karşı karşıya kaldığı yapısal sorunları önleme kabiliyetine erişmeye başladığının işaretlerini vermektedir.

Benzer şekilde, milli teknoloji hamlesi, Ar-Ge yatırımları ve kamu-özel sektör işbirliği sayesinde gelişen teknoloji ve savunma kabiliyetlerini noktasında önemli bir ilerleme kaydeden Türkiye, hem kapasite ve kabiliyetlerini artırmakta hem de savunma sanayii alanında önemli bir ihracatçı aktöre dönüşmektedir. Günümüzde kara, hava ve deniz platformları ile otonom araçlar üretme noktasındaki otonom bir aktör haline gelen Türkiye, müttefik ve ortaklarına savunma sanayisinde sunduğu alternatifler ve yenilikçi teknolojiler sayesinde ilgili ülkeler için önemli bir güvenlik ortağı-

---

92 Kaya, F. ve Özcan, M. (2020), "Türkiye'nin Artan Bölgesel Askeri Aktivizmini Anlamak", ORSAM Analiz, s. 10

na dönüşmeye devam etmektedir. Türkiye’nin ürettiği TB2 İHA/SİHA, AKINCI, HÜRJET gibi araçlar ile önümüzdeki yıllarda Türk Silahlı Kuvvetlerine teslimatı yapılacak olan Çok Maksatlı Amfibi Hücum Gemisi TCC ANADOLU, TB3 İHA/SİHA, KIZILELMA, Milli Muharip Uçak gibi yeni nesil araçlar, Türkiye’nin kapasitesi ve kabiliyetleri üzerinde çarpan etkisi yapmaya devam etmektedir.⁹³

Öte yandan enerji politikası ve denizlerdeki faaliyetleri de Türkiye’nin yeni stratejisinin önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Enerji açısından dışa bağımlı bir ülke olan Türkiye hem bu bağımlılığını azaltmak hem de alternatiflerini çeşitlendirmek için farklı ülkelerle enerji alanında işbirliğine gitmektedir. TANAP, Türk Akımı, Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Kerkük-Yumurtalık boru hatlarının yanı sıra, Cezayir ve Katar’dan enerji tedarikini sürdüren Türkiye, 2011 yılından bu yana Karadeniz, Akdeniz ve Ege’de sondaj ve sismik aramaları kapsayan yeni bir stratejiyi de benimsemeye başlamıştır. Fatih, Barbaros Hayrettin Paşa, Piri Reis, Oruç Reis, Kanuni Sultan Süleyman gibi sismik ve sondaj gemileri ile güçlü bir enerji filosu kuran Türkiye, Doğu Akdeniz ve Karadeniz’de doğalgaz aramalarını sıklaştırmıştır.⁹⁴ Bu noktada Türkiye’nin denizlerde Mavi Vatan doktrinini benimsemiş olması da denizlerle ilgili yeni bir tahayyülü devreye soktuğunun en önemli göstergelerinden biridir. Nitekim Türkiye’nin denizlerdeki stratejisinin askeri ayağında donanmasını güçlendirmesi de Mavi Vatan doktrininin ana unsurlarından birini teşkil etmektedir.⁹⁵

Karadeniz’e komşu olan ülkeler arasında en büyük donanma gücüne sahip olan Türkiye, Akdeniz ve Ege’deki varlığı sayesinde

---

93 “Geçmişten Geleceğe Türk Savunma Sanayii”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, s. 68-116

94 “Mavi Vatan Belgeseli”, TRT Haber, Erişim Tarihi: 27.04.2021, https://www.youtube.com/watch?v=Kuui_8LofFg

95 “Mavi Vatan nasıl doğdu? Doktrin mimarları Cem Gürdeniz ve Cihat Yayıc anlatıyor”, BBC Türkçe, Erişim Tarihi: 10.04.2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54096105>

bölgede önemli bir deniz gücü olarak öne çıkmaktadır. Halihazırda farklı kabiliyetlere sahip olan 147 gemiye sahip olan Türk Deniz Kuvvetleri, önümüzdeki dönemde donanmaya dahil olacak olan yeni platformlarla kabiliyetlerini güçlendirmeye devam edecektir. Özellikle İHA, tank, muharebe aracı, helikopter ve zırhlı araçlar ile birlikte hareket icra etme kapasitesine sahip olan Çok Maksatlı Amfibi Harp Gemisi TCG ANADOLU (L-400), TCH Ufuk Test ve Eğitim Gemisi, Reis sınıfı 6 adet denizaltı, insansız deniz altı SİDA ve gemisavar füzeleri ile kapasitesini maksimize edecek olan Türkiye, açık denizlerde ve okyanuslardaki harp kabiliyetlerini de güçlendirecektir.⁹⁶

Türkiye'nin yeni stratejisindeki önemli değişkenlerden biri ise bölgesel liderlik ve küresel statüsü bağlamındadır. Özellikle 2010'lu yılların ikinci yarısından itibaren iç hegemonyada yaşanan dönüşüm hem içeride hem de uluslararası arenada güçlü siyasi liderlik boyutunda da yeni bir gerçekliği öne çıkarmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın üstlendiği liderlik, Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzeye yönelik yaklaşımını ve beklentilerini daha bütünlükçü bir çizgide şekillendirmeye başlamıştır. Başka bir ifade ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın merkezinde yer aldığı siyasi liderlik, dış politika ve güvenlik stratejisini ve küresel rolünü yeniden tanımlama noktasında içerideki aktörleri (halk-ordu-hükümet) de konsolide edebilmiştir. Böylece ulusal düzeyde sağlanan konsolidasyon, Türkiye'nin uluslararası politikasına da yansımaya başlamıştır. Özellikle Balkanlar, Ortadoğu, Afrika, Orta Asya gibi bölge ülkeleri ile siyasi, ekonomik, ticari ve diplomatik ilişkilerini güçlendirmeyi sürdüren Türkiye, Ortadoğu alt sisteminde karşı karşıya kaldığı krizlerden edindiği tecrübelerden de yola çıkarak politikasını yeniden şekillendiren Türkiye, bölgesel ve küresel ölçekte çok katmanlı, geçişken ve sosyal grupları da dikkate alan bir vizyonu uygulamaya sokmuştur.

---

96 "Geçmişten Geleceğe Türk Savunma Sanayii", T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, s. 68-116

Türkiye’nin maddi güç unsurları geliştikçe, bölgesel sorunların çözümüne ve küresel adaletsizliklere yönelik itirazında da belirgin bir değişim yaşanmıştır. İstikrarsızlığın, çatışmaların ve belirsizliklerin arttığı günümüz koşullarında, mevcut küresel düzenin ve bu düzenin ana iskeletini oluşturan Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumların işlevsiz kaldığı iddiasını öne çıkaran Türkiye, komşusu olduğu bölgesel alt sistemlerde sorunların çözümü noktasında hem diplomatik hem de operasyonel düzeyde sorumluluk üstlenmeye başlamıştır. Diğer taraftan 2016 sonrası dönemden itibaren Türkiye’nin stratejisinin tasarimsal boyutun yerine belirginleşen ve daha rasyonel bir yapıya kavuştuğu da değerlendirilebilir. Sahip olduğu yumuşak güç araçlarını, ticari ve kültürel bağlarını, askeri ve savunma sanayii bağlamındaki kabiliyetlerini, diplomatik misyonlarını daha bütünlükçü bir şekilde kullanmaya başlayan Türkiye’nin yurt dışında faaliyet yürüten kurumları aracılığıyla farklı stratejik kültürlerle sahip ülkelerle etkileşimini güçlendirdiği iddia edilebilir. Böylece Türkiye, geçmiş dönemlerle karşılaştırıldığında daha esnek, tutarlı, kabiliyetleri ile orantılı, farkı güvenlik ve stratejik kültürlerin varlığını dikkate alan çok boyutlu bir anlayışı önelemeye başlamıştır. Bu durum, temelde büyük strateji siyasetini geliştirme noktasında güçlü işaretler veren Türkiye’nin gelecek on yıllarını şekillendirecek daha rasyonel bir yol haritası çizmesini de kolaylaştıracaktır.

Sonuç Yerine: Türkiye için Büyük Strateji Önerisi

Önceki bölümlerde ele aldığımız strateji ve büyük strateji tartışması ile bölgesel bir güç olarak büyük strateji siyasetini takip etme olanağı Türkiye’deki akademinin ve dış politika karar vericilerinin üzerinde odaklanması gereken bir konudur. Nihayetinde çalışmada da vurgulandığı gibi Türkiye, sahip olduğu kapasitesi, birbirinden farklı siyasi, güvenlik ve kültürel alt sistemlere komşu olması, içerde dış politika veya strateji inşası noktasında birbirinden farklı tezlere sahip olan siyasi veya siyasi olmayan elitlerin varlığı, büyük güç rekabetinin cereyan ettiği havzalara komşu olması ve ortaya

koyduğu stratejiyi hayata geçirme noktasında sahip olunması gereken siyasi, ekonomik, teknolojik ve kültürel araçlar nedeniyle hem avantajlara hem de dezavantajlara sahiptir.

Son yıllarda Ortadoğu ve Kuzey Afrika merkezli olarak deneyimlediğimiz, çatışma, şiddet, güç boşluğu ve devlet dışı silahlı aktörlerin bölgesel güvenlik mimarisini tahrip etmesinin yol açtığı istikrarsızlıktan en fazla etkilenen ülkelerin başında Türkiye gelmiştir. Benzer şekilde yakın ve çevre kuşağımızda yaşanan büyük güç rekabeti, bölgesel güçlerin rekabeti ve artan küresel belirsizlikler de Türkiye'nin uluslararası sistem içerisindeki konumuna, davranışlarına ve politikalarına etki edebilmektedir.

Öte yandan son yıllarda ekonomik, siyasi, askeri, teknolojik alanlardaki kapasitesini güçlendirme noktasında belirgin bir dönüşüm yaşamış olan Türkiye'nin buna paralel olarak; a.) çok boyutlu ve otonom bir dış politika izlemesi, b.) aktivizme dayalı önleyici güvenlik konseptini hayata geçirmesi, c.) bölgesel istikrarın sağlanması noktasında sorumluluk alan bir bölgesel güç olarak öne çıkması, d.) savunma/ teknoloji alanında uyguladığı milli teknoloji hamlesi ve strateji belgesi e.) işbirliği yaptığı ülkelerin güvenlik ve savunma ihtiyaçlarını karşılama noktasında güvenilir bir ortağa dönüşmüş olması, f.) Mavi Vatan doktrini kapsamında Karadeniz ve Akdeniz'de hem enerji arama faaliyetleri ile hem de donanma gücü ile öne çıkması, bölgesel rolünü tahkim edici unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Bunlarla eş zamanlı olarak Türkiye'nin küresel ölçekte önemli bir diplomatik güce dönüşmesi noktasındaki araçlarını çeşitlendirmesi (elçilikler, konsolosluklar, ticari işbirlikleri ve yatırımlar, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, Maarif Vakfı gibi yumuşak güç araçları, insani yardımlar ve sivil toplum kuruluşlarının küresel ölçekte öne çıkması vb...) ve benzer şekilde Birleşmiş Milletler, G-20, İslam İşbirliği Teşkilatı, NATO, Türk Devletleri Teşkilatı gibi uluslararası

platformlardaki rolünü güçlendirmesi ve küresel düzenin reform edilmesi noktasında aksiyon alması dikkati çekmektedir.

Tüm bu gelişmeler Türkiye’nin büyük strateji siyasetine yönelmesi noktasında önemli emareler ve işaretler sunmaktadır. Bu noktada önem arz eden ve çok yönlü bir şekilde tartışılması gereken konu ise Türkiye için en uygun stratejinin hangisi olacaktır. Bu noktada söz konusu bu çalışmanın temel önerisi, yeni stratejinin tekno-politik ve tekno-ekonomik ve tekno-jeopolitik gerçekliği dikkate alan, bugünün ve geleceğin dünyası ile uyumlu bir yapı üzerine inşa edilmesidir. Başka bir ifade ile yüzyıllardan bu yana devletlerin ve toplumların hayatını dönüştüren teknoloji, günümüz dünyasında jeopolitiği, ekonomiyi, dış politikayı, güvenliği, kültürü, savunma araçlarını ve alt yapı kabiliyetlerini de dönüştürmektedir. Siber dünya, uzay rekabeti ve data, fiziki alanın dışında yeni bir jeopolitik fikriyatını şekillendirmekte, ülkelerin savunma, güvenlik ve ekonomik yönelimlerini etkileyebilmektedir.

Elbette ki bu öneri; teknoloji veya yenilikçi teknolojilerin tek başına üst stratejiyi belirleyebileceği iddiasında değildir. Bunun ötesinde teknolojik kapasitesini artıran bir aktörün diğer alanlarda da üstünlüğünü tahkim etme fırsatını yakalayabileceğini iddia etmektedir. Nihayetinde 17. yüzyıldan itibaren salt askeri ve savaş bağlamında tartışılan, 20. yüzyıldan itibaren ekonomi, politika, güvenlik, savunma, psikoloji, kültür gibi ayırt edici unsurları da kapsayacak şekilde genişleyerek üst bir stratejiye dönüşen büyük strateji tartışması, yeni dönemde de dönüşüm geçirmeye devam edecektir.

Bu bağlamda Türkiye’nin teknolojisinin ayırt edici yanı sıra yeni çağın yaklaşımı ile uyumluluğu olmalıdır. Bunun yanı sıra, Türkiye’nin teknolojik kapasitesinin yanı sıra ekonomik kapasitesini güçlendirmesi de elzemdir. Teknolojik ve ekonomik kapasitesi güçlü bir Türkiye’nin ulusal hedeflerine ulaşması noktasında bir orantılılık tesis edecektir. Bir diğer nokta ise Türkiye’nin içerdeki

aktörler tarafından da desteklenebilen bir üst hedef belirlemesidir. Bu noktada bölgesel bir güç veya otonom bir aktör olma hedefi, savunma, teknolojik ve ekonomik hedefleri barındıran bir strateji tüm taraflarca desteklenebilir belirgin bir strateji olabilir. Bu noktada “beka meselesi” gibi kuruluşundan itibaren Türkiye'nin tarihsel hafızasında önemli bir yer edinmiş bir konunun temel amaç olmaktan çıkması ve üst politika konusu olmaktan ziyade alt politika amaçlarından birine dönüşmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin dikkat etmesi gereken bir diğer nokta ise söz konusu stratejinin esnek, rasyonel, ölçülü ve belirsizlikleri dikkate alan bir yaklaşımı içermesidir. Nihayetinde stratejik derinlik gibi bir tasarrımın hem Türkiye'nin kapasitesi ve kabiliyetleri ile karşılaştırıldığında hem de Arap Baharı ile karşılaştığımız çok yönlü çatışma veya rekabet ortamlarından kolayca etkilenmesi nedeniyle teoride kaldığı unutulmamalıdır. Bu nedenle Türkiye'nin komşu coğrafyaların siyasi, kültürel ve güvenlik dinamiklerini de dikkate alan, olası kriz ve kırılma noktaları göz önüne alan ve buna göre şekillenebilecek bir hesaplamayı dikkate alması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Agoston, G. (2019), “Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç”, (çev) M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları
- Akad, T. (2014), “Askeri Tarihte Stratejik Düşünce”, İş Bankası Kültür Yayınları
- Aktürk, Ş. (2020), “Turkey's Grand Strategy as the Third Power: A Realist Proposal”, *Journal of International Affairs*, Volume XXV, Number 2
- Aras, B., (2014). Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(4)
- Aydın, M. ve Ereker, F., (2014). Türkiye'de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı. *Uluslararası İlişkiler*, 11(43)
- Balcı, A., (2013). Türk Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar. İstanbul: Etkileşim Yayınları

- Carr, Edward, H., (1978). *The 20 Years’ Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*,. Londra: The Macmillan Press
- Clausewitz, Carl V., (1989), “On War”, (ed) Howard, M. ve Paret, P., Princeton University Press
- Dal, Emel P., (2017). Impact of the transnationalization of the Syrian civil war on Turkey: conflict spillover cases of ISIS and PYD-YPG/ PKK. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(4)
- Davutoğlu, A., (2001). *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları
- Demir, A. “Osmanlı İskân Politikası”, TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları, Erişim Tarihi: 18.10.2022, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/osmanli_iskan_politikasi
- Earle, Edward M., Paret, P. ve Craig, Gordon A., (1986), *Makers of Modern Strategy*, Princeton University Press
- Ensarioğlu, S., (2015), “İslam Siyaset Felsefesi Literatüründe Adil Savaş Kavramı”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi
- Eslen, N. (2018), “Tarih Boyu Savaş ve Strateji”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Evaghorou, L. Evaghoras., (2009). *An Offensive Realism Approach: Turkey as a Regional Power*. Akis, Kalaitzidis (ed.), *Global Politics in the Dawn of the Twenty-First Century* (içinde). Atina: ATINER
- Freedman, L. (2022), “Strateji”, (çev) Belkis Çoraklı Dişbudak, Alfa Yayınları
- Gray, Colin S., (1999), “Modern Strategy”, Oxford University Press
- “Geçmişten Geleceğe Türk Savunma Sanayii”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı
- Hart, B. H. Liddell, (2021), “Strateji: Dolaylı Tutum”, (çev) Selma Koçak, Doruk Yayınları
- Hobbes, T., (2007), “Leviathan”, (çev. Semih Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

- İbn Haldun, (2020), "Mukaddime", (der) Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları
- İnalçık, H. (2020), "Osmanlı ve Avrupa: Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri", Kronik Kitap
- İşıpek, Ali R., "Osmanlı Donanması", Ottoman Art, Erişim Tarihi: 21.10.2022, <http://www.osmanlidonanmasi.com/project-view/osmanli-donanmasi/>
- Karaosmanoğlu, Ali L. ve Aydınlı, E. (2020), "Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Karaosmanoğlu, A. "(2000), "The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey", Journal of International Affairs 54, sayı:1
- Kardaş, Ş. ve Balcı, A. (2014) "Uluslararası İlişkilere Giriş" İstanbul: Küre Yayınları
- Karpat, K. (2001), "Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri", Ufuk Kitapları
- Kaya, F. ve Özcan, M. (2020), "Türkiye'nin Artan Bölgesel Askeri Aktivizmini Anlamak", ORSAM Analiz: Sayı:240
- Kennan, George. F., (1947). The sources of Soviet conduct. Foreign Affairs, 4(25)
- Kıbaroğlu, M. (2017), "Türkiye-NATO İlişkileri", SETA Yayınları "Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma", İstanbul: Kutsal Kitap
- Luttwak, E. N., (2012), "Bizans İmparatorluğunun Büyük Stratejisi", (çev) M. Efe Tuzcu, Epsilon Yayınevi
- Machiavelli, N., (2008), "Hükümdar", (çev) Adabağ, N., İş Bankası Yayınları
- Mahan, Alfred T., (2021), "The Influence of Seapower Upon History", Mint Editions
- "Mavi Vatan Belgeseli", TRT Haber, Erişim Tarihi: 27.04.2021, https://www.youtube.com/watch?v=Kuui_8LofFg
- "Mavi Vatan nasıl doğdu? Doktrinin mimarları Cem Gürdeniz ve Cihat Yayıncı anlatıyor", BBC Türkçe, Erişim Tarihi: 10.04.2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54096105>

- Murray, W., Knox, M. ve Bernste, A. (1994), “The Making of Strategy: Rulers, States, and War”, Cambridge University Press
- Murray, W., Sinnreich, R.H. ve Lacey, J., (2017), “Büyük Stratejinin Oluşumu: Siyaset, Diplomasi ve Savaş”, Avangard Kitap
- Nizamü'l Mülk, “Siyasetname”, (çev) Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Nye, Joseph S., (2019), “The Rise and Fall of American Hegemony from Wilson to Trump”, *International Affairs* 95: 1
- Özcan, M. (2019), “Türkiye’nin Güvenlik Anlayışındaki Değişim ve Fırat’ın Doğusu”, İNSAMER
- Pamuk, H. ve Yavuz, M., (2019), “Dünya Siyasetinde Küresel Fay Hatları”, Ankara, Anadolu Ajansı Yayınları
- Şehitoğlu, Y. ve Kurt E., (2020), *Türk Savunma Sanayii Tarihi: Dönemler ve Aktörler*, Ötüken Yayınları
- Toptaş, E. (2009), “21. Yüzyılda Savaş”, Ankara: Kripto Yayınları
- Tukidides, (1972), “The History of the Peloponessian War”, Penguin Classics
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Maverdi”, Erişim Tarihi: 12.10.2022, <https://islamansiklopedisi.org.tr/maverdi>
- Tzu, S. (2014), “Savaş Sanatı”, (çev) Fidan, G. ve Otkan, P., İş Bankası Kültür Yayınları, s. 4-72
- Walt, Stephen M. “How to Tell if Your’re in a Good Alliance”, *Foreign Policy*, 28 Kasım 2019
- Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2011), “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, *Bilgi*, Sayı: 23
- Yeşiltaş, M. ve Pirinççi, F. (2020), “Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye’nin Büyük Stratejisi”, SETA Yayınları

Türkiye'nin Yurt Dışındaki Askeri Üsleri ve İkili İlişkilere Etkisi¹

*Soner DOĞAN*²

GİRİŞ

Türkiye; coğrafi konumu itibariyle ırk, dil, din, yönetim, kültürel ve tarihi idealleri yönünden birbirinden farklı ülkeler ile komşu durumundadır. Bu çeşitliliğin getirdiği sonuçlara bakıldığında bir takım sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Gerek Kafkasya gerekse Orta Doğu bölgesinde yaşanan çatışmalar, doğrudan veya dolaylı olarak Türkiye'yi etkilemektedir. Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik konum itibari ile merkezde olması, çok yönlü aktif dış politika izlemesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle Türkiye, sorunların çözümüne müdahil olma ve etki alanının genişlemesi için bölgesel ve küresel olarak yeni stratejiler geliştirmeye başlamıştır.

---

1 Bu çalışma 2016 yılında İNSAMER'de yayımlanan "Türkiye'nin Orta Doğu'daki Askeri Üsleri ve İlişkilerin Geleceği" adlı çalışmanın genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

2 Doktora Adayı, Marmara Üniversitesi

Türkiye, çatışma ve kriz oluşabilecek bölgelere tek başına müdahaleden kaçınmış bunun yerine NATO – BM- AGİT gibi kurumlar içerisinde hareket etmeye özen göstermiştir. Ayrıca bölge ülkelerine bakıldığında Türkiye'nin askeri güç olarak öne çıkması, birçok ülke ile askeri eğitim, barış için ortaklık programı, çok uluslu barış gücünün oluşturulması ve barışı destekleme harekâtlarında Türkiye'yi aranan bir güç konumuna getirmiştir (Öcal, 2010:281).

Orta Doğu bölgesindeki ülkelerin karmaşık ilişkisi ve bölgenin kırılğan yapısı, Türkiye'nin diğer devletlerden farklı politikalar izlemesine neden olmuştur. Tarihin getirdiği miras, bölge halkının Türkiye'ye olan sempatisi, Türkiye'nin karşılıklı çıkar temelli yaklaşımı, bu politikaların oluşmasındaki başlıca etkenlerdir. Türkiye'nin son on yıllardaki Orta Doğu başta olmak üzere dış politikası incelendiğinde bu değişim oldukça açık görünmektedir. Türkiye izlediği aktif dış politika ile diplomasinin yanı sıra askeri ilişkileri de geliştirerek, geçmişte izlediği politikaları terk etmiştir. Böylece ikili ilişkiler, sadece diplomasi alanına indirgenmemiş aynı zamanda askeri alanlara da yayılmış ve iki ülke arasındaki istikrarı korumaya yönelik adımlar atılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin yurt dışında ikili ilişkileri geliştirmek, kendi çıkarlarını korumak için kurduğu ve kurmaya çalıştığı askeri üsler 21. yüzyılın uluslararası siyaset sahnesinde geç kalınmış bir uygulamadır. Günümüzde küresel bir rekabet haline gelen askeri üsler, ilgili bölgede nüfuz kurma ve bölge de söz sahibi olma anlayışıyla paralellik göstermektedir. ABD, Çin, Rusya, İngiltere, Fransa gibi ülkelerin deniz aşırı ve farklı ülkelerdeki askeri üsleri uluslararası alanda etkin bir güç gösterisi olarak yorumlanmaktadır. Türkiye'de son yıllarda benimsemiş olduğu küresel güç olma politikası doğrultusunda Libya, Katar, Somali gibi deniz aşırı ülkelerde askeri üs kurma çalışmalarına başlamıştır. Bölgesinde yükselen bir güç olan Türkiye, küresel bir güce dönüşmek ve etki alanını genişletmek için bu üslere ihtiyacı bulunmaktadır. Bu bölgelerde var olan sorunların çözümü, ticaret yollarının güvenliği ve etki altına alınması, kendi çıkarını koruması gibi nedenler, Türkiye'nin askeri varlığını arttır-

ması için haklı gerekçelerdir. Bu kapsamda Türkiye, Irak, Suriye, Azerbaycan, Somali, Katar, Libya, Lübnan, Kosova, Makedonya başta olmak üzere birçok ülkede askeri üs veya askeri birlik bulundurmaktadır. Türkiye'nin izlemiş olduğu bu stratejinin parametreleri incelendiğinde ise dış politikadaki dönüşümü görebiliriz. Nihayetinde Türkiye, 21. yüzyılın getirdiği stratejik değişim ve dönüşüm ile uyum içerisinde olmakta, stratejik etki alanını genişletmeye çalışmaktadır. Günümüzde Türkiye, artan askeri varlığı bağlı olarak kapasitesi artmakta ve buna bağlı olarak birçok ülke ile ikili askeri eğitim işbirliği anlaşması, barış için ortaklık programı, çok uluslu barış gücüne davet, barışı korumak için ülkeye davet gibi aranan bir güç unsuru haline gelmiştir.

Ele aldığımız bu çalışmada Türkiye'nin yurt dışındaki askeri üsleri; Irak (Başika Üssü), Lübnan (UNIFIL), Somali (TÜRK-SOM), Libya ve Katar'daki Türk Askeri üssünün dış politikadaki etkisini açıklamaya çalışacağız. Irak'taki Türk Askeri varlığı sadece PKK terör örgütüne yönelik faaliyet kapsamında bakılmamalı, Irak üzerindeki nüfuzu korumaya yönelik olarak da değerlendirilmelidir. Türkiye'nin Sünni ve bazı Şii kesimler üzerindeki etkisi bu durumu açıklamaktadır. Somali'deki Türk Askeri Üssünün bölgenin en büyük ve modern askeri üssü olması, Libya'daki Vatiya ve Misrata deniz üssü, Katar'daki Türk Üssü ve Lübnan'da ise UNIFIL bünyesindeki tek Müslüman asker olarak Türk Birliğinin barışı ve düzeni korumak için bulunması da bölgeye verdiği önemi göstermektedir. Genel olarak Türkiye'nin izlediği askeri strateji çerçevesinde üs bulundurduğu ülkelerdeki bölge insanı, Türkiye'ye yönelik olumlu düşünceler içerisinde olmuş, Türkiye'nin imajı artmıştır.

TÜRKİYE'NİN UYGULADIĞI POLİTİKALARA GENEL BİR BAKIŞ

Dünya siyasetinin Soğuk Savaş dönemine girmesiyle birlikte oluşan tehditlere karşı Türkiye'de kendi güvenliğini sağlamak için NATO gibi uluslararası kurumlara üye olmuştur. Soğuk savaşın başlaması ve SSCB'nin Türkiye aleyhine izlediği politikalar, Türki-

ye'yi endişelendirmiştir. Türkiye, bunun önüne geçmek ve topraklarının güvenliğini sağlamak için Kore Savaşına asker gönderilmesi karşılığında 1952 yılında NATO'ya üye olarak kabul edilmiştir. Türkiye'nin askeri sistemlerinin ve politikasının şekillenmesinde NATO oldukça etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren Rusya karşısındaki zayıflığı, Rusya'ya boyun eğ görülmüştür. Bir Osmanlı diplomatının ifadeleri şöyledir: *“Rusya diplomatlarının usulü ve âdeti fırsat kollamak, kendilerine karşı duramayan sebat ve metanet gösteremeyen devletlerin betaetinden istifade ile hukuklarına ve memleketlerine tecavüz etmektir. Moskoflar tam ve kavi program ile ciddi mukavemet tesadüf edecek olurlar ise vardıkları noktadan geriye dönerler; lakin sonra fırsat bulunca aynı tarafa tekrar bir hamle daha ederler* (Münir Paşa, 2015:15).

SSCB' nin dağılmasıyla birlikte 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye kendisini güvende hissetmeye başladı. Fakat gerek Kafkaslar da gerekse Orta Doğu bölgelerinde çatışma ortamlarının artması, Türkiye'yi bölgenin merkezine konumlandırdı. Çatışmaların getirdiğini güvensizlik ortamı Türkiye'ye mülteci akımının başlamasına neden olmuştur. Aynı zamanda tarihi birlikteliğin getirdiği sorumluluklarda Türkiye'yi sorunların içerisine almıştır.

Türkiye, BM – NATO – AGİT gibi kuruluşlar içerisinde “*Barış Destekleme Harekâtı*” tanımıyla yer almıştır. Türkiye bulunduğu coğrafya itibarıyla İran – Rusya gibi bölgede başat güç olmak isteyen ülkelerle mücadele içerisinde. Orta Doğu'da, Kafkaslarda nüfuzunu ve çıkarlarını korumak için bu ülkelerle örtülüde olsa mücadele içerisinde. Bunun yanında diplomasiyi de en etkili şekilde kullanmaya çalışmaktadır. Örneğin; Türkiye'nin 2008 yılında Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı yapacağı kara harekâtına İran ve Suriye gibi ülkeler destek mahiyetinde açıklamalar yaparak Türkiye'nin meşru hakkına saygı duyduklarını belirtmişlerdir (Öcal, 2010:288). Ayrıca Türkiye'nin dost ve kardeş ülkelere askeri kanallarla insani yardım yapması³ Türkiye'nin etki alanını genişleten

3 (Detaylı Bilg için Bakınız) http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_inساني_yardimlari.tr.mfa

yumuşak güç politikalarıdır. TSK'nın görev aldığı arama – kurtarma faaliyetleri, alt yapı – üst yapı inşaatları gibi ortak kullanım alanlarının onarılması faaliyetleri, bölge insanına hizmet odaklı değer vermesi, insanların takdirini ve sevgisini kazanmıştır. Bu durumun Türkiye'ye olan bakış açısını değiştirmede önemli rol oynadığı söylenebilir.

2010 yılında Türk Deniz Görev Gücünün (TDGG) 148 yıl aradan sonra yeniden Ümit Burnu'nu geçmesi, barışı desteklemek ve uluslararası güvenliği sağlamak için atılmış önemli bir adımdı (KDK, 2010). Ayrıca Türkiye'nin bölgede liman ziyaretleri yapması askeri – siyasi ilişkilerin geliştirilmesi için önemli olduğu kadar dostlarına güven, düşmanlarına ise gözdağı verilmesi açısından önemli bir getirisi olacağı umulmuştu. Bu gibi faaliyetler, Türkiye'nin imajını güçlendirirken bir yandan onu küresel bir aktör konumuna yükseltecek diğer yandan da bölgesindeki düzen açısından stratejik bir konuma getirecektir.

Aslında Türkiye'nin yer aldığı Barış Gücü Operasyonları, salt askeri operasyonlar olmanın ötesinde kültürlerarası iletişim ve işbirliğine dayanmaktadır. Türkiye'nin bu yolla edindiği tecrübe ve prestij, uluslararası arenada Türkiye'nin saygınlığını arttırırken bölgesindeki askeri iletişimini güçlendirmektedir. Türkiye'nin uluslararası Barışı Destekleme Faaliyetleri bünyesinde katıldığı programlar (Sıgru, Topçu, 2012:205-235):

- **BLACK SEA FOR (KARADENİZ İŞBİRLİĞİ GÖREV GRUBU)**
- Somali'de BM Harekâtı (**UNOSOM**)
- BM Koruma Kuvveti (**UNPROFOR**) (Bosna Hersek)
- Sharp Guard Harekâtı
- Arnavutluk'taki ALBA Harekâtı
- Makedonya'daki Essential Harvest, Amber Fox, Allied Harmony, Concerdia ve Proxima Harekâtı

- Demokratik Kongo Cumhuriyeti
- Kosova (UNMİC)
- Afganistan (IFOR)
- Lübnan (UNIFIL)
- Somalili Korsanlara Karşı Görevi
- Karabağ Savaşı Sonrasın Azerbaycan-Ermenistan Arasındaki Gerginliğı Önlemek için Türk -Rus Ortak Merkezi

Bu askeri barış operasyonlarına ilave olarak, Türkiye'nin Orta Doğu ve Kafkasya bölgesi özelinde uzun vadeli barış programları daha önemli hale gelmektedir. Bu çerçevede Lübnan, Katar, Somali, Libya ve Irak'taki askeri üsler öne çıkmaktadır.

KATAR:

Katar; Arap Yarım adasının kuzeydoğu sahilinde Basra körfezinin güneybatısındaki Bahreyn adası ile Bahrülbenat Körfezleri arasında Kuzeye doğru uzanan yarımadanın üzerinde yer alır. Osmanlı kaynakların da adı ilk defa 1555 tarihinde geçer. Katar'daki mahalli idarecilerin Suudi Arabistan'a bağlı Ahsa ile ilişkileri ve Ahsa Beylerbeyliğı sınırları dâhilin de emlaklarının bulunması, buranın Osmanlı İdaresi olduğunu gösterir. Katar'da yönetimi elinde bulunduran El- Sani ailesi İngilizlerin baskısından bunaldığı için o dönemde Mithat Paşa Ahsa seferinde iken, Muhammed Bin Casim el- Sani Osmanlı askerini Katar'a davet ederek Osmanlı askerinin bölgeye yerleşmesini sağlamıştır. 1872 yılından itibaren Katar, Osmanlıya fiili olarak bağlanmıştır. Katar 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı – İngiliz rekabetinin en yoğun olduğu bölgelerin başında gelir. 1913 yılında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşmada Osmanlı Devleti, Katar'ın içişlerine karışılmasına itiraz etmiş ve bu yönden İngilizlerden güvence almıştır (Kuşun, Akıldız, 2015:33).

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu coğrafyasından çekilmesiyle bölge hâkimiyeti İngilizlere geçmiştir.

İngiltere, diğer Körfez Şeyhleriyle yaptığı anlaşma gibi Katar'la da anlaşma yaparak Katar'ın kontrolü altına girmesini sağlamıştır. ABD'nin Suudi Arabistan'a ilk petrol sondajını vurmasıyla beraber İngiltere'de Katar'a ilk petrol sondajını 1938 yılında yaptı. İngiltere 1970'li yıllarda Körfez bölgesinden çekileceğini açıklayınca, Katar'da 3 Eylül 1971 tarihinde bağımsızlığını ilan etme etmiştir (Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 2016). Katar'ın bağımsız olmanın önce Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) içerisinde kalmamasının nedeni, kendisinin siyaset dışına itilmesi, Bahreyn ve BAE'nin yükseltilmesidir. Bu yüzden Katar, uluslararası ilişkilerde ve dünya siyasetinde kendi çabaları ve zengin yeraltı kaynakları ile adını duyurmaya çalıştı.

İngiltere'nin Körfez bölgesinden çekilmesi sonrası ada devletleri arasındaki sınırların tam olarak netleştirilmemesi, bölge ülkeleri arasında sürekli bir gerginliğin yükselmesine neden olmuştur. Bu kapsamda Uluslararası Adalet Divanı, Bahreyn ile Katar arasında 1995 yılından beri sürmekte olan Havar Adaları meselesini 2001 yılında Katar aleyhine çözmüştür. Bu tarihten sonra Katar ilişkilerini İngilizlerden ziyade Amerikalılar ile geliştirmeye karar verdi. II. Körfez Savaşında ABD'ye üslerini açması ve ABD'nin askerlerini konuşlandırmasına izin vermesi, ilişkilerin gelişmesini etkileyen önemli faktör olmuştur. Bu sayede hem kendi güvenliğini sağlamış oldu hem de bölgede etkili bir güç haline gelmesinin önü açıldı. Tanıtım konusuna da büyük önem veren Katar Emiri Şeyh Hamad hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak ülkesinin tanıtımını en iyi şekilde yapmanın yollarını aradı. Katar Havayolları ve Al Jazeera'nin geniş etki alanı oluşturması, Katar'ın hem medya gücü olarak hem de siyasi güç olarak bölgede güçlenmesine sebep oldu (Kurşun, 2013:128). Katar'ın 2030 Ulusal Vizyonu çerçevesinde de yürüttüğü çeşitli yatırımlar, (2011 yılında Fransız Paris Saint-Germain'in satın alınması) başkent Doha'da Orta Doğu'nun en büyüğü olan "Education City"nin kurulması, 2022 yılında gerçekleştirilecek FIFA Dünya Kupasının yapılması, Katar'ın uluslararası arena da etkin olduğunun göstergelerindedir (Ermağan, 2014:310).

Katar, sınır güvenliği hususunda Bahreyn ve Suudi Arabistan ile bazı sınır sorunları yaşamıştır. Bahreyn ile karasuları ve Basra Körfezi içindeki Havar adaları çevresinde anlaşmazlık zaman zaman yaşanmaktadır. 2010 yılında 130'dan fazla Bahreyn balıkçı teknesi Katar karasularına girdiği için Katar tarafından alıkonulmuştur. Katar sınır güvenliğini sağlamak ve kendisini güvende hissetmek için askeri işbirliğine ihtiyaç duymaktadır (Ermağan, 2014:320). Bu konuda işbirliği yapacağı bölge ülkeleri içerisinde kendisine en yakın gördüğü ülke şüphesiz Türkiye'di. Körfez bölgesindeki güvensizlik ortamını sadece Katar için değerlendirmek eksik olur. Bölgede kendisini İran'a karşı güvende hissetmeyen Bahreyn, BAE gibi ülkelerde Türkiye'yi İran'a karşı bir dayanak ve denge unsuru olarak görmektedir. Bu ülkelerin olası bir İran saldırısı ya da İran'ın ülke içinde mevcut olan Şiileri yönetime karşı ayaklandırması durumunda ciddi bir sorunla karşılaşacaklarını düşünmektedirler (Arı, 2010).

Katar'ın bölgesel siyasetine baktığımızda, kendisine yakın iki bölgesel güçten Suudi Arabistan ve İran'dan olası bir tehdit durumunda en az hasarla çıkmak üzerine kurulu olduğu dikkat çekmektedir. Yemen'deki Husi sorunu, Lübnan'daki Hizbullah militarizmi, Suriye'de muhaliflerin yanında yer alması gibi sorunlarda izlediği politika, bölgede oluşacak Şii yayılmacılığının önüne geçme amaçlı hamleler olarak görülebilir. Katar'ın uyguladığı bu politikalar, kendisini uluslararası arenada da etkin konuma yükseltmiştir. Katar'ın bölgede Türkiye ile benzer politikaları izlemesi, Mısır, Suriye, Yemen gibi ülkelerdeki olaylar Türkiye ile yakınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Bu olaylardaki işbirliği süreci iki ülkenin elini güçlendiren gelişmelerdir.

Körfez bölgesini yakından takip eden Dr. Liga Mekki Türkiye – Katar ilişkilerini şöyle açıklar:

“Türkiye – Katar ilişkilerinin gelişmesinde öne çıkan vurgu Türkiye'nin dengeleyici rolü olmuştur. Bölgedeki güç boşluğunun bulunduğu nu, ABD'nin burada uzun süre kalamayacağını varsayarsak, bu güç

boşluğunun bir şekilde doldurulacağını ancak bunun Türkiye tarafından doldurulmasının Katarlılar tarafından istendiğini belirtir. Ayrıca Irak'ın toprak bütünlüğünün sağlanmasına yönelik destekler Katar'da çok ilgi uyandırdığını ve Türkiye'nin zaten Sünni gruplar içerisinde oldukça popüler olduğunu belirtmesi, tüm taraflar ile ilişkilerinin olması Katar'ın politikasıyla uyumludur.” (ORSAM, 2015).

Katar ile Türkiye arasındaki ilişkilerin dönüm noktasını, 2014 tarihli anlaşma oluşturmuştur. Bu anlaşma TSK'nın, Katar'da askeri bir üs kurmasına onay veren en önemli adımdır. Resmi gazetede yayınlanan hali ile: “19 Aralık 2014 tarihinde Ankara'da imzalanan ve 19/3/2015 tarihli ve 6633 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ekli “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Katar Devleti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim, Savunma Sanayii ile Katar Topraklarında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Konuşlandırılması Konusunda İşbirliği Anlaşması”nın onaylanması; Dışişleri Bakanlığının 8/4/2015 tarihli ve 7638031 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 27/4/2015 tarihinde kararlaştırılmıştır. ” (Resmi Gazete, 2015).

Katar-Türkiye arasında yapılan bu anlaşma ile iki taraf ilişkilerini uzun dönemde istikrarlı bir şekilde yürütme amacını taşımaktadır. Bölgede hali hazırda ABD'nin en büyük üssünün bulunması, Katar'ın sırf güvenlik için kendisini koruma altına alması ile açıklanamaz. Katar ve Türkiye arasındaki ilişkilerin stratejik önemi yüksektir. Özellikle bölgede kaosu artırması ve DEAŞ saldırılarına karşı birliktelik, bu önemi ortaya koymaktadır. Katar ve Türkiye'nin politikaları, bölgedeki diğer ülkelere göre, reel politik ve ideolojik olarak birbirine daha yakındır. Ankara – Doha arasındaki işbirliği, Türk Askerinin bölgede olası acil müdahale durumlarında kullanılması ve önleyici saldırılar yapmasına yöneliktir (Al Arabia, 2016).

Katar, geniş yeraltı zenginliklerine sahip bir ülkedir. Hem bölgesel hem de uluslararası ilişkilerde sert ve yumuşak gücünü kullanmak istemektedir. Arap Baharıyla birlikte, Orta Doğu bölgesinde artan rolü çerçevesinde Libya'da Kaddafi rejimine karşı

muhalifleri etkin olarak destekleyip, NATO kapsamında bu ülkede askeri operasyonlara katılması bölgesel etkinliğini arttırmıştır. Diplomasi ve askeri gücünü de kullanabileceğini açıkça belirten Katar, bölgedeki gelişmelerde etkin olarak inisiyatif alma peşindedir. Suudi Arabistan öncülüğünde Yemen'e müdahalede bulunması da bu yönde atılmış bir adımdır.

Katar, etkisini arttırmak için kullandığı yumuşak güç ve sert gücün yanı sıra; üçüncü bir boyut olarak Türkiye ile yakın ilişkileri geliştirerek Sünni perspektifine dayalı bölgesel blokta yer almaktadır. Türkiye ile yaptığı anlaşma da 3 bin Türk askeri arasında özel kuvvetler, kara, deniz ve hava olmak üzere geniş kapsamlı birliklerin olması, Aselsan, Havelsan, BMC başta olmak üzere Türk savunma sanayi şirketleri ile ticaretini geliştirmesi, somut işbirliğinin artmasına katkı sağlamaktadır (Czulda, Mader, Sav, 2016). Buna ilaveten 2022 yılında Katar-Türkiye arasında yapılan yeni bir anlaşma ile Katar savaş uçaklarının Türkiye'deki askeri üslere konuşlanması, iki ülke arasındaki güvenlik anlaşmasını genişletmektedir. Böylece Katar- Türkiye ortak operasyon yapma kabiliyetine erişecek ve karşılıklı ekipman kullanımını kolaylığını sağlamış olacaktır.

Katar ve Türkiye'nin hem bölgede hem de küresel ölçekte ortak problemlerle karşılaşması (İslam Dünyasındaki bölünme, DEAŞ Terör örgütü, Yemen, Libya gibi sorunlar) iki ülkeyi işbirliğine iten sebepler olarak ortaya çıkmaktadır. Dönemin Türkiye'nin Katar büyükelçisinin deyimıyla *"Orta Doğu bölgesinde yaşanan kritik süreçte ve ortak düşmanlara karşı, iki ülkenin işbirliği hayati derecede önemli hale gelmiştir."* Türkiye'nin Katar'daki askeri üssü, ABD'nin Al-Udeid üstüne rağmen iki ülkenin önceliklerinin, Amerika'nın önceliklerinden farklı olduğunun da göstergesi sayılabilir. Katar'ın ülkesinde bu üssü konuşlandırmasının elbette çevre ülkelerde de farklı algılamalara sebep olacağı açıktır. Ayrıca Türkiye'nin bu üsle birlikte Kuzey Afrika, Arap Körfezi ve Kızıldeniz'den gelebilecek tehlikelere karşı operasyonlar yapabileceği ihtimali sadece Ankara'nın manevra alanını arttırmakla kalmayacak Katar'ın elini de güçlendiren bir rol oynayacaktır (Global Security, 2016).

Türkiye'ye yönelik Körfez ilgisinin artmasındaki bir diğer husus, Körfez ülkeleri tarafından ABD'nin eskiye oranla bölgeden çekilme ve ilgi alanının diğer bölgelere kayması fikrinin oluşmasıdır. Özellikle ABD Başkanı Obama döneminde, İran-ABD yakınlaşması Körfez ülkelerinin bölgeyi potansiyel müttefik güçlerle çeşitlendirme ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Katar gibi küçük bir ülkede kendisini güvence altına almak için ittifak arayışına girmiştir. Körfez ülkelerine olası bir saldırının maliyeti, Körfez ülkelerinin bölgesel ya da küresel güçlerle ittifak kurmadaki maliyetinden daha fazla olacağı için ittifak hususu önem arz etmektedir (Marc, 2016).

ABD uzun yıllar bölgede kalıcı gibi görünse de ilgi alanları farklı bölgeler olduğu için, bölgeye büyük NATO güçleri yerleşmeye çalışmaktadır. Fransa'nın BAE'ye, İngiltere'nin Bahreyn'e üs kurması ve son olarak da Türkiye'nin Katar'a üs kurması bu durumu daha iyi ortaya koymaktadır. ABD'nin Uzak Doğu ve Pasifik bölgelerine odaklanması, bölgede sorunlu gördüğü İran ile nükleer anlaşma imzalayarak elini rahatlatması, kendisi açısından bir rahatlama olsa da Arap müttefikleri açısından durum böyle değildir. Çünkü İran'ın yapılan bu anlaşmadan sonra bölgeye daha güçlü dönmesi ve Şiiler üzerindeki etkisi bölge ülkelerini tedirgin etmeye yetmişti. Katar'ın Körfez güvenliği ve diğer Arap ülkelere göre öne çıkma isteği, kendisini Türkiye ile müttefiklik anlaşması yapmaya teşvik etmiş olmalıdır. Ayrıca Katar'ın 2022'de FIFA Dünya Kupasını da yapacak olması, bu anlaşmaya ayrı bir önem kazandırmakta ve kupaların aslında daha güvenli bir ortamda yapılacağı algısını güçlendirmektedir. Türkiye'nin İran ile gerek Irak gerekse Suriye başta olmak üzere birçok bölgede farklı politikalar benimsemesi, iki ülkeyi sıkça karşı karşıya getirmektedir. Türkiye'nin İran'ı bir yandan çevrelemeye çalışması ve etkisini sınırlandırmaya yönelik adımlar atması ve Körfez bölgesinde daha aktif olmasını zorunlu kıldığı için üs anlaşmasının önemi katlanmaktadır (Decottignies, Çağaptay, 2016).

Katar – Türkiye arasında imzalanan bu askeri anlaşma; Çin'in Orta Doğu'da artan etkisi ve son olarak Rusya'nın bölgeye yerleş-

me çabaları gibi küresel aktörleri de ilgilendirmektedir. Türkiye'nin Katar'daki üssünü, Rusya, Çin ve Hindistan'ın stratejik olarak kesiştiği bir alanda kurması yeni jeopolitik oyunu daha iyi açıklamaktadır. Anlaşmanın imzalandığı günlerde dönemin Başbakanı Davutoğlu'nun şu sözü durumun önemini daha iyi belirtiyor: "Katar'ın güvenliği ve istikrarı Türkiye'nin istikrarı demektir. İstedığımız istikrarlı ve güvenli bir körfezdır. Türkiye ve Katar olarak aynı kaderi paylaşıyoruz, aynı tehditlerle karşı karşıya kalıyoruz." (Yenişafak, 2016). Ayrıca Katar, Türkiye'nin bölgede derinliğini yansıttığı için bölgeye kayıtsız kalınması, Türkiye'nin etki alanının daralmasına ve bölge üzerindeki nüfuzunun azalmasına neden olacaktır (Kuruşun, 2016).

Türkiye, daha önce yumuşak güç enstrümanlarını kullanarak bölgede etkili olmaya başlamıştı. Fakat Arap Baharı ve sonrasında iç savaşlar nedeniyle bölgedeki ilişkilerin kırılğan bir zeminde seyretmesi, karşılıklı yapılan birçok yatırımların da çıkmaza girmesine neden olmuştur. Askeri gücün, öne çıkartarak siyasetin ve devletlerarası ilişkilerin temel belirleyeni olduğu böylesi dönemlerde, yumuşak güç unsurlarının etkisi daha zayıftır. Yumuşak güçle kazanılan edimimleri, diğer siyasi ekonomik ve askeri atılımlarla ilişkiler daha uzun ömürlü ve sağlam olacaktır (Dalay, 2016). Türkiye'de yumuşak güçle kazandığı nüfuzunu korumak ve etkisini genişletmek için bu yönde politika izlemesi oldukça doğru ve etkili bir karardır.

Bölgedeki anlaşmanın, sadece Katar ile imzalanmış olsa da diğer ülkeler nezdinde de etkili olacağı muhakkaktır. Suudi Arabistan ile gelişen siyasi ilişkiler neticesinde, 2010 yılından itibaren askeri alanda her türlü eğitim ve tatbikatları da içeren geniş bir çerçeve anlaşması yapılması, bölgede Türkiye'nin elini güçlendiren başka bir olgudur (Dalay, 2016). Suudi Arabistan'ın bölgede diğer etkili güç olan Pakistan ile de etkili ilişkilerinin olması ve bu ilişkiye Türkiye'nin müdahil olması, bölgede üçlü bir yakınlaşmanın olması jeopolitik dengeler bakımından yeni bir Sünni bloğun yükselişi olarak değerlendirilebilir. 2011 yılından itibaren Suudi Arabistan

ve Pakistan'ın katıldığı Türkiye'nin ev sahipliğindeki Anadolu Kartalları askeri hava tatbikatı ilişkilerin boyutunu gözler önüne sermektedir (Ferhavi, 2012). BAE ile Arap Baharı sürecinde aksi politikaların izlenmesiyle gerilen ilişkilerin bu anlaşmaların getirdiği olumlu hava ile yeniden yakın ilişki içerisine girileceğinin işaretlerini vermesi, Türkiye'nin Körfez bölgesindeki askeri açılımının Katar ile sınırlı kalmadığını ve uzun vadede tüm bölgedeki Arap ülkelerini de kapsayacağını gösteriyor. BAE'nin Yemen, DEAŞ, İran'ın Körfeze etkisi gibi konularla Suudi Arabistan ile ortak politika izlemesi, Riyad yönetiminin etkisi altında Türkiye'ye yaklaşmaya çalışması, Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunun önündeki engelleri de ortadan kaldırmış gibi görünüyor. Zira BAE'nin Türkiye karşıtı durumu, bölgede Suudi Arabistan başta olmak üzere Türkiye ile etkili ittifak kurmasının önüne geçiyordu (Telci, 2016).

BAE'nin önceki olumsuz tutumu, Katar'la üs anlaşması konusunda Körfez İşbirliği Konseyi'nde (KİK) gündeme olumsuz biçimde getirilmesi ile kendisini belli etmiştir. Katar Emirinin üs anlaşmasından önce Suudi Arabistan'ı bilgilendirmesi, KİK'de bu durumun görüşülmesi ve BAE'nin bu konuda olumsuz kanaat bildirmesi, Katar'ın etkisini zayıflatan bir hamle idi. BAE'ye göre güçlü Katar, dolaylı yoldan bölgede Müslüman Kardeşler Hareketini etkili güç yapabilir ve bu durum Dubai'deki yöneticilerin Mısır, Libya ve Suriye politikalarında etkisini zayıflatan bir unsura dönüşebilirdi. Türkiye, Katar ile yaptığı anlaşmada Katar'a hem askeri hem de diplomatik destek vererek aslında Körfez'deki iç dengeleri etkileme gücüne de kavuşuyordu (Cochrane, 2016). Nitekim, 2019 yılında Suudi Arabistan ve BAE önderliğindeki Körfez ülkeleri Katar ile ilişkileri kesmiş, ambargo uygulamaya başlamıştır. Gerekçe olarak ise Katar'ın kendilerinin işçilerine karıştığını belirtmeleridir. Oysaki durum yukarıda belirttiğimiz üzere Katar'ın etki alanının daraltılması ve KİK süreci içerisinde Suudi Arabistan ve BAE ile birlikte hareket edilmesi idi. 3 yıllık bir ambargo sürecinde Katar, başta Körfez ülkeleri olmak üzere Suudi Arabistan ve BAE etkisi altındaki ülkeler tarafından ambargoya maruz kalmış, ikili

ilişkiler kesilmiştir. Bu dönem içerisinde Türkiye, Katar'ın yanında yer alarak her türlü yardımı yapmıştır. Türkiye'nin bu hamlesi, BAE-Suudi ekseninin bölgede politik dizayn projelerini başarısızlığa uğratmıştır. Zaten BAE-Suudi ekseninin Katar ile barışma ve ambargoları kaldırma talepleri içerisinde Türk üssünün kapatılması maddesi, esasında durumu açıkça özetlemektedir.

SOMALİ

Somali coğrafi konum itibariyle önemli bir bölgede bulunmaktadır. Afrika kıtasının kuzeydoğusunda yer alan ve Afrika boynuzu olarak adlandırılan bu bölge, önemli bir geçiş noktası olarak Avrupa, Afrika, Asya ve Orta Doğu coğrafyasını birbirine bağlamaktadır. Ayrıca Somali, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı'nı kontrol etmede önemli bir geçiş noktasında bulunmaktadır. Somali, batıda Etiyopya, kuzeybatıda Cibuti, kuzeyde Aden Körfezi, doğuda Hint Okyanusu ve güneybatıda Kenya ile komşudur. Somali, Afrika anakarasındaki en uzun sahil şeridine sahip ülkedir (World Factbook, 2022). Afrika Boynuzu olarak adlandırılan bu bölge, küresel terörizm ve korsanlık faaliyetleri başta olmak üzere, göç, insan kaçakçılığı, sınır anlaşmazlıklarına bağlı olarak ortaya çıkan gerilimler ve çatışmalar, Afrika Boynuzunda bulunan ülkeleri doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla bu tür sorunlar bölgenin istikrarsız bir süreç içerisinde olmasına ve sürekli iç savaş tehdidi ile yaşamasına neden olmaktadır (Demirtaş, 2018:3). Bunun yanı sıra Somali, Kenya, Etiyopya, Cibuti, Eritre ve Yemen gibi ülkelerde yaşanan olaylardan doğrudan etkilenmekte, Somali'deki istikrarsızlık durumları da bu ülkeleri etkilemektedir. Çıkmaz bir sarmala dönüşen bu istikrarsızlık durumları gerek bölge ekonomisinin gelişimini gerekse uluslararası ekonomiyi doğrudan ilgilendirmekte ve tehdit etmektedir. İstikrarsızlığa ve iç savaş durumuna bağlı olarak ortaya çıkan mültecilik ve göç durumu, ilgili ülkelerin kaynaklarının ülke dışına çıkmasına sebebiyet vermektedir (Şahin, 2019:19).

1960 yılında bağımsızlığını kazanan Somali, ilerleyen yıllarda istikrarlı bir durum sergileyememiştir. Somali, 1990'lı yıllarda baş-

layan iç savaş ile *fail state* (başarısız devlet) durumuna düşmüştür. Ülkenin kuzeyinde farklı bir idari yapı ile merkezi yönetimden ayrı olan Somaliland yönetimi, merkezi hükümet ile mücadele halindedir. Somaliland kendi yönetimi ve kuralları ile ayrı bir ülke gibi hareket etmektedir. İç savaşın neden olduğu yıkımın yanı sıra Somali'de o yıllarda meydana gelen kuraklık büyük bir açlık faciasını da beraberinde getirmiş ve yaklaşık 500 bin kişi hayatını kaybetmiştir. 1992 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) Somali'deki insani yardım operasyonları için mümkün olan en kısa sürede güvenli bir ortam oluşturmak için gerekli tüm araçların kullanılmasına izin veren 794 sayılı kararını oybirliğiyle kabul etti. Bunu yapabilecek durumda olan tüm Üye Devletleri askeri güç sağlamaya ve nakdi veya aynı katkılarda bulunmaya çağırdı. Somali'deki Birleşmiş Milletler barışı koruma operasyonuna ilişkin olarak, Güvenlik Konseyi, 28 Ağustos tarihli 775 sayılı kararla yetkilendirilmiş 3.500 UNOSOM personelinin operasyonlarının ve daha fazla konuşlandırılmasının, Genel Sekreterin takdirine bağlı olarak devam etmesi gerektiğine karar verdi. ABD'nin öncülük ettiği Birleşik Görev Gücü'nün (UNITAF) ilk unsurları 9 Aralık 1992'de Mogadişu'da konuşlandırıldı ve "Umut Operasyonu" adı verilen askeri operasyon başlatılarak Somali'de güvenlik sağlanmaya çalışıldı. UNITAF'ın temel amacı, Somali'de acil insani yardım için güvenli bir ortam oluşturmaktı. Bu başarıldığında, askeri komuta Birleşmiş Milletler'e devredilecekti. Birleşik Görev Gücüne asker gönderen ülkeler; Avustralya, Belçika, Botswana, Kanada, Mısır, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hindistan, İtalya, Kuveyt, Fas, Yeni Zelanda, Nijerya, Norveç, Pakistan, Suudi Arabistan, İsveç, Tunus, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Birleşik Krallık ve Zimbabve'dir (Peacekeeping, 2022). Fakat, BMGK'nin çağrısı ile oluşturulan Birleşik Görev Gücü 1994 yılından itibaren Somali'den ayrılmaya başladı ve ülke kendi kaderine terk edildi.

Türkiye, 1960 yılında bağımsızlığını ilan eden Somali'de 1979 yılında T.C. Mogadişu Büyükelçiliğini açmıştır. Fakat yukarıda belirttiğimiz 1990'lı yıllarda hüküm süren iç savaş nedeniyle elçilik

çalışamaz hale geldiği için 1991 yılında elçilik kapatılmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'de ABD'nin öncülük ettiği Birleşik Görev Gücü'ne (UNITAF) 1993-95 yılları arasında 300'e yakın askerle katılım sağlamıştır. Türkiye, muharip askeri operasyonlara katılmaktan ziyade insani yardım faaliyetlerinde bulunmuştur.

2000'li yıllarda yaşanan gelişmeler doğrultusunda Türkiye, 2011 yılında Magadişu büyükelçiliğini tekrardan açmış, 2014 yılında ise Somaliland'da Hargeysa Başkonsolosluğu açılmıştır (Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 2022). Bu dönemde Somali'nin yaşadığı kuraklık ve buna bağlı olarak gelişen büyük açlık krizleri, Türkiye'nin bölgeye kayıtsız kalamayacağına neden olmuştur. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 60 yılın en büyük kıtlık ve kuraklığının yaşandığı Somali'de, insanların taleplerini duyurmak ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek için geniş bir heyet ile 2011 yılında Somali'ye gitmişti. Böylece Somali, Türk heyetinin yaptığı bu ziyaret ile 20 yıl aradan sonra ilk defa Başbakan seviyesinde bir devlet yöneticisini ağırlamış oldu. Bu ziyaret vesilesi ile Türkiye, Somali'ye gerekli yardımların yapılmasını sağlamış, uluslararası kamuoyunun dikkatini Somali'ye çekmeyi başarmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye gerek STK gerekse ilgili devlet kurumları aracılığıyla Somali'ye alt yapı-üst yapı başta olmak üzere maddi ve manevi yardımlarda bulunmaya başlamıştır.

Türkiye Somali'de güvenliği sağlamak ve Somali Ordusu etkin kılmak için 2017 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar tarafından Türkiye'nin yurtdışındaki en büyük askeri üssü olan TÜRK SOM Anadolu Kışlasını hizmete açmıştır. Buradaki temel amaç Somali Silahlı Kuvvetlerinin gelecekte üst düzey yönetim kademesini oluşturacak subay ve astsubayların yetiştirilmesidir. Bunun yanı sıra ordunun profesyonelleştirilmesinin sağlanmasıdır. Bu görev Somali Türk Görev Gücü Kuvveti Komutanlığı tarafından icra edilmektedir. Türkiye'nin icra ettiği bu görev, diğer ülkelerden yapı ve uygulama açısından farklılık göstermektedir. Somali'de birçok ülkenin askeri üssü bulunmaktadır ve bu ülkeler eğiteceği personeli kendileri seçmektedir. Bu durum halk tarafın-

dan memnuniyetle karşılanmamakta ve tepkiye neden olmaktadır. Çünkü eğitim alan askeri personeller ya ülkenin ya da kabilelerinin çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri için Somali Milli Ordusu içerisinde ve toplumda rahatsızlık uyandırmaktadır. Oysa Türkiye, askeri personel temin noktasında Somali hükümeti ile birlikte karar alınmakta, Somali hükümetinin belirlediği kişilere askeri eğitim verilmektedir. Bu askerler hem Türkiye'de hem de Somali'deki TÜRK SOM üssünde eğitimlerine devam etmektedir. Böylece Türkiye, Somali Milli Ordusunun milli bir kimliğe kavuşmasını sağlamakta, toplum içerisindeki tepkiyi de engellemektedir.

Somali Milli Ordusu 1991 yılında başlayan iç savaş ile birlikte yıprandığı için Türkiye tarafından verilen askeri eğitimler Somali ordusunu yeni bir kimliğe kavuşturmuştur. Güvenlik açığının sebep olduğu aşırı silahlanma, silah kaçakçılığı, yoksulluk, işsizlik, deniz haydutluğu gibi kanun dışı olaylar Somali halkını tedirgin etmektedir. Somali Milli Ordusunun milli bir kimlik inşası içerisinde oluşturulması Somali halkı tarafından takdir edilmektedir (Mohamad, 2020).

Türkiye'nin deniz aşırı en büyük askeri üssü olan TÜRK SOM, Somalili askerlerin eğitimi için kurulmuştur. Yaklaşık 400 hektarlık bir alan üzerine kurulu olan üs, 50 milyon dolarlık bir yatırımla 2017 yılında tamamlanmış ve Afrika'nın en büyük ve modern askeri üs olma özelliğini taşımaktadır. Türkiye, Somali'de askeri-sosyolojik bir kimlik inşası çalışmalarını da beraberinde yürütmektedir. Somalili subay ve astsubaylar yoğun bir Türkçe eğitiminden sonra anadilleriyle de eğitim almaktadır. Somalili askerler Türk Silahlı Kuvvetleri ile aynı tören ritüellerini de benimsemektedir. Askeri nesil yetişme programı çerçevesinde TÜRK SOM'da temel eğitimleri tamamlanan Somalili askerler, komando, özel hareket, terörle mücadele, kent savaşı ve patlayıcı imha alanında uzmanlaşmaları için Türkiye'ye getirilmekte ve eğitimlerine burada devam edilmektedir (Kasapoğlu, 2020). Türkiye, Anadolu Kışlasında toplamda 10.000 Somalili asker yetiştirmeyi hedeflemektedir. Bu sayı

Somali Milli Ordusunun dörtte birini oluşturmaktadır. Bu durum yapılan işin önemini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin Somali'deki askeri varlığı ve TÜRK-SOM'un işlevi, Somali'deki güvenliğin sağlanmasına katkı vermek ve Somali'nin kalkınmasına yardımcı olmaktır. Bu kapsamda gerek sivil toplum kuruluşları gerekse Türkiye'nin yetkili kurum-kuruluşları gerekli yardım çalışmalarını Somali'de gerçekleştirmektedir. TÜRK-SOM'un diğer bir işlevi ise Aden Körfezi ve etki alanı içerisinde Türk bayraklı ve Türkiye bağlantılı ticari gemilerin emniyetinin sağlanması, uluslararası toplumca yürütülen korsanlık/deniz haydutluğu faaliyetlerine karşı mücadeleye destek vermektir. Çünkü Afrika Boynuzu'nun yer aldığı coğrafya uluslararası ekonomi ve siyaseti için önemli bir geçiş noktasıdır. Bu kapsamda Türkiye'nin Somali'ye sağladığı askeri, güvenlik, ekonomi ve diplomatik destekle iki ülke arasındaki ilişkiler daha fazla yakınlaşma sağlamış, Somali-Türkiye ilişkileri ileri bir düzeye ulaşmıştır (AA, 2022).

LİBYA

2011 yılında başlayan Arap Baharı olayları neticesinde Muammer Kaddafi iktidarının son bulması ile Libya büyük bir kaos ile karşı karşıya kalmıştır. Tarafların hükümet kurma konusunda anlaşmaya varamaması neticesinde iç savaşa evrilen olaylar Birleşmiş Milletlerin devreye girmesine neden olmuştur. Libya'daki iç savaşa son verilmesi ve ülkeyi istikrara kavuşturmak için BM öncülüğünde girişimler başlatılmıştır. Yaklaşık bir yıl süren Libya Siyasi Diyalogu sonucunda Libya Siyasi Anlaşması 17 Aralık 2015 tarihinde Fas'ta imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında oluşturulan Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH), Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2259 sayılı kararı ile UMH Libya'nın tek meşru hükümeti olarak tanınmıştır.

BM'nin çabalarına ve Fas'taki anlaşmaya rağmen Libya'da istikrar henüz sağlanabilmiş değildir. Libya'nın doğusunda Halife Hafter'in kendisini devlet başkanı ilan etmesi ve meşru Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni devirmeye çalışması, silahlı mücadelenin

tekrardan başlamasına neden olmuştur. UMH yönetimindeki Libya'nın başkenti Trablus iken, Hafter alternatif yönetim kurarak kendi başkentlerinin Tobruk olduğunu ilan etmiştir. Libya'da bulunan bu iki hükümet ve iki başkent, ülke içerisindeki istikrarsız durumu özetlemektedir.

Türkiye ise doğrudan UMH'ye destek vererek uluslararası ortamda doğrudan işbirliğini bu hükümet üzerinden yapmaktadır. Nitekim Türkiye, Doğu Akdeniz'deki politikasını güçlendirmek, hak ve menfaatlerini korumak, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin izlemiş olduğu maksimalist politikaların önüne geçebilmek için 27 Kasım 2019 tarihinde Libya ile Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına ilişkin bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ile Türkiye, Yunanistan ve GKRY'nin Doğu Akdeniz'de iddia ettiği Münhasır Ekonomik Bölgeyi (MEB) tanımadığını belirtmiş, Türk deniz yetki alanlarının batı sınırlarını çizmiştir. Bunun yanı sıra Libya'daki UMH yönetimine destek olmak, hak ve menfaatlerini korumak için de Güvenlik ve Askeri İşbirliği Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır.

Yapılan anlaşmalar neticesinde Libya hükümeti istikrarın sağlanması için Türkiye'den askeri yardım talebinde bulunmuştur. Çünkü Hafter ve ona bağlı güçler 2015 yılında Fas'ta imzalanan Libya Siyasi Anlaşmasına uymadıklarını belirtmiş, bu doğrultuda UMH'yi devirmek için başkent Trablus'u ele geçirmek için operasyonlara başlamıştır. İç çatışmaların şiddetlendiği bir ortamda UMH yönetimi Aralık 2019 tarihinde Türkiye başta olmak üzere birçok ülkeye askeri yardım çağrısında bulunmuştur. Fakat, batılı ülkelerden gerekli askeri destek gelmemiştir. Türkiye ise Ocak 2020 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden (TBMM) geçen tezkere ile Libya'ya askeri danışmanlık çerçevesinde yardıma bulunmaya başlamıştır. Türkiye, Libya'ya yönelik askeri yardımları ile milli çıkarlara yönelik her türlü tehdide karşı önlem almak, Libya'daki gayri meşru grupların Türkiye'nin menfaatlerine yönelik saldırılarını engellemek, Libya halkına insani yardımların ulaşmasını sağlamak için adımlar atmıştır.

Türkiye'nin Libya'ya asker göndermesi ile dengeler hızlı bir şekilde UMH lehine gelişmeye başlamıştır. TBMM tarafından ihtiyaca binaen uzatılan TSK tezkeresi ile Türk askerinin varlığı Libya'da artmaktadır. Türkiye bu doğrultuda Libya'da Libya Görev Grup Komutanlığı kurmuştur. Bunun yanı sıra UMH, Hafter yönetiminin başlattığı saldırıları durdurmada başarılı olmuş, ülkedeki istikrarsızlık durumunun önüne geçebilmeyi başarmıştır. Türkiye'nin Vatiya hava üssü ile Misrata'daki deniz üssünde konuşlanması hem Doğu Akdeniz'deki Türkiye'nin çıkarlarını koruma altına almış hem de UMH'nin egemenlik alanlarını pekiştirmiştir. Türkiye genel olarak Libya'nın toprak bütünlüğünü ve siyasi birliğini korumasından yana politika izlemekte, ülke içerisinde kalıcı bir ateşkesin yapılması, yürütülmesi için yoğun bir şekilde çalışmaktadır. Libya'da 24 Aralık 2021 tarihinde yapılması gereken planlı seçimlerin yapılmaması ile ortaya çıkan siyasi belirsizliğin önüne geçilmesinde de Türk askerleri önemli roller oynamaktadır (AA, 2022b).

Libya'daki UMH yönetimi Türkiye'nin askeri varlığını arttırması için Vatiya hava üssü ile Misrata'daki deniz üssünü kullanıma sunması ve bu üslerde UMH'ye bağlı Libya Ordusunun eğitilmesi, ülke içerisindeki istikrarın sağlanması için önemli bir durumdur. Türkiye, Güvenlik ve Askeri İşbirliği Mutabakat Muhtırasının getirdiği gereklilikler doğrultusunda Libya'da sadece askeri personel eğitmekte, teknoloji, eğitim ve teçhizat desteği de sağlamaktadır. Yapılan anlaşmalar çerçevesinde Türkiye yaklaşık 5000 Libyalı askere eğitim vermiştir. Bu askerlerin bir kısmı Türkiye'de ilgili askeri birliklerde de eğitimlerini almaktadır. Türkiye tarafından eğitilen bu askerler, Hafter'in Trablus'a yönelik ilerlemesini durdurmuş, UMH'ye otorite sağlamıştır (Hüsrev, 2022).

Türkiye'nin Libya'daki Vatiya ve Misrata üslerini kullanması, buradaki etki alanını genişletmektedir. Vatiya hava üslerinin Hafter güçlerinden ele gerilmesinden sonra Libya Ordusu ile birlikte üsse yerleşen Türk askerleri, burada insanız hava araçları ve diğer uçaklar ile operasyon faaliyetleri icra etmektedir. Türkiye

buralardaki üste Libyalı askerlere her türlü eğitimi vermektedir. Vatiya hava üssü II. Dünya Savaşında Amerika tarafından inşa edilmiş, uzun bir süre Amerikan askerleri tarafından kullanılmıştı. Üssün boyutu ve jeopolitik konumu nedeniyle stratejik bir yerde bulunmaktadır.

Türkiye, son olarak 3 Ekim 2022 tarihinde Libya Milli Birlik Hükümet ile hidrokarbonlar alanında karada ve denizde ikili bilimsel, teknik, teknolojik, hukuki, idari ve ticari işbirliği mutabakat zaptı imzalamıştır. Bunun yanı sıra 25 Ekim 2022 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Libya Milli Birlik Hükümeti Arasında Uçuş Eğitimi Protokolü ile mevcut askeri ilişkilerin geliştirilmesi protokolü imzalanmıştır. Böylece Türkiye, Libya ordusunu her anlamda eğitim vermeye çalışmaktadır.

Türkiye'nin izlediği Libya politikası ve yaptığı anlaşmalar Yunanistan ve Fransa başta olmak üzere Avrupa Birliği'ni (AB) rahatsız etse de Doğu Akdeniz'deki hak ve menfaatlerin korunması bakımından büyük önem taşımaktadır. Akdeniz'in sahip olduğu geo-stratejik önem, kritik geçiş yollarına sahip olması ve son yıllarda keşfedilen doğal kaynaklar ile önemli bir mücadele alanına dönüşmüştür. Türkiye ise kendi menfaatlerini korumak için Libya ile ikili ilişkileri sürekli olarak geliştirmek istemektedir. Bu doğrultuda imzalanan mutabakat muhtıraları ile Türkiye, Akdeniz'de kendisini dışlama ve yalnız bırakma politikalarına hukuki, siyasi ve askeri olarak güçlü bir yanıt vermektedir.

Özetle Türkiye'nin başta Vatiya ve Misrata olmak üzere Libya'daki askeri varlığı, sadece Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını korumak için bulunması değerlendirmesinin yapılması eksik kalmaktadır. Türkiye, Libya üzerinden Afrika kıtasındaki diğer ülkelerle de temasa geçmekte, ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışarak doğal hinterlandını genişletmektedir. Türkiye'nin Libya ile imzaladığı anlaşma çerçevesinde Libya karasularında petrol arama çalışması yapması, Libya'nın hak ve menfaatlerinin korunmasında öncülük etmesi, diğer ülkeler tarafından da ilgiyle takip edilmektedir.

IRAK:

Türkiye, Irak'ın sıradan bir komşusu değil, tarihi derinliği olan bir komşusudur. Bundan dolayı Orta Doğu bölgesinde Irak, Türkiye için ayrı bir öneme sahiptir. Osmanlının dağılmasından sonra 1921 yılında Irak Devleti, İngiltere'nin manda yönetimi altında kuruldu. Türkiye ilk olarak 1926 yılında Irak ile sınır anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmayı 1946 yılında "Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması" takip etti. İlerleyen dönemlerde yapılan bu anlaşmalar, Türkiye'nin kendisine dönük tehdit olarak algıladığı örgütlere karşı operasyon yapmasının yasal zeminini hazırlayacaktır.

1960'lı yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sol görüşlü hareketlerin güç kazanmaya başlaması, Doğu ve Güneydoğu bölgesi başta olmak üzere Türkiye'de sistem karşıtı örgütlerin ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Devrimci, özgürlükçü gibi kavramları kullanan örgütler kısa zamanda devletin egemenliğini tehdit eder hale geldi.

1978 yılında bu örgütlerin en tehlikelisi olan PKK terör örgütü aktif olarak Türkiye Cumhuriyeti aleyhine yapılanmaya başladı. PKK'nın benimsediği Marksist – Leninist ideoloji ile "Uzun Süreli Halk Savaşı" stratejisi doğrudan Devletin egemenlik alanına saldırıydı. Örgüt ülke içerisinde sıkışık kaldığından güçlenip gelişmesi için komşu ülkelerde alan kazanması gerekiyordu. 1983 yılında KDP lideri Barzani ile dayanışma ilkeleri anlaşması imzalayarak elde etmek istediği alanı kazanmış oldu. Bu anlaşma ile PKK, Kuzey Irak bölgesini kendisine insani, ekonomik, siyasi ve askeri üs haline getirmiştir. Türkiye'ye yapılan saldırılarda bu alanı üs olarak kullanması, Türkiye'nin Kuzey Irak'a saldırılarının başlamasına neden oldu. Türkiye'nin sınır dışı operasyonu ilk olarak 1983 yılında gerçekleşti (Aktay, Ateş, 2013:109-146). 1984 yılına gelindiğinde Irak ile operasyonlar sebebiyle anlaşmazlık ortaya çıkması Türkiye'yi Saddam Hüseyin yönetimi ile anlaşma yoluna itmişti. Dönemin Dışişleri Bakanı Vahid Halefoğlu ve Genelkurmay II. Başkanı Necdet Öztorun başkanlığındaki heyet Bağdat'a giderek

bir anlaşma imzalandılar. Türkiye, bu anlaşma sayesinde sınır ötesi operasyonlarına hukuki bir dayanak oluşturmuş oldu. Fakat anlaşma 4 yıl olarak sınırlandırıldı ve uzatılmadı. Aslında Türkiye'nin bu anlaşmayı uzatmak istememesi de bunda etkili olmuştu. Zira Irak'ın da o dönemlerde Enfal Operasyonları adıyla Kuzey'e doğru yaptığı operasyonlar, Türkiye içlerine kaçan Kürtleri takip etme isteği çok daha büyük sorunları doğuracaktı. Türkiye buna meydan vermemek için anlaşmayı sınırlandırmıştı. Bu durum üzerine Bağdat Yönetimi 1988-91 yılları arasında Türkiye'nin operasyon yapmasına müsaade etmedi (Oran, 2014:134-135).

Artan PKK saldırıları neticesinde TSK, 1995 yılında örgütün Kuzey Irak'taki kamplarına yönelik Çelik operasyonu ile büyük bir askeri hareket yapmıştır. Bu kapsamda harekâta katılan personelin büyük bir kısmı geri çekilmeyerek Irak topraklarında kaldı. Buradaki asıl amaç PKK'yı Türkiye sınırından uzaklaştırarak tampon bir bölge oluşturmaktır. İlk başta sözlü mutabakat çerçevesinde bölgede kalan asker daha sonra 1997 yılından itibaren Türkiye'nin Kürt Bölgesi içerisinde kalıcı bir üs sahibi olmasıyla sonuçlanmıştır (21.YYTE, 2015).

TSK terörle mücadele kapsamında Kuzey Irak'ta Süleymaniye, Zaho, Dohuk, Erbil, Bamrni Havaalanı, Amediye, Şeladize, Deraluk gibi bölgelere konuşularak Türkiye'ye yönelik saldırıların önüne geçmeye çalışmıştır. Bu bölgelerde asker konuşlandırmakla birlikte Barzani'ye bağlı peşmerge gruplarına da askeri eğitim verilmektedir (Gazetevatan,2015).

Türkiye Irak'taki terör operasyonlarını 1991 yılından itibaren BM 51. maddesini⁴ işleterek yapmaktadır ve yaptığı operasyon-

---

4 Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri almaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına halel getirmez. üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyine bildirilir ve Konseyin iş bu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez.

lar da Uluslararası hukuk açısından meşru zemine oturmaktadır. Körfez Savaşı esnasında ABD önderliğindeki koalisyon güçlerinde Saddam'a yönelik müdahalesine dayanak olarak bu maddeyi ön görmüşlerdi. Türkiye'de benzer bir yol izleyerek kendisini tehdit eden gruplara karşı bu maddeyi uluslararası dayanak olarak kullanmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin Irak'ta PKK ya da diğer terör örgütlerine karşı operasyon düzenlemesi uluslararası hukuka uygun sayılmaktadır.

Eğer merkezi Irak yönetimi, Kuzey Irak'ta ya da diğer bölgelerde hâkimiyeti tam anlamıyla sağlayıp gerekli önlemleri alsaydı, yapılan operasyonlarda Irak yönetiminin izninin alınması gerekli olacaktı. Oysa bu ülkedeki otorite boşluğu birçok terör grubunun yapılanmasına uygun zemin oluşturmaktadır. BM Genel Sekreterliğinin 2 Mart 2005 tarihli raporun özellikle 6 ve 17 nolu paragraflarında dolaylıda olsa yapılacak bu tür operasyonlarda muhatap devletin onayının alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Türkiye'nin Bağdat ile yaptığı "*Sınır Güvenliği ve İşbirliği Anlaşması*" ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle birlikte devrilen Saddam yönetiminin ardından da varlığını sürdürmektedir. 2006 yılında Ankara, Bağdat ve Washington arasında PKK'nın Kuzey Irak'taki varlığına karşı Üçlü Koordinasyon Mekanizması kurulmuştur. 2007 yılında Ankara'yı ziyaret eden Irak Başbakanı Nuri el Maliki ile iki ülke arasında terörizm ve örgütlü suçun önlenmesi ve durdurulması konusunda ortak mutabakat muhtırası imzalanmıştır. PKK dâhil Irak'ta faaliyet gösteren tüm terör örgütlerine vurgu yapılarak her türlü faaliyetlerinin önlenmesi ve işbirliğinin artırılması yönünde mutabakat sağlamışlardır. 2007 yılındaki mutabakatta Ankara ile Bağdat arasındaki güvenlik anlaşması yenilenmiştir. Ankara ile Bağdat arasında 2007 yılında imzalanan kapsamlı güvenlik anlaşmasının Irak'ta hem PKK'ya hem de diğer terör örgütlerine karşı bir işbirliği olduğu söylenebilir (Semir, 2016).

BAŞİKA ASKERİ ÜSSÜ:

Bugün Orta Doğu sorunlarının bir şekilde Irak merkezli oluşması özellikle 2003 yılındaki Amerikan işgali ile doğrudan bağlantılıdır. Irak işgalinden sonra yönetime gelen Amerikalı veya Iraklı kişilerin, ülkede birliği tesis etme yerine belirli grupları kayıran politikalar benimsemeleri karşıt grupların yönetimden ve devlet bütünlüğünden uzaklaşmasına sebep olmuştur. Irak içerisinde İran destekli Şii grupların ABD himayesinde söz sahibi olması, Saddamcı yaftası ile tüm Sünni kesimlerin dışlanmasına zemin hazırladı. Bundan dolayı Türkiye ülke içerisin de ki politikalarında etnik ve sekteryan dengeler konusunda hassas olunması gerektiğini söyleyerek Sünni kesimin dışlanmasını engellemeye çalıştı.

Ama 2014 yılında DAES'in Musul'u ele geçirmesiyle öncelikler değişti ve bu ülkeye yönelik güvenlik planları öncelik önem arz etmeye başladı. Irak, bu kez DEAS ile mücadele için Türkiye'den askeri yardım talep etti. Irak Başbakanı Haydar el – İbadi 2014 yılındaki Ankara ziyaretinde silah, askeri eğitim ve istihbarat paylaşımı içeren isteklerini dile getirmişti. Türkiye ise buna cevap olarak 2015 yılında Başika bölgesinde askeri eğitim kampının kurulmasını kararlaştırdı. Aslında kampın kurulması için ilk teklifi Musul Valisi Usel Nuceyfi verdi. Nuceyfi Musul'u DEAS'tan kurtarmak için asıl çekirdeğini Sunni Arapların oluşturduğu, bunun yanında Türkmen, Hristiyan ve Yezidilerinde katıldığı "Haşti Vatani" adında silahlı örgütü kurdu. Türkiye'den ise oluşturduğu bu örgüt için askeri eğitim konusunda yardım istedi. Türkiye bu yardım talebine olumlu cevap vererek Başika kampını kurmuştur (Hürriyet, 2016). Haşti Vatani örgütünün kurulmasında Musul'u kurtarma fikri yatsa da örgütün amacı bununla sınırlı değildi. Sünnilerin kendilerini, Irak eski başbakanı Nuri el Maliki tarafından kurulan, İran ve Irak yönetimi tarafından finanse edilen "Haşdi Şabi" milislerinin mezhepçi söylem ve eylemlerine karşı kendilerini yalnız hissetmesiydi. Bu durumun önüne geçebilmek içinde Haşti Vatani örgütü kuruldu (Stratejikortak, 2016).

Türkiye'nin bu kampta bir kısım askerlerini değiştirmesi ve artan tehdit unsurlarının varlığına isnaden asker sayısında artışa gitmesi, Bağdat yönetiminin tepkisine neden oldu. Bu durumun kendilerinden habersiz olduğunu beyan eden Bağdat yönetimi egemenlik haklarının ihlal edildiğini gerekçe göstererek Türkiye'den askerlerini derhal çekmesini talep etti (Al Monitor, 2016). Oysa Türkiye'nin bölgede asker bulundurması egemenliği ihlal edici bir durum değildir. Türkiye, Irak'ın bu tutumuna karşı BMGK'nin DEAŞ ile mücadele kapsamında aldığı 2249⁵ sayılı kararını meşru bir gerekçe olarak kullanmaktadır. Bununla beraber yine de Türkiye bu tutum karşısında gerekli diplomatları Irak'a göndererek anlaşma zemini aramaya çalıştıysa da konjonktür gereği bu durum zordu. Irak merkezi hükümetinin arkasında şüphesiz İran etkisi yatmaktaydı (BBC, 2016). İran'ın Türkiye ile bölgede nüfuz mücadelesine girmesi, Suriye konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, Yemen konusunda ters düşen politikalar, İran'ın Körfez Ülkelerine bakışı iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Şüphesiz Irak ile Türkiye arasında yaşanan anlaşmazlıkta da İran etkisi görmezden gelinmez. Kimi uzmanlara göre Türkiye'nin askeri olarak Irak'ta varlık göstermesi, Irak'ın ve özellikle Kuzey Irak yönetiminin tamamen İran nüfuzuna girmesini önlemeye yönelik atılmış bir adımdı. Türkiye'nin enerji alanında ve ihracat sıralamasında Kuzey Irak önemli yer teşkil ettiğinden burasının İran nüfuzu altına girmesi Türkiye için birinci derecede risk arz eder. Nitekim son Başika olayından sonra Kuzey Irak ile İran yönetiminin enerji anlaşması imzalamasına yönelik adımlar, Türkiye'nin politik ve askeri nüfuzu üzerine ertelenmiştir (Rüdaw, 2016). Türkiye askeri ve politik nüfuzunu Irak üzerinde kullanma kararlılığı sayesinde, bölgede kendisine tehdit unsuru olan DEAŞ ve PKK aleyhine pozisyonu korumaya çalışmaktadır.

Uzun yıllardır güney sınırının ve ülke genelinin güvenliğini sağlamak, terör saldırılarını durdurmak için; Türkiye, Kuzey Irak'ta

---

5 <http://www.un.org/press/en/2015/sc12132.doc.htm>

PKK'ya karşı operasyonlar düzenledi. Türkiye'nin Irak ile imzaladığı ikili anlaşmalar ile Kuzey Irak'taki operasyonları uluslararası hukuk nezdinde yasaldır. Irak, PKK'nın Türkiye'ye yönelik saldırılarını kendi topraklarından engelleyememekte veya engellemek istememektedir. Ayrıca Bağdat hükümetinin, PKK'nın Kuzey Irak'a yerleşimi konusunda sessiz kalması, Türkiye'nin Irak'ın Kuzey'ine operasyon yapmasını meşru kılmaktadır. Bu kapsamda Türkiye, artan saldırılan önüne geçmek ve terörü kökünde yok etmek için 2019 yılında Kuzey Irak'ta başlattığı Pençe-Kilit Operasyonları çerçevesinde PKK terör örgütüne yönelik ağır kayıplar verdirilmekte, sınır güvenliğinin sağlanması içinde bölgede askeri üsler kurmaktadır. Irak yönetimi her ne kadar bu operasyonlara karşı çıksa ve Türkiye'yi uluslararası alanda kınasa da Türkiye'nin güvenlik kaygısını anlamamakta, PKK terör örgütüne karşı bir şey yapmamaktadır. PKK'nın Türkiye'ye yönelik saldırılarının önüne geçmek isteyen Türk Silahlı Kuvvetleri, Irak'ın kuzeyinde uluslararası hukuktan doğan meşru müdafaa haklarımız doğrultusunda operasyonlar icra etmekte ve teröristlerin alan kazanmaması için bölgeye askeri üs kurmaktadır.

2015 yılı itibari ile yeni güvenlik konseptini uygulamaya koyan Türkiye, terör örgütlerini sınırlarının ötesinde bulup yok etme stratejisine dayanmaktadır. Başlatılan Pençe Operasyonunu, Pençe-2 ve Pençe-3 Operasyonları izledi. Pençe Harekâtı öncesinde Türk ve Iraklı yetkililer arasında operasyona ilişkin bir görüşme gerçekleştirildi. Türk Hava Kuvvetleri (TSK), diğer operasyonlardan farklı olarak Pençe Harekâtı ile Kuzey Irak'ta kalıcı üs kurma stratejisini benimsemiştir. PKK'nın bölgedeki eylem ve yerleşim alanlarının imha edilmesi amaçlanıyor. Pençe-1-2-3 Harekâtı'nda PKK'nın çok sayıda üst düzey yetkilisi etkisiz hale getirilmiştir.

LÜBNAN:

Lübnan Orta Doğunun aynası olarak ön plana çıkan, ilgilenen her ülke için farklı anlam ifade eden bir ülkedir. ABD açısından İran nüfuzunun somut biçimde ulaştığı en uç nokta ve Körfez ül-

kelerini çevreleyen Şii Hilalinin en uç parçasıdır. Güney Lübnan İsrail için ciddi bir tehdit ve düşmanları için üs olarak kullanılan bir yerdir. Mısır ve Körfez ülkeleri için güven eksikliğinin had safhada olduğu istikrarsız bir mevzidir. AB için ise Akdeniz ve petrol güvenliğinin sağlanması için jeopolitik önem arz eden bir yerdir (Dinçer, 2010:273-75).

Türkiye böylesine stratejik konumdaki bir ülke ile son yıllarda yoğun ilişki içerisinde girmiştir. Ak Partinin ilk yıllarından sonra Orta Doğuda çok yönlü dış politikasının getirdiği avantajlarla bölge ülkeleriyle yoğun ilişkiler çerçevesinde Türkiye, İsrail – Suriye görüşmelerinde Lübnan Krizi konusunda oldukça aktif çalışmalar yürütmüştür. İran ise bölgede nüfuzu artan bir Türkiye istemediği için bu durumdan rahatsızlığını belirtmiştir. İran'a göre Türkiye, Lübnan'ın İran'ın stratejik mevzi olarak elinden çıkmasına neden olabiliirdi.

Türkiye'nin çok yönlü dış politikası çevre ülkelerden takdir edildiği gibi dünya genelinde de takdir edilmiştir. Türkiye'nin uzun yıllar bölgeyi ihmal etmesi ve bölgede Türkiye ile güç mücadelesi içerisinde olan ülkeler tarafından, olaylara bu denli müdahil olması adeta yeniden uyanış olarak algılanmıştır. Bu çerçevede 2006 yılından sonra İsrail'in artan askeri saldırıganlığı sebebiyle Lübnan'da istikrarın bozulması, bölgesel bir istikrar gücü olarak Türkiye'ye yeni bir fırsat getirdi. Bu, İsrail ile Lübnan arasında yerleştirilecek uluslararası bir güçte Türkiye'nin asker bulundurması her iki ülke tarafından olumlu bakacağı bir seçenek olarak görünüyordu.

Türkiye'nin bölgede asker bulundurması İsrail – Lübnan arasında dengeleyici bir güçtür. Son dönemde Hizbullah'ın Suriye'de savaşması ve Arap ülkeler tarafından terörist örgüt olarak ilan edilmeleri Türkiye tarafından dikkatle takip edilmektedir. Olası bir durumda Türkiye'nin daha önceki dönemlere göre Hizbullah'a yumuşak mesajların verilmesi söz konusu olmayacağı düşünülmektedir. Çünkü, Suriye de Hizbullah'ın rejim ve İran ile birlikte Türkiye aleyhinde tutum takınması örgütün düşmanca faaliyetlerini ortaya yeterince koymuştur.

UNIFIL KAPSAMINDA TÜRKİYE'NİN ROLÜ

Lübnan – İsrail arasında 12 Temmuz 2006 'da başlayan kriz ve çatışmalar, BMGK'nın 11 Ağustos 2006 günü ve 1701 sayılı kararı ile 14 Ağustos 2006 'da durdurulmuştur. İsrail saldırılarında Lübnan'ın özellikle başkenti Beyrut'tan güneye uzanan bölgelerdeki tüm alt yapı ve üst yapı tesisleri bombalanmış, İsrail saldırılarında iki bine yakın sivil hayatını kaybederken, yollar, köprüler ve bazı elektirik saltralleri kullanılamaz hale geldi. TBMM bu dönemde olağanüstü toplanarak BM kararı gereği oluşturulan BM Lübnan Geçici Görev Gücüne (UN Interim Force in Lübnan=UNIFIL) destek çerçevesinde TSK' nın Lübnan'a gönderilmesine karar verdi. UNIFIL Deniz Görev Gücü bünyesinde katılan Türkiye, bir fırkateyn ile harekâta katılmıştır. Türkiye deniz harekâtına en yüksek oranda katılan ülkelerden birisi olmuştur (DKK, 2016).

20 Ekim 2006 – 02 Eylül 2013 tarihleri arasında, Türk İstihkâm İnşaat Bölüğü, Sur şehri yakınlarındaki üs bölgesinde konuşularak görevine başlamıştır. Lübnan Türk İstihkâm İnşaat Bölüğünün icra ettiği destek faaliyetleri arasında karargâh binası inşası, atık su hattı inşası, çevre yolu inşası, helikopter pisti inşası, elektrik hattı inşası, bakım onarım tesisleri ofis binası inşası ve muhabere hatlarının yer altına alınması yer almıştır (TSK, 2016). Türkiye yardım olarak eğitim ve sağlık alanında topluma fayda getirecek yatırımları seçti. Bu bağlamda Türk Kızılay'ı ve Türk Sivil yardım kuruluşları devreye girerek Lübnan'ın hemen hemen her yerinde 37 prefabrik okul kurdu (BYEGM, 2016).

Türkiye'nin, Lübnan'daki politikasını dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu şöyle değerlendirmektedir:” *Ülkemizin tarihi yükümlülüklerinin bir parçası olarak Lübnan'da barışın sağlanması, Türkiye'nin sorumluluklarından bir tanesidir. Meclisten çıkacak olan tezkereyi sadece askeri bir değer olarak görmemek gerektiğini, Türkiye'nin bölgedeki bir duruşunun yansıması olarak görmek gerektiğini*” söylemiştir (BYEGM, 2015). Bu açıklamadan da anlıyoruz ki Türkiye,

böyle bir operasyona destek vermekle bölgeye tarihi bir misyon ve derinlikte baktığını göstermektedir.

Türkiye, BM ve diğer uluslararası veya çok uluslu örgütler altında katıldığı Barış Gücü Operasyonlarına, her zaman için temel faaliyetleri sosyal projeler, alt yapı – üst yapı inşa ve onarımı gibi faaliyetlerle sınırlı olmuştur. Lübnan operasyonunda da halktan bu kadar sevgi görmesinin nedeni de bu olmuştur. Özellikle Hizbullah ile çatışma ortamına girmemeye özen gösteren Türkiye, bu doğrultuda verilen görevleri kabul etmemiştir. Bu durum bölge üzerinde Türkiye'ye bakış açısını değiştirmiş, barış için yapılacak operasyonlarda Türkiye'yi aranan ülke konumuna getirmiştir. Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması, toplumda sempati ile karşılanmış ve diğer ülkelere göre daha olumlu yaklaşmıştır.

Hizbullah Lideri Nasrallah'ta o dönem yaptığı açıklamalarda Türk askerine saldırmamalarının gerekçeleri bağlamında Türk Askerinin halk tarafından çok sevildiğini ve saygısını kazandığı yönünde ifadeler kullanıp, bu durumun Türkiye'nin bölgedeki konumunu güçlendirdiğini belirtmiştir (Milliyet, 2010).

2013 yılına geldiğimizde Türkiye, Lübnan'da UNIFIL kapsamına görevli kara birliklerini çekme kararı aldı. Yapılan açıklamada söz konusu durumun tamamen çekilme olarak ele alınmayıp sadece kara unsur birliklerinin ihtiyaç kapsamında geri çekilmesi olayıdır (AA, 2013). Bölge halkının ve ülke menfaati gereği askeri olarak orada bulunmamız Türkiye'nin siyasi olarak elini de güçlendiren bir durum olarak görülmektedir. TBMM, UNIFIL kapsamında bulunan TSK personelinin görev süresini her yıl birer yıllık süre ile uzatmaktadır (Resmi Gazete, 2016).

Aşağıdaki Harita UNIFIL Kapsamında görev alan ülkelerin konumları verilmiştir.

[http://forum.irishmilitaryonline.com/showthread.php?18598-Unifil\(3\)/page31](http://forum.irishmilitaryonline.com/showthread.php?18598-Unifil(3)/page31)

Türkiye, askeri desteğin ve barış katkılarının yanı sıra diğer alanlarda da Lübnan ile ilişkilerini sürekli geliştirme arayışları içerisinde. Ülkede farklı dini yapılar olmasına rağmen tüm kesimlerle uzlaşma içerisinde. UNIFIL kapsamında bölgeye asker göndermesi ve bölgenin hassasiyetini dikkate alarak Hizbullah ile çatışma riskini ortadan kaldırması Şii kesim tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Dini hassasiyetlerinin de ön planda bulunması, Ramazan ayında bölgedeki insanlara İftar çadırları açılması, Türkiye'ye olan bakış açısının olumlu şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Hatta bölge insanının hassasiyetini göz önüne alarak sağlık taramasında bayanlar için Türkiye'den özel olarak bayan doktor getirilmesi bölge halkının Türkiye'ye umut bağlamasına yol açmıştır. Ülkede bulunan Ermenilerde başta Türk Askerine karşı olmasına rağmen oluşan bu tablo karşısında Türkiye'ye aşıktan cephe almaktan vazgeçti. Lübnan'da bulunan Türkmenler de Türk

Askerinin bölgeye gelmesiyle Türkiye ile yakın işbirliği içerisine girdi. Bu doğrultuda birçok proje hayata geçirilerek toplum nezdinde kalıcı olunmaya çalışılmıştır (Orhan, 2015).

Türkiye 2013 yılında bir kısım askerlerini geri çekmeye başladıysa da Lübnan'a olan destek devam etmiştir. Hizbullah'ın Suriye'de savaşa müdahil olması, Türkiye'yi Lübnan ve bölgede daha fazla rol almaya itti. Türkiye'nin 2013 yılında THY uçağının pilotlarının kaçırılması ve ülkede hedef alınmaya başlaması Türkiye'yi sıkıştırılmaya yönelik politikalar olarak değerlendirildi ve İran'ın Türkiye'nin nüfuzundan rahatsız olması biçiminde yorumlandı. Türkiye'nin Suriye konusunda İran ile ters düşmesi, Suriye rejiminin de Lübnan üzerinde etkili olmasıyla, iki ülkenin Hizbullah üzerindeki etkisine baktığımızda Türkiye'nin manevra alanını sınırlandırmaya yönelik adımlar artmıştır. Lübnan üzerinden Türkiye'ye baskı uygulamaya çalışsa da İran ve Suriye ikilisinin asıl baskısına maruz kalan Lübnan halkıydı (Al Arabia, 2013).

Türkiye bölge üzerinde etkinliğini korumak için Lübnan başta olmak üzere bölgede varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bunu yaparken baskıcı bir politika uygulamayıp yumuşak gücün getirdiği esaslara göre hareket etmiştir. Zaten Türkiye'yi bölgede etkin kılan ve çok taraflı nüfuz sahip olmasını sağlayan politika yumuşak güç politikasıdır. Askeri yöntemleri benimsemeyen, askeri yönetmi barışa hizmet için kullanan bir anlayışla bölgeye açılan Türkiye, Lübnan'a gerek askeri gerekse ekonomik, toplumsal desteklerine devam etmektedir.

Türkiye'nin UNIFIL bünyesinde askeri faaliyette bulunması kuşkusuz önemli bir karardır. Türkiye'nin Orta Doğudaki jeopolitik ve stratejik gelişmelere duyarsız kalması gibi bir durum söz konusu olamayacağına göre Lübnan'da olanların sadece Lübnan'la ilgili olmadığı, bu ülkenin bölgenin aynası olması hasebiyle farklı boyutları olduğu unutulmamalı. Türkiye'nin bölgedeki satranç tahtasında yerini alması ve kendisini karşıt tarafa konumlandırmış ülkelere karşı elini güçlendirmesi stratejik bir zorunluluk haline

gelmiştir (Altunışık, 2007:24). Bölgenin Küresel alanda etkilere sahip sorunlu ve karmaşık bir coğrafya olması, Türkiye'nin oluşabilecek herhangi bir planda masada olmasını sağlayacaktır.

SONUÇ

Türkiye'nin kendi coğrafyasında etkili bir güç olarak ortaya çıkmasında uyguladığı aşamalı politikaların etkisi büyüktür. Bölgeye kalkınma yardımları gibi yumuşak gücün yanı sıra, tesis ettiği ilişkilerinde askeri ilişkileri geliştirerek güvence altına alması uzun vadeli politikası açısından önem taşımaktadır. Bölgede yüzyıllarca bulunan Türkiye'nin bugün de bölgeye kayıtsız kalması düşünülemez.

Türkiye'nin uzun bir süre etkisizlik dönemlerinin ardından bölgede 2000'li yıllardan itibaren dönmeye başlaması bundan sonraki döneme ilişkin önemli ipuçları vermiştir. İkili ilişkilerin yerine oturması, karşılıklı güveninin oluşması ve bu yönde adımlar atılması kırılğan bir zeminde kolay olmasa da Türkiye'nin kararlı adımları bölgede etkin bir güç olmasına yardım etmektedir. Orta Doğu bölgesi başta olmak üzere Kafkasya, Kuzey Afrika gibi bölgelerde diğer bölgesel ve küresel güçlere kıyasla Türkiye'de bölgesinde ve küresel sistemde yükselen etkili güç olma yolunda ilerlediğini gösteriyor. Özellikle savunma ve ekonomik alanda büyük projelerin ortaya çıkması, müttefik ülkeler nezdinde de ilgiyle karşılanmaktadır. Türkiye'nin Deniz Kuvvetleri için uçak gemisi, büyük çıkarma gemilerinin yapılması, silahlı insansız hava araçlarının yapılması (SİHA), U-214 sınıfı denizaltılarını yapması ve daha birçok savunma yatırımı Orta Doğu, Afrika ve Orta Asya bölgeleri başta olmak üzere dünyanın birçok yerinden yoğun ilgi ile takip edilmektedir. Türkiye'nin gelişen savunma sanayisi ile elde ettiği üslerin desteklenmesi, bölgede müttefiklerinde güç verecektir. Türkiye'nin gerek askeri gücünü gerekse ekonomi gücünü, yumuşak güç olarak insani hizmet odaklı kullanması, hem tarihiyle yakışan onurlu bir duruş hem de bölgesindeki insanların Türkiye'ye umut dolu ile bakmasını sağlayan yeni bir yaklaşımdır.

Gerek İran, Rusya gerekse Batılı ülkelere karşı, Türkiye'nin bölgede uzun dönemli avantajları bulunmaktadır. Halklar nezdinde olumlu politika izleyerek onların sesini uluslararası arenalara taşıyan Türkiye, bu politikalar ile sempati toplamayı başarmıştır. Bölgedeki ittifakları da buna dayalı olarak kurulmuştur.

Türkiye'nin bölge ülkeleriyle yüzyıllardır sahip olduğu tarihi, dini ve kültürel gibi bağlarının bulunması bölgedeki önemli avantajlarıdır. Osmanlı coğrafyasında ve dışında kurulan dost milletlerle ilişkiler, uzun süre geçmesine rağmen TSK'nın görev yaptığı Kosova, Bosna, Afganistan, Lübnan gibi ülkelerde TSK'nın çok sıcak karşılanması bağların ne kadar sıcak olduğunun bir göstergesidir. Türkiye'nin barış operasyonlarına verdiği katkı neticesinde oluşan sıcak ilişkileri korumak için gerek ekonomi gerekse siyasi, askeri ilişkilerini geliştirmesi bir zaruriyettir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Dergiler

- Tayyar, A., (2010). Basra Körfezi Ülkelerinin Türkiye'nin Orta Doğu'daki Rolüne Bakışı, *Orsam Analiz*, Ankara, Cilt 2, sayı 23.
- Altunışık, M.B., (2007). *Lübnan Krizi: Nedenleri ve Sonuçları*, İstanbul, TESEV Yayınları,
- Aktaş, A, Sercan, S. (2013). TR'nin Sınır Ötesi Operasyonlarda Hukuki Çerçevesi, Ankara, Gazi Üniv. *Hukuk Dergisi*, Cilt: XVII. Sayı: 3.
- Demiştas, T, (2018). Küresel Güç Mücadelesinin Yeni Cephesi Afrika Boynuzu, *Bilimevi Dış Politika Dergisi*, Sayı:5.
- Dinçer, M, (2010). "Lübnan İç Çatışmaları ve Suikastlar Ülkesi", Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman (ed). *Dünya Çatışmaları*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 3. Baskı.
- Ermağan, G, İsmail, B, (2014). Katar Dış Politikası ve Arap Baharı, *Manisa CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 2.
- Şahin, G., (2019). *Barış, İstikrar ve Kurumsallaşma*, MSÜ Yayınları: İstanbul.

- Kurşun, Z., Akyıldız, A. (2015)., *Osmanlı Arap coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, İstanbul, İş Bankası Yayınlar.
- Kurşun (Ed), Z., (2013)., *Modern Orta Doğu Tarihi*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi yayınları.
- Mader, Sav, Robert George and David **Spotlight on Qatar**, MT 3/2016
- Orhan, O., (2015). Türkiye – Lübnan Dostluk Köprüsü: Lübnan'da Türk Varlığı ve Osmanlı Mirası, Ankara, *ORSAM Rapor* no: 199.
- Oran, B., (2010). *Türk Dış Politikası*, II. Cilt.12. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Öcal, M., (2010). Türk Silahlı Kuvvetlerinin Bölgesel ve Küresel Güvenlik ve Barışa Katkısı, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 28, Erciyes Üniversitesi.
- Münir Paşa, S. (2015). *Geçmiş Zamanlar 0II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Anıları*, Hazırlayanlar: Ali Birinci, Selma Günaydın, . Ankara:TTK.
- Semin, A. (2016). Beşika Krizi ve Türkiye – Irak İlişkilerinin Geleceği, *Bilgesam Analiz*, No 1275
- Sığırı, T, Ünsal – M. (2012). Barış Gücü Operasyonlarında Kullanılan Kültürlerarası Bütünleştirme Yöntemlerinin Kültürel Boyutlar Bağlamında İncelenmesi, Ankara, AÜ. *SBF Dergisi*: Cilt :67, no :1, 2012
- Somalia, World Factbook. Central Intelligence Agency.

Online Kaynaklar

<https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/unosom1backgr2.html>

<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-somali-siyasi-iliskileri.tr.mfa#:~:text=D%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1&text=T%C3%BCrkiye%2DSomali%20ili%C5%9Fkileri%20Osmanl%C4%B1%20%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu,Kas%C4%B1m%202011%20tarihinde%20yeniden%20a%C3%A7%C4%B1lm%C4%B1%C5%9Fr%C4%B1r.>

Sırat Jafar Mohamed, Türkiye'nin En Büyük Askeri Üssü TÜRK-SOM, <https://ordaf.org/turkiyenin-en-buyuk-askeri-ussu-turk-som/> Sırat Jafar Mohamed

Can Kasapoğlu, Turkey's African Eagle Trains Turkish Speaking Troops <https://jamestown.org/program/turkeys-african-eagle-trains-turkish-speaking-troops-in-somalia-where-next/>

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/somali-cumhurbaskani-turkiye-somali-iliskileri-son-derece-pozitif-ve-katlanarak-buyuyor/2630547>

<https://www.aa.com.tr/tr/politika/libyaya-asker-gonderilmesinin-18-ay-daha-uzatilmasina-iliskin-tezkere-tbmmde-kabul-edildi/2619193>

Ahmet Hüsrev, Libya'da Tekrar Başlayan Çatışmalar ve Türkiye'nin Barış Çabaları, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/libyada-tekrar-baslayan-catismalar-ve-turkiyenin-baris-cabalari/2684715>

http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_ -insani-yardimlari.tr.mfa

<http://kdk.gov.tr/haber/barbaros-turk-deniz-gorev-grubu-148-yil-sonra-ciktigi-afrika-turunubasariyla-tamamladi/413>

<http://www.mfa.gov.tr/katar-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

<http://www.unicankara.org.tr/today/6.html>

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/06/20150608.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/06/20150608.htm>

<http://english.alarabiya.net/en/perspective/analysis/2015/12/19/Turkey-diversifies-allies-with-first-Mideast-military-base-in-Qatar-.html>

<http://www.globalsecurity.org/military/world/europe/tu-forrel-qa.htm>

Jean-Marc Rickli.<http://www.reuters.com/article/us-qatar-turkey-military -idUSKBN0TZ17V20151216>

Olivier Decottignies and Soner Çağaptay, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/turkeys-new-base-in-qatar>

<http://www.yenisafak.com/yazarlar/nedretersanel/turkiye-abd -ussune-git-buradan-dedi-mi-2028785>

Zekeriya Kurşun, <http://www.gercek hayat.com.tr/roportaj/katar-da-turk-ussu-kurulmasi-iran-korkusunu-hafifletir/>

Galip Dalay ,<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-neden-katar-da-askeri-us-kuruyor>

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121010.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121010.htm>

Fuad Ferhavı,<http://www.analistdergisi.com/sayi/2012/03/turkiye-suudi-arabistan-iliskileri-ve-ortak-stratejik-derinlik>

İsmail Numan Telci, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-bac-iliskilerindeki-yumusamayi-anlamlandirmak>

Paul Cochrane, <http://www.middleeasteye.net/news/turkey-qatar-military-agreement-940298365#sthash.Mk50V4HW.dpuf>

http://www.hurriyet.com.tr/iraka-ilk-harekat-1983te-yapilmisti-19039866_04.05.2016

http://www.21yyte.org/arastirma/terorizm-ve-terorizmle-mucadele/2012/10/08/6759/kuzey-iraktaki-turk-asker-varliginin-sonlendirilmesi#_ftn3

<http://www.gazetevatan.com/murat-celik-894954-yazar-yazisi-basika-da-turk-askeri-neden-simdi-sorun-oldu/>

<http://www.gazetevatan.com/murat-celik-894954-yazar-yazisi-basika-da-turk-askeri-neden-simdi-sorun-oldu/>

<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/12/turkey-iraq-troops-deployed-in-bashiqa-stirs-cauldron.html#>

<http://www.hurriyet.com.tr/turkiyenin-musul-yakinlarindaki-basika-egitim-kampina-takviyesi-40023853>

<http://www.stratejikortak.com/2016/02/irak-son-durum-haritasi.html>

<http://www.un.org/press/en/2015/sc12132.doc.htm>

<http://www.ankarastateji.org/yorum/irakt-aturk-askerini-nvarl-ve-uluslararası-hukuk/>

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151218_irak_basika_musul

<http://rudaw.net/turkish/business/050420162?keyword=Deba%C4%9F>

Can Kasapoglu, Soner Cagaptay, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/turkeys-military-presence-in-iraq-a-complex-strategic-deterrent>

<https://ismailhakkialtuntas.com/2011/01/06/kececizade-mehmed-fuad-pasa%E2%80%99nin-siyasi-vasiyetnamesi/>

http://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?dil=1&icerik_id=31

http://www.tsk.tr/6_uluslararasi_iliskiler/turkiyeninbarisidestekleme-harekatinakatkilari.html

<http://www.byeqm.gov.tr/turkce/haber/trkye...-lbnan-srecndek-mehul-asker/17023>

<http://www.byeqm.gov.tr/turkce/haber/lbnan-msyonu-trk-yenn-di-poltka-gndem-n-br-sirama-tahtasi/13589>

<http://www.milliyet.com.tr/hizbullah-genel-sekreteri-nasrallah-tan-turkiye-ye-ovgu/dunya/dunyadetay/05.06.2010/1247057/default.htm>

[http://aa.com.tr/tr/turkiye/lubnandaki-turk-askerlerinin-sayisi-azaltiyor/226518](http://aa.com.tr/tr/turkiye/lubnandaki-turk-askerlerinin-sayisi-azaltiliyor/226518)

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150711-1.htm>

<http://www.un.org/Depts/Cartographic/map/dpko/unifil.pdf>

<http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2013/08/14/A-war-on-Lebanon-not-Turkey.html>

<http://www.naharnet.com/stories/en/202612>

Yumuşak Güç Bağlamında Ak Parti (2002-2011) Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri

Mustafa ARSLAN¹

Giriş

İnsanlık tarihi devamlı bir mücadeleye sahne olmuştur. Kutsal metinlerden Homeros'un hikayelerine kadar birbiriyle mücadele eden, gerçek anlatılardan veya gerçeklerden esinlenerek yazılmış efsanelerle doludur. İşte bu mücadelede üstünlük sağlamak isteyenler çok önemli bir unsura sahip olmayı amaç edinirler. Bu “güç unsuru” dur. Gücü Robert DAHL 1957 yılında yayınladığı “The Concept of Power” çalışmasında “*A aktörünün B aktörü üzerinde sahip olduğu ve B'nin aksi normalde yapmayacağı bir şeyi, B'ye yaptırmaya yarayan unsur*” olarak tanımlanmıştır. (DAHL,1957) NYE ise güç kavramını birine elinizde herhangi bir yetki bulunmamasına rağmen ona yapmayacağı bir şeyi yaptırma etkisi olarak tanımlamıştır.

---

1 Doktora Çğrencisi, Gedik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Mesela elinde ip atlamak için ip bulunduran bir çocuğa ip atlama-sını emretmeniz bir güç değıldir. Çocuk zaten bu fiili yapmak için hazırdir. (NYE, 2017)

Bu iki tanıma baktığımızda güç ile ilgili söyleyebileceğimiz en önemli nokta, bir başkasına normalde yapmayacağı veya yapmak istemediğı bir fiili sahip olduğumuz bir güç unsuruyla yaptırmamızdır. Cepheye şehit olmak arzusu ile giden bir askere komutanın savaşmak için emir vermesi o komutanın asker üzerinde güç kullandığı anlamına gelmez. Asker hali hazırda oraya savaşmak hatta ölmek için gelmiştir.

Siyaset biliminde ve uluslararası ilişkiler alanında geleneksel anlayışa göre güç kavramı denilince akla gelen ilk unsur askeri ve ekonomik güç unsurlarıdır. Realist yaklaşım ise devletler arası düzenin ancak güçle sağlanabileceğini savunurken, idealist yaklaşım ise böyle bir düzenin ancak uluslararası hukukun üstünlüğünün kabul edilmesiyle gerçekleşebileceğini savunmaktadır. (YILMAZ,2012)

NYE, aşkı güce benzetmiştir. Aşk yaşamak onu anlamaya çalışmaktan daha kolaydır. Yine çiftçilerin her daim üzerinde çok konuştukları ama tahmin etmenin ötesinde bir şey yapamadıkları hava durumu örneğı veren Nye aslında bu örnekleriyle gücü tanımlamanın ne kadar zor olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. (NYE,2017)

Bu alanda çalışma yapan araştırmacılar güç unsurunu hali hazırda üç başlıkta incelemişlerdir. Bunlardan birisi, bir devletin diğeri bir devlete zorla bir şeyi yaptırmasıdır ki bunun için kullandığı güce sert güç denir. Buradaki araç silahta olabilir bir ekonomik güçte olabilir. İkincisi bu çalışmamın ana unsuru olarak da inceleyeceğim yumuşak güç unsurudur. Bir diğeri ise bu iki gücün ortak kullanımıyla ortaya çıkan akıllı güçtür.

Uluslararası ilişkiler alanı gücü merkeze koymakla birlikte tam olarak güce herkesin üzerinde görüş birliğine vardığı bir tanım bulamamıştır. Sun Tzu, Thucydides antik çağ döneminde, yine modern çağın kurulması döneminde özellikle "hükümdar" kita-

biyla ün kazanan Floransalı yazar Machiavelli güce büyük önem atfetmiştir.

1-Sert Güç

Sert gücün sahip olduğu en önemli özellik her daim kullandığı araçların tehdit etme ve gerektiğinde kuvvet uygulamasıdır. Ekşir'nin belirttiği gibi gücü tanımlamak ne kadar zorsa onu kendi içinde sınıflandırmak da bir o kadar zordur. Nye, daha çok ülkelerin diğer ülkeleri tehdit ederek yapmak istemedikleri bir şeyi yapmaya zorladıkları bu amaçla kullandıkları etkiye sert güç tanımını vermiştir.

Ülkeler için güç bir araçtır. Uluslararası arenada bir devlet ekonomik, askeri ve kültürel politikalarını bir şekilde alandaki diğer unsurlara kabul ettirmeyi hedefler. Bu amaçla bazen sopa bazen de havuç kullanılabilir. Burada sopa diye ifade edilen unsur aslında sert gücün kaynaklarıdır. Yani A devleti uluslararası alanda amaçladığı bir politikayı diğer bir devlete veya devletlere onlar istemeseler de politikanın ortaya çıkaracağı sonuçlardan fayda sağlamasalar da A devleti tarafından uygulanan zorlama ve tehditler sonucu politikanın diğerleri tarafından kabul edilmesi bir sert güç örneğidir. (DAHL,1957)

Uluslararası alanda devletin gücü denince akla gelen güç sert güç sınıflandırmasının içinde sayabileceğimiz o devletin askeri gücüdür. Bu güç, sadece savaş zamanlarında ülkeyi koruyan onun varlığını bağımsız bir şekilde devam ettirmesini sağlamasından da ötede barış zamanında diğer devletlere karşı bir caydırıcı güç olarak da en önemli unsurdur. Bu güç ne kadar iyi olursa caydırıcılık özelliği de o kadar yüksek olur. Bu sert güç bir devlet için her an kullanılma ihtimaline karşı her zaman hazır bulunmalıdır. Bu güç kullanma yetkisi millet adına milletin seçtiği hükümete verilir. Devletler bir manada günün şartlarına göre bu gücü geliştirmeyi her zaman kendilerine bir görev olarak bilirler. Bu bir manada ulusal bir stratejidir. (YILMAZ,2010)

Modern devletlerin kurulması savaşların giderlerinin karşılanması için bir vergi sisteminin geliştirilmesi ile devletler kayıtlı bir ekonomi oluşturmuşlardır. Bir tüketim toplumunun oluşması insanların zaruri ihtiyaç listesinin değişmesi ile birlikte ekonomi bir devlet için önemli bir unsur haline gelmiştir. Hatta ekonomik krizler sonrasında yapılan seçimlerde genellikle siyasi iktidarlar değişmiştir. Dolayısı ile ekonomi ülkeler arasında gerek barışın korunmasında önemli bir unsur olarak olsa da özellikle gelişmekte olan ülkelerle ekonomik anlamda gelişmiş ülke ilişkilerinde güçlü ekonomiye sahip olan ülke lehine büyük avantajlar sağlayan önemli bir güç unsurudur. Bazen bir ülke silahla kabul ettiremediği bir politikayı ekonomik unsurları kullanarak kabul ettirebilir. Özellikle kırılgan ekonomilere sahip ülkeler için bu büyük bir risk taşımaktadır. Bu yönüyle sert güç sınıflandırmasının içine askeri gücün yanında ekonomik gücü de koyabiliriz.

2- Akıllı Güç

Hükümdar adlı eseriyle ünlenen Floransalı filozof Machiavelli bir hükümdarın gerektiğinde bir aslanın ve tilkinin özelliklerine sahip olması gerektiğini savunur. Karşısına çıkacak tuzakları anlayabilmesi için tilki kadar kurnaz olması gerekirken, ona bu tuzakları kuran kurtlarla karşılaştığında onları yenebilmesi için de bir aslan kadar güçlü olmalıdır. Sadece aslan olmayı seçenler hiçbir şeyden anlamıyorlar demektir diyerek bir nevi modern siyasette ortaya çıkan akıllı güç kavramını açıklamıştır. (MACHIAVELLİ, 1955)

Akıllı güç bir nevi uluslararası siyasette bir yöntem olarak bilinen “kazan kazan” modelinin açılımı olarak görülebilir. Akıllı güç uygulamak isteyen devletin ana hedefi bir düşman kazanmak değil düşmanlığı ortadan kaldırmak adına bir siyaset üretmektir. Ülkenin sahip olduğu sert ve yumuşak güç enstrümanlarını kullanarak dost ve müttefik kazanma siyaset modeli olarak görülebilir. (DEMİR, 2012)

3-Yumuşak Güç

İlk olarak Nye tarafından uluslararası ilişkiler dalında kullanılan “yumuşak güç” terimi sert güç unsuruna nazaran daha farklı yöntemler kullanılarak amaca ulaşmaya çalışan bir güç unsurudur. Burada en önemli ayırıcı özellik karşı tarafa yapmak istemediği bir politikayı herhangi bir zorlama yapmadan yaptırmaktır. Bu ülkenin sahip olduğu insani ve kültürel unsurlar kullanılarak yürütülür. Bu bazen bir hayranlık bazen de bir özentî olarak kamuoylarına yansır. (DEMİR, 2012)

2. Dünya savaşından sonra dünya üzerinde ortaya çıkan uluslararası siyaset savaşarak alan kazanmak tek başına yeterli olmadığı gibi kalıcıda değildir. Aynı zamanda sadece sert güç unsurlarını kullanarak politika üretmek maliyeti hayli fazla olan bir yöntemdir. Gelişmiş devletler bu aşamadan sonra karşı ülkenin kamuoyundaki algıyı da yönetmek istemişlerdir. ABD Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir çok ülkeye Marshall yardımları kapsamında bir dizi yardım yapmıştır. Bu yardımlar esnasında yapılan anlaşmalar gereği ABD'nin politikalarını anlatan barış gönüllüleri bu yardımları alan ülkelerde çalışmalar yapmıştır. Bu bir nevi kamuoyunu ikna çabasıdır. İki kutuplu dünyada biz iyi olan tarafız demek ve buna da diğer ülkenin sadece idarecilerini değil halklarını da ikna etme çalışmasıdır.

Sert güç ile yumuşak gücü birbirinden ayıran en önemli noktanın kullanılan yöntemin olduğunu söyler Nye. “İstenileni elde etmek için başkalarını etkileyebilme yeteneği” olarak tanımlar. Karşı tarafı etkilemenin 3 farklı yöntemi vardır. Güç kullanarak ikna etmek bir nevi zorlamaktır. Bir şey karşılığında ikna etmek kandırma veya sahip olduğun cazibelerle kendine hayran bırakmaktır. Karşı tarafı cazibenle ikna etmen Nye'in literatüre kazandırdığı yumuşak güç kavramıyla uyusmaktadır. (SANCAK, 2016)

Adam Smith piyasalardaki dengeyi açıklarken görünmez el metaforunu kullanmıştır. Bilinmeyen bir şey soyut bir duygu piyasalarda bir denge sağlamaktadır. Nye de yumuşak gücü açıklarken

Smith'in bu teorisinden esinlenerek yumuşak gücünde aynı mantıkla çalıştığını söylemektedir. İnsanların tercihlerine yön veren onların duygularını şekillendiren bir başkasının isteği doğrultusunda hareket etmesine vesile olan şey aslında soyut bir kavramdır der. Yumuşak gücün nüfuzla karşılaştırılmaması gerektiğini söyler yumuşak güç nüfuzun faydalandığı bir unsurdur ama aynı şey değildir. Çünkü nüfuz sert güce dayalı bir yöntemde geliştirmiş olabilir. Rüşvetlerle, tehditlerle veya teşviklerle karşı taraf üzerinde bir nüfuz sağlamak mümkündür. (SANCAK, 2016)

Devletler arasındaki güç ilişkisini ebeveyn ile çocukları arasındaki ilişkiye benzeten Sancak, nasıl ki bir ebeveyn sahip olduğu imkanları kullanmadan değerler üzerinden bir rol-model olarak çocuklarına örnek oluyor. Yani herhangi zorlamaya gerek kalmadan babanın veya annenin isteklerini yerine getiriyor hatta istemeye bile gerek kalmadan onları takip ederek aynı şeyleri yapıyor, işte devletler de bireyler arasında ortaya çıkan bu ilişkinin aynısını yaşayabilirler. Yani bir devlet sahip olduğu yumuşak güç unsurlarıyla başka bir devlete rol-model olabiliyor ve bu rol-modellik aracılığı ile herhangi bir politikayı hiçbir zorlamaya gerek kalmadan diğer devleti takip ederek yapıyor. (SANCAK;2016)

Modern dünyada iletişim araçlarının gelişmesi ile bu tarz kültürel politikaların bir ülkeden diğer bir ülkenin kamuoyuna herhangi bir filtreden geçmeden rahatlıkla ulaşması bu alanda çalışma yapan algıyı yönetmeye çalışan ülkeler açısından bir kolaylık olmakla birlikte, kapalı devre bir sistemle ülkesini yönetmeye çalışan yönetim biçimleri için zorlayıcı bir durumdur. (KARADAĞ,2016)

Görüldüğü üzere yumuşak güç tanımlarının ve açıklamalarının en önemli vurgusu bir zorlamanın olmaması bu zorlama güçle de olabilir veya herhangi bir teşvikle de olabilir. Böyle bir zorlama unsurundan bahsederseniz orada yumuşak güçten bahsetmek mümkün değildir.

Yumuşak Gücün Kaynakları

Nye yumuşak gücün kaynaklarını o ülkenin sahip olduğu kültürel değerler, siyasi değerler ve dış politika üretme şekli olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmayı yaparken çoğunlukla ABD üzerinden örneklerle açıklamıştır. Verdiği örneklerde de yumuşak gücük kaynaklarına sahip olma açısından ABD diğer ülkelere göre açık ara öndedir. Mesela kültür alanında sayabileceğimiz film sektöründe dünyanın en fazla film ve televizyon programı ihraç ülkesidir. Yine eğitim alanında kendi ülkeleri dışında eğitim görmek isteyen öğrencilerin toplamın %14 ü İngiltere'yi seçerken toplamın %28 ABD'de bir eğitim kurumunu seçmektedir. Görüldüğü en yakın ülkenin iki kat fazlasıdır. Yine yurt dışına müzik eserleri ihracında en yakın takipçisi olana Japonya'nın iki katı fazla ihraç yapmaktadır. (NYE,2017)

Kültür

Özellikle Huntington'un medeniyetler çatışması teorisinden sonra uluslararası ilişkilerde ülkelerin politika üretmesine sahip oldukları kültürün büyük etkisi olduğuna dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda gerek çatışmanın gerekse politikalara şekil vermenin küresel çapta odak noktası haline gelmiştir. (EKŞİ,2014)

İletişim araçlarının gelişmesi kültürel etkileşimin önündeki tüm sınırları kaldırmıştır. Politikalarında insan hakları, demokrasi, özgürlük, iklim ve hayvan hakları gibi evrensel değerleri ön plana çıkararak gelişmiş ülkeler bu hızlı etkileşim sayesinde çok hızlı bir şekilde dünya çapında hayran olunan ülkeler konumuna gelmişlerdir. Özellikle baskıcı rejimler altında yaşayan ülke vatandaşları için bu ülkeler bir kurtuluş alanı olarak görülmektedir. Bu ülkelere iltica etmek, göçmen olarak o ülkelerde yaşamak veya gerekirse o ülke tarafından işgal edilmek bile kamuoyu tarafından normal görülecek seviyeye gelmiştir. Bu popüler baskın kültür her yönüyle ülkeye karşı bir hayranlık oluşmasını sağlamaktadır. (GÜLTEKİN,2015)

Kültür unsurunun içinde yer vereceğimiz eğitim çalışmaları şüphesiz en önemli noktalardan biridir. Dönemim ABD Dış İşleri Bakanı Powell ülkelerinde eğitim gören yabancı öğrencilerin gelecekte kendi ülkelerinde çok önemli görevlere geleceği hatta bazılarının devlet başkanı olacağını bununda ülkelere dost liderler olacağını söylemektedir. En azından eğitim aldıkları ülkenin dilini neredeyse anadilleri gibi konuşacaklardır. Bu bile her yönü ile o iki ülke arasındaki ilişkilere pozitif bir katkı sağlayacaktır. (NYE,2017) Bu alanda Türkiye YTB vasıtası ile son 10-15 yılda sayıları 10 binleri bulan özellikle Balkan ülkelerinden ve Afrika'dan gelen öğrencilere burslar vermektedir. Bu öğrenciler ülkelere dönene kadar Türkçeyi iyi bir şekilde öğrenmektedirler. Türk kültürüne aşina olan bu öğrenciler kendi ülkelerine döndüklerinde önemli makamlara gelebilmektedirler. Vatandaş oldukları ülke ile Türkiye arasında diplomatik, kültürel ve ekonomik bir köprü görevi görmektedirler. (ARSLAN, 2019)

Kültür alanında değerlendirebileceğimiz birçok başlık sayabiliriz mesela spor ve özellikle şuan da dünyanın en popüler spor dalı olan futbol bir ülke için önemli bir kültürel güçtür. Dünya futbolunda başarılı takımlar bu takımların kadrosunda oynayan futbolcular dünyanın her bölgesinden taraftarlara sahip olurlar. Mesela Barcelona takım olarak dünyanın her ülkesinde taraftarı olan bir takımdır. Çocuklar kendi aralarında maç yaptıklarında mahalle aralarında bu takımların formalarını giyerler. O isme karşı bir sempati oluşur. Bu konunun ölçülmesi yapılmamış olabilir ancak kendi çevremizden şunu gördüğümüzü çok rahatlıkla söyleyebiliriz. İspanya ile Katalonya arasında sorun olduğunda ve bu konu dünya kamuoyuna yansıdığına Barselona şehrinin Katalonya sınırları içerisinde olduğunu duyan birisi eğer Barcelona taraftarı belki fiili olarak herhangi bir şey yapamasa bile bu mücadelede Katalonya'dan yana doğal bir sempati oluşmaktadır. (ARSLAN,2019)

Özellikle sinema ve müzik endüstrisi yine bir ülkenin gerek tanımını gerekse kendi kültürünün yayılabilmesi için önemli bir kültürel unsurdur. Bu alanda özellikle ABD'nin Hollywood'u sinema

sektörünün en önemli üreticilerindendir. Her yıl dünyanın dört bir tarafına dizi, sinema filmi ve televizyon programı ihraç eden ABD bunun ekonomik getirisinin ötesinde ABD politikalarının her tarafta benimsenebilmesi ilgili ülkelerin kamuoylarını etkileyebilmesi açısından önemli bir kültürel araç olarak görmektedir. Neredeyse her filmde kurtarıcı rolünde bir Amerikalı vardır. Gittiği yere özgürlük ve zenginlik götüren Amerikalıları görürüz filmlerde. Özellikle son on yılda Türkiye'nin de bu alanda ilerleme kaydettiğini söyleyebiliriz yazının ikinci bölümünde konuya daha detaylı değineceğim için burada fazla detayına girmeyeceğim.

Dünyada kültürel etkileşim konusunda iddialı olan gelişmiş ülkeler konunun önemi çok önceden fark etmiş ve bu alanda ciddi kurumların açılmasını sağlamıştır. İlk olarak 1883 yılında kurulan Ailence François enstitüleri dünyanın 136 ülkesinde 800 ü bulan enstitü ve binin üzerinde kültür merkezi ile Fransız kültürünün yayılımını ve tanıtımını sağlamaktadır. İngiltere'ye ait olan British Council 1934 yılında açılmış ve dünyada 233 noktada İngiltere dil ve kültürünün yayılması ve benimsenmesi için çalışma yapmaktadır. 93 ülkede 158 enstitü merkezi ile Goethe enstitüsü Almanya'nın bu alanda önemli bir gücüdür. Uzak doğunun kültürel ve ekonomik liderliğini yürüten Çin bu gücünü tüm dünyaya tanıtmak ve aktarabilmek için Konfüçyüs enstitülerini kurmuş ve 327 merkezle bu alana hızlı bir giriş yapmıştır. (EKŞİ,2014)

Görüldüğü gibi hali hazırda dünya siyasetine ekonomisine yören veren ülkelerin kültürel alanda da geniş bir yelpazede çalışma yapıyor olması ülkelerinde ki sanatsal faaliyetlerin çok ileri seviye de olduğundan ileri gelmemektedir. Bu ülkelerin sert güçlerinin yanında yumuşak güç unsurlarına da sahip olmanın önemini kavramış olmalarındandır.

Siyasi Değerler

Uluslararası arenada güçlü devlet olabilmek sadece güçlü silahlara sahip olmakla yeterli olmuyor. Ortaya koyduğunuz siya-

setin ya kabul görülmesi ya da ona saygı duyulması sizin büyük devlet olmanızın en önemli özelliklerinden biridir. Dünyada kabul görmüş evrensel değerlere uygun bir politika üretmek en azından bunu çeşitli enstrümanlarla böyle olduğuna karşı tarafı ikna etmek önemlidir. Evrensel değerler dediğimizde akla gelen demokrasi, özgürlük, eşitlik, insan hakları ve iklim değişikliği gibi konularda ülkenin hükümet anlayışının yanında bu konulara hassasiyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının bulunması o ülke politikaları için önemli bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsani yardımlar yine ülkenin önemli bir yumuşak güç unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. (GÜLTEKİN,2015)

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki toplumları ilgilendiren meselelerde bir toplum için uygun olan politika başka bir toplum için aynı değeri ifade etmeyebilir. Yapılan bir araştırmada Amerikan demokrasisinin diğer toplumlarda nasıl algılandığı sorulmuş, Afrika ülkeleri toplumlarının % 60 dan fazlası olumlu yaklaşırken İslam ülkelerinde bu oran % 30'a düşmüştür. Dolayısı ile sizin için evrensel bir değer olarak görülen bir mesele o toplum için henüz konunun o aşamasında olmadığı için çok bir anlam ifade etmez. İnsan hakları noktasında çok zayıf olan bir ülke için hayvan hakları veya küresel ısınma konusunda hassasiyet bekleyemezsiniz. (SANCAK,2016)

NYE göre hükümetler arası kurulan ilişkiler daha hızlı ve somuttur. Ancak hızlı değişebilen siyasi yönetimler arası ilişkiler o siyasal iradenin değişmesi ile de ülkeler arasındaki politika değişmesine yol açar. Ancak yumuşak güç sayesinde kurulan ilişkiler kamuoyunu hedef almaktadır. Mesela bir ülkede liberal bir partinin başında olduğu hükümet olsun eğer ABD sadece hükümetle ilişki kurmayı hedef alırsa bir sonraki seçimde iktidara gelen bir sosyalist veya milliyetçi bir parti bu ilişkileri tamamen ortadan kaldırabilir. Ancak kamuoyu etkisi daha uzun bir süre devam eder. (NYE,2016)

Eğer kamuoyunda bir devlete karşı yüksek bir sempati veya nefret varsa hiç şüphesiz bu kamuoyu gücü mevcut hükümetin politika üretme şekline tesir edecektir.

Dış Politikalar

NYE e göre; ABD'nin dış politika anlayışı yumuşak gücün cazibe anlayışına çok uygundur. Her bir ülkenin dış politikasının kendine özgü renkleri vardır. Elbette ülkeler arası ilişkilerde maksimum fayda gözetilir. Ancak önemli olan sizin nasıl bir dış politika-ya sahip olmanızdan öte bu politikaların karşı tarafta nasıl algılandığıdır. Politikanız eğer yumuşak güç içeriyor ise karşı tarafı tehditte etmemeli teşvikle herhangi bir şeye de zorlamamalıdır. Her durumda ABD'nin yumuşak gücünün sabit olmadığını anlıyoruz. Değişen durumlara ve siyasi değişimlerle birlikte yumuşak gücün beslendiği kaynaklar da değişiklik gösterebilir. İki kutuplu dünya siyasetinin olduğu soğuk savaş dönemi ABD yumuşak gücünün kaynakları ile 11 eylül sonrası terörizmle uluslararası mücadelesi dönemdeki yumuşak güç kaynakları farklıdır. (NYE, 2016)

Algıyı yönetmek bu kadar gelişmiş iletişim kaynaklarının bulunduğu bir dünyada hem kolay hem de o kadar zordur. Büyük emekle inşa-a ettiğiniz bir politikanız internete sızan gizli çekilmiş bir işkence videosuyla alaşağı olabilir. Bu yönüyle mesela, bölgeye demokrasi ve özgürlük getirecek diye beklenen ABD Irak savaşı sonrası ortaya çıkan bilgiler ve görüntülerle bölge halkının nefretini kazanmıştır. (DEMİR,2013)

Türkiye dış politikasını uzun bir dönem bir NATO üyesi olarak genel manada ABD'nin politikalarına paralel bir politika olarak yürüttü. Ancak iki binli yılların başından itibaren daha özgün bir politika üretme çabası görünmektedir. Özellikle AK Parti iktidarının ilk on yılında çevresindeki şimdiye kadar düşman olarak kodlanmış ülkelerle kronikleşmiş sorunların çözümü noktasında bir gayret vardır. Komşularla sıfır sorun politikası Yunanistan ile ege ve Kıbrıs sorununun çözümü için adım atıldı. O dönemde Suriye ile ortak bakanlar kurulu toplantıları yapıldı. Ermenistan'la sorunların çözülmesi için adımlar atıldı. Tüm bu çabalar barışçıl ama kazan-kazan politikasının takip edildiği bir dış politika olarak yansımaktaydı. Bunların yanında Kızılay'ın dünyanın herhangi bir

yerinde ortaya çıkan doğal afetlere yardım götürmesi, özellikle Afrika'da olmak üzere bir çok ülkede büyük elçilik açılması, TİKA'nın çalışmaları ve THY'nin dünyanın bir çok bölgesine uçuşu gibi yumuşak güç enstrümanları ile dış politika unsurları desteklenmiştir.

Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç

Uluslararası ilişkiler alanında kamu diplomasisi çok farklı tanımlara sahiptir. Bu farklılığın sebebi hem bu terimlerin alana yeni giriyor olması hem de bu alanda değişim ve dönüşümün çok hızlı olması olarak görülebilir. Diğer bir farklılık unsuru da kamu diplomasisinin uygulama aşamasında her ülkenin kendine özgü yöntemler kullanmasından kaynaklanmaktadır. Bu alanda kamu diplomasisi için yapılan tanımların ortak noktalarını birleştirdiğimizde; "bir devletin ulusal çıkar ve imajını korumak için ve geliştirmek amacı ile klasik diplomatik faaliyetlerine destek olacak bir nitelikte, yabancı ülkelerin kamuoylarını, hükümetlerini toplumsal yaşama katılan tüm kişi ve kuruluşlarını doğru içerikli enformasyon, kültür bilim ve akla gelebilecek her türlü meşru yolla etkileme ve böylece barışı, dostlukları ve ülkeler arasındaki ilişkileri kurmaya katkıda bulunma faaliyetleri" olarak tanımlayabiliriz. (SANCAK,2016)

Kamu diplomasisin doğru bir yöntemle yapılabilmesi, yumuşak güç enstrümanlarının etkin bir şekilde kullanılması ile mümkün olabilir. Nye'e göre bu yumuşak güç enstrümanlarının diplomasi alanında etkili bir şekilde kullanılması o ülkenin sahip olduğu yumuşak gücü etkilemektedir. Bir başka ifade ile cazip ve çekici güç olarak da bilinen yumuşak güç kamu diplomasisinin doğru bir şekilde yürütülmesi ile uygulanabilir. Kamu diplomasisi ülkeyi diğer ülkelerin kamuoyunda ve ülke halkları nezdinde daha cazip ve çekici hale getirme çabasıdır. (EKŞİ,2014)

Yumuşak Gücün Hesaplanması Problemi ve Eleştirisi

Utku Yapıcı yumuşak güç hesaplanabilir mi? Veya doğru bir şekilde ölçülebilir mi? sorularına cevap ararken çalışmasını a- Yalnızca Kamuoyu Araştırmalarına Dayanan Denemeler b- Yalnızca

Nicel Verilere Dayanan Denemeler, c- Kamuoyu Araştırmaları ve Nicel Verileri Bütünleyen Denemeler şeklinde üç aşamalı tasnif yapmış ve elde ettiği verileri incelemiş ve çalışma sonucunda yumuşak gücün ölçülemeyeceğine karar vermiştir. (YAPICI,2015)

Aynı şekilde yumuşak güç teorisini ortaya atan Nye'e yönelik eleştiriler de vardır. Bu eleştirilerin başlıca çıkış noktası Nye'in bu teoriyi ABD dış politikasını merkeze koyarak ürettiğidir. Diğer bir eleştiri ise yumuşak politikalarının asimilasyon ve sömürgecilik siyasetine bir kılıf olarak üretilmiş teori olarak görülmesidir. Bu aşamada Nye teorisinin büyük bir bölümünü Amerikan dış politikasından ürettiği için teorisinin bir tarafına ABD konmuş diğer tarafında diğer kalan ülkeleri koymuştur. (SANCAK,2016)

Ayrıca diğer bir eleştiri ise yumuşak gücün ana unsuru olarak görülen kültür ve siyasi değerler içerikleri yönünden devlet tarafından tam olarak kontrol edilmesi mümkün olmayan alanlardır. Bununla birlikte şunu da ifade edebiliriz bu teorisinin fikir babası olan Nye sadece bir siyaset bilimci olarak kabul edilemez. Aynı zamanda Amerikalı üst düzey bir bürokrattır. Dolayısı ile yumuşak güç kitabının birçok bölümünde Amerika ve diğerleri olarak ayrılması gayet doğaldır.

Türkiye'nin Yumuşak Gücü

Osmanlı devletinin yıkılması ile Türkiye Cumhuriyeti Osmanlıdan devraldığı olumlu ve olumsuz mirasla bir yeniden inşa sürecine girmiştir. Bu genç ülke kurtuluş savaşı mücadelesinin hemen sonrasında dünya bir büyük ekonomik buhrana sürüklenmiştir. Devam eden dönemde ikinci dünya savaşı patlak vermiş savaş ile ilgili henüz acı tecrübelerle sahip Türkiye savaşa dahil olmamıştır. İkinci dünya savaşı sonrası adına soğuk savaş olarak ifade edilen iki kutuplu bir döneme girilmiştir. ABD ile SSCB arasında oluşan bu iki taraflı dünyanın ABD'nin taraf olduğu yöne daha yakın bir Türkiye görmekteyiz. ABD'nin karar verici olduğu uluslararası kuruluşlara (BM, NATO, IMF, ve GATT) üye olmuştur. (HAVA, 2016)

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan günümüze yumuşak güç unsurlarının kullanım yönünde farklılıklar oluşmaktadır. Bunun en önemli sebebi ikinci dünya savaşı sonrası iki kutuplu dünyanın hangi tarafında olma tercihinde ortaya çıkan iç çekişmeler ve her on yılda bir ortaya çıkan, ülke siyasi hayatını kesintiye uğratan darbe ve muhtıralar devletin aynı doğrultuda bir yumuşak politikası üretmesine engel olmuştur. Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini sağlam bir platforma oturmasını engelleyen kökleşmiş sorunları vardır. Özellikle Ak Parti döneminin ilk yarısında bu sorunların çözmek amacıyla ciddi adımlar atılmıştır. Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde her daim masanın bir tarafında sorun olarak görülen Kıbrıs meselesini Annan planı üzerinden çözmek istemiş ancak Rum tarafının halk oylamasındaki reddi ile sorun hala devam etse de Türkiye açısından bir kazanım olmuştur. Yine kronikleşmiş bir mesele olan Ermeni sorunu üzerinde çözüme amaçlı birçok adım atılmış hatta dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah GÜL Ermenistan'a maç izlemeye gitmiştir. Her iki sorunun çözümü ile alakalı Türkiye adımlar atsa da gereken uluslararası desteği görmemesi bu sorunların halihazırda da devam etmesinin sebebi olarak görülebilir. Ancak Türkiye'nin bu yaklaşımları barışçıl bir ülke olarak kendini lanse etmesine olanak sağlamıştır. (ARSLAN, 2019)

Doksanlı yılların sonlarına doğru dünya ekonomisinde ki genişleme ve teknolojiye büyük ilerleme ülkeler arasındaki ilişkileri iki kutuplu dünyadan ekonomi merkezli bir anlayışa çeken bir yaklaşıma yöneltmiştir. Çok uluslu şirketlerin ekonomik büyüklüğünün bazı ülkelerin toplam ekonomisinden daha büyük olması ya da büyük ekonomilerin ciddi bir parçası olması ülkeler arasındaki ilişkilerde adımlar atılırken mutlaka atılacak adımın ekonomik boyutu da baş etken olarak önümüze çıkmaktadır. Bu yönüyle her bir askeri ve siyasi hareket dünya kamuoyunun onayını gerektirmektedir. Mesela bir ülkenin petrol üreten bir ülkeye askeri bir hareket yapması olayın iki ülke dışında askeri ve insani ilişkilerinde ötesinde, petrol fiyatlarının artmasına yol açacak ve dünya ekonomilerinin birçoğu bu negatif durumdan etkileneceklerdir. (ARSLAN, 2019)

Türkiye Ak Parti döneminde yumuşak güç enstrümanlarını yoğun bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Dış politikadaki gerçekçi ve şeffaf yaklaşımı kazan-kazan politikasının yanında uygulamış olduğu yardım politikaları ile birlikte kamuoylarında pozitif bir algısı oluşmuştur. Bu politikaların yapılan akademik araştırmalara yansması şu şekilde olmuştur. *Monocle Dergisinin* yayınladığı çalışmada Türkiye 2011 yılında dünyada yumuşak güce sahip olan ülkeler arasında 23., 2012 yılında 20., 2014 yılında 26. ve 2015 yılında 25. sırayı almıştır. (HAVA, 2016)

Türkiye'nin Mevcut Yumuşak Güç Kaynakları

Sabit Kaynaklar

Kültür, tarih ve coğrafya her ülkenin olduğu gibi Türkiye'nin yumuşak güç unsurunun da önemli kaynaklarından. Türkiye için bu üç kaynaktan beraber değerlendirildiğinde bir anlam ifade edebilir. Türkiye Cumhuriyeti genç bir devlet olmasına rağmen gerek toprakları gerekse tarihi çok daha geniş bir zamana yayılmaktadır. Bu tarihi ve kültürel miras Türkiye için potansiyel bir yumuşak güç kaynağıdır. (HAVA, 2016)

İbn-i Haldun'un ifadesi ile bulunduğumuz coğrafya bizim kaderimizdir. Belki onu seçme şansımız yoktur ama bulunduğumuz coğrafyanın avantajlarını kullanarak siyaset üretebiliriz. Türkiye sahip olduğu jeopolitik konumuyla hem kültürel olarak hem siyasi olarak doğu ile batı arasında bir köprü konumundadır. Batı için doğunun sorunlarını karşılayan sorunların birçoğunu topraklarında eriten ve engelleyen bir ülke iken, doğu için özellikle İslam dünyası için demokrasi ile yönetilen vatandaşlarının çoğunluğunun Müslüman olması örnek bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle enerji alanında güncelliğini hala koruyan bir merkez olma iddiası hala devam etmektedir. Dünya enerji kaynaklarının büyük bir bölümü Türkiye'nin doğusunda ve güneyinde kalan ülkelerde iken bu enerjiyi satın alacak ekonomiye sahip ülkelerde Türkiye'nin batısında kalmaktadır. Özellikle Rusya-Ukrayna savaşından sonra

bir geçiş ülkesi olmanın da ötesinde Türkiye'nin enerji alanında bir hap ülke olması uluslararası siyasetinde kabul edebileceği bir durumdur. Tarih ve kültür bir ülke için önemli birer yumuşak güç unsurudur. Türkiye gerek etnik olarak orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmeleri, gerekse burada İslam dinini kabul edip bir nevi bayraklığını üstlendikten sonra, hem İslam tarihi ve coğrafyasında hem de Türk tarih ve coğrafyasında potansiyel bir yumuşak güce sahiptir. AK Parti döneminde Dışışleri Bakanlığı ve Başbakanlık yapan Davutoğlu bu dönemde sıkça kullandığı “gönül coğrafyası” tabiri bir dönem Osmanlı devleti tarafından yönetilen özellikle Balkanlar'da ve Afrika'da bulunan ülkeleri içine almaktadır. Ki bu ülkelerin çoğunluğu etnik olarak Türk değildir. (ARSLAN, 2019)

Potansiyel Kaynaklar

Dış Politika

Bir ülkenin dış politikasının bir parçasıdır yumuşak güç. Bir manada kendi dışında olanı etkileme sanatıdır. Dolayısı ile dış politika unsurları üretilirken politika üreticiler mutlaka ülkelerinin potansiyel yumuşak enstrümanlarını devreye sokmak politikalarının bir parçası haline getirmek zorundadırlar. Türkiye'nin dış politika serüveni daha önce değindiğimiz birçok etkenden dolayı farklılıklar göstermiştir. Bazen iktidarın ideolojik yapısına göre köklü değişimler olurken bazen de kesintiler olmuştur.

Kuruluş döneminde savaş çıkmış bir ülke olarak yapılan anlaşmaların baskısından kurtularak dünyadaki askeri ve siyasi güçlerle tekrar karşı karşıya gelmeden gerek içerde gerekse dışarda bir barış politikası izlenmiştir. M. Kemal ATATÜRK'ÜN “yurtta sulh cihanda sulh” sözüyle simgeleşen adeta bir dönem Ak Partinin kullandığı komşularla sıfır sorun politikası ile takip ettiği bir politika yürütülmüştür. Yönünü batıya yöneltmiş, laik, demokratik bir yönetim, toplumsal olarak seküler bir toplum yaratma çabasıyla önümüze çıkmaktadır. (SÖNMEZOĞLU, 2006)

Kuruluşundan Ak Parti döneminin ilk yarısına kadar Palabıyık tarafından hazırlanan bir tablo bize dönemin uluslararası siyasi sistemini, Türkiye'deki siyasi sistemi ve ekonomik anlayışı, alınan kararları ve dış politikaya yansımalarını anlatıyor.

Dönem	Uluslararası Sistem	Türk Ekonomisi ve Siyaseti	Temel Karar Alıcılar	Dış Politika Yönelimleri
1919 - 1939	İki Savaş Arası Dönem, Avrupa'nın bölünmüşlüğü(Müttefikler- Mihver Devletleri), Dünya Ekonomik Krizi	1919-1923; Milli Mücadele 1923-1938; Atatürk dönemi, reformlar, önce liberal, sonra devletçi ekonomi	Mustafa Kemal Atatürk (Lider)	1919-1923; Tam Bağımsızlık elde etmek, 1923-1939; Lozan'dan kalan sorunların (Musul, Hatay, Boğazlar) çözümü, Batıcı Dış Politika, Bölgesel güvenlik arayışları (Balkan Paketi, Sadabad Paketi)
1939 - 1945	İkinci Dünya Savaşı Dünya'nın bölünmüşlüğü (Müttefikler-Mihver Devletleri)	Devletçi ekonomi, tarımsal üretimde düşüş, kara-borsa, Varlık Vergisi, otoriter tek parti idaresi	İsmet İnönü (Lider)	Müttefikleri, Sovyetler Birliği'ni ve Almanya'yı gücendirmeden savaş dışı kalmak
1945 - 1960	Soğuk Savaş'ın birinci bölümü, nükleer rekabet, Avrupa'nın ve dünyanın bölünmesi (Batı Bloğu- Doğu Bloğu)	Savaş sonrası ekonomik gelişme, plansız kalkınma ve ekonomik kriz, çok partili rejime geçiş, Demokrat Parti İktidarı (1950-1960)	Menderes ve Zorlu (Lider ve Dışişleri Bakanlığı)	Batı Bloğu'na dâhil olma ve NATO'ya üyelik (1952), ABD'nin Ortadoğu politikalarını desteklemek (Bağdat Paketi) Kıbrıs sorunun ortaya çıkışı (1955 ve sonrası)

1960 - 1980	Yumuşama dönemi, ABD'nin göreceli olarak zayıflaması, SSCB'nin çevre ülkelerde etkinliğini arttırması	Planlı ekonomi, 70'lerin başına kadar gelişme, sonra ekonomik krizler, 24 Ocak Kararları, koalisyon hükümetleri, askeri müdahaleler	Dış politikanın tartışılır bir alana dönüşmesi, medya, siyasi partiler ve kamuoyunun etkinliği	ABD ile ilişkilerin soğuması, dış politikanın çeşitlendirilmesi (Orta-doğu, SSCB ve AET ile ilişkilerin güçlendirilmesi) Kıbrıs sorununun temel bir dış politika sorununa dönüşmesi
1980 - 1990	İkinci Soğuk Savaş Dönemi, ABD'nin gücünü yeniden arttırması, SSCB'nin zayıflaması	Özal'ın ekonomik reformları serbest piyasa ekonomisine geçiş, 12 Eylül darbesi ve Türk-İslam sentezi	Özal ve İş çevreleri	ABD ile ilişkilerin yeniden güçlenmesi, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin soğuması, Ortadoğu'da krizler (İran-İrak Savaşı)
1990 - 2001	Soğuk Savaş sonrası dönem, "Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması tartışmaları"	Ekonomik krizler, siyasi istikrarsızlık, siyasal İslam'ın Yükselişi ve ordunun Müdahalesi (28 Şubat süreci)	Türk Silahlı Kuvvetlerinin artan etkisi	ABD ile güçlü ilişkiler, yeni işbirliği ve çatışma alanları (Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya), AB'ye yönelme, Ortadoğu'da krizler (Körfez Savaşı, PKK ve Kuzey Irak sorunu)
2001 Sonrası	11 Eylül saldırıları, Terörizme karşı savaş	Ekonomik Toparlanma, AK Parti'nin tek parti iktidarı, demokratikleşme süreci	R.T.Erdoğan ve A.Davutoğlu etkisi	ABD ile önce dalgalı (1 Mart Tezkeresi) sonra gelişen ilişkiler, Türkiye'nin bölgesel güç olma iddiası (model ülke, yumuşak güç, neo-Osmanlılık tartışmaları), Batı dışı dünya ile ilişkilerin geliştirilmesi

Tablo: Kaynak (Mustafa Serdar Palabıyık, "Uluslararası Sistemde Türkiye", (der. Şaban Kardeş; Ali Balcı), Uluslararası İlişkilere Giriş, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 68)

Türkiye yumuşak güç bağlamında yürüttüğü dış politikasını çeşitli kamu kurumları, vakıf ve sivil toplum kuruluşları ile desteklemektedir. Bunlara kısa olarak değinelim.

Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü; 2010 yılında bir Başbakanlık genelgesi ile kurulan Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nün amacı Türkiye'nin bu alanda çalışmalar yapan tüm kurumlarının imkanlarını doğru bir düzlemde sekronize bir şekilde kullanmasını sağlamaktır. (YILMAZ, 2012)

Yumuşak güç bakımından Türkiye tarihi, kültürel ve coğrafi olarak büyük avantajlara sahiptir. Bu kaynakların doğru bir şekilde kullanılması ve dış politikada bir pozitif etki yaratması hem ülke siyasetine hem de dünya siyasetine olumlu katkı sağlayacaktır. KDK bu alanda Türkiye'nin kaynaklarını daha verimli kullanmak ve bu alanda çalışma yapan kurumları ortaya çıkardığı gücü dış politikaya etkisini artırmak amacıyla kurulmuştur. (KAMU DİPLOMASİSİ, 2019)

TİKA; 1999 tarihinde EKETİB adı altında kurulan daha sonra 2001 yılında Türk İş birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı olarak yeniden yapılandırılan kısa adı TİKA olan kuruluşun amacı Türkiye'deki kamu ve sivil toplum kuruluşlarının yurt dışına yaptığı yardımların envanterini tutmak ve daha doğru kullanımı organize etmektir. TİKA dost, kardeş ve akraba topluluklara yaptığı yardımlarla o ülkelerde barışın sağlanması veya mevcut durumun korunmasına yardımcı olmaktadır. Bu amaçla dünyanın dört bir yanında TİKA çalışmalar yürütmektedir. (ARSLAN, 2019)

TİKA sadece hibe yapan bir kuruluş olmaktan daha da ötede çalışma yaptığı bölgelerde projeler yapan ve projelere destek veren bir kuruluştur. Özellikle AK Parti döneminin en güçlü yumuşak enstrümanlarından biri olan TİKA 11 bini aşkın projeye imza atmıştır. (EKŞİ, 2014)

Yunus Emre Enstitüsü; dil bir milletin en değerli varlığıdır. Dil bir devletin sahip olduğu tüm değerleri gelecek nesillere doğru

bir şekilde aktarabilmenin kaynağıdır. 2007 yılında kurulmuş olan Yunus Emre Vakfı Türkiye'nin diğer ülkelerde kültürel tanıtımı için çalışmalar yapmaktadır. Kişiliği ile sevgi ve barışın sembolü olan Yunus Emre'den adını alan vakıf bu evrensel değerleri tüm dünyaya taşıma amacı gütmektedir. Bu manada vakıf bünyesinde açılan Yunus Emre Enstitülerinde birçok kurs açılmaktadır. Yemek kursundan Türk Sanatsal etkinliklerine kadar açılan bu kurslarda katılımcılar Türk kültürünü öğrenmektedirler. Aynı zamanda bu enstitülerin en önemli işlevi Türkçe kursları açarak o ülkede Türkçe öğrenmek isteyen bireylere Türkçe dersi vermektedir. (ARSLAN, 2019)

Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, “Nerede bir vatandaşımız, soydaşımız, akrabamız varsa biz oradayız” söylemine istinaden Türk kökenli vatandaşları, isminde geçen akraba kelimesiyle daha önce de değindiğimiz başta gönül coğrafyası olmak üzere tarihi ve kültürel bağımız olan ülke ve toplumlara yönelik çalışmalar yapan bir kurumdur. (YTB, 2019)

Yurtdışında yaşanan Türk vatandaşı sayısı bir hayli fazladır. Bunların birçoğu zamanında çalışmak için Avrupa'ya giden Türklerdir. Hem bu soydaşların ülkeleri ile olan bağlarını güçlendirmek hem onların kendi hayatlarını sürdürdükleri ülkelerde asimile olmadan uyumlu bir şekilde yaşamlarını sürdürmelerine yardımcı olmak, hem de karşılaştıkları herhangi bir sorunda yol göstermek YTB'nin en önemli amaçlarından. Ayrıca bir diaspora aracı olarak da kullanılmasına yardımcı olmaktadır. Bu yönüyle Türk dış politikasına önemli katkılar sağlamayı amaçlamaktadır. (EKŞİ, 2014)

Ayrıca YTB eğitim alanında çok önemli bir çalışma yürütmektedir. Akraba diye ifade ettiği soydaş olmayan bireylerin belli hususlara haiz olması şartıyla Türkiye'de lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini YTB den aldıkları burslarla sağlayabilirler. Bu öğrenciler eğitim süreleri boyunca Türkçeyi öğrenirler. Eğitimleri bitince ülkelere dönerek gerek kamuda önemli görevlerde veya özelde ticari faaliyetlerde bulunurlar. Bu çalışmalarda Türkiye onlar için adeta ikinci bir vatan görevi görmektedir. Dolayısı ile bu

ilişkiler ülkeler arasındaki siyasi ve ticari faaliyetlere pozitif katkı sağlar. Bu yönüyle YTB bir yumuşak güç kaynağı olarak ülke dış politikasına olumlu katkı sağlar.

Kızılay; 1868 yılında kurulan Kızılay gerek Türkiye içerisinde gerekse ülke dışında ortaya çıkan doğal afetlerden kaynaklı zararların özellikle insani boyutunun giderilmesi için yardımlar yapan bir kuruluştur. Bu sivil toplum kuruluşu Kamu yararına çalışan bir dernektir. Kızılay bu yardımları yaparken hiçbir din, dil, renk ve millet ayrımı yapmadan yapmaktadır. Bu yönüyle Kızılay'ın yaptığı çalışmalar organizasyonlar Türkiye'nin dış politikasına bir yumuşak güç enstrümanı olarak büyük katkı sağlamaktadır. (ARS-LAN,2019) Kızılay'ın dışında aynı görevi üstlenen birçok insani yardım derneği aynı amaçla çalışma yürütmektedir. İHH gibi birçok sivil inisiyatifler Kızılay gibi bir yumuşak güç enstrümanı olarak değerlendirilirler.

Yumuşak Güç Bağlamında Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri (2002-2011)

Türkiye Cumhuriyeti'nin laik temeller üzerine kurulması, toplumun yaşam biçiminin seküler olarak planlanması ve özellikle Osmanlı'nın yıkılış döneminde İngilizlerin planlarına uygun hareket eden bazı Arap kanaat önderlerinin isyan çıkarması, bunun sonucu olarak o bölgelerin kaybedilmesi Araplar ve Türkiye arasına ilişki-leri önceki seviyesinden çok aşağılara çeken bir duvar örmüştür.

Ak Partinin iktidara gelmesi birçok konuda olduğu gibi dış politikada da büyük değişim rüzgarları estirmiştir. Bunlardan bir tanesi de Ak Parti hükümetlerinin Osmanlı mirası olarak gördüğü geçmişte bir şekilde Osmanlı yönetimi altında yaşamış özellikle halkalarının Müslüman olduğu devletlere yönelik daha sıcak ve sıkı bir ilişki kurma üzerine planlanmış bir dış politika üretilmesidir. Bunun sonucu olarak bazen dönemsel değişiklikler gösterse de genel itibari ile cumhuriyetin kuruluşundan 2000'li yıllara kadar dönem ile Ak Parti iktidarı dönemde bu ilişkilerin geçmişe göre

daha organize ve daha sıcak olduğunu görüyoruz. Yazımızın bu bölümünde bu ilişkilerde yumuşak gücün payını incelemeye ve irdelemeye çalışacağız. (ALTUNIŞIK, 2010)

Tarihsel Arka Plan

Türkiye'nin bölge açısından en önemli yumuşak güç kaynağı hiç şüphesiz tarihi ve inanç ortaklığında buluşan bir kültürel altyapısı vardır. Türklerin İslamiyet ile tanışmasından sonra ortaya çıkmış bu ortak kültürü benimsemiş devlerin varlığı milletler arasında köklü bağlar kurulmasını sağlamıştır. (BUDAK, 2019)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile halifeliğin kaldırılması İslam dünyası başta olmak üzere Arap ülkelerinde de bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Ülkenin kuruluş aşamasında ana siyasi ideolojinin laiklik üzerine kurulması başta Medeni Kanunu olmak üzere birçok düzenlemenin Avrupa'daki ile aynı olması Arap modern elitler hariç Türkiye'ye karşı bir blog oluşmasını sebep olmuştur. Özellikle Soğuk savaş döneminde Türkiye'nin batıdan yana tavır alması Arapların ise dönemsel olarak Batı ile devamlı kavgalı halinde olması bu durumun diğer nedenlerinden birisidir. ABD, İsrail ve Araplar kavgasında Türkiye ile İsrail'in ilişkilerin iyi olması Araplar tarafından hoş karşılanmamıştır. Türkiye açısından bakıldığında Arapların ihanet eden bir millet olarak algılanması bu ilişkilerde aranın açılmasına negatif etki etmiştir. (ALTUNIŞIK, 2010)

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra 2003 yılında ABD'nin Irak'da yapacağı faaliyetlere katkı sağlamayı reddetmesi, Türkiye'nin İsrail İle Filistin meselesi arasındaki sorunda dünya kamuoyuna açık bir şekilde Filistin'den yana tavır sergilemesi Filistin'de yapılanların bir zulüm olduğunu dile getirmesi ve İslami referansları yoğun olan bir partinin iktidarda olması Araplarla Türkiye arasında ilişkilerin tonunun sıcaklığının artmasına sebep olmuştur. 1 Mart 2003 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tezkereyi reddetmesi Türkiye üzerinde ki "Amerikan işbirlikçisi" algısını ortadan kaldırmış ve özellikle Da-

vos'ta bir panelde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon PEREZ'e karşı çıkışı moderatöre kullandığı "one minute" söylemiyle simgeleşmiş ve Türkiye'nin bölgede güvenilir bir ülke olduğu kanaatini güçlendirmiştir. Bu algı sadece yönetimler açısından değil yöneticilerden daha çok kamuoyunda büyük yankı uyandırmış Türkiye'ye ve Türklere karşı bir sempati ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte ortaya çıkan Türkiye dış politikasındaki değişim sorunlarını kendi kendine çözebilen Müslüman ve demokratik bir ülke izlenimini ortaya koymuş ekonomisindeki gelişmelerle bölgesinde rol model olan bir ülke haline gelmiştir. (ALTUNIŞIK, 2010)

Bölgede yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler Arap dünyasını 21. yy derin sorunlarla girmesine sebep olmuştur. Arap-İsrail suhuletinin sona ermesi, Amerika'nın Irak'ı işgali ve İran'ın Arap ülkelerindeki mezhepsel yayılımı sonucu bölgesel güç haline gelmesi ve bazı devletlerin istikrarsızlığa sürükleniyor olması bu sorunların başlıcaları olarak önümüze çıkmaktadır. ABD'nin Irak'tan çekilmesi ve bölge sorunlarına eskisi kadar aktif olarak müdahil olmaması ortada bir boşluk doğurmuştur. Bu boşluğu İran ve Türkiye ikilisi doldurmaya çalışmıştır. Türkiye'nin her kesimle diyalog halinde olması güvenilir ve saygın bir uzlaştırmacı rolünü Türkiye'ye kazandırmıştır. (ALTUNIŞIK, 2010)

Ortaya çıkan bu gelişmeler sonucunda oluşan şartlar Türkiye'ye bölgede daha etkin bir rol oynaması için fırsat sunmuştur. Bu fırsatlar aynı zamanda Türkiye'ye yönelik cazibeyi de artırmıştır. Elbette bölgede ki her aktör ve kamuoyu için aynı şeyi ifade edemeyiz. Sonuç itibari ile her ülkenin ulusal çıkarları bu çıkarların ortaya çıkardığı mücadele alanları vardır. Bu sebeple Arap dünyası içerisinde de Türkiye'ye karşı farklı yaklaşımlar olması gayet doğal karşılanmalıdır.

Arap Kamuoylarına baktığımızda, 2009 yılında TESEV tarafından yapılan bir anket çalışmasıyla Suriye, Ürdün, Mısır, Filistin Bölgesi, Suudi Arabistan, Lübnan ve Irak'ta 2006 kişiye ulaşılmış

ve bir takım sorular sorulmuştur. Bu cevapların oranlaması aşağıdaki tabloda gösterilmiştir(ALTUNIŞIK,2010)

TABLO 1: AŞAĞIDAKİ ÜLKELER HAKKINDA NE DÜŞÜNÜYORSUNUZ?

En yüksek 2 (çok olumlu % + oldukça olumlu %)	Bölgede toplam ağırlığı	Bölgede toplam ağırlığı*	01 MSR	02 ÜRD	03 LUB	04 FIL	05 SA	06 SRY	07 IRK
Mısır	80	72	89	72	70	62	78	71	68
Irak	64	61	61	51	50	60	58	67	84
Ürdün	69	68	69	93	83	77	78	76	49
Lübnan	72	72	70	72	83	79	74	78	68
Filistin	62	62	58	59	54	74	63	69	67
Suudi Arabistan	80	78	87	83	76	76	92	81	44
Suriye	75	72	76	83	70	80	80	94	52
Türkiye	75	75	72	82	76	87	77	87	69

Bu hesaplama anketi cevaplayanların kendi ülkeleri dahil edilmemiştir.

*(*rapor_Ortadoguda_Turkiye_Algisi.pdf (tesev.org.tr)*, s;11, *gözetme tarihi 08.12.2022*)

Tabloda ki anket verilerini incelediğimizde Türkiye'nin Arap ülkeleri kamuoyu arasındaki algısının olumlu olduğunu anlamaktayız. Bu algının toplam 7 ülke arasında Suudi Arabistan'dan sonra ikinci sırada olması kayda değer bir orandır. Çünkü diğer ülkeler etnik olarak Arap nüfusun çoğunluğuna sahip iken Türkiye bu ülkelerle sadece inanç ortaklığına sahiptir. Hatta bölgesel olarak Türkiye'yi kendisine rakip olarak görebilecek bir kaç ülkeyi çıkardığımızda oranın çok yükseleceğini görürüz. Bu yönüyle Filistin, Suriye ve Ürdün'de Türkiye'ye olan sempati daha yüksektir. Tabi burada yeniden belirtmek gerekir ki bu rapor 2009 yılında yayınlanmıştır.

Tabi burada konunun nerden nereye geldiğini anlamak için, TESEV'in raporunda yer verdiği 2002 yılında Zogby International tarafından Arap ülkelerinde yapılan bir anketin sonuçları aslında Türkiye'nin yumuşak güç enstrümanlarını 2002'den 2009'a kadar ne kadar aktif kullandığının bir göstergesidir. Anket Suudi Ara-

bistan, Ürdün ve Mısır'dan 600 er kişi, BAE, Fas, Lübnan ve Kuveyt'ten 400 er kişinin katılımıyla yapılmıştır. Anket katılımcılarına Arap olmayan içinde Türkiye'nin de bulunduğu 13 ülke hakkındaki görüşleri sorulmuş ve Türkiye İngiltere, ABD ve İsrail'den sonra olumsuz görüş belirtilen ülke olmuştur. 2002 den 2009 algıyı tersine çeviren ve değişime uğratan hiç şüphesiz bölgedeki siyasi havayı olumlu yönde kullanan ve buna göre yumuşak güç enstrümanlarını devreye sokan Türkiye'nin dış politikasıdır. (ALTUNIŞIK, 2010)

Daha öncede değindiğimiz gibi bu algının değişiminin altında ki en önemli sebeplerinden bir tanesi de Türkiye'nin NATO üyeliği sonrası Batı ülkelerinin uç karakolu olarak görülmesinin Ak Parti iktidarı sonrasında Türkiye'nin ortaya koyduğu özgün politikalar sayesinde algının değişmesidir. (AKILLI, 2012)

Olumlu değişimin bu dönemde somut verilerini görebiliriz. Özellikle ekonomi alanında ki işbirlikleri, turizm alanındaki sayısal veriler ve kültürel ihracat olarak tanımlayabileceğimiz Türk dizilerinin yayın haklarının Arap ülkelerinde satın alınması olarak inceleyebiliriz.

Ekonomik anlamda Türkiye belli bölgelere bağımlı olarak ihracat yapmanın riskini özellikle 2008 krizinde durgunlaşan Avrupa ekonomilerinden gelen talep azalması ile anlamıştır. Bu dönemde Türkiye üretim alanında ürün çeşitliliğini artırmaya yönelik çalışmalara gitmiştir. Aynı zamanda Marmara bölgesine sıkışan sanayi üretimini tüm Anadolu'ya yayılmış ve buradan özellikle Afrika ve Ortadoğu ülkelerine ihracatı yoğunlaştırmıştır. Bu eğilimin sonucunda, 1996 yılında Türkiye ihracatının toplamında Avrupa'ya yapılan ihracat % 56 iken bu rakam 2008 yılında % 44 de düşmüştür. Aynı tarihlerde Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine olan ihracatının toplam ihracattaki payı % 9 dan % 19 a çıkmıştır. Türkiye'nin en önemli ekonomik problemlerinden biri olan ithalat ve ihracat arasındaki farkın bu bölgede enerji ithalatı yapılan Katar ve İran dışında Türkiye'nin lehine olması bu bölgede Türkiye etkisinin her alanda geliştiğinin bir göstergesidir(ALTUNIŞIK, 2010)

TABLO 2: TÜRKİYE'NİN ARAP DÜNYASI İLE TİCARET ORANLARI – MAŞRIK (2003, 2008 VE 2009) MİLYON DOLAR

	2003			2008			2009		
	İhracat	İthalat	Hacim	İhracat	İthalat	Hacim	İhracat	İthalat	Hacim
Bahreyn	29	15	44	308	96	404	114	24	138
Mısır	376	141	517	1.426	943	2.369	2.619	641	3.260
İran	533	1.860	2.393	2.028	8.199	10.228			
Irak	829	112	941	3.912	1.328	5.233	5.125	952	6.077
Ürdün	150	17	167	461	25	486	455	20	475
Kuveyt	165	15	180	493	81	574	211	184	395
Lübnan	148	71	219	665	178	842	687	179	866
Katar	15	8	23	1.074	179	1.253			
Suriye	410	413	823	1.113	639	1.752	1.144	284	1.438*
BAE	702	113	815	7.981	691	8.672			

*Suriye için 2009 yılına ait rakamlar 10 aylık olarak hesaplanmıştır.
Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türkiye

*ALTUNIŞIK, Arap Dünyasında Türkiye Algısı, (Ankara; 2010) TESEV Yayınları)

Olumlu gelişmelerin bir sonucu bazen de sonucun ortaya çıkarıldığı bir olay olarak görebileceğimiz Türk dizi ve sinema filmlerinin Arap ülkelerindeki televizyonlarda yayınlanmak üzere satın alınmasıdır. Yazının daha önceki bölümlerinde bir yumuşak güç enstrümanı olarak sinema sektörü hakkında özellikle ABD açısından Hollywood'un öneminden bahsetmiştim. Bu alan özellikle direkt olarak bir dış politika aracı olarak görülmesi de gerek ilgili sektörün gelişmesine ekonomik anlamda katkı sağlıyor, gerekse kültür ve dilin devlet dışı unsurlar tarafından tabana yayılmasına olanak sağlıyor.

Bu alanda bir devlet televizyonu olan TRT'nin maddi kaygılar taşımadan üretmiş olduğu ve destek verdiği eserler görece kültürel ortak noktalara daha çok hitap etmektedir. 2000'li yıllardan itibaren başlayan bu alandaki gelişmeler "çalıküşü" dizisi ile başlamıştır. "deli yürek" adlı dizi Kafkaslara kadar uzanmıştır. Bu dizilerin sadece konumuz olan Ortadoğu ülkelerinin dışında dünyanın birçok yerinde ilgiyle takip edildiğini söyleyebiliriz. Hatta Yunanistan'da

bazı dizilerin izlenme oranı % 40'lara kadar ölçüldüğü belirtiliyor. (YILMAZ, KILIÇOĞLU, 2016)

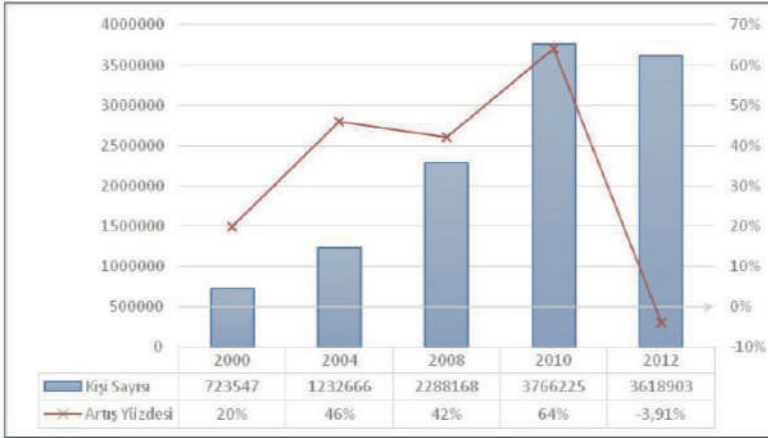
Miriam Berg bu dizilerin Ortadoğu ülkelerinde ki etkisi üzerine bir araştırma yapmış ve çalışmada 100 katarlı gençle görüşme sağlamış bunun sonucunda bu dizilerin Türkiye'ye karşı önyargıların önüne geçtiği tespitinde bulunmuştur. Özellikle Türkçe dublajlı yayınlanan diziler Türkçe ve Arapça arasında bulunan benzer kelimelerden dolayı halklar arasında bir yakınlığa yol açmaktadır. Elbet bu başarı sadece bu sektörün başarısı olarak görmemek lazım çünkü bu bölge ortak kültür ve inançlara sahiptir. (ÖKMEN, GÖKSU, Microsoft Word - Kamu Diplomasisinde Yeni Yönelimler.doc (tasam.org), 2020) göz atma tarihi, 08.12.2022)

Ekonomik ilişkilerin ve kültürel aktarımların en önemli pozitif etkisini turizm alanında yaşamaktayız. Birçok iş insanı ticaret amacı ile Türkiye'ye seyahat etmektedir. Bunun dışında diğer bir etki ise yukarıda bahsi geçen dizilerde görülen mekanları ziyaret etmek için birçok turist Arap ülkelerinden Türkiye'ye seyahat etmektedir.

Tablo 3'de gördüğümüz üzere 2000 yılından başlayıp 2012 yılına kadar arap ülkelerinden Türkiye'ye olan seyahatler 700 binlerden başlayıp 4 milyona ulaşmıştır. Bu sayının Türkiye'ye seyahat eden toplam ziyaretçi sayısına oranla başlangıçta % 6 da iken 2010 yılında % 13'lere kadar çıkmıştır. (KÖSE, (Bahar 2014), s. 29-61.)

Tablo 3. KAO Ülkelerinden Türkiye'ye Gerçekleşen Seyahat Verileri (2000-2012)

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

*KÖSE, Talha, "Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü: Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkan ve Sınırları", Uluslararası İlişkiler, Cilt 11, Sayı 41 (Bahar 2014), s. 38

Sonuç olarak, son yüzyılda dünya siyaset tarihi büyük savaşlara sahne olmuştur. Bu savaşlarda sınırları zorlayan güç denemeleri yaşanmış ve milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Sadece sert güç kullanarak istenilen amaca ulaşmanın zor olduğunu gören devletler yeni arayışlara girmişlerdir. Uluslararası kuruluşların kurulması ben güçlüydüm yaptım oldu siyasetinden, yaptım çünkü haklıydım veya yapmalıyım çünkü haklıyım siyasetine dönüş zorunlu hale gelmiştir. İşte burada bir devletin haklılığını sadece kendi kamuoylarına değil diğer devletlerin de kamuoylarına anlatma ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaç kamu diplomasisi ile karşılanmaya çalışılmış bu süreçte de yumuşak güç enstrümanları en önemli araç haline gelmiştir.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde Ak Parti döneminin 2011'e kadarki zaman diliminde yumuşak güç bağlamında Ortadoğu dev-

letleri ile olan ilişkilerine göz attık. Burada 2011 sonrasına değinmememizin sebebi özellikle Suriye’de çıkan iç savaşın hala devam etmesi ve bunun Türkiye’yi çok yönlü etkilemesidir. Henüz devam eden bu büyük sorunun özellikle bu bağlamda değerlendirilmesi doğru sonuçlara ulaşmamızı engel olabilir.

Elimizdeki somut veriler Ak Parti öncesi ve sonrası diye değerlendirdiğimizde 2002-2011 dönemi için Türkiye’nin yumuşak güç enstrümanlarını iyi bir şekilde kullanması sahada olumlu etkilere yol açtığını göstermektedir. Ancak şunu unutmamak gerekir ki devlet denince akla gelen ilk şey otoritedir. Otorite de güçle, özellikle de sert güçle sağlanabilir. Ancak otoritenin yanında bir meşruiyet gerekir işte yumuşak güç bir otoriteye saygı duyulmasını sağlayan onun ona meşruiyet kazandıran otoritesini tabana yayan güçtür.

Kaynakça

- ARSLAN, Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı Ve Türkiye’nin Bir Yumuşak Güç Enstrümanı Olarak YTB Örneği, Altınbaş Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi,2019
- ALTUNIŞIK, Arap Dünyasında Türkiye Algısı, (Ankara; 2010) TESEV Yayınları
- AKILLI, Türk Dış Politikası Zemininde Arap Baharı, Ortadoğu Analiz Dergisi, Ocak 2012 - Cilt: 4 - Sayı: 37
- BUDAK, Türkiye’nin Ortadoğu’da Kamu Diplomasisi Tecrübesi, Ortadoğu Etütleri 2019
- DEMİR, V. (2012). *Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- EKŞİ, M. (2014). *Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. İstanbul: Siyasal Yayınları.
- GÜLTEKİN, H. (2015). Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası. “*Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası “Yüksek Lisans Tezi*
- HAVA, Y. F. (2016). Türk Dış Politikasında TİKA Bağlamında Yumuşak Güç Kullanımı ve Balkanlar (Yüksek Lisans Tezi). Ça-

nakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DAHL, *The Concept of Power*, 1957

ÖKMEN, GÖKSU, Kültürel Diplomasisi Bağlamında Türk Dizilerinin İhracatı ve Kültür Aktarımına Katkısı: 'Diriliş Ertuğrul' Örneği, Microsoft Word - Kamu Diplomasisinde Yeni Yönelimler.doc (tasam.org), 2020

KARADAĞ, H. (2016). Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut Kamu Diplomasisi. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

KAMU DİPLOMASİSİ. <http://kamudiplomasisi.org>: <http://kamudiplomasisi.org/misyon>

SANCAK, K. (2016). *Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı Ve Yumuşak Güç*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

KÖSE, Talha, "Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü: Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkan ve Sınırları", Uluslararası İlişkiler, Cilt 11, Sayı 41 (Bahar 2014)

MACHIAVELLİ, *Hükümdar*, (Çev.EGELİ), (Ankara; Yıldız Matbaa, 1955

NYE, J. (2017). *Yumuşak Güç*. (R. İNAN, & AYDIN, Çev.) BB101.

SÖNMEZOĞLU, F. , *2.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları,2006

TESEV; rapor_Ortadoguda_Türkiye_Algisi.pdf (tesev.org.tr),

YAPICI, U. (2015). Yumuşak Güç Ölçülebilir mi? *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5-25.

YILMAZ, KILIÇOĞLU, Ortadoğu'da Türkiye Etkisi; Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Açısından Bölgedeki Siyasî Projeksiyonlar, YENİ TÜRKİYE DERGİSİ 87/2016

YILMAZ, S. . *Akıllı Güç*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012

Büyük Strateji ve Yumuşak Güç: İnsan Odaklı Dış Politika ve Yardımlar Ekseninde Türkiye Örneği

Deniz YETKİN AKER¹

Giriş: Güç, Strateji ve Yumuşak Güç

Strateji alanyazında çeşitli şekilde açıklanmaktadır. Örneğin, Clausewitz'in kavramı "muharebelerin savaşın amacı için kullanılması" olarak tanımlar (Clausewitz, 1976: 77, akt. Yükselen, 2018: 5). Benzer şekilde Basil Liddell Hart, stratejiyi askeri planlamalarla ilişkilendirmiş ve kavramı "askerî araçların siyasetin amaçları doğrultusunda dağıtılması ve uygulanması sanatı" olarak açıklamıştır (Hart, 1967: 335, akt. Yükselen, 2018: 5) Colin S. Gray ise stratejiyi doğrudan askeri güçle ilişkilendirmese de, gücün organize haline atıfta bulunmuş ve stratejiyi organize gücün siyasal amaçlar

---

1 Doç. Dr., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, dyaker@nku.edu.tr.

doğrultusunda kullanılması ve bunun teorik olarak planlanması olarak kavramsallaştırmıştır. (Gray, 2016, akt. Yükselen, 2018: 6). Bu tanımlardaki temel ortak nokta, askeri araçlara bağlı olan gücün etkisinin vurgulanmış olması ve siyasi amaçlara yönelik kullanılmasının ön plana çıkarılmasıdır. Farklı olarak Murray ve Grimsley stratejiyi şans ve belirsizliğin yönettiği dünyada, değişen durumlara uyuma süreci olarak tanımlamıştır. Bu sayede strateji uyumla ve amaca giden yolla da ilişkilendirilmiş bulunmaktadır. (Yükselen, 2018:6)

Uyuma benzer şekilde, liberal yaklaşım, stratejinin askerî boyutuna vurgu yapmak yerine, kavramın politik amaçlara yönelik etkisine odaklanmıştır. Buradaki asıl amaç, askeri gücün doğrudan politik amaçlar için kullanılması konusunu vurgulamak değil, resmi daha geniş görüp dış politika tartışmalarını da işin içine katmaktır. Liberal yaklaşımda analiz düzeyi tek parça halinde hareket eden ulus-devlet değildir. Liberaller, büyük strateji (grand strategy) ve dış politika tartışmalarına odaklanırken (Rosecrance ve Stein, 1993, akt. Yükselen, 2018: 11), yaptıkları analizler de bütüncül bir devlet yapısından ve onun yaklaşımından çok, farklı çıkar gruplarının birbirleriyle ilişkilerini ve içinde buldukları devletin dış politika amaç ve yaklaşımına etkilerinin ne ölçüde mümkün olduğunu içerir. Bu yaklaşımda, savaş ya da çatışma devlet içinde farklı gruplar arasında devam ederken, sistem düzeyinde analiz de işin içine alınarak, dış politika önemsenmiş ve devletlerle olan sorunları çözmeye diplomasî araç olarak görülmüştür. Böylece, liberal yaklaşım, askeri gücün siyasal amaçlar için kullanılmasını yalnızca seçeneklerden biri olarak kabul edip, siyaseti ve özneyi ön plana çıkarmaya çalışmıştır. (Yükselen, 2018: 11)

Askerî gücü “sert güç” olarak kabul edilir ve liberallerin bu yaklaşımı tartışmayı “yumuşak güç” konusuna yaklaştırdığı söylenebilir. Sert güç, askeri olanakların kullanılarak başka aktör ve/veya devletlerin davranışlarını etkileme yetisi olarak açıklanabilir. Yumuşak güç kavramını ise Joseph Nye, ilk defa 1990 yılında geliştirmiştir (Nye, 2005:7, akt. Çavuş, 2012: 24). Aktörler gücü,

istediklerini elde etmek için uygularlar. Gücü uygularken de, tehdit ve/veya kandırma/ödül (sopa veya havuç) mekanizmalarına başvururlar. Joseph Nye, yumuşak gücü, “bir aktörün havuç ya da sopalara başvurmadan” diğer aktörlerle işbirliği yapması ya da onların ilgilerini çekecek unsurları kullanarak istediği yönde hareket etmelerini sağlama olarak açıklar (Nye, 2005:7, akt. Çavuş, 2012: 24). Nye’e göre yumuşak gücün başlıca kaynağını “kurumlar, değerler, kültür ve politikalar” oluşturur (Nye, 2005:7, akt. Çavuş, 2012: 24). Yumuşak gücün kullanımının genel yaklaşımı ise gündem yaratma ve destek toplama hareketleridir (Nye, 2005:7, akt. Çavuş, 2012: 24). Bu tür yaklaşımda, zor kullanma ve tehdit gibi unsurlar yoktur. Yumuşak güç yaklaşımında doğrudan zor kullanmak söz konusu değildir. Bu yaklaşım, dolaylı yoldan istenilen sonuca ulaşma çabası olarak değerlendirilebilir: Yumuşak güçle tercihler ve istekler dolaylı olarak etki altına alınır. Joseph Nye, sert güçle yumuşak gücü ilişkilendirir: Nihayetinde, her ikisi de aktörlerin başkalarının davranışını etkileme amacını güder. Bu amaca yönelirken kullanılan araçlar farklıdır. Yalnızca amacı değil, yolun da önemli olduğunu düşünen teorisyenler için, bu önemli bir fark olacaktır. Sonuca giden yol sert güç yaklaşımında aktörlerin askeri ve ekonomik güçleriyken, yumuşak güç yaklaşımında yöntem ve kaynaklar daha ziyade diğer aktörleri cezbedici unsurlardır. (Nye, 2005:7, akt. Çavuş, 2012: 25). Bu unsurlara örnek olarak, eğitim ve sağlık politikaları verilebilir.

Bu çalışma, yumuşak güç kullanımı konusunu Türkiye üzerinden inceleyecektir. Türkiye durum çalışması literatür açısından önemlidir. Çünkü 21. yüzyıla odaklanıldığında, Türkiye’nin uluslararası arenadaki gücü artmış ve küresel ölçekte düzen kurucu rol üstlenmeye başlamıştır. Ancak bunu yaparken, sert güç kullanmak yerine yumuşak güç kullanmayı tercih ettiği söylenebilir, dış politika oluşturma sürecinde de insanı merkeze almıştır ve ülkenin menfaatleri yönünde dış politika geliştirilirken Türkiye’nin barışçıl bir yol izlemesi yumuşak güç örneklerindedir (Oğuzlu, 2011, akt. Çavuş, 2012, 27). Bundan sonraki bölümlerde, yumuşak güç

kullanımının pratikte nasıl gerçekleşebildiği ve başarılı sonuçları Türkiye ve onun eğitim ve sağlık gibi yardımları üzerinden durum çalışması analizi yapılarak açıklanacaktır.

Büyük Stratejideki Yumuşak Güç Unsurları: Türkiye Örneğinde Dış Politika ve Yardımlar

Bu çalışma doğrudan AK Parti dış politika performansına odaklanmasa da, 21. yüzyılda Türkiye'nin dış politika ve yardımlarına odaklanmak, AK Parti dönemiyle birlikte görülmeye başlanan değişimleri kısaca da olsa incelemekten mümkün değildir. Her dönem, kendi şartları içinde daha sağlıklı bir şekilde incelenip yorumlanabilir. Dış politika performansı da “context-free (bağlamdan bağımsız)” değil, uluslararası sistem ve şartlara bağlı olarak incelenebilir. Bu durum göz önüne alındığında, AK Parti dönemi dış politikası üç döneme ayrılabilir: “11 Eylül'e rağmen uluslararası siyasetin görece öngörülebilir bir dönem olan 2002-2010; bölgesel türbülansın başladığı ve zirve yaptığı 2010-2015 dönemi ve 2015 sonrası.” (SETA, 2019)

AK Parti iktidara geldiğinde 11 Eylül saldırıları gerçekleşmiş ve ABD uluslararası siyasette müdahaleci tavrını yükseltmişti. AK Parti ise, “2002'den itibaren uluslararası sistemle uyumlu ve çevresinde bir istikrar kuşağı oluşturmaya dönük bir dış politika” (SETA, 2019) izlemiştir. Bu uyumluluk ve istikrar durumuna örnek olarak “AB ile uyumluluk süreci, komşu ülkelerle kurulan ilişkiler, İsrail-Suriye başta olmak üzere uluslararası krizlerde arabuluculuk rolü, yumuşak güç merkezli Afrika ve Güney Amerika açılımları” (SETA, 2019) örnek gösterilebilir. 2010 yılında Arap isyanları ile karışıklıklar baş göstermiş, uluslararası sistemde yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye, bölgedeki ağırlığını göstermek için adımlar atmıştır ve buna örnek olarak “İran yaptırımlarına karşı oy kullanılması” gösterilebilir. (SETA, 2019) 2015 sonrasında itibaren, yeni bir dönem daha başlamış, uluslararası siyaset belirsizleşirken, ülkeler de yakın tehditlerle uğraşmaya başlamıştır. Türkiye ise

dış politikada hem otonom hem de birbiriyle uyumlu söylem ve politikalar geliştirmiştir. (SETA, 2019)

21. yüzyıl dış politika analizinde Türkiye örneği incelendiğinde, öncelikle, T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın da belirttiği üzere, Türkiye'nin (ülkenin ve tüm vatandaşların) genel faydasına uygun olacak şekilde, çok boyutlu, girişimci ve insani dış politika yürüttüğü gözlemlenmektedir. Bakanlık, tüm paydaşların katılımına açık olacak şekilde görüş ve önerileri toplayıp 2019- 2023 Stratejik Planı'nı hazırlamıştır. Bu plan incelendiğinde, yumuşak güç unsurları kullanımının vurgulandığı görülecektir. Örneğin planın giriş kısmında, barışçıl bir işbirliği anlayışıyla diplomatik ilişkilerin yürütüleceği vurgulanırken, Bakanlığın vizyonu “güvenli bir gelecek için köklü, güçlü, girişimci ve insani diplomasi yürütmek” olarak açıklanmıştır

Bu vizyon doğrultusunda belirlenen hedeflere örnek olarak, plandaki ilk hedef grubu, bu çalışma açısından önemlidir: Birincisi Türkiye komşuları, yakın coğrafyası ve onun da ötesinde tüm kıtalarla “siyasi, ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel alanlardaki” ilişki ve işbirliğini güçlendirme hedefini güder. İkinci olarak, uluslararası ve bölgesel örgütlerdeki etkinliğin artırılması hedeflenmiştir. Son olarak da, Türk dış politikasının daha etkin ve yaygın yürütülebilmesi istenmiş ve bunu gerçekleştirebilmenin yolu olarak yurtdışı temsilcilikleri önemli görülmüştür. Bu nedenle de temsilciliklerin sayısının artırılması, işlevlerinin çeşitlendirilerek ve daha aktif hale getirilmesi hedeflenmiştir.

Bu hedeflerin hepsi, Türkiye'nin çevresiyle barışçıl ilişkileri vurgularken, dış politikanın belirleyici unsurlarının aslında askeri güçten çok sosyal ve kültürel unsurlarla ilgili olacağını gösterir. Daha somut örnekler vermek gerekirse, Türkiye girişimci bir dış politika izlerken 255 diplomatik ve konsüler temsilcilikle “birbirini tamamlayan çok sayıda siyasi, ekonomik, insani ve kültürel işbirliği araçlarından istifade etmekte ve küresel ölçekte düşünülen ancak dünyanın her köşesinde yerel düzeyde etkinlik gösteren bir diplomasi

uygulamaktadır.” (T.C. Dışışleri Bakanlığı, “Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası”)

Örneğin, Türkiye küresel ölçekte işbirliği ağına sahiptir: 28 ülkeyle birlikte Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi kurup, 4 ülkyle Hükümetler arası Zirve mekanizmaları başlatmıştır. Balkanlar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Güney Kafkasya, Güney Asya ve Orta Asya'daki ülkelerle bağlarını korumanın yanında, ilişkileri farklı coğrafyalara da uzanmıştır. Örneğin, Türkiye, Afrika Ortaklık Politikasını ve Latin Amerika ile Karayipler'e yönelik Açılım Politikalarını derinleştirmeye devam etmektedir. (T.C. Dışışleri Bakanlığı, “Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası”)

Bir başka örnek de Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'dir. Zirve, 16-18 Aralık 2021 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ev sahipliğinde İstanbul'da gerçekleştirilmiş, ve zirveye “38 Afrika ülkesinden 16 Devlet ve Hükümet Başkanı, 25'i Dışışleri Bakanı olmak üzere toplam 100 Bakan” katılmış, 5 yıllık bir Eylem Planı üzerinde karara varılmıştır. Ayrıca, 2019 yılında ilan edilen Yeniden Asya girişimi de önemli bir yumuşak güç, dolayısıyla girişimci insani dış politika yaklaşım örneğidir. Bu girişimle Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 21. Yüzyılda öne çıkan devletlerin bulunduğu Asya bölgesine yönelik bütüncül ve kapsamlı politika gütmüş ve Yeniden Asya ile bunun temellerini atmıştır. (T.C. Dışışleri Bakanlığı, “Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası”).

Üstteki örneklerden de görülebileceği gibi, Türkiye'nin dış politikası, girişimci olduğu kadar, insani vasıflara da sahiptir. Dış politika oluşturulurken, hem ülke hem de vatandaşların menfaatleri gözetilmekte, ancak büyük stratejinin yumuşak güç unsurları ön planda tutularak, oluşturulan politikanın insani vasıflara sahip olması sağlanmaktadır. Başta çalışmada bahsedilen askeri güç-sert güç vs. yumuşak güç kavramından hareketle, Türkiye'nin dış politika yapımında özellikle kurumlar, değerler ve kültür önemsenip, zor kullanma ve tehdit gibi unsurlar dışarda tutulmaktadır. Bu sayede, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülke menfaatini kollarken başka ülke-

lere zor kullanmayı tercih etmeyip, istediği sonucu dolaylı yoldan elde etmeyi kendine dış politika stratejisi olarak belirlemiştir.

Türkiye'nin yaptığı insanı yardımlar buna somut örnekler olarak sıralanabilir. Türkiye, doğal afetler, savaş, yoksulluk ve toplumsal çatışmalar gibi küresel ölçekteki problemleri takip edip yardıma ihtiyacı olan ülkelere yardım ederken bunu “insani bir görev ve uluslararası toplumun istikrarında önemli bir unsur” olarak almaktadır. Bu görüş çerçevesinde, ırk, din, dil, cinsiyet farkı gözetmeden yardıma ihtiyacı olan ülkelere hızlı ve imkanları dahilinde cevap vererek insani yardımlarını ulaştırmaktadır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları) Yakın geçmişten verilebilecek örnekler arasında “2004 sonunda meydana gelen Güneydoğu Asya depremi, 2005'teki Pakistan depremi, 2006'da Lübnan'da yaşanan insani kriz....ile 2016'da Makedonya'daki sel felaketi sonrasında gerçekleştirilen yardım operasyonları” sayılabilir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları) İstatistiklere bakıldığında, Türkiye'nin insani yardım açısından, “milli gelire oranla kişi başına düşen insani harcama miktarına göre” dünyanın en eli açık ülkesi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası”) olduğu belirtilebilir. Örneğin, Türkiye “2004-2012 yılları arasında toplam 7 milyar 481 milyon dolarlık” (Kızılay, 2021: 195) kalkınma yönünde yardımlarda bulunmuştur. Türkiye'nin yardımlarının çoğu Ortadoğu ve Asya üzerinde yoğunlaşmış, hatta Suriye'nin özel durumundan ötürü yardımların çoğu Suriye'ye yönelik olmuştur. (Kızılay, 2021: 195) Yardımların gittiği diğer bölgeler arasında Doğu Avrupa, Balkanlar ve Afrika sayılmalıdır. İstatistiksel verilere göre, yardımların maddi yoğunluğu açısından Ortadoğu 5 milyar 859 milyon dolar ile ilk sıradadır. Ortadoğu'yu sırasıyla, 858 milyon dolarla Doğu Avrupa ve Balkanlar; 727 milyon dolarlık yardımla Afrika takip eder. (Kızılay, 2021: 195)

Daha yakın geleceğe bakılırsa, örneğin, 2018 Küresel İnsani Yardım Raporu'na göre Türkiye 8,399 milyar ABD Doları tutarındaki resmi insani yardımlarıyla, dünyanın en büyük donör ülkesi

pozisyonunu korumaktadır. Ayrıca, Türkiye, 2018 yılında da, milli gelirinin % 0.79 insani yardıma ayırmış ve en cömert ülke olma pozisyonunu korumaya devam etmiştir. (T.C. Dışışleri Bakanlığı, Türkiye'nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları)

Türkiye, insani yardımlarını sadece yardıma ihtiyacı olan ülkelere doğrudan ulaşarak değil, çeşitli uluslararası örgütlerle işbirliği yaparak da sürdürmektedir ve bu da dış politika açısından uluslararası örgütlerde elini kuvvetlendirir niteliktedir. Örneğin, BM İnsani İşler Eşgüdüm Ofisi (OCHA), Dünya Gıda Programı (WFP) gibi uluslararası örgütler vasıtasıyla yardımlar uluslararası boyut kazanmıştır. Türkiye'nin yardımların cömertliği ve uluslararasılığına bir örnek de OCHA Donör Destek grubuna üyeliği örnek gösterilebilir: Türkiye, "1 Temmuz 2014 tarihinde BM İnsani İşler Eşgüdüm Ofisine (OCHA) en fazla gönüllü bağış yapan ülkelerin yer aldığı ve OCHA'nın izlediği insani politikalara şekil vermeyi amaçlayan bir istişare mekanizması niteliğinde olan OCHA Donör Destek Grubu'na (ODSG) üye olarak kabul edilmiştir." (T.C. Dışışleri Bakanlığı, Türkiye'nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları)

Başka bir örnek olarak Filistin'e olan yardımlar gösterilebilir: Filistin, Türkiye dış politikasında önemli ve öncelikli bir yere sahiptir. Türkiye hem ikili düzeyde Filistin'e yardımlar sağlamakta hem de BM Yakın Doğu'daki Filistin Mültecilerine Yardım ve Bayındırlık Ajansı (UNRWA) gibi uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirliği içerisinde Filistin'e yardım etmektedir. Türkiye UNRWA kurumunun kurucu üyelerindedir ve T.C. Dışışleri Bakanlığı'nın istatistiksel beyamına göre "son iki yıl içinde Ajansa nakdi ve aynı yardımlarının tutarı 28 milyon ABD dolarına ulaşmıştır." (T.C. Dışışleri Bakanlığı, Türkiye'nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları)

Orta Doğu coğrafyasındaki siyasi karışıklıklar, insan hayatını doğrudan etkilemektedir. Türkiye'de yakın coğrafyasındaki insani problemlere tepkisiz kalmamış, son dönemdeki insani yardımları da daha ziyade bu bölgeye yönelik olmuştur. Örneğin, 2011 yılı itibarıyla başlayan Suriye iç savaşı ve sonrasında yaşanan zorunlu

göç hareketliliği çeşitli travmatik sonuçlar doğurmuştur. 2010 yılı itibarıyla Arap Baharı olarak literatüre giren kitlesel ayaklanmaların Suriye'ye sızmasıyla birlikte, iktidarda yer alan Beşar Esad yönetimine yönelik olarak çok şiddetli protesto hareketleri düzenlenmiştir. Rejim ve muhalif güçlerin karşılıklı olarak yoğun şiddet eylemleri içerisinde bulunmaları ülke içerisinde bölünmelere ve çeşitli siyasi ve askeri oluşumların doğmasına neden olmuştur. Şiddetli çatışma ortamı sadece savaşın aktörlerini değil büyük oranda sivil halkı da etkilemektedir. Savaş ortamında büyük zarar gören sivil halk çatışma ortamından kaçabilmek adına buldukları alanı terk ederek daha güvenli bir yer arayışı içerisinde göç etmeye mecbur bırakılmıştır (Dinç ve Tunçol, 2018). Kısacası, Mart 2011'den itibaren Suriye'deki halk hareketi iç karışıklığa dönüşerek, bölgesel güvenlik ve istikrarı etkilemiştir. Bundan fazlasıyla etkilenen Suriye halkı da Türkiye sınırlarına gelip yardım çağrısında bulunmuş, Türkiye de bu yardım çağrısına sessiz kalmayarak, sınırlarını Suriyelilere açmıştır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri")

Genel olarak, savaş süreci içerisinde savaştan en fazla etkilenen gruplar kadınlar ve çocuklardan oluşmaktadır. Savaş süreci içerisinde hastalık, işsizlik, gıdaya ulaşma zorluğu, psikolojik baskı gibi unsurlar en fazla kadınları ve çocukları etkilemektedir. Savaş sırası ve sonrasında ailenin ve bilhassa çocukların bakım sorumluluğunun kadınların üzerinde olması, kadınları, kendi yaşadıkları ekonomik ve psikolojik travmaların yanında, çocukların savaş sonrası yaşamış olduğu travmalarla da ilgilenmek zorunda bırakmaktadır (DGE, 2011: 44, akt. Taner ve Gökalp 2019:20). Suriye iç savaşında da en büyük zararı kadın ve çocuklar görmektedir. Cinsiyete dayalı şiddet, savaş ortamı düşünüldüğünde en yaygın kullanılan savaş silahlarından biridir. Özellikle Suriye iç savaşı düşünüldüğünde cinsiyete dayalı şiddet yaşandığına yönelik olarak önemli anlatım ve raporlar bulunmaktadır. Uluslararası kuruluşlardan biri olan EMHRN'nin (Akdeniz İnsan Hakları Ağı – Euro-Mediterranean Human Rights Network) hazırlamış olduğu bir rapora göre

aralarından Şam'ın da olduğu 7 farklı şehirde cinsel şiddet vakalarının belgelendiğine, vakaların hükümet aleyhindeki gösteriler esnasında, güvenlik noktalarında ve gözaltı sırasında gerçekleştiğine dair bilgilere yer verilmiştir. Bu saldırılarla kadın bedeni üzerinden, mevcut savaş durumunu kontrol etmek, muhalif gruplar üzerinde baskı kurmak amaçlanmıştır (MAZLUMDER, 2014: 16).

Bu sorunlara yönelik olarak, insani yardım kuruluşları; yiyecek ve barınak sağlama, tıbbi yardım malzemelerini ulaştırma gibi hayati noktalarda çalışmalar yapmaktadır. Bu konuda da Türkiye insani yardım çalışmalarına destek vermektedir. Örneğin, 2014'ten beri Türkiye, BM Güvenlik Konseyinin konuyla ilgili kararları doğrultusunda hareket ederek, Suriye sınırı ötesinde BM yardım ajanslarının yaptığı insani yardım sevkiyatlarını desteklemiştir. Hatta, Suriye'ye yönelik yapılan sınır ötesi yardımların çoğu, Öncüpınar ve Cilvegözü sınır kapılarından yapılmaktadır. Bu yardımlar, tüm sınır ötesi yardımların % 80'ini oluşturur. Bu sonuca bakarak, Suriye'ye yapılan tüm uluslararası yardımların neredeyse yarısının (%31'inin) Türkiye desteğiyle yapıldığı söylenebilir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları)

Bunların yanında, savaş ortamında temel ihtiyaçlardan olan su, hijyen, sağlık gibi alanlar yine Türkiye tarafından planlanan yardım faaliyetleriyle birlikte giderilmeye çalışılmıştır. Türkiye desteğiyle açılan su kuyuları, kurulan su depoları özellikle kırsal alan içerisinde yaşayan fakir halk açısından çok değerlidir. Bugüne kadar açılan onlarca su kuyusu ve deposundan yüz binlerce insan faydalanmıştır. Suriye'ye ulaştırılan medikal malzemeler, tıbbi araç ve gereçler, açılan hastane ve sağlık merkezleri Suriye halkı için umut olmaya devam etmektedir. Her yıl yaklaşık olarak yarım milyon insan bu tesis ve imkanlardan faydalanmaktadır. Yine Suriye halkının giyim ihtiyaçlarına yönelik olarak da çalışmalar yürütülmektedir. İhtiyaç sahiplerine yönelik olarak açılan "Hayır Mağazaları" ekonomik sıkıntılar sebebiyle giyim ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan insanlara yönelik olarak faaliyetini sürdürmektedir. Suriye'de farklı

bölgelerde kurulan 35 mağaza yaklaşık 1 milyon Suriyeliye hizmet etmektedir (İnsani Yardım Vakfı, 2022).

Türkiye sınır içerisinde de Suriyelilere yardımda bulunmaktadır: Türkiye bünyesinde en fazla mülteci barındıran ülkedir. Çoğunluğu geçici koruma altındaki Suriyeliler olmak üzere², 4 milyondan fazla zorunlu göçmen ülkede misafir edilmektedir. Suriye özelinde, Türkiye “40 milyar ABD Doları’nın üzerinde ulusal harcama” yapmış, ayrıca Suriye’ye gönüllü geri dönüşleri de teşvik edip yüzbinlerce Suriyelinin evlerine geri dönmeleri için yardım etmiştir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye’nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları) Hatta, barınma sorununun geçici değil kalıcı olabilmesi adına büyük projeler yürütülmektedir. Bunlardan biri olan “Umut Köyü” Projesiyle Suriye’nin Kuzey Halep bölgesinde yer alan Tukli Köyüne 1400 ailenin yaşayabilmesi adına büyük kapsamlı bir proje yürütülmektedir.

İnsani dramın en başından itibaren bakıldığında, Türkiye açık kapı politikası izleyerek Suriyelilere geçici koruma sağlamıştır. Türkiye, 2011 yılı Nisan ayında, Suriye’ye komşu olan ülkeler içerisinde, Suriyeli mültecilerin güvenliği adına geçici koruma bölgesi oluşturan ilk ülkedir (Birleşmiş Milletler Raporu, 2013). Süreç içerisinde artan mülteci sayısı ile birlikte, Türkiye bölge içerisinde önemli bir aktör olması dolayısıyla yapılacak insani yardımların koordine edildiği bir merkez rolünü üstlenmiştir. Uluslararası yardım örgütlerinin destekleriyle de birlikte Türkiye Suriye’ye yönelik olarak yapılacak yardımların da merkezi haline gelmiştir. UNICEF, Dünya Gıda Programı, Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası

---

2 Uluslararası Göç Örgütü (IOM) geçici korumayı şu şekilde tanımlamıştır: “Menşe ülkelerine dönemeyen üçüncü ülke kişilerinden kaynaklanan kitlesel bir akının meydana gelmesi ya da derhal meydana gelebilecek olması durumunda, ...bu kişilere acil ve geçici koruma sağlamak amacıyla sağlanan istisnai özellikteki prosedür” (IOM sözlük, 2009; 19). Türkiye, sınırlarında yoğun bir Suriyeli sığınmacı akınıyla karşılaştığında, sığınma sisteminin etkin işleyişinin de gerçekleştiremeyeceği göz önüne alınarak, 2013 tarihinde bu prosedür devreye girmiştir. Geçici koruma prosedürü, 6458 nolu Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun (YUKK, 2013) 91. Maddesine dayanmaktadır (AFAD Genelge, 2014; 1).

Göç Örgütü, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği gibi uluslararası yardım kuruluşlarının da finansal desteğiyle bölgedeki ihtiyaçlara yönelik olarak çalışmalar yürütülmüştür. Çalışmalar neticesinde Türkiye'nin insani yardım operasyonlarına destek olunması sağlanmıştır. (Birleşmiş Milletler Raporu, 2013)

Türkiye, kendi sınırları içinde de, Suriyelilere yardım çalışmalarını sürdürmektedir: 2011 Mart ayından sonra, öncelikle 10 şehirde 26 geçici barınma merkezi kurulmuştur. Ancak Suriye Arap Cumhuriyeti'nde barış ve güven ortamının sağlanamaması sebebiyle Suriyelilerin Türkiye'de kalış süreleri uzamış, geçici barınma merkezleri dışında hayatlarını idame ettirmeleri Türkiye tarafından desteklenmiştir. Örneğin, 2020 yılında artık yalnızca 5 ilde 7 geçici barınma merkezi kalmış ve 60bin civarında geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler bu merkezde barınmışlardır. (T.C. İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Başkanlığı, "Geçici Korumamız Altındaki Suriyeliler")

Suriyeli sığınmacıların büyük bölümünün 18 yaş altında olması, yapılan yardımların büyük bölümünün çocukların ihtiyaçlarına yönelik olarak olmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle çocukların savaş ortamından geldiği düşünüldüğünde yaşadıkları travmaların giderilebilmesi adına Türk Hükümeti'nin desteği ve Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği'nin çalışmalarıyla eğitim ve çocuklara yönelik yardımlara ağırlık verilmiştir. Suriyeli çocuklara yönelik olarak kişisel ihtiyaçların ve özellikle eğitim ihtiyaçlarının üzerinde durularak ciddi miktarlarda yardımlar yapılmıştır. (UNICEF Raporu, 2013)

Milli Eğitim Bakanlığı verileri değerlendirildiğinde zorunlu okul çağındaki Suriyeli çocuk sayısı 1.047.563'dır. Sayının bu derece yüksek olması Suriyelilere yapılan yardımın önemli bir kısmının eğitim faaliyetlerine yönelik olduğunu göstermektedir. Örneğin, 2014-2015 eğitim yılından itibaren her yıl sırasıyla 230 bin, 311 bin, 492 bin, 610 bin, ve son olarak 2018-2019 eğitim yılında 643.058 çocuk okullandırılmıştır. Bu sayının her geçen yıl artması

öngörülmektedir. Suriyeli çocukların eğitimi kadar Suriye vatandaşı olup Türkiye’de eğitimini sürdüren üniversite ve üstü düzeylerde de çok sayıda genç bulunmaktadır. Başarılı Suriyeli gençlerin devlet tarafından burs alma oranı yaklaşık %15 civarındadır. (Erdogan, 2019: 11, akt. Köylü, 2019: 23-24)

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin yapmış olduğu çalışmalar içerisinde eğitim kadar önemli olan bir diğer husus sağlık alanındaki çalışmalardır. Türkiye içerisinde kayıtlı halde bulunan Suriye vatandaşlarına yönelik olarak, Sağlık Bakanlığı bünyesinde yürütülen sağlık hizmetleri çerçevesinde ücretsiz ilaç imkanı sunulmaktadır. Geçici barınma merkezleri içerisinde kurulan sağlık merkezleri aracılığıyla ücretsiz olarak hastaların tedavileri sağlanabilmektedir. (AFAD, 2013:55) Kamp dışında yaşayan Suriyeli vatandaşlara yönelik olarak ise özellikle sivil toplum kuruluşları aracılığıyla temel insani yardımlar yapılmaktadır. Geçici koruma altındaki bireyler, barınma merkezleri içerisinde, göçmen sağlığı merkezlerinde ve bakanlığa bağlı sağlık birimlerinden ücretsiz olarak yararlanabilmektedir. Söz konusu tedavi giderleri devlet destekli olarak AFAD tarafından karşılanmaktadır. (AFAD, 2013:52)

Türkiye içerisinde geçici koruma altında yer alan Suriyelilere yönelik olarak 112 Acil Sağlık Hizmetleri, Temel ve Koruyucu Sağlık Hizmetleri ve İkinci ve Üçüncü Basamak Sağlık Hizmetleri olmak üzere üç ana başlık oluşturulmuştur. Her türlü sağlık hizmeti Sağlık Bakanlığı kontrolünde sağlanmaktadır. (Köylü, 2019: 25) Göç sürecinin başından itibaren sınıra ulaşan kişilere yönelik olarak sağlık taramaları yapılmış ve süreç takip edilerek ihtiyaç sahiplerine yönelik olarak Türkiye imkanlarını seferber etmiştir. Sağlık kuruluşlarına başvuran Suriyelilerin kayıtlı olup olmadığına bakılmaksızın Türkiye’nin 81 ilinde de hizmet almalarına yönelik olarak yasalarca güvenceleri sağlanmıştır. (Köylü, 2019: 26)

Türkiye sınırları içerisindeki Suriyeli sığınmacıların önemli bir kısmı (çoğu nitelsiz alanlarda olmak üzere) çalışma hayatı içerisindedir. Özellikle tarım, tekstil ve inşaat sektörü Suriye vatandaş-

larının en fazla içerisinde yer aldığı sektörlerdir. Suriyelilere yönelik olarak iş hayatı içerisinde kendi iş yerini açmak isteyenlere çeşitli haklar tanınmıştır. Geçici koruma altında olan Suriyeliler, Türkiye'ye geldikten 6 ay sonra kendi iş yerini açma hakkı elde edebilmiş veya doğrudan çalışma izni almıştır. (Köylü, 2019: 27)

Türkiye'nin en fazla yardımda bulunduğu ülkelerden ilkinin Suriye olmasında, komşu ülke olmasının yanı sıra, tarihi ve kültürel yakınlığın da etkisi vardır. Suriye'deki insani trajedinin başlangıcından itibaren, Türkiye, Suriye vatandaşları için büyük çaba göstermiştir. 10 Ekim 2018 tarihi itibarıyla resmi rakamlara göre, Türkiye 3.587.930 kişiye yardım eli uzatarak ev sahipliği yapmıştır. Diğer ülkelerle kıyaslandığında en fazla mülteci nüfusu barındıran ve de en fazla insani yardım yapan ülkeler arasında ilk sırada yer almıştır. (GİGM, 2018)

Genel olarak Suriyelilere sınır içi ve dışındaki yardımların, Türkiye'nin uluslararası arenadaki itibarını ve politik etkinliğini arttırdığı söylenmelidir. Türkiye'nin Suriye'de yaşanan insani krize tüm imkanlarını kullanarak yardım etmesi, insani yardım sıralamasında Türkiye'yi önemli bir aktör haline getirmiştir. Bu yardımlar aynı zamanda Türkiye'nin bölgede önemli bir aktör olmasını sağlamıştır. Türkiye'nin özellikle Suriye gibi Müslüman ülkelere yardım ediyor olması Ortadoğu coğrafyasındaki yumuşak güç kullanımına da örnek oluşturmaktadır. Türkiye'nin insani yardımlar ve bölgedeki trajedilere yönelik olarak insan merkezli tutumu, yumuşak güç stratejisiyle birlikte düşünüldüğünde, Türkiye'nin bölgede düzen sağlayıcı bir rol üstlendiğini göstermektedir. Suriye'de zor durumdaki insanlara yönelik olarak yapılan insani yardım faaliyetleri Türkiye'nin bölge içerisinde olduğu kadar Dünya üzerindeki itibarını da olumlu yönde etkilemektedir. (Köseoğlu ve Çevikel, 2014) Suriye ve sınır ötesine yönelik, AK Parti döneminde oluşturulan dış politika ve insani yardım operasyonları, Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini arttırmıştır. Bu durum, "kazan-kazan" durumudur: Türkiye, Suriyelilere yardım ederken, sınır güvenliğini de korumuş, uluslararası arenada itibarını ve politik etkinliğini arttırarak, yürüt-

tüğü politikalar da meşru olmuştur. Bu da büyük stratejinin, daha ziyade yumuşak güç kullanılarak desteklenip gerçekleştirilmesine önemli bir örnektir.

Sağlık yardımları da yine Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ülke menfaatini kollarken, güçlü konumda durup, başka ülkelere zor kullanmayı tercih etmeyip, dış politika stratejisi olarak yumuşak güç kullanımını tercih ettiğinin ve insani unsurları ön planda tuttuğunun önemli göstergesidir. Özellikle Koronavirüs salgını döneminde Türkiye, yardım talebinde bulunan 160 ülkeye ve 12 uluslararası örgütü geri çevirmemiş, onlara yardım etmiştir. Ayrıca, bu süreçte Türkiye, Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı tahliye operasyonunu yönetmiş, 142 ülkeden 100.000'den fazla Türk vatandaşının ülkemize gelmesini sağlamıştır. Yemen'de örneğine bakıldığında, Türkiye'nin yardımları önemli boyutta olduğu görülecektir: 2017 yılında, Türkiye'nin ilgili kurumları, Aden'e gemiyle kolera tedavisinde kullanılan yaklaşık 50 ton ilaç ve tıbbi malzeme, bunun yanında un, gıda ve giyim malzemesi, ve yine sağlıkla ilgili yardımlar örneğin tekerlekli sandalye ve iki adet sahra hastanesi ulaştırmıştır. Söz konusu yardımların miktarı 10,600 ton, maddi değeri 8,9 milyon ABD Doları tutarındadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları).

Koronavirüs salgını sürecinde, Türkiye, Balkanlardaki birçok ülkeye yardım malzemesi göndermiştir. 8 Mart 2020 tarihinde Kosova, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya, Karadağ ve Sırbistan gibi Balkan ülkelerine 160.000 TL değerinde 63.000 tıbbi malzeme gönderilmiştir. Balkanlardaki yardım faaliyetleri Türkiye Cumhuriyeti Devleti kontrolünde, özellikle TİKA ve Türk Kızılay'ı tarafından yürütülmektedir. Sağlık Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı, Savunma Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı kontrolünde sağlanan yardımlar Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini de güçlendirmektedir (Kızılay, 2021: 200).

Son olarak, Balkanlara yapılan yardımlara genel olarak bakmak, Türkiye'nin Balkan coğrafyasındaki etkinliğini vurgulamak, Türki-

ye'nin büyük stratejisi ve yumuşak gücünün etkileri açısından çok önemlidir. Balkanlar, hem jeopolitik konumu hem de "stratejik, tarihi, etnik, demografik ve kültürel" özellikleri açısından Türkiye için büyük öneme sahiptir. (Şabap ve Barusic, 2022) Türkiye gibi Balkanlara yakın olan diğer ülkeler de, coğrafyadaki etkinliklerini arttırmaya çalışmaktadırlar. Türkiye özelinde, Balkanlardaki etkinlik incelendiğinde, aslında Türkiye'nin geçmişin sorumluluk ve vefa bilinciyle, Bosna Hersek, Arnavutluk ve Kosova başta olmak üzere, Balkan ülkeleriyle siyasi ve toplumsal düzeyde bağlarını kuvvetlendirmek için çaba gösterdiği gözlemlenir. Türkiye bu çabayı dönemin dinamikleri doğrultusunda şekillendirip, yumuşak güç unsurları kullanarak sürdürmektedir. (Şabap ve Barusic, 2022)

Örneğin, Yurtdışı Türkler Başkanlığı (YTB) kamu diplomasisinin tamamlayıcısı olması ve Türkiye'nin yumuşak gücünü temsil etmesi üzere kurulmuştur. YTB, bu doğrultuda, 2010 yılından itibaren Balkanlarda "diplomatik, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerinin güçlendirilmesi amacıyla" çeşitli faaliyetleri yönetir. Kamu diplomasisi süreci araştırmaları, faaliyetlerin etkinliğini göstermede önemlidir. YTB'nin dijital platformlar aracılığıyla yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetleri incelendiğinde, kurumun "Türk dili, kültürü ve İslam geleneklerinin yaşatılması için Twitter aracılığıyla sunduğu içeriklerde diasporası ile güçlü bir bağ kurmaya çalıştığı" sonucu ortaya çıkar (Budak, 2020: 535).

Türkiye'nin Balkan ülkelerine yönelik olarak yaptığı insani yardım faaliyetleri önemli oranda Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından gerçekleştirilmektedir. 1992 yılında kurulmuş olsa da, aslında 2011 yılından itibaren, AK Parti Hükümetinin dinamik ve etkin dış politika amacı doğrultusunda yeniden yapılandırılmış ve daha etkin çalışır hale getirilmiştir. Türkiye, daha çok TİKA vasıtasıyla, bölgede okullar, yurtlar kurarak eğitime destek verirken, tarım alanında çalışmalarla bölge ekonomisinin güçlenmesine, kültürel mirasların korunması adına yaptığı yardımlarla manevi yönden kurulan bağların geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Örneğin, Karadağ'da tarım ve istihdama yönelik

olarak, gıdaya erişim ve işsizliğin azaltılması doğrultusunda Tarımsal Kalkınma Programlarının alt bileşeni olarak “Ahududu Projesi Yetiştiriciliği” ile bölge halkının ekonomik durumuna katkı sağlamayı hedeflemektedir. Meyvecilik alanında 330 aileye tarımsal ekipmanlar ulaştırılarak Karadağ’da özellikle kaliteli gıdaya ulaşım konusunda çalışmalar sürmektedir (TİKA, Türkiye Kalkınma Raporları Yardımı 2020: 98).

Kadınların toplumsal hayata katılımı noktasında çeşitli devlet ve kurumlar, Balkanlarda kadınlara yönelik olarak projeler oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti de projeler ve yaptığı yardımlarla kadınlara en fazla destek olan ülkeler içerisinde yer almaktadır. Bu projeler, öncelikli olarak kadınların kendi ayakları üzerinde durabilmelerine öncelik verilen projelerdir. Türkiye de, bu çerçevede doğrultusunda psikolojik destek ve meslek edindirmeye dayalı çalışmalar yürütmüştür. Maddi ve manevi konularda Balkan ülkelerindeki kadınların yanında olarak çalışmalarını yürütmüştür (TİKA, Türkiye Kalkınma Raporları Yardımı 2020: 73-74). Örneğin, kırsal alanlarda yaşayan kadınların desteklenmesi adına Bosna Hersek’in çeşitli şehirlerinde 60 aileye yönelik olarak seracılık ve sulama alanlarında destek sağlanmıştır. “Örtü Altı Üretim Geliştirilmesi Projesi” kapsamında, kadınların aile ekonomisine katkı sağlamaları, ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları hedeflenmiştir. Sürdürülebilir tarımsal destek projeleriyle bölge halklarının kalkınmaları hedeflenmektedir (TİKA, Türkiye Kalkınma Raporları Yardımı 2020: 128).

Kadınlar gibi dezavantajlı gruplar arasında çocuklar da sayılmalıdır. Özellikle eğitim alanında okul, kreş gibi çocukların geleceğine yönelik olarak kurumların desteklenmesi veya yapılması Türkiye’nin Balkanlarda üzerinde önemle durduğu konulardan biridir. (TİKA, Türkiye Kalkınma Raporları Yardımı 2020: 75).

Özel bakıma ihtiyaç duyan bireylere yönelik olarak Bosna Hersek’te tecrübe paylaşımı programlarıyla bu bireylerin ihtiyaçlarına yönelik olarak “Engelimi Türkiye ile Aşıyorum” projesi

geliştirilmiştir. Bu projede Türkiye, özel bakıma ihtiyaç duyan bireyler için kurulan okulların, tadilat ve donanım alanındaki eksikliklerini gidermeye yönelik çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca okullardaki eğitimcilere de Türkiye'yle koordineli bir halde eğitimler verilmekte ve tecrübe paylaşımında bulunmaktadır (İpek, 2020: 75).

Desteklerin sağlandığı alanların yanında verilen desteklerin etkinliği de önemlidir. Hayata geçirilen projelerin devamlılığı için bölgedeki devletler yan projelerle de desteklenmelidir. Karadağ'daki merkez devlet hastanesinin kullanımı için gönderilen görüntüleme cihazlarının kullanımı için Karadağ ve Türkiye'de doktorlara yönelik olarak eğitimin veriliyor olması bu durumu örnekler niteliktedir. Bu insani yardım yaklaşımı, aynı zamanda Türkiye'nin yardım anlayışının sürdürülebilirlik üzerinden inşa edildiğini gösterir (TİKA, Türkiye Kalkınma Raporları Yardımı 2020: 76).

Sonuç Yerine

Türkiye'nin dış politikası, 21. Yüzyıldan itibaren, AK Parti dönemi 2000'li yılları içine alacak şekilde, girişimci olduğu kadar, insanı vasıflara da sahiptir. Dış politika oluşturulurken, hem ülkemiz hem de vatandaşların menfaatleri gözetilmekte, ancak büyük stratejinin yumuşak güç unsurları ön planda tutularak, oluşturulan politikanın insanı vasıflara sahip olması sağlanmaktadır. Başta çalışmada bahsedilen askeri güç/sert güç vs. yumuşak güç kavramlarından hareketle, Türkiye'nin dış politika yapımında özellikle kurumlar, değerler ve kültür önemseniş, zor kullanma ve tehdit gibi unsurlar dışarda tutulduğu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası") belirtilmelidir. Yumuşak güç kullanımının ana amaçlarından ikisi gündem yaratma ve destek toplama hareketleridir. (Nye, 2005:7)

Türkiye'nin, küresel çapta yardımları ve acil ihtiyaca cevap verme düsturuyula, diğer ülkeler arasında üst konumda olduğu söylenmelidir. Özellikle son 20 yılda, gerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti

destekleri ve yardımları, gerekse Türkiye menşeli sivil toplum kuruluşlarının çabaları ve acil yardım faaliyetleri oldukça artmıştır. Türkiye'nin küresel çaptaki dış yardım faaliyetleri özenli olup ve hassasiyet içerdiği kadar, insan unsuru da ön plandadır. Bunlardan dolayı, küresel ölçekteki tüm bu yardımların aslında Türkiye'nin kamu diplomasisine ve yumuşak gücüne de pozitif etki ettiği belirtilmelidir. (Kızılay, 2021: 194)

Dış politikanın etkin olmasının belirleyicilerinden biri de dönemin gerekliliklerini takip etmek ve değişimi yakalayabilmektir. Dış politika unsurlarının çeşitlendirilmesi de yine etkinlik için önemli bir belirleyicidir. Türkiye, 21. Yüzyılda yenilikçi adımlar atmış, yumuşak güç unsurlarını kullanmış, girişimci ve insani bir dış politika takip etmiştir. Böylelikle aslında hem bugünün hem de geleceğin diplomasisini şekillendirmiştir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası")

Tüm bu çabasının, günümüz dünyasında daha fazla yankı uyandırıp, farklı kuşaklar karşısında yankı bulabilmesi, yumuşak güç unsurlarıyla amaca ulaşılabilmesi için, yapılanların daha detaylı duyurusunun ve yaygınlaştırma çalışmasının yapmak önemlidir. Bunu yaparken de kanaat önderlerinden, sosyal medyadaki güçlü figürlere, basılı yayınlardan çeşitli sosyal ağların önde gelen kişileri ve platformlarına ulaşmak gerekir. Elit/Seçkinler teorisinde, gücün kullanımı ve paylaşımı kanaat önderi, düşünürler, medya, askeri elitler, siyasi elitler arasında dağılır. Günümüz dünyası, daha karmaşık ağlardan oluşup farklı kuşaklara farklı araçlar gerektirmektedir. Bunun farkında olan bir Türkiye, büyük stratejisini gerçekleştirmek yolunda atacağı adımlarda aktörleri cezbedici unsurları kullanırken kuşak farklılıklarını gözetmeli (anket ve mülakatlar yoluyla farklılıklar araştırılabilir) ve yaygınlaştırıcı araçlarını kuşak farklılıklarını ve ihtiyaçlarını gözeterek seçmelidir. Gündem yaratma ve destek toplamak ancak bu yolla daha kolay olacaktır.

Kaynakça

- Budak, E. (2020). Türk Diasporasına Yönelik Dijital Diplomasi: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Üzerine Bir İnceleme, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(1), 535-558.
- Çavuş, T. (2012). Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 23-37.
- Dinç, C. ve Tunçol, İ. (2018). 2003 Sonrası Irak ve Suriye'deki Çatışmaların Zorunlu Göçe Etkisi, *Abi Evren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 79-110.
- İpek, E. (2020). Kalkınma Yardımları Bağlamında Türkiye'nin Benimsediği Yaklaşımın Özgünlüğü, *Avrasya Etüdüleri*, 58(2), 59-86.
- IOM, 2009, Uluslararası Göç Örgütü, Göç Terimleri Sözlüğü.
- Kızılay, Ş. (2021). Değerleri ve Aktörleriyle Türkiye'nin İnsani Yardım Politikası, *UPA Strategic Affairs*, 2(2), 185-209.
- Köseoğlu, A. ve Çevikel, G. (2014). Yumuşak Güç: İnsani Yardım Operasyonları ve Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 43.
- Köylü, M. (2019). Türkiye ve AB'nin Suriyeli Mültecilere Yönelik İnsan Hakları Tutumu, *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 3, 9-42.
- Kurt, V. (2019). AK Parti Döneminde Dış Politika, SETA. <https://www.setav.org/ak-parti-donemimde-dis-politika/>.
- Selimbeyoğlu, E. (2022). Göç Sürecine Travma Perspektifinden Bir Bakış, *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(1), 1-11.
- Taner, B. ve Gökalp, Z. (2019). Kadın ve Savaş: Sosyal Boyutta Bir Analiz, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(18), 13-30.
- Yükselen, H. (2018). Strateji Kavramını Çalışmak, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(27), 1-38.
- AFAD (2014). *Geçici Koruma Altındaki Yabancılarla İlişkin Hizmetlerin Yürütülmesi*, T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yö-

netimi Başkanlığı. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/2311/files/Gecici-Koruma_Altındaki_Yabancılara_Iliskin_Hizmetlerin_Yurutulmesi_2014-4_.pdf.

AFAD (2013). *Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar 2013 Saha Araştırmaları Sonuçları*, T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/25336/xfiles/1a-Turkiye_deki_Suriyeli_Siginmacilar_2013_1.pdf.

Göç İdaresi Başkanlığı (2020, 24 Kasım). *Geçici Koruma*. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.

Göç İdaresi Başkanlığı (2022). *Geçici Korumamız Altındaki Suriyeliler*; Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı. <https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler>.

İnsani Yardım Vakfı (2022). *Suriye Faaliyet Raporu 2011-2022*. <https://ihh.org.tr/public/publish/0/169/suriye-faaliyet-raporu-2011-2022---tek.pdf>.

Mazlumder (2014). *MAZLUMDER Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Kadın Sığınmacılar Raporu*. [https://mazlumder.org/webimage/MAZLUMDER%20KAMP%20DI%C5%9EINDA%20YA%C5%9EAYAN%20KADIN%20SI%C4%9EINMACILAR%20RAPORU\(9\).pdf](https://mazlumder.org/webimage/MAZLUMDER%20KAMP%20DI%C5%9EINDA%20YA%C5%9EAYAN%20KADIN%20SI%C4%9EINMACILAR%20RAPORU(9).pdf).

Şabap, S. ve Barusic, D. (2022). *Türkiye'nin Yumuşak Gücü YTB'nin Balkan Politikalarına Giriş*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı. <https://www.sde.org.tr/analiz/turkiyenin-yumusak-gucu-ytbnin-balkan-politikalarina-bakis-analizi-25655>.

UNICEF (2014). Suriye Krizi Aylık İnsani Durum Raporu. <https://www.unicef.org/turkiye/media/4771/file/Suriye%20Krizi%20Ayl%C4%B1k%20%C4%B0nsani%20Durum%20Raporu%20-%2016%20EYL%C3%9CL%20-%2013%20EK%C4%B0M%202014.pdf>.

United Nations (2013). Syria Regional Response Plan. <file:///C:/Users/dnzmu/Downloads/SyriaRRP.pdf>

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*.

<http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/1621/Disisleri+Bakanligi+2019-2023>.

TİKA (2020). *Türkiye Kalkınma Raporları Yardımı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. https://www.tika.gov.tr/upload/sayfa/Pictures/Turkiye%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%202020_tr.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı (2022). *Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası*. <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı (2022). *Türkiye – Suriye İlişkileri*, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa>.

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı (2022). *Türkiye'nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları*. https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_insani-yardimlari.tr.mfa.

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. *2019-2023 Stratejik Planı*. <https://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/2019-2023-stratejik-plani.pdf>.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6458.pdf>.

Türkiye’de Demografik Dönüşüm: Sorun Alanları ve Gelecek Beklentileri

Adem BÖLÜKBAŞI¹

1. Giriş

Nüfus faktörü toplumsal yapıyı etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Nüfusun hem niceliksel durumu yani büyüklüğü ve yoğunluğu, hem de niteliksel durumu yani yaş gruplarına göre dağılımı, eğitim düzeyi, istihdam oranları ve benzeri etkenler bakımından özellikleri bir toplumun yapısını belirler. Orta ve uzun vadede gerçekleşen rutin nüfus değişimleri de, savaş ya da kitlesel göç gibi dramatik nüfus artış ya da azalışlarına yol açan nüfus hareketleri de toplumsal yapıları büyük ölçüde etkilemiştir. Yeryüzünde insanın nüfusunun değişimi tarihî ve sosyolojik sonuçları itibarıyla hem demografinin hem de nüfus sosyolojisinin konusu olmuştur. Demografik değişim yeryüzündeki iklim koşullarının iyileşmesiyle,

---

1 Doç. Dr., Bandırma Onyedİ Eylöl Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü, abolukba-
si@bandirma.edu.tr, ORC ID: 0000-0001-9795-6508

çeşitli icatlar ve teknolojik gelişmelerle birlikte ilerlemiş ve bu paralelde insan nüfusunun yoğunlaşması mümkün olmuştur.

Tarih boyunca nüfus hareketliliğini etkileyen yerel düzeyde çeşitli olaylar olmakla birlikte, genel olarak dünya nüfusunu belirleyen büyük demografik devrimlerin olduğu kabul edilmektedir. Birinci demografik devrim yaklaşık 500.000 yıl önce gerçekleşen ve ateşin bulunmasıyla insanların besinleri değerlendirebilme konusunda meydana getirdikleri yenilikle beraber yeryüzündeki insan sayısının artışına yol açan büyük değişime işaret etmektedir. Nüfusa dair geçmişe yönelik projeksiyonların yapılabildiği M. Ö. 10.000 yıllarında nüfusunun birkaç milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. İkinci büyük demografik devrim ise iklim şartlarındaki iyileşme sayesinde Yontma Taş Devri sonunda toprağın insanlığı besleme kapasitesinin artmasıyla birlikte yaşanan nüfus artışıdır. Bu dönemde yaşanan değişimler bitki ve hayvan türlerinin çoğalmasını sağlamış ve insanlar daha fazla sayıda ve çeşitlilikte bitkisel ve hayvansal gıdaya erişmeye başlamıştır. Bu devrin sonunda dünya nüfusunun yalnızca beş-altı milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Üçüncü ve dördüncü demografik devrimler ise insanlık tarihinde artı ürünün ve zenginliğin artmasını sağlayan iki büyük devrimin sonucudur: Tarım ve Sanayi Devrimleri (Aktaran: Daniş, 2018:25-28; Jacquard, 1987).

Tarım Devrimi'yle birlikte bitki ve hayvan türlerinin evcilleştirilmesi ve geliştirilmesi sayesinde insanlar artı ürün oluşturan gıdaları depolama imkanına kavuşmuş ve yerleşik hayat mümkün olmuştur. Bilhassa besleyiciliği yüksek olan tahılların üretimiyle ve sürüler halinde hayvan yetiştiriciliğinin mümkün hale gelmesiyle insan nüfusunun dramatik bir biçimde artması ve miladi çağın başlangıcı civarında 200 milyona kadar çıkması söz konusu olmuştur. Elbette bu dönemde gelişen tarım ekonomisi de tarım ve hayvancılıkta çalışacak çok sayıda insana ihtiyaç duyuyordu ve çiftçi aileler çok sayıda çocuk yapıyorlardı. Orta Çağ boyunca bu nüfus savaşı, salgın, zor yaşam koşulları gibi faktörlere rağmen tarıma dayalı yerleşikliğin ve tarım ekonomisinin bir sonucu olarak kademe ka-

deme artmıştır. Avrupa’da Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmeye başladığı on sekizinci asır civarlarında ise dünya nüfusunun yaklaşık 800 milyona ulaştığı tahmin edilmektedir. Böylece milattan önce 10.000’li yıllardan 1800 yılına kadar yaklaşık 12.000 yıllık bir dönemde Tarım Devrimi beş-altı milyondan 800 milyona ulaşan bir nüfus sıçramasının gerçekleşmesini sağlamıştır ki bunun adı Üçüncü Demografik Devrimdir (McEvedy and Jones, 1979: 13-15). Dördüncü Demografik Devrim ise bu dönemden itibaren yükselen Sanayi Devrimi ve merkezi yapısı güçlü, modern ulus-devletlerin politikaları sayesinde gerçekleşmiştir. Sanayi Devrimi’nin getirdiği teknolojik değişimler ve tıp alanındaki gelişmeler (aşı ve antibiyotiklerin icat edilmesi vb.) on dokuzuncu asırdan günümüzde kadar bebek ölüm hızı, anne ölüm hızı, kaba ölüm hızı, kaba doğum hızı, ortalama yaşam beklentisi gibi temel göstergelerde iyileşme yaşanması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca çok daha üst düzeye çıkan beslenme imkanları da ölüm oranlarını azaltmış ve ortalama yaşam süresini artırmıştır (Aktaran: Danış, 2018:25-28; Jacquard, 1987). On dokuzuncu asır artık Avrupa’da ve Amerika’da nüfus patlamasının yaşandığı ve büyük metropollerin yükseldiği bir dönemdir. Birleşik Krallık, Prusya, ABD gibi ülkelerin nüfusları 1750’den 1800’e oradan da 1850’lere kadar geçen 50 ila 100 yıllık dönemlerde iki kat üç kat gibi büyük sıçramalara tanıklık etmiştir. Londra, Paris, New York, Manchester, Edinburg, Berlin gibi şehirler bu nüfus patlamasının en somut örnekleridir (Hobsbawm, 1996: 169).

Görüldüğü üzere her demografik devrim insan toplumlarının daha fazla üretim yapabilmesi ve artı değeri depolayabilmesi ve bunun sonucunda daha farklılaşmış ve karmaşık bir toplumsal yapıya kavuşmasıyla sonuçlanmıştır ve bu durum sosyal değişimin en önemli parametrelerinden biri olmuştur. İtalyan nüfusbilimci Livi-Bacci’nin deyimıyla “nüfus kabaca bir refah endeksi olarak da görülebilir. Paleolitik Çağ’ın 1 milyonluk nüfusu, Neolitik Çağ’ın 10 milyonu, Tunç Çağ’ının 100 milyonu, Sanayi Devrimi Çağ’ının milyarı bulan nüfusu ya da yirmi birinci yüzyılın ortalarında ulaş-

bileceğimiz 10 milyarlık nüfus kesinlikle basit bir demografik büyümeden daha fazlasını temsil etmektedir” (Livi-Bacci, 2017:1). Anlaşılan nüfusun tarih içerisinde çeşitli faktörlerden etkilenerek son derece büyük değişkenlikler gösterdiği dönemler yaşanmıştır ve bu dönemler salt nüfus artışından öte çok farklı anlamlar taşımaktadır. Bu farklı anlamları ortaya koymak amacıyla nüfusun yapısını, özelliklerini ve hareketlerini inceleyen demografi bilimi ve bunun beşerî, toplumsal, ekonomik ve politik sonuçlarını ele alan sosyoloji başta olmak üzere iktisat, siyaset bilimi, coğrafya gibi birçok bilim nüfus kaynaklı gelişmelerle ilgili toplumsal sorunları incelemeye çalışmıştır. Şüphesiz bütün bu gelişmeler günümüzde nüfusun yapısını birinci derecede ilgilendiren evlilik, aile, gençlik, yaşlanma ve yaşlılık, göç ve kentleşme gibi birçok alanı derinden etkilemiştir. Nüfus hareketleri en temelde ölümler, doğumlar ve göçlerin etkisiyle şekillenmektedir. Dolayısıyla evlilikle ilgili temel değişkenler (ilk evlilik yaşı, doğurganlık oranı vb.), aileyle ilgili değişimler (çekirdek aileye geçiş, ortalama hanehalkı sayısının azalması vb.), kentleşmeye ilişkin eğilimler (iç ve dış göçler, kentsel yoğunlaşmalar, kent ve kıyı rantının yükselişi, kır-kent dengesi vb.), iç ve dış göçlerin yarattığı nüfus baskısı ve entegrasyon sorunu, gençlik ve yaşlılık kategorilerinin dönüşümü ve yeni sorun alanlarının ortaya çıkışı bu anlamda öne çıkan en temel bileşenlerdir.

2. Türkiye'nin Demografik Dönüşümü

Dördüncü demografik devrimi tetikleyen sanayi devrimi ve modern ulus-devletlerin oluşumu gibi gelişmelerle birlikte nüfusun hızlı artışına dair önemli kaygılar ortaya çıkmıştır ve bu alanda çalışan nüfus bilimciler çeşitli teoriler kurmuşlardır. Bu teoriler on sekizinci asrın ikinci yarısıyla on dokuzuncu asrın ilk yarısı arasında gerçekleşen büyük nüfus patlamasının sonuçlarının insanlık tarihinde temelde iktisadi bakımdan yaratacağı refah sorununu ve buna bağlı sosyolojik sonuçları tartışmaktadır. Örneğin Malthus'a göre “nüfus kontrol edilmediğinde geometrik bir oranda artar. Geçim imkanlarıysa yalnızca aritmetik bir oranda artar. Sayılarla biraz

tanışık olanlar için bu durum, ikinciye (geçim imkanlarına) kıyasla birinci kuvvetin (nüfus artışının) uçsuz bucaksızlığını gösterecektir. İnsan yaşamı için yiyeceği gerekli kılan doğamızın bu yasasına göre, bu iki eşit olmayan gücün etkileri dengede tutulmalıdır. Bu da geçim zorluğu sebebiyle nüfus üzerinde güçlü ve sürekli işleyen bir kontrol anlamına gelir” (Malthus, 1798: 16). Malthus bu tespitini yaptıktan sonra, savaş, salgınlar ve kıtlık gibi nüfusu tarihsel olarak uzun vadelerde kontrol altına alıp dengeleyen ve doğal olarak düşüren etkenler dışında, insan eliyle gerçekleştirilebilecek nüfus kontrollerini tavsiye etmektedir. Bu bağlamda örneğin erken evlenmeleri azaltma, doğurganlık oranlarını azaltma gibi tedbirleri önermektedir. Esasında Malthus gibi isimler iktisattaki azalan verim yasasına göre teorisini kurmaktadır ve yoksul halk kesimlerinin çok fazla çocuk yapmasının engellenmesi, yoksullara yönelik sosyal yardımlar yapılmaması ve ulusun genel refah düzeyinin düşmesinin önüne geçilmesi gibi liberal kaygılarla hareket etmektedirler. Bu görüş kıt kaynakların, canlılığın (ve bilhassa insan nüfusunun) sınırsız büyümesi karşısında yetersiz kalacağı ve bu yüzden tedbir alınması gerektiği gibi çok temel bir varsayıma dayanmaktadır.

Ondokuzuncu yüzyıldan günümüze kadar nüfusu kontrol etmeye ve nüfus planlamasına kaynak teşkil eden yeni-Malthusçu teoriler de nüfusu tarımsal üretime dayalı bir bağımlı değişken olarak almış, refah arttıkça nüfusun artacağını savunmuş ve kaynakların sınırlılığına vurgu yapmışlardır. Buna karşın Malthus’un teorisine karşı geliştirilen bazı teorilerde tam aksine nüfus artışının tarımsal üretimi artırdığını ve dolayısıyla refah artışına yol açtığını iddia eden nüfusbilimciler de olmuştur (Boserup, 1993:86). Bu tip teoriler de kalkınmanın sürekli kılınması için nüfus artışını teşvik edici politikaların uygulanması gerektiğini savunmuşlardır. Yirminci yüzyılda ise küresel çaptaki demografik değişimleri farklı ülkeler ve bölgeler, farklı ekonomiler bazında anlamlandırmak için daha genel ve kapsayıcı bir teori olarak, sonradan demografik geçiş kuramı adı verilen, bir nüfus kuramı geliştirilmiştir. Demografik geçiş kuramı tıpkı modernleşme kuramı gibi daha çok Avrupa ve ABD

gibi gelişmiş ekonomileri merkeze almakla birlikte bütün dünyada benzer geçişlerin sırasıyla önce gelişmekte olan ekonomilerde sonra da az gelişmiş ekonomilerde yaşanacağını savunmaktadır. Buna göre demografik geçişin ilk aşamasında sanayileşmenin henüz olgunlaşmadığı bir evre yaşanmaktadır ve bu evrede hem doğurganlık hem de ölümlülük hızları yüksektir ve bu yüzden de nüfus nispeten durağan bir seyir takip etmektedir. İkinci aşamada ise hem sanayileşme ve bilimsel alandaki gelişmelerle ve hem de modern devletin gelişimiyle birlikte yaşanan kalkınma süreci sayesinde artık ölüm hızı düşerken doğum hızındaki düşüş henüz o kadar belirgin değildir. Bunun sonucu olarak bu aşamada ciddi bir nüfus artışı yaşanır. Demografik geçişin üçüncü ve son evresindeyse hem ölüm hem de doğum hızları düşmüştür ve önce nüfus artış hızı düşmüş ve en nihayetinde ise nüfus artışı eksiye dönmüştür ve bu sebeple nüfus yaşlanmaya başlamıştır (Thompson, 1929: 959; Notestein, 1953:15).

On sekizinci asrın sonlarından itibaren Fransız Devrimi'yle şekillenen yeni siyasi eksene ve Endüstri Devrimi'yle şekillenen yeni ekonomik eksene eklenme sürecini yaşayan Türkiye de önce Osmanlı modernleşme sürecinin ve ardından da modern ulus-devletin oluşumunun etkisiyle benzer bir demografik değişim sürecini yaşamıştır. Aslında ondokuzuncu yüzyıl boyunca Balkanlardan ve Kafkasya'dan Anadolu'ya yönelik gerçekleşen yoğun göçlerle yirminci yüzyılda gerçekleşecek dinamik nüfus artışına zemin hazırlayan bir canlılık oluşmuştur (Karpas, 2003:121). Osmanlı Devleti'nin Avrupa merkezli kapitalist ekonomiye eklenme sürecinde bu ekonomik entegrasyonun önemli ayaklarını oluşturan İstanbul, İzmir ve Bursa gibi büyük şehirler demografik olarak öne çıkmaktaydı. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da bu gibi şehirler demografik yoğunluğunu önemini korumaya ve artırmaya devam etti. Osmanlı'nın ondokuzuncu yüzyılından İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi ve Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçişini işaret eden 1950'lere kadar devam eden süreç demografik geçişin birinci aşaması olarak kabul edilebilir. Bu evrede Türkiye'de gerek ölüm

gerekse doğum oranlarının yüksek oluşu, gelen ve giden göçlerle yaşanan dengelenme neticesinde nispeten durağan bir nüfus yapısı ortaya çıkmış ve kayda değer ya da dramatik artışlar yaşanmamıştır. Ancak 1900’lü yılların başından 1923’e kadar devam eden uzun süren savaşlar ve salgın hastalıklar nüfusta büyük kırımlara yol açmış ve bu durum Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren doğumları teşvik edici pro-natalist politikalara ağırlık verilmesini beraberinde getirmiştir. Zira savaş neticesinde kadın-erkek nüfusu arasında oluşan dengesizlik, çeşitli salgın hastalıkların yaygınlaşması, yetersiz beslenme ve anne-çocuk sağlığı konusundaki hizmetlerin son derece yetersiz kalması gibi faktörler hem doğurganlık oranlarının ciddi düzeyde düşmesine hem de annelerin ve doğan bebeklerin ölüm oranlarının yüksek oluşuna yol açmıştır (Toprak, 2017:27-29). Bütün bu sebeplerle erken Cumhuriyet döneminin en büyük hedeflerinden biri çocuk sorununu çözmek ve böylece nüfusun artmasını sağlamak olmuştur. Hatta bu amaçla asgari evlilik yaşının erkeklerde 17’ye kadınlarda 15’e düşürülmesi, kürtaçın ve doğum kontrolünün yasaklanması gibi tedbirler bile alınmıştır (Özbay, 2015: 275).

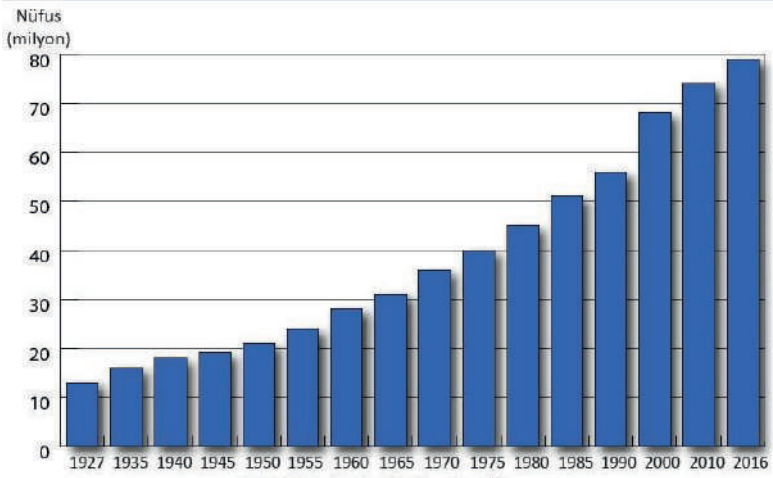
1950’lerden sonraki süreçte ise erken Cumhuriyet döneminde yürütülen politikaların sonuçları alınmaya başlanmış ve “bebek patlaması” ya da “genç şişkinliği” denilebilecek bir dönem yaşanmıştır. 1980’li yılların ortalarına kadar devam eden bu süreçte demografik geçişin ikinci aşaması gerçekleşmiş ve Türkiye’de ölüm oranlarında büyük bir düşüş yaşanırken II. Dünya Savaşı sonrasında doğum oranları artmaya devam etmiştir. 1950’lerden sonra artan sosyal hareketlilik ve kentleşme sonucunda Türkiye’de niteliği artan sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine erişimin artmasının bunda önemli bir katkısı vardır. Bu demografik büyüme neticesinde 1930’larda genç nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %15,1 iken 1985 yılında bu oran %20,2’ye çıkmıştır. Ancak 1950’lerden 1985’e uzanan demografik geçişin bu ikinci aşamasından iki önemli değişiklik gerçekleşmiş ve bu değişikliklerle birlikte devletin politikaları pro-natalist eğilimini terk ederek doğurganlığı kısıtlayıcı ve böylelikle nü-

fusu kontrol etmeye ve nüfus artış hızını azaltmaya yönelik politikalara evrilmeye başlamıştır. Şöyle ki 1965 yılında çıkarılan yasayla doğum kontrolü uygulamalarının tanıtılması, yaygınlaştırılması ve bilhassa köylere kadar aile planlaması konusunda teşvik edici çalışmaların yapılması söz konusu olmuştur (Özbay, 2015: 313-317). 1980'lerden sonra ise anti-natalist politikaların daha da belirginleştiği görülmektedir. Zira bu dönemde kürtaı kolaylaştıran yasa yürürlüğe girdi ve aile planlamasına yönelik çalışmalar okullardan kışlalara kadar geniş bir yelpazede yaygınlaştırılarak bunun sonuçları alındı.

İkinci aşamada gerçekleşen bu iki önemli adımın da etkisiyle 1985'ten sonraki süreçte demografik geçişin son evresine girildiği söylenebilir. Bu evrede artık doğurganlık hızının ve buna bağı olarak nüfus artış hızının da düşmeye başladığı görülmektedir. 1980'li yıllardan sonra, 1950'lerden beri hızlanarak artan kentleşme süreci sonucunda kültürel olarak bir zihniyet dönüşümü de gerçekleşmeye başlamış, daha az sayıda çocuk sahibi olmayı normal gören anne-babaların sayısı artmış ve böylece kentleşmenin doğurganlığı azaltıcı etkileri daha yaygın biçimde tesir icra etmeye başlamıştır. Böylece Türkiye'nin nüfus piramidi de değişmeye başlamış ve Türkiye gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ortalama yaşam beklentisinin yüksek olduğu, doğum ve ölüm hızlarının düştüğü, daha fazla yaşanan bir toplumsal yapıya doğru evrilmeye başlamıştır (Aysan, 2019: 148-149).

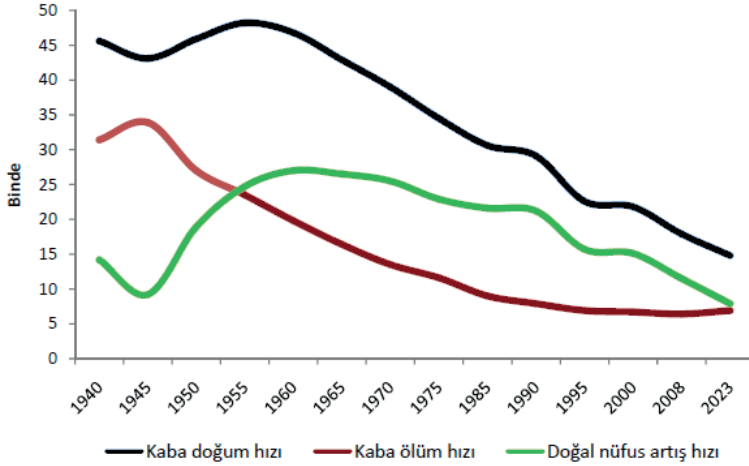
Şekil-1: Türkiye’de Nüfusun Değişimi (1927-2016)

Kaynak: TÜİK.

Şekil-1’de de görüldüğü üzere Türkiye’de nüfus artışı halen devam etmekte birlikte Şekil-2’de görüldüğü üzere nüfus artış hızının azaldığı (2021’de binde 12,7) gözlenmektedir. Bu durum Türkiye’nin demografik geçişin üçüncü aşamasında olmakla birlikte nüfusun halen artmaya devam ettiğini ancak önceki dönemlerde olduğu kadar hızlı bir artış yaşanmadığını göstermektedir.

Şekil-2: Türkiye'de Nüfus Artış Hızının Değişimi (1940-2021)

Kaynak: Fişek ve Shorter, 1968; Shorter ve Macura, 1982; Toros, 1985.

Yirminci yüzyılda Türkiye'de yaşanan demografik dönüşüm de demografik geçiş kuramının öngördüğü şekilde gelişmiş ülkelere benzer bir seyir takip etmiştir. Türkiye de son yüzyılda diğer gelişmiş ülkeleri takip ederek bu demografik geçiş kuramındaki gibi hem ölüm hem de doğum hızlarının düşük olduğu bir evreye girmiştir. Bunun sonucunda doğumda beklenen ortalama yaşam süresi ve bebek ölüm hızı gibi iki temel istatistikte ciddi bir değişim olduğu görülmektedir. 2019 yılı itibariyle doğumda beklenen yaşam süresi kadınlarda 81,3, erkekler 75,9, ortalamada ise 78,6 olmuştur. Bebek ölüm hızı 2021 yılı itibariyle binde 9,1 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2019). Bu iki veri bize Türkiye nüfusunun artık giderek daha fazla yaşlanmakta olduğunu göstermektedir. Yaşlanma sorunu demografik dönüşümün getirdiği önemli sorun alanlarından birisidir. İkinci husus demografik dönüşüm neticesinde Türkiye'de evlilik pratiklerinin ve ailenin değişimidir. İlk evlilik yaşının yükselmesi, hanehalkı yapılarının değişimi, do-

ğurganlık hızının düşüşü ve boşanma oranlarındaki artış bu alanda gerçekleşen ve temel demografik eğilimleri belirleyen en önemli verilerdir. Üçüncü sorun alanı Türkiye’de genç nüfusun yapısının dönüşümüdür. Genç nüfus oranının değişimi, gençlerde eğitim ve okullaşma oranları, gençliğin istihdam edilme durumu, cinsiyete göre eğitim ve istihdamdaki farklılaşmalar gibi hususlar bu alandaki en önemli başlıklardır. Son olarak dördüncü başlık ise gerek dışarıdan Türkiye’ye yönelik göç ve bu göçün yarattığı sorunlar, gerekse iç göçün oluşturduğu dönüşümle birlikte ortaya çıkan göç ve kentleşme sorunlarıdır.

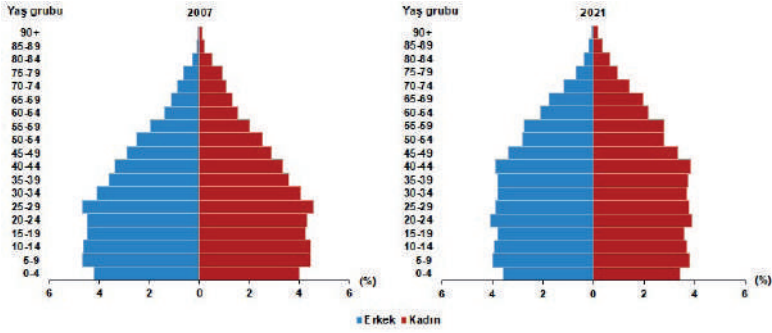
3. Demografik Değişimin Farklı Boyutları

Türkiye’de son yüz yılda yaşanan demografik geçiş yukarıda belirtilen konularda ciddi fırsatlar sunarken bir yandan da önemli sorun alanları ve meydan okumalara yol açmıştır. Türkiye 21. yüzyılda bu demografik değişimin ortaya çıkardığı fırsatları iyi değerlendirip sorunları ise etkin bir şekilde çözüme kavuşturursa, bu durum toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda olumlu bir dönüşüme kapı aralayabilir.

3.1. Yaşlanmanın Getirdiği Sorunlar

Yaşlanma istatistik anlamda bir ülkedeki 65 yaş ve üzerindeki nüfusun ve ortanca yaşın artması anlamına gelmektedir. Türkiye’de de son yıllarda doğurganlık hızı ve nüfus artış hızındaki azalma, ölümlülük oranlarının düşmesi ve ortalama yaşam beklentisinin artmasıyla beraber hem ortanca yaşın yükseldiği hem de 65 yaş ve üzeri nüfus oranının arttığı görülmektedir. Şekil-3’te de görüldüğü üzere bütün bu değişimler neticesinde Türkiye’nin nüfus piramidi önemli bir değişim geçirmiştir ve gelişmiş ülkelerin nüfus piramitlerine benzer şekilde doğumların ve ölümlerin yavaşladığı bir yapıya kavuşmuştur.

Şekil-3: Türkiye'nin Nüfus Piramidindeki Değişim (2007 ve 2021 yılları)

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin demografik değişiminin son aşamasında hem doğurganlık hızının hem de ölümlülük oranlarının düşmesiyle birlikte, 1960'lı yıllardan 2020'lere uzanan süreçte artık yaşlanan bir nüfusa sahip olduğumuz gerçeği ortaya çıkmaktadır. Eğer yaşlı nüfus (65 yaş ve üstü) %7'den çoksa o toplumlara yaşlı toplumlar, %10'dan büyükse çok yaşlı toplumlar denilmektedir. Türkiye'nin verilerine bakıldığında 2014 yılı itibariyle %8 olan yaşlı nüfus oranı 2021 yılı itibariyle %9,7'dir. Nüfus projeksiyonlarına göre yaşlı nüfus oranı 2025'de %11, 2030 yılında %12,9, 2040 yılında %16,3, 2060 yılında %22,6, % 2080 yılında ise %25,6 olacaktır. 1935 yılında %3,9 olan bu oranın günümüzdeki durumu ve gelecekteki seyrine dair beklentiler yaşlanma hızımızın ne kadar yüksek olacağını göstermektedir (TÜİK). Bu istatistiklere göre artık yaşlanan bir nüfusa sahip olan Türkiye bu eğilim devam ettiğinde giderek daha yaşlı ya da yaşlının yaşlısı (80+ nüfusun arttığı) bir topluma dönüşecektir (Arun, 2016: 30-31). Yaşlanmayla ilgili diğer bir önemli veri olan ortanca yaş en küçük bebekten en yaşlı kişiye kadar nüfusu oluşturan herkesin yaşları sıralandığında ortada kalan kişinin yaşındır. Türkiye'de ortanca yaş, 2020 yılında 32,7 iken, 2021 yılında 33,1'e yükselmiştir. Bu daha önceki yıllara göre de çok yüksek bir artıştır. Zira 1990'da bu rakam 22,21, 2000 yılında

ise 24,83 idi. Cinsiyete göre bakıldığında, 2021 yılında ortanca yaş erkeklerde 32,4’e, kadınlarda da 33,8’e yükselmiştir (TÜİK; TÜİK, 2012).

Bu veriler ve gelecek projeksiyonları dikkate alındığında Arun’a (2016) göre Türkiye’nin orta vadede bir demografik krizle karşı karşıya kalması muhtemeldir. Zira kalkınma perspektifinin bize gösterdiği üzere aktif çalışma çağındaki nüfusun (15-64 yaş) zirvede olduğu dönemde, yani demografik fırsat penceresinin açık olduğu dönemde bunu değerlendiremeyen ve kalkınmadan yaşlanan toplumlar sosyo-ekonomik olarak önemli sorunlarla yüzleşmek durumunda kalmaktadırlar. Bu durum aktif yaşlanma politikalarının oluşturulması ve bu yönde sosyal hizmet müdahalelerinin yapılmasının gerekliliği bakımından sosyal politika, iktisat, sosyoloji ve sosyal hizmet alanlarını da yakından ilgilendirmektedir. Bu bağlamda aktif çalışma çağındaki kişi başına düşen yaşlı sayısını ifade eden yaşlı bağımlılık oranı, 2020 yılında %14,1 iken 2021 yılında %14,3’e yükselmiştir. Bu verinin 1990’da %7,06, 2000 yılında ise % 8,83 olduğu düşünüldüğünde son yirmi yılda dramatik bir artışın gerçekleştiği anlaşılmaktadır (TÜİK, 2012). Bu oranlar sosyal güvenlik ve sağlık sistemi açısından düşünüldüğünde bu alanda söz konusu büyük değişime hazırlıklı olunması gerekliliğini ortaya koymaktadır çünkü giderek aktif çalışan nüfus üzerindeki yaşlı bağımlılık oranı baskısının yükselmesi sosyal güvenlik sistemi açısından ilave bir yük oluşturacaktır. Bu durum da hem bakım, hem sağlık hem de istihdam bakımından aktif yaşlanma politikalarının daha kapsamlı şekilde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Öte yandan tek parça halinde homojen bir yaşlı nüfustan ziyade çok farklı özelliklere sahip bir yaşlı nüfustan bahsedilebilir. Bu durum eşitsizliklerin yaygın olduğu bir yaşlı nüfus kesiminin olduğunu gözden kaçırmamamız gerektiğini göstermektedir. Eşitsizliklerin yapısına bakıldığında kuşaklararası eşitsizlikler önemli bir eksenidir. Türkiye’de yaşlı nüfusun eğitim düzeyi ve gelir düzeyi bakımından genç nüfusla arasında büyük bir uçurum bulunmaktadır. Örneğin toplam nüfus içinde okuryazar olmayanların oranı %12,3

iken bu durum yaşlılarda % 37,8'dir. Bu kuşaklararası eğitim bakımından büyük bir fark olduğunu ve bu eğitimden mahrum kalma durumunun da istihdamda dezavantaj ve gelirden mahrumiyet olarak yansıdığını göstermektedir. Nitekim yaşlı nüfusta istihdam oranlarının ve gelir düzeyinin düştüğü anlaşılmakta, hiç geliri olmayan yaşlı kadınların oranının %48,1 olduğu görülmektedir. Kuşaklararası eşitsizlik dışında diğer bir eşitsizlik eksenini ise cinsiyettir (Arun, 2016:387-40). Yaşlı erkeklerde okur yazar olmama oranı %17,2 iken bu rakam kadınlarda %55,3'e kadar çıkmaktadır. Hiç geliri olmayan yaşlı kadınların oranı % 48,1 iken hiç geliri olmayan yaşlı erkeklerin oranı ise yalnızca % 6,1'dir. Bu durum cinsiyetler arası eşitsizliğin yaşlı kuşaklarda aşikâr olduğunu göstermektedir. Yaşlı nüfus bağlamında dikkate değer bir diğer konu ise özellikle kırsal bölgelerde sağlık ve bakım hizmetlerine erişim konusundaki yetersizlikler ve sorunlardır. Kendi bakımını ve sağlık durumu takibini yapma konusunda sıkıntılar yaşayan yaşlı nüfusun sorunlarına bu gibi erişim eksiklikleri de eklendiğinde bakımla ilgili ciddi bir dezavantaj ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak cinsiyet temelli eşitsizlikler, bölgesel bazlı eşitsizlikler ve eğitim düzeyi eksenindeki eşitsizlikler de dikkate alınarak, farklı sosyo-ekonomik tabakalara mensup yaşlı bireylerin kendine özgü farklı sorunlarına yönelik bakım ve aktif yaşlanma modellerinin geliştirilmesi önemli bir ihtiyaçtır. Aslında Covid-19 pandemisinin yaş ayrımcılığı ve yaşlı nüfusun kendine özgü sorunlarının ortaya çıkması bakımından, hem yaşlı nüfusun artmakta olduğu Türkiye örneğinde hem de özellikle yaşlı nüfusun yaşlı nüfusun yoğun olduğu AB ülkeleri bağlamında, örnek bir tecrübe olduğu söylenebilir. Bu tecrübelerden de istifade edilerek önümüzdeki süreçte, bilhassa bugünün orta yaşlı kuşaklarının nüfus yapısını dikkate alarak, yaşlanma sorunlarına sağlık ve sosyal güvenlik, bakım ve istihdam ekseninde yaklaşmak ve eşitsizliklere duyarlı bir politika geliştirmek gereklidir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Sağlık Bakanlığı eliyle yürütülmekte olan yaşlılara yönelik sağlık hizmetleri, kurum bakım hizmetleri, evde bakım hizmetleri ve

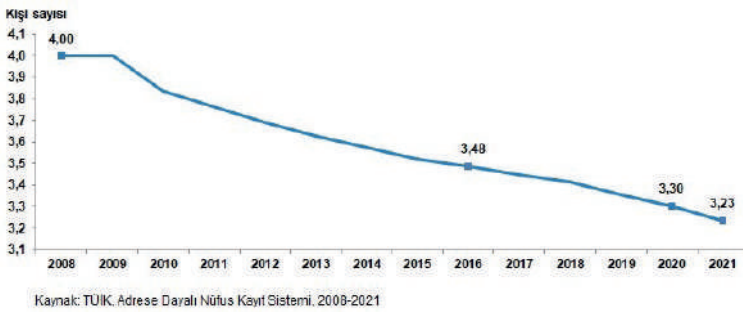
yaşlı aylığı uygulamalarının ilgili plan ve programlarda öngörüldüğü şekilde devam ettirilmesi, bu hizmetlerin kır-kent ekseninde yaygınlaştırılması ve erişiminin daha kolaylaştırılması ve yaşlıların sosyo-ekonomik ve kültürel hayata adaptasyonunu iyileştirecek hizmet sunumu modellerinin çeşitlendirilmesi gereklidir (ASPB, 2013). Bu politikalar yaşam boyu sağlık ve sağlıklı yaşlanma vizyonunu hayata geçirerek aktif yaşlanma hedefinin desteklenmesini sağlayacaktır (SB, 2021).

3.2. Evlilik ve Aile Kurumunun Geçirdiği Değişimler

Demografik dönüşümle ilgili diğer bir sorun da evlilik ve aile kurumunun geçirdiği dönüşümlerdir. Türkiye’de yükselen ilk evlenme yaşı, azalan kaba evlenme hızı, artan boşanma oranları ve sonucunda çocuk sayısındaki ve hane halkı büyüklüğündeki düşüş nüfustaki yaşlanmayı beslerken diğer taraftan da bu durum aile yapılarını da dönüştürmektedir. Evlilik ve aile pratikleriyle ilgili bu değişimler tek ebeveynli ailelerin, tek başına yaşayan kadınlardan ve tek başına yaşayan erkeklerden oluşan ailelerin ve parçalanmış ailelerin oranını artırmaktadır (Koç, 2014:30-31). Ayrıca bu oranların kentte kıra göre kayda değer düzeyde yüksek olduğu ve Türkiye’nin doğusu-batısı ekseninde farklılaştığı görülmektedir. Türkiye’de aile yapısının değişimini en çarpıcı biçimde gösteren veri ortalama hanehalkı büyüklüğüdür. Zira bu veri ailenin niceliksel ve niteliksel değişiminin en büyük göstergesidir.

Şekil-4: Ortalama Hanehalkı Büyüklüğünün Değişimi (2008-2021)

Kaynak: TÜİK

Şekil-4'te 2008 yılından 2021 yılına kadar ortalama hanehalkı büyüklüğünün 4,00'dan 3,23'e düştüğü görülmektedir. Bu durum doğurganlık hızıyla birlikte düşünüldüğünde daha da anlamlı hale gelmektedir. 2021 yılı itibariyle toplam doğurganlık hızı 1,70 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında ise bu oran 2,38'di (TÜİK). Bu durumda hem nüfusun yenilenme düzeyinin azaldığı hem de ailelerin sahip olduğu çocuk sayısının azaldığı görülmektedir. Türkiye'nin 1950'li yıllardan beri yaşadığı kentleşme, sanayileşme, sekülerleşme, modernleşme gibi makro süreçlerle birlikte düşünüldüğünde Türk aile yapısında ciddi bir değişim anlamına gelmektedir. Esas itibariyle Batı tipi yalıtılmış bir çekirdek aile yapısına sahip olmayan, aynı çatı altında yaşamasa bile geniş aile ve akrabalık bağlarının ve dayanışma ağlarının devam ettiği bir toplumda (Dikeçligil, 2012: 37) çekirdek ailelerin de giderek küçülmesi anlamına gelen bu değişim, nihai noktada bireyselleşmenin arttığı bir sonucu doğuracaktır. Esasında son elli yıllık uzun vadede bakıldığında doğurganlık hızının ve hanehalkı büyüklüğünün düşüşünü getiren önemli unsurlardan biri ilk evlenme yaşının yükselmesidir. Türkiye'de eğitim düzeyinin ve dolayısıyla eğitimde geçirilen sürelerin artması, sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte istihdam yapısının değişimi ve kadın istihdamının artması ilk evlenme yaşının

sürekli olarak yükselmesi sonucunu doğurmuştur. Evlenme istatistiklerine göre ilk evliliğini resmen 2021 yılında yapmış kadınların ortalama evlenme yaşı 25,4, erkeklerin ise ortalama evlenme yaşı 28,1 olmuştur. Bu ortalama yaşların dışında bölgeler arası ve eğitim düzeyleri arası farklılıkların halen devam ettiği ve Türkiye’nin doğusunda ve toplumun daha az eğitilmiş kesimlerinde bu yaşların genellikle daha düşük iken eğitilmiş ve kentli kesimlerde ise daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca ilk evlenme yaşıyla ilgili bir başka sorun olan çocuk yaşta evlilikler azalmış olsa bile halen bir sosyal sorun olarak varlığı devam etmektedir (Kıran, 2017:4-5). Öte yandan ailedeki dönüşümle ilgili bir başka çarpıcı veri 2020 yılında kadınların %15,4’ünün eşlerinden daha yüksek bir eğitim düzeyine sahip olmalarıdır. Önceki kuşaklarda eğitim bakımından kadın ile erkek arasında kadın aleyhine var olan fark düşünüldüğünde eğitim düzeyi bakımından bu farklılaşma son derece çarpıcıdır.

Ortalama hançalkı büyüklüğünün nicel olarak değişiminin yanı sıra hanelerin yapısının da değiştiği görülmektedir. Örneğin 2014 yılı itibariyle tek ebeveynli hançalklarının oranı %7,6 iken 2021 yılı itibariyle tek ebeveynli hançalklarının toplam haneler içindeki oranı %10,1 olmuştur. Bu oranın artışı boşanma oranlarındaki artışın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Nitekim Türkiye’de boşanma oranlarına bakıldığında kaba boşanma hızının 2000 yılında binde 0,52 iken 2021 itibariyle binde 1,62 olduğu görülmektedir (TÜİK; TÜİK, 2012). Öte yandan Türkiye’nin geçirdiği makro sosyolojik dönüşümler düşünüldüğünde boşanma olgusunun yine de gelişmiş ülkelerdeki seviyede olmadığı ve daha geleneksel bir yapının sürdüğü görülmektedir. Örneğin boşanma hızının 2019 itibariyle AB ortalaması olan binde 1,9’dan daha az olduğu gözlenmektedir (TÜİK). Ancak evlilikle ilgili diğer göstergelerde olduğu gibi boşanmada da bölgesel farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin Türkiye’de boşanma hızının en yüksek olduğu il olan İzmir’deki oranlar (binde 2,95) AB ortalamasından daha yüksek iken doğu illerinde (Hakkari’de binde 0,25, Siirt ve Muş’ta binde 0,33) bu oran çok daha düşüktür. Buradan da anlaşıldığı üzere

re Türkiye'de evlilik ve aile göstergelerinde ve bunların değişiminde bölgesel farklılıklar öne çıkmaktadır (TÜİK, Çavlin, 2014;207; Kıran ve Bölükbaşı, 2021:167). Diğer yandan tek kişilik hanelerin oranı da 2014 yılında 13,9 iken 2021 yılında 18,9'a yükselmiştir. Bu haneler henüz hiç evlenmemiş ve tek başına yaşayan kişiler, evlenip ayrılmış olan ve tek başına yaşayanlar, eşini kaybetmiş tek başına yaşayan yaşlılar gibi farklı kategorilerden oluşmaktadır. Bu durum tek başına yaşama pratiğinin artışının hem gençlerde, hem orta yaşlılarda ve hem de yaşlılarda yükselmekte olduğunu göstermekte ve aile yapısındaki kolektif yapıdan daha bireyselci bir yapıya doğru geçildiğini göstermektedir.

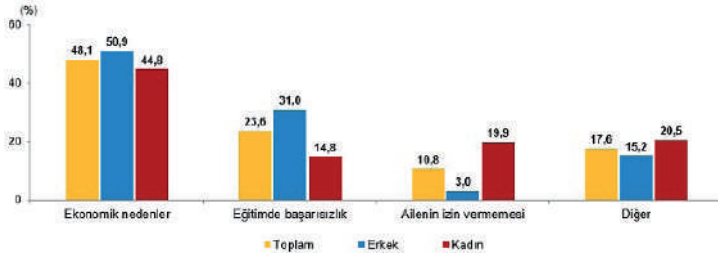
Sonuç itibariyle günümüzde Türkiye'de ilk evlenme yaşı yükselmiş, evlilikte kadınlarla erkekler arasında eğitim ve yaş farkları azalmış, doğurganlık hızları düşmüş, ortalama hane halkı sayısı azalmış, çocuk sayısı azalmış ve boşanma oranları artmıştır. Bu değişimler neticesinde de çekirdek aile ve geniş aile modelinin yanı sıra, tek ebeveynli aileler, tek kişilik haneler, aralarında çekirdek aile ilişkisi olmayan birden fazla kişinin yaşadığı haneler gibi birçok farklı yeni model ortaya çıkmıştır. Hem sosyolojik olarak hem de anayasal temelde toplumun çekirdeğini oluşturduğu kabul edilen ve anayasayla korunan aile kurumu 1950'lerden sonra hızlanan göç, kentleşme, sanayileşme gibi makro süreçler sonucunda demografik değişimlerden etkilenerak dönüşüm geçirmiş ve aile yapısı kentlilik-köylülük, eğitim düzeyleri, gelir düzeyleri gibi eksenlerde çeşitlenmiş ve çoğullaşmıştır. Bu durum devletin ürettiği sosyal politikaların da çoğullaşmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple aileye yönelik politikaların üretilmesinde ve sosyal hizmet modellerinin icrasında artık tek tip bir çekirdek aile yapısının olmadığını ve bu alternatif aile biçimlerinin de var olduğunu dikkate alan bir bakış açısı gereklidir. Aile kurumunun parçalanmasının yaratacağı sosyal ve ekonomik maliyetlerin en aza indirilmesi için farklı aile modellerinin ihtiyaçlarına yönelik tedbirlerin alınması ve böylece aile bütünlüğünün olabildiğince korunması önemlidir.

3.3. Gençlik Politikaları

Genç nüfusla ilgili dönüşümler de yine demografik değişimin önemli bir parçasıdır. Genç nüfus kesiti ülkenin kısa ve orta vadede yakalayacağı demografik fırsat penceresinin doğru değerlendirilmesinde önemi bir role sahiptir. Bir ülkenin yaşlanmadan kalkınma hedefini gerçekleştirmesinde çok belirleyici bir rolü olan demografik fırsat penceresi kavramı aktif çalışma çağındaki nüfus (15-64 yaş arası nüfus) oranının en yüksek seviyelerde olduğu yılları tanımlamaktadır (Arun, 2016:33). 1930’lu yıllarda genç nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %15,1 iken, bu oran geçici değişimler olmakla birlikte, 1950’den 2000 yılına kadar geçen 50 yıllık süreçte hep %20 civarında seyretmiştir. Ancak 2000 yılından 2021’e kadar bu oran % 15,3’e düşmüştür ve nüfus projeksiyonlarına göre 2080 yılına kadar % 11’e kadar düşecektir (TÜİK). Bu yüzden oranı giderek düşecek olan bu üretken konumdaki nüfusa, bilhassa da 15-29 yaş arası genç nüfusa, yönelik istihdam politikalarının oluşturulmasında sektörel değişmelerin kısa ve orta vadeli farklılaşma eğilimlerinin dikkate alınması gerekir. Zira bir kısmı orta ve yüksek öğretimde olan bir kısmı ise iş piyasasında olan 15-29 yaş arası gençliğin sonraki yıllarda nasıl bir ekonomik yapı içerisinde hangi mesleklere dağılabileceğine dair öngörüler önemlidir. Bu bakımdan eğitimin istihdama duyarlılığını artırıcı eğitim politikaları son derece büyük bir önem arz etmektedir. Türkiye’de orta ve yükseköğretimde istihdam odaklı farklılaşmaya yeterince duyarlı olmayan ve bu yüzden genç nüfusun büyük bir kısmını yalnızca akademik yükseköğretime yönlendirerek istihdamın dışına iten eğitim modelinin sonucu olarak genç işsizlik oranlarının yükselişi çok ciddi bir sorundur. Nitekim 2021 yılı itibarıyla ne eğitimde ne de istihdamda olan gençlerin oranı %24,7’dir. Bir hayli yüksek olan bu oran hem gençler için yeterli istihdam imkanlarının oluşturulamadığını hem de eğitim sürecinden istenilen verimin alınmadığını göstermektedir. Öte yandan genç kadınlarda bu oranın çok daha yüksek olduğu (%32,4) görülmektedir.

Bu veriler ışığında bakılınca gençlerde istihdam meselesinde cinsiyete dayalı farklılaşmanın hala çok belirgin olduğu anlaşılmaktadır. Yine 2021 yılı itibarıyla genç erkeklerde işsizlik oranı %19,4 iken genç kadınlarda işsizlik oranı %28,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran hem erkekler için hem de kadınlar için yüksek bir oran olmakla beraber yine genç kadınlar arasında işsizliğin çok daha yaygın ve bariz olduğu görülmektedir. Şüphesiz gençlerin ne eğitimde ne istihdamda olan kesiminin bu kadar yüksek olması ve işsizlik oranlarının yüksekliği eğitime dair kök sorunların sebeplerini değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Bunlardan biri de gençlerin eğitimlerini yarıda bırakma zorunda kalmalarıdır. Şekil-5'te gençlerin eğitimini yarıda bırakma sebepleri cinsiyete göre değerlendirilmiştir.

Şekil-5: Cinsiyete Göre Gençlerin Eğitimini Yarıda Bırakma Sebepleri, 2021

Kaynak: TÜİK

Buna göre hem erkeklerde hem kadınlarda eğitimi yarıda bırakmadaki en temel sebep ekonomiktir ve bu sebep sorunun yarısını açıklamaktadır. Dolayısıyla eğitimini yarıda bırakan gençlerin yaklaşık yarısının ekonomik sebeplerle eğitimini yarıda bırakmaları nitelikli bir eğitim ve sonucunda daha yüksek vasıflı bir istihdam imkanını edinmelerini zorlaştırmakta ve hatta imkansızlaştırmaktadır. Bu durum gençlere yönelik eğitim ve istihdam politikalarında ciddi bir sorun olduğuna, istihdama duyarlı bir eğitim modelinin geliştirilmesinin gereğine işaret etmektedir. Bu sebeple ileriki yıl-

lar için gençliğe yönelik sosyal politika ve sosyal hizmet modelleri mutlaka istihdam eksenini hesaba katan bir perspektife sahip olmalıdır. Bu bakımdan bazı büyükşehir belediyelerinin sosyal hizmet sunumlarında örnekleri ve pilot uygulamaları gerçekleştirilen istihdam odaklı gençlik bakım ve hizmet modellerinin ulusal seviyeye yaygınlaştırılması acil bir ihtiyaçtır. Öte yandan genç kategorisi de tıpkı yaşlı nüfusda olduğu gibi tek tip değildir. Engelli gençlerin çalışma yaşamında daha aktif yer almaları, genç nüfus konusunda kıır-kent arası ayrımların ve bölge bazlı coğrafi farklılaşmaların ve eşitsizliklerin dikkate alınması önemlidir (Tezcan, 2013: 148-149).

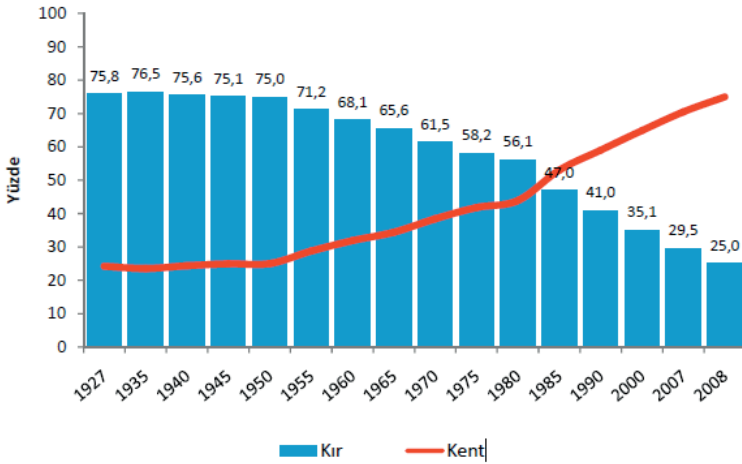
Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından 2013 yılında kamuoyuna ilan edilen Ulusal Gençlik ve Spor Politikası Belgesi gençlik politikalarını 13 başlık altında spor politikalarını da 7 başlık altında değerlendirmiştir. Bu belgede bilhassa gençlik politikaları eğitim ve istihdam eksenli hedeflerden, gençlerin katılımını ve hareketliliğini artırmayı amaçlayan politikalara kadar uzanmaktadır (GSB, 2013). Ancak ilgili hedeflerin gerçekçi bir şekilde hayata geçirilebilmesi için yukarıda özeti sunulan demografik bulgular dikkate alınmalıdır. Şüphesiz burada ilgili bakanlık söz konusu politikaların hayata geçirilmesinde koordinatör kuruluştur ve diğer paydaş bakanlıkların ve kurumların da (örn. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ulusal Ajans, Millî Eğitim Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı vb.) buradaki rolü büyüktür.

3.4. Göç, Kentleşme ve Uyum Sorunları

Demografik değişimin yol açtığı temel sorun alanlarından biri de göç ve göçe bağlı olarak yaşanan kentleşme ve uyum sorunlarıdır. Türkiye’de göç söz konusu olduğunda ilk olarak 1950’lerden sonra hızlanan ve yoğunlaşan köyden-kente, küçük kentlerden büyük kentlere, doğudan batıya ve iç kesimlerden kıyı kesimlerine doğru iç göç (Türk ve Bölükbaşı, 2021:182) ve sonrasında ise bilhassa son on yıllık süreçte yoğunlaşan uluslararası göç öne çıkmaktadır. Bu her iki göç biçimi de orta ve uzun vadede Türkiye’nin kentleşme pratiklerini ve sosyo-ekonomik ve kültürel bütünleşme ve uyum sorunlarını

belirleyici bir etkiye sahip olmuştur ve bundan sonraki süreçte de olacaktır. Bu bakımdan göçlerin yarattığı demografik dönüşümlerin gelecekteki sonuçları farklı boyutlarıyla değerlendirilmelidir. Türkiye'de kent ve kırsal nüfusunun değişimine bakıldığında, Şekil-6'da da belirtildiği üzere, kırsal nüfusunun toplam nüfusun % 75'lik kısmını oluşturduğu 1920'li yıllardan bugüne kadar durumun tam tersine döndüğü görülmektedir. 2021 yılı itibarıyla il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların oranı %93,2'ye kadar yükselmiştir (TÜİK).

Şekil-6: Kent ve kırsal nüfuslarının payındaki değişimler, 1935-2008

Kaynak: (Koç vd., 2008)

Ancak kentleşmenin nicel olarak başarılı olması nitel olarak kentleşmenin de gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. Zira kentleşme kırsaldan gelen nüfusun gerçek anlamda kente uyum sağladığı, kent tarafından hem sosyo-ekonomik hem de kültürel anlamda bütünleştirildiği bir süreci ifade eder. Bu anlamda bakıldığında Türkiye'nin kentleşme süreci sanayileşmenin paralelinde ve uzun vadede daha sağlıklı bir şekilde kentleşen Batı ülkelerindeki kentleşme pratiğinin dışındadır. Daha çok Batı-dışı gelişmekte

olan ülkelerin hızlı kentleşme sürecine benzemektedir. Hızlı kentleşmenin bir sonucu olarak da plansız kentleşme, gecekondulaşma, gecekondu kültürünün oluşumu, kent kültürünü yozlaştırma gibi sonuçlara yol açmıştır. Dolayısıyla Türkiye’nin kentleşme süreci gerçek bir kent kültürü, kentlilik bilinci ve kent kimliği yaratma bakımından yetersiz kalmıştır. Kente yönelen demografik hareketlere dair yapılan çalışmalar da kentleşmenin kültürleşme boyutuna vurgu yapmaktadırlar. Buna göre göçle başlayan demografik hareketler sadece basit bir coğrafya ve mekân değişikliği değil bilakis sosyal ortamın ve kültürel çevrenin de değiştirilmesidir. Dolayısıyla Türkiye’de iç göçün en temel bileşenlerinden biri olarak kültürleşmenin sonuçları ele alınmalıdır (Kıran ve Aker, 2019: 67). Bu perspektifle bakıldığında kültürleşmenin olumsuz tezahürlerini yansıtan marjinalleşme ve gettolaşma yerine adaptasyon boyutunun güçlendirilmesi için kentlerde yerel yönetimlerin daha aktif rol almaları gerekmektedir. Bu durum sadece iç göç için değil dışardan alınan göçler açısından da geçerlidir. Zira Şekil-7’de de gösterildiği üzere Türkiye son on yılda üç buçuk milyonu aşkın Suriyeli’yi geçici koruma kapsamında sığınmacı olarak kabul etmiştir.

Şekil-7: Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Değişimi, 2012-2022

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı

Buna diğerk uyruklardan olan ve ikamet izniyle Türkiye'de bulunanları da eklediğimizde 10 yıl gibi çok kısa bir sürede 5 milyonu aşkın yeni bir göç dalgasını göğüslemek zorunda kaldığımız gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda Türkiye'nin 1950'lerden beri büyük kentlerinin taşıdığı göç yükü daha da artmış ve bu demografik hareketlerin sebep olduğu sosyo-ekonomik ve kültürel sorunlar daha da karmaşıklaşmıştır. Dışarıdan alınan düzensiz ve kaçak göçler açısından bakıldığında başta İstanbul, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay, Adana, Mersin, Bursa, İzmir, Konya ve Ankara gibi büyükşehirler olmak üzere bütün şehirlerde o şehrin demografik yapısını etkileyecek seviyede yabancı uyruklu göçmenin bulunduğu görülmektedir. Bu göçmenler arasında başta Suriye olmak üzere, Afganistan, Pakistan, Irak ve İran gibi ülkelerden gelenler öne çıkmaktadır. Kentlerin demografik yapısında orta ve uzun vadede bu göçlerin olumsuz etkisinin en aza indirilmesi için belirli mekânlarda ve belirli sektörlerde yoğunlaşmanın ve hem ekonomik hem de sosyo-kültürel gettolaşmaya yol açacak mekânsal ayrışmaların ve sektörel yoğunlaşmaların engellenmesi elzemdir. Ayrıca bu geçici koruma kapsamındaki sığınmacıların statülerinin netleştirilerek çocuk ve genç yaştaki yeni kuşakların dil eğitimi ve genel olarak okuldaki eğitim süreçlerine daha etkin şekilde dahil edilmesi, yetişkinlerin de benzer şekilde belirli eğitsel yeterlilikleri karşılaması gereklidir. Tutarlı ve uzun vadeli entegrasyon politikalarının oluşması için sığınmacıların statülerinin netleştirilmesi önemli bir adım olacaktır.

4. Sonuç

Demografik değışimler her ne kadar etkileri bugünden fark edilmese de orta ve uzun vadede toplumların geleceğini etkileyen büyük ve kümülatif sonuçlar doğurması bakımından son derece önemli ve dikkat edilmesi gereken süreçleri içinde barındırmaktadır. Bu yüzden demografi bilimi ve diğerk sosyal bilimler geleceğe yönelik kalkınma planlarını şekillendirmek ve toplumun yapısının daha sağlıklı bir şekilde gelişmesine katkı sağlamak için bu konuda

araştırmalar yapmaktadır. Bu çalışmada, kısmen dünyadaki demografik değişimlere benzer ve kısmen de kendine özgü demografik hareketliliklere sahne olan Türkiye’nin demografik dönüşümünü genel hatlarıyla ele almaya ve önümüzdeki yüzyılda bu dönüşümün ne gibi fırsat ve tehditler ortaya koyacağına ışık tutmaya çalıştık.

Bu kapsamda ilk olarak yaşlanmanın getirdiği sorunları değerlendirdik. Türkiye’nin giderek daha fazla yaşlanan bir toplum olduğu gerçeği ortadadır. Bu bağlamda yaşlı kuşakların kendi içerisindeki eşitsizlikler, kuşaklararası ve cinsiyetler arası farklılaşmalar, bakım, sosyal güvenlik ve aktif yaşlanma bakımından ortaya çıkan sonuçlar politika yapımında dikkate alınmalıdır. Bu kapsamda ortaya çıkan bulgulara göre Türkiye önümüzdeki süreçte yaşlı sağlığı, sağlıklı yaşlanma, aktif yaşlanma gibi alanlarda uygulama programlarına ağırlık vermelidir. İkinci olarak evlilik ve aile kurumunda yaşanan değişimler toplumsal yapıyı değiştiren önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bunlardan en önemlisi bütün olarak aile ve hane yapılarının değişmiş olmasıdır. Eldeki bulgulardan hareketle Türkiye’de alışılageldiğimiz çekirdek aile ve geniş aile biçimlerinin yanı sıra tek ebeveynli aile, yalnız yaşayan tek kişilik haneler ve çocuksuz ailelerin de ortaya çıkmaya başladığını tespit etmiş olduk. Bu tespit ışığında bundan sonra aileye dair ortaya konacak sosyal politikaların tek tip bir aile tasavvuruna göre yapılmasının aile bütünleşmesine olumlu etki etmeyeceğini ve bu yüzden sosyal politikaların ve sosyal hizmet sunumunun ailenin çoğulluğunu dikkate alarak oluşturulması gerektiğini ortaya koyduk. Bu kapsamda bir başka önemli başlığımız nüfusa yeni katılmakta olan genç kesimin yaşadığı sorunlar ve buna yönelik politikalar. Nasıl ki yaşlı nüfus oranı artıyorsa genç nüfus oranının da azaldığı aşikardır. Bu yüzden Türkiye’de eğitim ve istihdam konusunda ciddi sorunlar yaşayan ve giderek daha kıt ve değerli bir kaynağa dönüşmeye başlayan genç nüfusun beşerî sermaye olarak daha iyi değerlendirilmesi gerektiğini tekrar vurgulamalıyız. Ne eğitimde ne de istihdamda olan gençlerin oranının yüksekliği göz önüne alındığında her iki alanda gençlere yönelik üretilecek politikaların hem eğitimi

istihdama daha duyarlı hale getireceği, hem eğitimi yarıda bırakma oranlarını düşüreceği, hem de gençlerin hareketliliğini ve katılımını artıracakđı ortadadır. Gençlik politikalarının etkinliği aktif çalışma yaşındaki nüfusun en yüksek seviyede olduğu yani demografik fırsat penceresinin henüz kapanmadığı önümüzdeki dönemlerde toplumun üretkenliğine önemli katkılar sağlayacaktır. Son olarak göçle birlikte ortaya çıkan kentleşme ve uyum sorunları da demografik hareketliliğin ve dönüşümün en önemli parçalarından biridir. Türkiye'nin yaklaşık yetmiş yıldır yaşadığı hızlı kentleşmenin ve son on yıldır yaşadığı hızlı düzensiz göçmen alımının sonucu olarak gerek kentleşme ve gerekse uyum alanında önemli bir sorunlar yumağı ortaya çıkmıştır. Bu durum da ancak sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda marjinalleşme ve gettolaşma eğilimlerini en aza indirecek bütünleşme politikalarıyla aşılabılır.

Kaynakça

- Arun, Ö. (2016). Çağdaş Türkiye'de yaşlılık ve eşitsizlik. *Mediterranean Journal of Humanities*. 1(2), 29-48.
- ASPB (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) (2013). Türkiye'de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı.
- Aysan, M. F. (2019). Türkiye'nin Demografik Dönüşümü ve Yeni Meydan Okumalar. *Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*. içinde, (Ed. Lütfi Sunar), Ankara: Nobel Yayınları.
- Boserup, E (1993). *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change under Population Pressure*. London: Routledge.
- Çavlin, A. (2014). Türkiye'de Boşanma. İçinde: M. Turğut ve S. Feyzioğlu (Ed.), *Türkiye Aile Yapısı Araştırması: Tespitler, Öneriler* (s. 196-207). Ankara: Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Danış. D. (2018). *Nüfus ve Toplum*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Dikeçliğil, B. (2012). Aileye Dair Kabullerin Ezberbozumu. *Muhafazakâr Düşünce*, 8/31, 21-52.

- Fişek, N.H. ve Shorter, F.C. (1968) “Fertility Control in Turkey” *Demography*, 5 (2): 578-589.
- GSB (Gençlik ve Spor Bakanlığı) (2013). *Ulusal Gençlik ve Spor Politikası Belgesi*. Ankara.
- Hobsbawm, E. (1996). *The Age of Revolution 1789-1848*. Vintage Books.
- Jacquard, A. (1987). *Cinq milliards d’hommes dans un vaisseau.*, Éditions du Seuil.
- Karpat, K (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*. (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kıran, E. (2017). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Türkiye’de Çocuk Gelinler. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, ICOMEP 2017 Özel Sayısı. 1-8.
- Kıran, E., Aker, D. Y. (2019). İç Göç Araştırmalarında Kültürleşme Boyutu. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:17. 67-82.
- Kıran E., Bölükbaşı A. (2021). Sosyo-Ekonomik Bir Gösterge Olarak Boşanma: Tekirdağ İli Örneği. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 165-187.
- Koç, İ., Eryurt, M. A., Adalı, T., Seçkiner, P. (2008). *Türkiye’nin Demografik Dönüşümü: Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler: 1968-2008*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Koç, İ. (2014). Türkiye’de aile yapısının dönüşümü. M. Turğut ve S. Feyzioğlu (Ed.), *Türkiye Aile Yapısı Araştırması: Tespitler, Öneriler* (ss. 22-53). Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Livi-Bacci, M. (2017). *A Concise History of World Population*. Wiley Blackwell.
- Malthus. T. R. (1798). *An Essay on the Principle of Population*. London: S. Johnson.
- McEvedy C. & Jones, R. (1979). *Atlas of World Population History*. Penguin Books.

- Notestein, F. W. (1953). Economic Problems of Population Change. *Proceedings of the Eight International Conference of Agricultural Economics*. London: Oxford University Press, 13-31.
- Özbay, F. (2015). *Dünden Bugüne Aile Kent ve Nüfus*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SB (Sağlık Bakanlığı) (2021). *Türkiye Sağlıklı Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama Programı 2021-2026*. Ankara.
- Shorter, F.C. ve Macura, M. (1982) Trends in Fertility and Mortality in Turkey 1935-1975, Washington: *Committee on Population and Demography, U.S. National Academy of Sciences*, National Academy Press.
- Tezcan, T. (2013). Engelli gençlerin yurttaşlık sınavı: "müstakbel" yurttaşlık ve hudutları. *Gençlik halleri:2000'li yıllar Türkiye'sinde gençlik* (ss. 136-153). Efil Yayınevi.
- Thompson, W. S. (1929). Population. *The American Journal of Sociology*. 34/6, 959-975.
- Toprak, Z. (2017). Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri. *Toplumsal Tarih*, 281, 22-31.
- Toros, A. (1985) "Hypotheses on the Major Demographic Developments in the Recent Past in Turkey", *Genus*, 41 (1-2):97-117.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) Verileri. www.tuik.gov.tr
- TÜİK (2012). *İstatistik Göstergeler 1923-2011*. Ankara.
- Türk, E. ve Bölükbaşı, A. (2021). Gecekondulaşmadan kentsel dönüşüme Türkiye'nin kentleşme süreci. Ü. Şentürk (Ed.), *Kent sosyolojisi üzerine senfonik okumalar* (ss. 175-204). Paradigma Akademi Yayınları.

Geçici Korumadan Güvencesizliğe: Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü ve Çalışma Hayatı

Olgu KARAN¹

Arap Baharı ile beraber Suriye, Mısır, Libya ve diğer bazı ülkelerde başlayan protesto olaylarının Suriye’de 2011 yılında iç savaşa dönüşmesinin ardından Türkiye’nin Suriyelilere sağladığı “Açık Kapı Politikası” sonucunda, Türkiye en fazla Suriyeliye ev sahipliği yapan ülke konumuna gelmiştir. Türkiye’de kayıtlı geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı 28 Nisan 2022 tarihi itibarıyla toplam 3. 656. 157 kişiye ulaşmıştır². Bu sığınmacıların sadece 50.639’unun 5 ilde bulunan Geçici Barınma Merkezi (kamp) içerisinde kaldığı düşünülürse yaklaşık %98,5 oranında Suriyeli nüfu-

---

1 Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara. E-posta: olgukaran@gmail.com ORCID: 0000-0002-1581-1987

2 T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verileri, Erişim tarihi: 26 Eylül 2022. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

sun kentlerde yaşadığı ortaya çıkar³. Suriye'de yaşanan iç savaşın başladığı tarih olan 2011'den bu güne savaştan kaçan insanlara açık sınır politikası uygulayan Türkiye'nin aksine, Avrupa Birliği ülkeleri sınırların militarizasyonuna ve gözetimine büyük kaynak aktararak Suriyelilerin kitlesel göçünü sınırları dışında kontrol etmeyi hedeflemiştir (Toğral-Koca, 2014). 18 Mart 2016'da AB ile Türkiye vardıkları mutabakat uyarınca, Türkiye'den AB'ye düzensiz göçü sonlandırmaya karar vermişlerdir. Elbette bütün bu gelişmelerin sonucu olarak Türkiye savaştan kaçan milyonlarca Suriyeliye ev sahipliği yapmak durumunda kalarak ağır bir yükün altına girmiştir.

Suriyelilerin Türkiye'deki küçük işletme sahipliği ve imalat sanayinde ücretli işçi olarak deneyimleri konusundaki çalışmalara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Yukarıda kısmen aktarılan Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki hukuki statülerine bağlı olarak deneyimlenen çalışma rejimlerine odaklanmaktadır. Yazı, küçük işletme sahipliği ve imalat sanayisinde ücretli işçi olarak çalışan Suriyelilerin hukuki statüsü ile güvencesizlik arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Makalenin araştırma sorusu şu şekildedir: Geçici koruma statüsü Türkiye'de ikamet eden Suriyeli mültecilerin iş deneyimlerini nasıl etkilemektedir? Yazının verisi Ankara ve Hatay illerinde elde edilmiş olmasına rağmen hâlihazırda vatandaşlık elde etmemiş Suriyelilerin tamamının aynı statüye, haklara ve kısıtlamalara sahip olması sebebiyle elde edilen bulguların genellenebilir olduğu düşünülmektedir.

1. Giriş: Yönetmelikler ve Stratejiler

Türkiye 2014 yılı Ekim ayında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun (YUKK) 91. maddesini dayanak alarak Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY) çıkararak Suriyelilerin eğitim ve sağlık haklarına erişimini sağlamıştır. Bu yönetmelik ile Suriyelilerin Türkiye'deki yasal statüleri "geçici korunan" (md 3/g) olarak belir-

3 T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verileri, Erişim tarihi: 26 Eylül 2022 <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

lenmiştir. Suriyeliler hem vatandaşlık haklarından hem de Uluslararası Mülteciler Hukuku'nun tanımış olduğu haklardan yararlanmamaktadır (Utku ve Sirkeci, 2020). Yönetmeliğe göre geçici korumadan yararlanabilecek olanlar “ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan yabancılar...” (md 3/f) olarak sıralanmıştır. 2016 yılı Ocak ayında ise Resmi Gazete’de yayımlanan “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışmasına Dair Yönetmelik” ile işgücü piyasasında istihdam konusunda “uyum” stratejileri oluşturulmaya çalışılmıştır. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın yayınladığı “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Uygulama Rehberi”⁴ adlı belgenin üçüncü bölümü başvuru şartlarını düzenlemektedir:

Geçici koruma sağlanan yabancılardan aşağıda belirtilen şartları taşıyanları çalıştırmak üzere yapılan başvurular kabul edilir:

- a) Yabancıнын geçici koruma kapsamında olduğunu belirten geçici koruma kimlik belgesinin/yabancı tanıtma belgesinin ve yabancı kimlik numarasının olması,
- b) Çalışma izni başvurusunun yapıldığı tarih itibarıyla en az altı aylık geçici koruma süresinin doldurulmuş olması,
- c) Geçici koruma kaydına göre yabancıya kalma hakkı sağlanan ilde çalışmak üzere başvuru yapılması,
- d) Ön izin alma zorunluluğu olan mesleklerde çalışacak geçici korunanların, ilgili Bakanlıklardan ön izin belgesinin alınmış olması,
- e) Geçici koruma sağlanan yabancıнын başka bir işverenin yanında çalışmak üzere düzenlenen çalışma izninin ya da bu

---

4 T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, erişim tarihi 05.05.2022 <https://www.csgb.gov.tr/media/47594/geccici-koruma-saglanan-yabancilarin-calisma-izinlerine-dair-uygulama-rehberi.pdf>

yabancı için daha önce yapılmış sonuçlanmayan bir başvurusunun bulunmaması.

Aynı rehberin 3.5. maddesinde istihdam kotası düzenlenerek tarım işletmeleri dışında geçici koruma altındaki Suriyelilerin işletmedeki toplam Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı sayısının %10'unu aşmaması gerektiği belirtilmektedir. "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Uygulama Rehberi"nin kayıt dışı çalışan Suriyeli sayısını arttıran bir maddesi, kayıtlı olunan ilde çalışma zorunluluğunun bulunmasıdır. UNCHR bilgi broşürüne göre, geçici koruma rejimi kapsamındaki Suriyeliler (savaş sonrası Türkiye'ye gelen Suriyelilerin %96,6'sı) ilk kayıt edildikleri ilde çalışabilmektedirler (2018). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 9 Şubat 2020 tarihli "Türk İşgücü Piyasasında Suriyeli Mülteciler" başlıklı raporu ise Suriyelilerin istihdamına dair önemli veriler paylaşarak Suriyeli istihdamının tarım sektörü dışında inşaat, ticaret ve imalata dayalı sektörlerde yoğunlaştığını belirtmektedir⁵. Geçici koruma altındaki Suriyelilerin 1.196.894'ünün (%38,9) makamlarca ilk kaydedildikleri illerin dışında yaşadığı tahmin edilmektedir.

Sosyal hizmetlerden yararlanma hakkı gibi çalışma izni de geçici koruma statüsüne kayıtlı olma esasına göre sağlanabilmektedir. Aşağıda yer alan bulgular bölümünde belirtildiği üzere Suriyeliler kayıtlı oldukları illerde iş bulamayıp iş olanaklarının elverişli olduğu bölgelere göç ederek kayıt dışı tekstil, giyim, ayakkabı, deri, inşaat, mobilya gibi sektörlerde istihdam edilmektedirler (ILO, 2020). Dolayısıyla, Suriyelilerin kayıtlı oldukları illerle çalışma hakkının sınırlandırılması, bölgelere göre farklılaşan sektörel yapıya bağlı olarak Suriyelilerin geçim kaynaklarına erişimini belirlemekte ve olanakların kısıtlı olduğu bölgelerde iç göçü tetiklemektedir. Geçici koruma kimliğinin tanımladığı haklara erişim Suriyelilerin kayıtlı oldukları illerle sınırlı olması; temel hak ve özgürlüklerden biri olan seyahat özgürlüğünü de sınırlamakla birlikte; sosyal hizmetle-

5 Raporu erişim tarihi 10.05.2022; https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_739463.pdf

re il sınırları dışında erişimi imkansızlaştırmaktadır. (Karan, 2019). İş olanaklarının kısıtlı olduğu illerde kayıtlı olan Suriyeliler iş bulmak amacıyla Türkiye içinde göç ettiklerinde sosyal hizmetlerden de yararlanamamakta ve kayıt dışı istihdam edilmektedir.

2. Güvencesizlik ve Suriyeliler

Güvencesizlik kavramı son yıllarda önem kazanmıştır. Güvencesizlik (İngilizcede, precarity; Fransızcada, précarité) kavramı ilk olarak Pierre Bourdieu'nün (1963/1979) geçici işçileri daimi işçilerden ayırt etmek için kullandığı Cezayir'de yaptığı çalışmada kullanılmıştır (Waite 2009, 414). Yerinden edilen kırsal nüfusun güvencesiz yaşamlarını Bourdieu (66) şöyle betimler:

Her şeyi yapmaya hazır ve hiçbir şeyde nitelikli olmadığının bilincinde olan, her zaman ulaşılabilir ve her türlü dış etkiye tamamen tabi olan, meşru bir işi olmayan ve bu nedenle her türlü kayıt dışı işe mahkûm olan bu insanlar için güvenilir hiçbir şey, kesin hiçbir şey, kalıcı hiçbir şey yoktur. Günlük rutin iş aramak ve geçici işler arasında bölünmüştür. Hafta veya ay, çalışma günleri ve boş günler, tesadüfen iş bulunan, işten çıkarılan günlerle bölünmüş – her şey güvencesizlikle damgalanmıştır. Düzenli bir zaman çizelgesi, sabit bir iş yeri yoktur, zaman ve mekânda aynı süreksizlik vardır. İş arayışında karşılaşılan başarısızlıklarla birlikte, tesadüflerle oradan buraya savrulan varoluşun tek sabit faktörü iş arayışdır. Sağda solda iş ararsın, sağdan soldan borç alırsın; ona geri ödemek için diğerinden borç alırsın. Yaşamın tamamı iğreti yaşanır⁶.

Guy Standing'in (2014) *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf* adlı eseri, güvencesizleri küresel 'oluşmakta olan yeni bir sınıf' olarak öne sürdü. Bu kitap yalnızca güvencesizliğin analitik bir kavram olarak popülerliğini hızlandırmakla kalmadı, aynı zamanda teşvik etti. Güvencesizlik çalışmalarında en yaygın kullanımlar, güvencesizliği ekonomik güvencesizlikle ilişkilendirerek istihdam ve işgücü piyasa-

---

6 İngilizceden Türkçeye yazar tarafından çevrilmiştir: Richard Nice (1979) *Algeria 1960: The Disenchantment of the World*. New York: Cambridge University Press.

sına odaklanır. Standing'e (2014) göre yirminci yüzyılın ortalarında Avrupa'da refah devletleri altın çağında güçlü sosyal devletler garantili istihdam, eğitim ve yükselme fırsatları, sosyal haklar, işten çıkarılmaya karşı koruma, sendika temsili ve gelir güvencesi sağlamıştır.

Güvencesiz çalışma ve geçim ile ilgili olarak yapılan tanımlar güvencesizliği 1970'ler sonrası dönemle sınırlayıp, tarihsel olarak ekonomik güvencesizliğe odaklanmaktadır. Birçok çalışmada (Burawoy 2015; Evans 2008; Webster, Lambert ve Beziudenhout 2011) güvencesizliğin veya güvencesiz çalışmanın 'neoliberal' veya piyasa güdümlü küreselleşmenin bir ürünü olduğunu öne sürülmektedir.

Bu yaklaşımları eleştirenler, güvencesizliğin çok daha uzun bir tarihsel uzama yayıldığını öne sürer. Örneğin, Fordizm ve Keynesçiliğin yüzyıl ortası zirvesinde bile, birçok işçi (özellikle kadınlar ve beyaz olmayan insanlar) iş güvenliği rejiminden dışlanmıştı (Ettlinger 2007, 322-323). Neilson ve Rossiter (2008, 54), "kapitalizme daha geniş bir tarihsel ve coğrafi kapsamda bakılırsa, norm olanın Fordist ekonomik örgütlenme değil, güvencesizlik olduğunu" belirtirler. Güvencesizliğe yönelik hâkim yaklaşımlar ekonomik güvencesizliğe, iş yerinde sömürüye odaklanırken, (Jordan ve Brown, 2007) alternatif yaklaşımlar daha kapsamlı bir tanımlamayı içerir. Ettlinger, (2007) güvencesizliği bir bütün olarak yaşam koşullarındaki belirsizlik ve öngörülemezlik ile eş anlamlı olarak tanımlayarak çalışma koşullarındaki güvencesizlikle sınırlı bir tanımın ötesine geçer. Eğitim, sağlık, hukuki statü, iş, barınma, sosyal korunma ve sosyal haklar gibi hayatın farklı alanlarındaki belirsizliklerin ve istikrarsızlıkların nasıl deneyimlendiğini kapsayan bir güvencesizlik analizi güvencesizliğin çok katmanlı kesişen alanlarını tanımlamamıza yardımcı olur. Bu çalışmada da 'güvencesizlik' kavramı çalışma koşullarıyla sınırlı çerçeveleme yerine tüm hayatın güvencesizleştirildiği çok katmanlı, bir birini pekiştiren alanların ilişkiselliği ekseninde işlemselleştirilmektedir.

En başa, Bourdieu’nun tanımına dönersek kavram, Fransız sömürgeciliğinin tahakkümü altında olan Cezayirlilerin iskân politikalarına maruz kalmasıyla kırsal nüfusun çoğunun yerinden edilmesi sonucunda günlük hayat dünyasının bütün boyutlarıyla güvencesizleştirilmesi bağlamında kullanılmıştır.

Fransızların Cezayir’de kırsal nüfusu zorla geçim kaynakları topraklarından koparıp mülksüzleştirmeleri, kapitalist üretim biçiminin dayanağı olan piyasa ilişkileri dışında alternatif geçim kaynaklarının yok edilmesine karşılık gelir. Çünkü nüfusun geçinmek için satmak zorunda olduğu emeklerinden başka hiçbir sermayelerinin olmaması ve üretim araçlarının sahipleri sermayedarlar için çalışacak işçiler, yani köylülerin işçileştirilmesi gerekir. Karl Marx’ın klasik politik iktisatçılardan ödünç alarak kullandığı “ilksel birikim” kavramı bu süreci açıklar. Tarihsel olarak 18. yy. Britanya’ında, daha önce herkesin ortak malı olarak kabul edilen toprak, orman ve doğal kaynakların çitleme yasalarıyla özelleştirilerek müştereklerin zor ve kanla yok edilmesini örnek verir. Üretim araçlarından ve geçim kaynaklarından koparılan köylüler topraklarını terk ederek büyüyen kentsel atölyelerde iş bulmak için birbirleriyle rekabet edip emek güçlerini satmaya zorlanırlar. Werner Bonefeld’in (2015) ifadesiyle “ilksel birikim, ister yeni nüfusların üretim ve geçim araçlarından yeniden koparılmasıyla isterse kurulu sermaye ilişkileri içinde ücret ilişkisinin yeniden üretilmesi açısından olsun, devamlı olarak yeniden üretilen birikimdir”. Dolayısıyla, emekçi sınıfların üretim ve geçim araçlarından koparılması güvencesizliğin en temel yapı taşlarından birisidir. Bu açıdan güvencesizlik 1970’ler sonrası neo-liberal politikalar sonucunda yürürlüğe konan bir çalışma rejimi olmayıp kapitalist üretim ilişkilerinin ve sermaye birikim rejiminin hem nedeni hem de sonucudur diyebiliriz.

Benzer şekilde Suriyelilerin Türkiye’deki emek piyasasına eklenimlenişleri bağlamında göz önüne alınması gereken ilk konu kendi ülkelerinde mülksüzleşerek üretim araçlarından koparılan Suriyelilerin Türkiye’ye sığınarak ucuz, güvencesiz işçi deposu olmalarıdır (Gire, 2017). Suriyeliler zor yolu ile Türkiye’deki emek piyasasına

ucuz işçi olarak eklenmek zorunda kalmışlardır. Örneğin, Suriyelilerin istihdam edildiği tekstil, giyim, deri ve ayakkabı (TGDA) sektörlerinde maliyetleri düşürerek küresel rekabet gücü elde etmenin yolu kayıt dışı istihdamdır. Suriyelilerin Türkiye'ye gelişiy-le beraber eklemledikleri TGDA sektörlerinde kayıt dışı çalışma tekrar yükselişe geçmiştir. ILO (2020) verilerine göre 2005-2014 yılları arasında kayıt dışı istihdam rejimi azalmıştır. 2005 yılında bu sektörler yaklaşık 500.000 kişiye kayıt dışı iş sağlarken; 2014 yılı itibarıyla kayıt dışı bu sayı 379.132'ye inmiştir. Kayıtlı istihdamda yaşanan artış , Suriyelilerin gelişiy-le son bulmuş ve kayıt dışı çalışan sayısı 2005 düzeyine dönecek biçimde artmıştır. Çalışma ve İş Kurumu Kahramanmaraş İl Müdürlüğü'nün (İŞKUR) belirttiği üzere Türkiye emek piyasasına eklemelenen Suriyeliler özellikle Kahramanmaraş'ta tekstil ile çelik eşya sektöründe vasıf gerektirmeyen işlerde çok ucuza kayıtdışı çalışmakta ve kendi ifadesiy-le "Suriyeliler, kentteki iş gücüne can suyu" olmaktadır.⁷

İŞKUR İl Müdürlüğü'nün açıklamalarına benzer bir şekilde, İçişleri Bakanlığı, Mayıs 2022 tarihinde bir televizyon kanalına şu ifadelerle yer vermiştir: "*Fabrikanda Suriyeliyi çalıştır, sömür, sigortasını yapma*".⁸ Yapılan resmi açıklamalardan da görüldüğü üzere Suriyeliler kayıt dışı ve ucuz işçi gücü olarak çalıştırılmaktadır.

Bu çalışmada yukarıda da ifade edilen Suriyelilerin güvencesizlik deneyimlerinin hukuki dayanakları tartışılmaktadır. Güvencesizlik kavramının kullanımı, işçi sınıfının yapısının heterojen olduğu varsayımından yola çıkarak, farklı kırılğanlıkları içeren deneyimleri, çok katmanlı ayrımcılıkları araştırmaya olanak sağlayan analitik bir önem taşımaktadır. Özveri'nin (2012) belirttiği üzere güvencesizliğin dereceleri vardır. Göçmenlerin genellikle çeşitli şekillerde deneyimlediği kırılğanlık ve ayrımcılıkların göçmen olma-

7 <https://www.marasmanset.com/guncel/suriyeliler-is-gucune-can-suyu-ol-du-h14229.html>

8 <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2022/05/05/icisleri-bakani-suleyman-soy-lu-multeci-gercegini-acikladi-bunlar-operasyon-cocuklarinin-paylasimlari-hep-si-bir-merkezden-yonetiliyor?paging=3>

yan işçilere göre daha fazla olması, göçmen olmayan işçilerin güvenceli çalıştıkları anlamına gelmediği gibi göçmenlerin karşılaştıkları güvencesizlik deneyimin çok daha katmanlı birbirini pekiştiren boyutları olduğuna işaret eder. Daha da ötesi, göçmen gruplarının demografik niteliklerine göre farklılaşan katmanlı kırılmalıklarını incelemek aynı zamanda göç edilen ülkenin toplumsal yapısına ışık tutmaktadır (Dedeoğlu ve Gökmen, 2011). Halihazırda aşırı sömürüye maruz kalan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına göre Suriyelilerin kayıt dışı sektörlerde daha düşük ücretlere, daha uzun çalışma saatlerine ve daha fazla istismara maruz kaldıkları çeşitli araştırmalarda ayrıntılarıyla belgelenmiştir (Adar, 2018; Demirdizen, 2013; Dedeoğlu, 2011; Gökmen, 2018; Lordoğlu ve Aslan, 2015; Mutlu vd., 2018).

Göçmen entegrasyonunun göstergeleri olarak yalnızca değişen eşitsizlik eksenlerine (ekonomik, sosyal, kültürel, vatandaşlık) odaklanmak yerine, eşitsizliği yönlendiren kurumların nasıl oluşturulduğunu ve sürdürüldüğünü hukuki dayanaklarıyla incelemek önem taşımaktadır. Dolayısıyla bir güvencesizlik analizi, daha geniş siyasi ve ekonomik dönüşümlerin ve bunların bir yanda bireyler ve gruplar, diğer yanda sermaye ve devlet arasındaki ilişkileri nasıl yeniden şekillendirdiğinin araştırılmasını gerektirir. Aynı zamanda, «güvencesizlik”in bağlama göre şekillenen göreceli bir terim olduğu ve göçmenlerin deneyimledikleri güvencesiz istihdam biçimlerinin, farklı toplumsal bağlamlarda farklı biçimler aldığı gözden kaçırılmamalıdır (Tschöll, 2014: 89). Göçmen işçiler küresel olarak güvencesiz işlerde çalışıyorlarsa da deneyimleri karmaşık ve toplumsal olarak biçimlendirilmiş şekillerde farklılık gösterir. Bu nedenle güvencesizlik analizinin, eşitsizliğin daha geniş tarihsel değişimler ve toplumsal yapılar içine yerleşmesine dayandığı belirtilebilir. Benzer şekilde çeşitli dışlanma biçimlerine damgasını vuran göçmen deneyimleri, güvencesizliğin kökenlerine ve kurumsallaşmasına önemli bir pencere açar (Diker ve Karan, 2021).

Göçmenlerin yaşamı çoğu zaman çok katmanlı ve katmanların birbirini pekiştiren ilişkiselliğinde güvencesizdir. Sınır dışı edilme-

ye karşı savunmasızlıktan, devlet şiddetine; kamu hizmetlerinden dışlanmadan, devlet korumasından mahrum olmaya; işyerinde güvencesiz istihdam ve sömürüden, geçim kaynaklarına erişime; günlük ayrımcılık deneyimlerinden, seyahat özgürlüğüne getirilen engellere ve izolasyona kadar birbirini destekleyen şekillerde güvencesizdir.

Güvencesiz yasal statü, güvencesiz istihdam ve geçim ile el ele gider. Örneğin, vatandaşlık eksikliği ve sınır dışı edilmeye karşı savunmasızlık, göçmen işçileri genellikle ekonomide ücretlerin düşük olduğu, sosyal yardımların olmadığı ve temel işyeri korumalarının bulunmadığı gri alanlara ve belirsizliklere itmektedir (Baban, Ilcan ve Rygiel, 2016; Paret 2014, 2015).

Elbette, tüm göçmenler bu koşulların hepsini yaşamaz. Ancak güvencesizlik kavramı, yararlı bir analitik hareket noktası sağlar. En önemlisi, şu soruyu sormamıza izin verir: Göçmenlerin yaşamını güvencesiz kılan nedir? Cevap, zaman ve zamana göre, belirli tarihsel bağlamlar içinde ve farklı özelliklere sahip gruplar arasında değişmektedir. Bu farklılıkları incelemek, göç ve güvencesizlik analizinin merkezinde yer alır.

3. Yöntem

Bu araştırmanın verisi Ankara'nın Altındağ ilçesinde ve Hatay'da toplanmıştır. Her iki ilde de yarı yapılandırılmış sorular ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Ankara'nın Altındağ ilçesi, Suriyeli nüfusun en yoğun ve kiraların görece diğer ilçelere göre daha ucuz olduğu bir ilçe olması ve siteler semtinde yoğunlaşan mobilya sektörünün Suriyelere iş olanağı sağlayarak ulaşımın kolay olması gibi sebeplerden yerleşim bölgesi olarak tercih edilmektedir. Ankara'nın Altındağ ilçesinde altı kadın ile görüşülürken, yedi erkek mobilya işçisiyle Sitelerde iş yeri ortamında 2020 yılının Mart ve Nisan aylarında görüşmeler yapılmıştır. Hatay'ın Reyhanlı, Antakya ve Kırıkhan ilçelerinde farklı sektörlerde çalışan 30 küçük işletme sahibinin yanı sıra ticaret ve esnaf odalarından 4 yetkiliyle

2019 yılının temmuz ayında görüşülmüştür. Görüşmecilerin kimlikleri kişilik haklarına saygı gereği gizli tutularak erkeklerin cinsiyeti E, kadınların cinsiyeti K, Ankara'da görüşülen kişiler A1, A2, A3... şeklinde Hatay'daki katılımcılar ise H1, H2, H3 biçiminde kodlanmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

Bu başlık altında çalışma hayatında güvencesizlik, devlet koruması, günlük ayrımcılık, sınır dışı edilme tehlikesi, seyahat özgürlüğü, Türkiye içinde zorunlu göç temaları ekseninde yaşanan güvencesizlik tartışılacaktır.

Hatay'da görüşülen 30 işletmeye işyerlerinde taciz, saldırı, gasp, hırsızlık gibi herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur. Verilen cevaplarda, kundaklama, cam kırma, hesabı ödemediği ayrılma ve dükkânda olay çıkarma gibi olaylar yaşandığı bulgulanmıştır.

Örneğin, Reyhanlı'da görüşülen tatlı dükkânı sahibi 20-25 yaş civarlarındaki Türk gençlerinin para vermeden ürün almak, kimi zaman haraç istediklerini belirtmiştir. İki defa saldırıya maruz kaldığını ve dükkânın camlarının kırıldığını ifade etmiştir. En son yaşadığı olay ise gençlerin 'yiyip-içip' hesabı ödemediği gitmeleridir (H1, E). Küçük işletmeler kar oranlarının düşük olduğu, genelde aile bireylerinin uzun saatler boyunca çalıştığı iş yerleridir. Aile bireylerinin işletmelerde çalışması maliyetleri azaltan bir faktör olmakla birlikte işletmeye yönelik bir saldırı sonucunda oluşan zararı karşılamak işletmelerin sürdürülebilirliği konusunda önemli bir açmazdır.

Bu tür olaylar küçük dükkân sahiplerinin sık yaşadığı, günlük olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriyelilerin karşılaştığı bu tür olaylar karşısında devlet korunmasının sağlanmadığı bütün katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Herhangi bir fiziksel saldırıya maruz kalan, sözlü taciz, haraç, veresiye istenmesi, kundaklama gibi olaylar karşısında kolluk kuvvetlerine şikayette bulunmanın

faydasının olmayacağı görüŖülen bütün küçük iŖletme sahipleri tarafından ifade edilmiŖtir. Örneğın, güvenlik güçlerine dair bir soruya, iŖletme sahipleri yaŖanan çeŖitli gerilimler neticesinde suçlu bulduklarını, iŖletme sahiplerinin haksız görüldüğünü, gerilimin sürmesi halinde de bölgeyi terk etmeleri yönünde baskıyla karŖılaŖtıklarını ifade etmiŖlerdir.

Bir kuruyemiŖçi dükkânı iŖleten bir Suriyelinin Ŗiddet olayları ile ilgili yöneltilen sorulara verdiği çarpıcı cevap Ŗöyledir; “Burada kavga etmem gerekirse tokadı yer gelir evimde uyurum. Tokat atıp Suriye’de uyanmak istemem” (H3, E). Görüldüğü üzere haksızlığa maruz kalan Suriyeli iŖletmeciler güvenlik kuvvetlerinin kendilerine devlet koruması sağlamadığını ve haklı olsalar bile haksız konuma düŖtiklerini ifade ederek ayrımcılıkla karŖılaŖtıklarını belirtmiŖlerdir.

Fiziksel Ŗiddet, hırsızlık, haraç isteme gibi olaylar karŖısında iŖletme sahiplerinin kendilerini savunup olay çıkaran T.C vatandaŖlarıyla karŖı karŖıya gelmesi ayrı bir güvencesizlik konusudur. GörüŖülen iŖletme sahiplerinin aktardığı üzere daha önce yaŖanan kavgalarda iŖletme sahiplerinin haklı olmalarına rağmen haksız bulunup sınır dıŖı edilmeleri bu tür olaylar karŖısında sessiz kalmalarına neden olmaktadır. KuruyemiŖçilik yapan Suriyeli iŖletmecinin aktardığı üzere kavgaya karıŖmak sınır dıŖı edilme ile sonuçlanmaktadır. Kolluk kuvvetlerinin küçük iŖletme sahiplerine yönelik koruma sağlamaması kırılğanlıklara neden olmakta, ayrımcı uygulamalar güvencesizliği pekiŖtirmektedir. Göçmenlerin yoğun olarak yaŖadıkları bölgelerde ortaya çıkan herhangi bir gerilim ya da Ŗiddet içerikli bir olay bir kıvılcım etkisiyle milliyetçi refleksleri tetiklemekte Suriyeli iŖletmelere yönelik yağmalama ve kundaklama gibi olaylara neden olmaktadır⁹. Ayrıca, gerginliğin yaŖandı-

9 Ankara, Altındağ: <https://birikimdergisi.com/guncel/10820/halepten-kucuk-halepe-pekisimdi-nereye>; İstanbul, Esenyurt: <http://www.adanagun.com/esenyurt-ta-tehlikeli-gerginlik-ofkeli-kalabaligin-burasi-turkiye-suriye-degil-sloganlari-ilceyi-inletti/6702/>; Konya: <https://www.iyigunler.net/ajans/konya-da-suriyeli-lere-saldiri-evler-taslandi-h311121.html>; Ŗanlıurfa: <https://www.bursahaber.com/guncel/sanliurfada-suriyelilerin-is-yerleri-taslandi-h265377.html>.

ğlı bölgelerde yaşayan Suriyeliler, tekrar göçe zorlanmaktadır¹⁰. Geçim kaynakları ve evleri saldırıya uğrayan Suriyelilerin kolluk kuvvetlerinden herhangi koruma sağlayamadığını ifade eden haber metinleri, ayrıca bu olaylar sonucunda yerleşim bölgelerini terk etmeye mecbur kaldıklarını vurgulamaktadır. GKY'nin kapsamı çerçevesinde "geçici" olarak görülen Suriyeliler sınır dışı edilme, güvenlik hizmetlerinde ayrımcılık ile karşılaşmakta, ivme kazanan nefret söylemleri ve ırkçı saldırılar sebebiyle de tekrar zorunlu göçe mecbur bırakılarak yaşamlarının sürekli güvencesizleşme ile iç içe geçtiği deneyimlerle karşılaşmaktadır. 10 Ağustos 2021'de Ankara'nın Altındağ ilçesinde Emirhan Yalçın adlı bir gencin iki Suriyeli tarafından öldürülmesinin ardından çıkan olaylar sonrasında İçişleri Bakanlığı Suriyelilerin mekânsal yoğunlaşmasını önlemek için 'seyretme' projesi başlatmıştır. Uygulama neticesinde 4 bin 514 Suriyeli zorunlu iç göçe maruz kalmış, Suriyelilerin kullandığı 309 metruk bina yıkılmış, 177 iş yeri kapatılmıştır. Altındağ'da pilot olarak uygulanan projenin tüm illerde yaygınlaştırılması hedeflendiği açıklanmıştır¹¹. Suriye'de zorunlu göç maduru olan Suriyelilerin geleceklerini güvenle inşa edebilmeleri GKY kapsamında mümkün olmamakta ve yaşadıkları zorunlu göç travması tekrarlanmaktadır. 177 iş yerinin kapatıldığı Altındağ'da Suriyeliler alan yazında tanımlanan etnik kümelenme ekonomisi (enclave economics) oluşturmuşlardır. Belli bir coğrafi alanda yoğunlaşan göçmen ya da mültecilerin canlandırdığı etnik kümelenme ekonomileri, coğrafi bölgenin sınırları içerisinde gruplar kültürel, ekonomik, sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Örneğin, kendi mutfağına özgü ürünleri temin edebilmekte, kitap, müzik, giysi gibi kültürel ürünlere ulaşabilmesini sağlayabildiği gibi işletme sahibine kendi

---

10 Sivas'ta evlerinden ayrılmak zorunda kalan Suriyeliler: <https://www.posta.com.tr/son-dakika/sivasta-suriyeli-multecilerle-mahalleli-arasinda-gerginlik-1326984>; Ankara: <https://birikimdergisi.com/guncel/10820/halepten-kucuk-halepe-pekisimdi-nereye>; Kilis: <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/suriyelilerin-evi-taslandi,Nn5xLSFBnkGbAlhjT5J2UA/a>

11 <https://www.haberturk.com/suriyeli-nufus-icin-seyretme-projesi-baslatildi-3350384>

dilinde derdini anlatabilmektedir. Saç traşı olacak bir gencin isteği modeli berbere anlatmasında dil engeli yaşanmaz. Dolayısıyla, etnik kümelenme ekonomileri, travma yaşayarak Türkiye'ye sığınmış Suriyelilerin kendilerini güvende hissedebilecekleri, yabancılık çekmeyecekleri bir sosyal ađ, kültürel ortam ve istihdam olanakları sunar (Karan, 2019). Türkiye'den göç edip Almaya'ya (Kreuzberg) veya Kuzey Londra'ya yerleşen Türkiyelilerin soylulaştırarak canlandırdıkları mahalleler etnik kümelenme ekonomilerine örnek olarak gösterilebilir. Dünyanın her yerine yayılmış Chinatown'lar ise en bilinen etnik kümelenme ekonomileridir.

18 Şubat 2022 tarihli Middle East Monitor'un web sitesinde yer alan habere göre 2019-2021 yılları arasında 155.000 Suriyeli sınır dışı edilmiştir. Habere göre Türk Hükümeti yıllardır "gönüllü dönüş" adı altında Suriyelileri insani güvenliğin hala tahkim edilmediği Suriye'ye zorla geri göndermektedir. Bu iddialar karşısında Türkiye Göç İdaresi Genel Müdürü Abdullah Ayaz sadece düzensiz göçmenlerin sınır dışı edildiğini ve kendi ifadesiyle "kimliği olan, başka illerde kaydı bulunan Suriyelilerle ilgili herhangi bir gözaltı, geri gönderme merkezine alınma, sınır dışı edilme gibi bir işlem yok"¹² demiştir. İnsanı güvenlik arayışının sonucu olarak ve rahata kavuşmak amacıyla insanlar hareket ederler (Cohen ve Sirkeci, 2011; Sirkeci, 2007; Eroğlu ve Sirkeci, 2020). Göçmenlerin idari makamlarca "düzensiz", "yasadışı" gibi sıfatlarla kategorize edilmesi insani güvensizlikten kaçan göçmenlerin güvenliklerinin teminat altına alınmasına engel oluşturur.

Sınır dışı edilme tehlikesi veya tehdidi Suriyeliler için olsun farklı göçmen grupları için olsun güvencesizliğin önemli bir kaynağıdır. Çalışma koşullarındaki aşırı sömürü ve haksızlıklara, kötü muameleye karşı itiraz edebilme gücünün önünde engel olarak belirir. Çok farklı bir bağlam olmasına rağmen Saniye Dedeoğlu'nun (2011) "Türkiye'de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır-Gi-

12 <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-suriyelilerin-s%C4%B1n%C4%B1r-d%C4%B1%C5%9F%C4%B1-edilmesi-s%C3%B6z-konusu-de%C4%9Fil>

yım Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği” başlıklı makalesi Azeri tekstil işçisi kadınlar için şu benzer bulguyu paylaşmaktadır: “Haklarını savunamayan kadınlar herhangi bir kavganın içine çekilmekten ve olaylara polisin karışmasından çok korkmaktadırlar. Çünkü bu durumlarda sınır dışı edilme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar” (Dedeoğlu, 2011, 38). Sınır dışı edilme tehlikesi vatandaşlık almamış ya da geçici koruma kapsamında yer alan bütün göçmenler için adeta bir “uysallaştırma sopası” olarak işlev görmektedir ve bir sosyal kalıp olarak bütün göçmenlerin güçlenme mücadelelerinin önünde bir engel olarak durmaktadır.

Diğer bir önemli güvencesizlik ve eşitsizlik konusu, GKY kapsamında kayıtlı olan Suriyelilerin seyahat haklarının sınırlandırılmış olmasıdır. Ülke sınırları içinde seyahat izne tabidir. Görüşülen küçük işletme sahiplerinin mal tedarikine ilişkin elde edilen bulgulara göre işletme sahiplerinin yarısı ürünlerini Hatay ili içerisinde temin etmektedir. Hatay’ın yanı sıra Gaziantep, Adana, Mersin ve Osmaniye gibi yakın çevre iller de işletmecilerin mal tedarikinde öne çıkmaktadır. İş insanı Suriyelilerin mal temininde yaşadıkları sorunları anlamaya yönelik sorulara istinaden seyahat hakkına getirilen sınırlamalar iş ekosistemine yönelik negatif sonuçlar doğurmaktadır. Vatandaş olmamaları nedeniyle iş ağı geliştirmekte sorunlar yaşayan Suriyeler mal teminini istedikleri şekilde gerçekleştiremediklerini belirtmişlerdir. İşletme sahipleri seyahatin izne tabi olması sebebiyle mal teminini zorunlu olarak sınırlı sayıda toptancıdan sağlayabildiklerini bu toptancıların da istedikleri kalite ve fiyatta mal sağlamadığını ifade etmiştir. Özellikle farklı illerden üreticilerle iş görüşmesi yapmak ve mal temin etmek konusunda yol izni gerekliliği bir sorun oluşturmaktadır. Alan çalışması yapılan 2020 yılının Temmuz ayında toplu taşıma araçlarının kontrol edildiği ve seyahat izni olmayan Suriyelilerin araçlardan indirildiği gözlemlenmiştir. Seyahat izin belgesi toplu taşıma araçlarında bir zorunluluk iken taksicilere de yabancı yolcu taşınması halinde seya-

hat izni belgesi kontrolü yükümlülüğü getirilmiştir.¹³ Üç kuşaktır Suriye'de baharatçılık yapan ve aile zanaatı gereği Kimya bölümü okuyan, savaş öncesinde Suriye-Türkiye arasında ticaret yapan Hatay'daki bakkal, Suudi Arabistan'daki tanıdıklarının on ton mal talep ettiğini fakat malı seyahat engeli sebebiyle tedarikçilerden toplayamadığı için ticaret yapamadığını ifade etmiştir. Görüldüğü üzere seyahat hakkına getirilen kısıtlamalar ulusüstü ticaret ağlarının oluşmasını engellemektedir.

Araştırma kapsamında Suriyeli küçük işletme sahiplerinden elde edilen veriler Suriyelilerin de T.C. vatandaşlarının yararlandığı haklardan yararlanmak istemeleridir. Kolluk kuvvetlerinin eşit bir şekilde, ayırım gözetmeksizin koruma sağlamasının yanı sıra ülke içinde de T.C. vatandaşlarının yararlandığı seyahat etme hakkından yararlanmak istemektedirler. Bu sayede işlerini sürdürmek ya da büyütme için gerekli olan ağları kurmak ve mal, makina alımı işlerini kolaylaştırmak mümkün olacaktır.

Öte yandan, GKY kapsamında Suriyelilerin kayıtlı olduğu ilde çalışma hakkına sahip olması farklı bir ilde kaydı bulunan işletmecilerin işyeri ruhsatını T.C. vatandaşlarının üzerine yaptırmasıyla da sonuçlanabilmektedir. Bunun bir sonucu olarak ifade edilmesi gereken bir konu da Suriyeli işletme sahibi sayısına dair istatistik verilerin gerçeği yansıtmamasıdır.

Türkiye'deki akademik literatürde çokça vurgulandığı üzere ücretli işçi olarak çalışan Suriyeliler genellikle düşük statülü, düşük ücretli, yoğun emek gerektiren, tehlikeli ve güvencesiz işlerde çalışmaktadırlar. Ankara'da Suriyelilerin yoğun çalıştığı iş kollarından birisi Altındağ ilçesindeki mobilyacılık sektörüdür (Diker ve Karan, 2021; İSİG Meclisi, 2019). Bu doğrultuda, görüşme gerçekleştirilen Suriyeli katılımcıların temel ihtiyaç maddelerini karşılayacak gelire ulaşmak için genellikle düşük statülü, yoğun emek gerektiren, sigortasız, her an işini kaybetme tehlikesiyle, dü-

13 <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/icisleri-bakani-soylyu-taksicilere-yabanci-yolcularin-il-disi-seyahat-izin-belgelerini-kontrol-yukumlulugu-getiriyoruz/2609331>

şik ücretler karşılığında çalıştığı görülmektedir. Aşağıdaki alıntıda da ifade edildiği gibi Suriye'de mülk sahibi olan görüşmecinin eşi mülksüzleşerek işçileşmek ve güvencesiz zorlu çalışma koşullarını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Kocam Suriye'de kendi dükkânı vardı patrondu, burada işçi oldu. Günlük olarak alıyor parasını, düzenli değil. Çok çalışıyorlar 12 saat çalışıyorlar, çok zor oldu onun için (A6, Kadın).

Suriyede kendi işinin patronu olup burada işçileşmek zorunda kaldıklarını ya da Suriye'de de işçi olup Türkiye'de çok uzun saatler, düşük ücret karşılığı, sigortasız çalıştıklarını, Suriye'de daha az saat, sigortalı çalışma karşılığı, daha fazla gelir elde ettiklerini ifade etmişlerdir. Türkiye emek piyasasına ucuz işçi olarak katılan Suriyeliler emek yoğun işlerde çalıştıklarını ifade ederken emek piyasasının ayrımcılık ve eşitsizlikleri içeren yapısını da aşağıdaki gibi ortaya koymaktadırlar.

İş konusunda güvence yok, maaşımız çok düşük oluyor göçmeniz diye. Bak benim kardeşim tekstil fabrikasında işçi olarak çalışıyor mesela kardeşim 800 lira alıyorsa Türk işçi 2000'den fazla alıyor ve sigortalı. Bu da ayrımcılıktır (A9, E).

İş gücü piyasasının farklı eşitsizlikleri ve kırılğanlıkları içeren yapısı işçiler arasında rekabeti ve Suriyelilere yönelik nefret söylemlerini arttırdığı gibi daha az ücrete çalışan Suriyelilerin ekonomik darboğazın günah keçisi olarak görülmesine neden olmaktadır. Bu yapısal çelişkiler ırkçılığı körükleyerek emek havzalarında çatışmalara neden olmaktadır.

Kendisi çalışmayan ancak oğlunun çalışma hayatı hakkında bilgiler veren Katılımcı A11'in ve Katılımcı A10'un ifadeleri, Suriyeli mültecilerin zorlu, sağlıksız, patronların fiziksel şiddetine maruz kalınan çalışma koşullarını özetler niteliktedir:

Oğlumun çok çalıştırıyorlar, çok yoruluyor. Zayıfladı buraya geldiğinden beridir. Elleri, kolları yara bere içinde. Simsiyah ellerle eve geliyor, sabun çıkarmıyor kirini. Çamaşırları yıkadığımız deterjan (toz

deterjanı kast ediyor) ile yıkıyor elini çıksın diye. Dışlanma bu da, diğer arkadaşlarında mı böyle oğlum diyorum, yok anne diyor (A1, Kadın).

Oğullarım da kaçak çalışıyor biri 15 yaşında Ulus'ta Sobacılar Çarşısı'nda, çırak. Eşyaları taşıyor, ustaya yardım ediyor, müşterilere bakıyor, getir götürme işleri yapıyor. Günlük 40 lira falan alıyor az yani, yemeğini falan karşılıyorlar. Hem para az hem hırpalıyor ustası bazen, dövüyor, vuruyor. Sinirini ondan çıkarıyor (A10, Erkek).

Bazı görüşmecilerin ifadesiyle, kayıtlı oldukları illerde iş olanaklarının sınırlı, kiraların yüksek olması sebebiyle ve sosyal ağların yönlendirmesiyle Ankara'ya gelip iş bulmuşlardır. Seyahat etmeye ve ikamet edilecek yere dair engeller sosyal ağların inşasına yönelik bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal ağlar, tanıdıkların yanında olma, aile birleşimi göç edilen ülkede önemli bir sosyal, ekonomik, kültürel ve beşeri ihtiyaçtır. Çoğu katılımcı bu bölgede yaşamayı tercih etme sebeplerinin bölgede bulunan "iş imkânları", "ucuz kira bedelleri", "tanıdıklar" ve "işyerine yakınlık" olduğunu ifade etmişlerdir. Bu anlamda Suriyeli mültecilerin içinde buldukları zorlu ekonomik koşullar ve ekonomik alanda yaşadıkları dışlanmanın kentteki yerleşim yerlerinin belirlenmesi konusunda belirleyici olduğunu söylemek mümkündür (Diker ve Karan, 2021).

Daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere, Suriyelilerin Türkiye emek piyasalarına katılımlarını düzenleyen Çalışma Yönetmeliği, Suriyelilere geçici koruma kimliğinde ifade edilen kayıtlı olunan il sınırları dâhilinde çalışma izni vermektedir. Çalışma yönetmeliği, patronların sigortasız Suriyeli işçi çalıştırmasını kolaylaştırmaktadır. Geçici koruma statüsünün tanındığı il farklı olması sebebiyle Siteler'deki işletme sahipleri Suriyelileri kayıt dışı istihdam edebilmektedir. Suriyeliler, Türklerin aldığı ücretten çok daha az ücret karşılığı ve sigortasız çalışmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda bu durumun güvencesizlikle olan ilişkisini şu şekilde kurmaktadırlar:

Kaydım yok çünkü kimliğim Gaziantep'e kayıtlı bu sebeple sigorta yapmadılar. Orada Suriye'den gelenler çok, iş bulmak zor, o yüzden buraya geldik. Burada çok çalışıyoruz, uzun saatlerde ve işimiz çok ağır ama karşılığında çok para almıyorum. Türklerin aldığından az alıyorum (A10, E).

Kaydım burada değil o yüzden kaçak çalışmak zorundayım. Zaten burada kayıtlı olanlara da sigorta yapmıyorlar gördüğüme göre, korkuyoruz aslında bu şekilde çünkü hiçbir güven yok kovsa kovar, bir şey yapamam (A12, E).

Geçici Koruma Yönetmeliğinin bir diğer sosyal güvencesizlik kaynağı ise Suriyelilerin sosyal hizmetlerden yararlanabilmesinin koşulu kayıtlı olunan il ile sınırlandırılmış olmasıdır. İş olanaklarının, ucuz barınma imkânlarının bulunduğu, akrabaların yaşadığı illere kayıt dışı yerleşen Suriyeliler sosyal hizmetlere erişim haklarından da yararlanamamaktadır. Geçici koruma kimlikleri başka il üzerine kayıtlı olan iki Suriyeli katılımcı Ankara'da devlet hastanelerinde tedavi olamadıklarını ifade etmişlerdir. Geçici koruma kimliğinin alındığı il sınırları dışındaki şehirlerde geçerli olmayan sosyal hizmetlere erişim hakkı önceki bölümlerde tartışılan çalışma hayatı konusunda yaşanan problemlerin de kaynağını oluşturmaktadır.

Katılımcıların çoğu çalışma koşullarından duydukları rahatsızlıkları ifade etseler de, gerek kayıt dışı çalışmanın getirdiği "hak arayamama" gerekse sınır dışı edilme korkusu ve çalışma izninin patronlar tarafından alınması, öte yandan geçinmek için çalışmak zorunda olmaları sebebiyle işlerini kaybetmemek adına yaşadıkları ağır sömürü ilişkisine karşı sessiz kalmalarına neden olmaktadır. GKY geçici olarak statülendirdiği Suriyelileri hak arayamayan, yasal güvenceden yoksun Dolayısıyla "geçici koruma yönetmeliği" adı üstünde geçicilik barındıran sınır dışı edilme tehlikesinin her an gündeme hakka ve adalete erişimin engellenebildiği kırılganlığı içermektedir.

5. Sonuç Yerine: Suriyelilerin Toplumsal Uyum Sürecinde Sendikaların Rolü

Yukarıdaki bölümlerde tartışıldığı üzere GKY, sınır dışı edilmeden devlet korumasından mahrum olmaya; işyerinde güvencesiz istihdamdan sömürü ve eziyete, geçim kaynaklarına erişimden kamu hizmetlerinden dışlanmaya; günlük ayrımcılık deneyimlerinden seyahat özgürlüğüne getirilen engellere kadar birçok alanda Suriyelilerin kırılğan hayatlarının düzenleyici çerçevesini desteklemektedir. Bu bağlamda hem yerleşik T.C. vatandaşı işçilerle Suriyeliler arasında yaşanan gerilimleri azaltması, Suriyelilerin Türkiye toplumuna uyumu hem de Suriyeli mültecilerin adalet ve insani güvenlik taleplerinin çerçevesiyle gündeme getirilmesinde sendikalara önemli görevler düştüğü düşünülmektedir.

Bilindiği üzere sendikalar işçilerin kolektif çıkarlarını temsil eden kitle örgütleridir. Sendikalar, esas olarak işçilerin sermaye sınıfına sattıkları emek güçlerinin hangi koşullarda hangi rayiçle satılacağını düzenlemek, şartları belirlemek üzere patronlar ve hükümet ile müzakere yaparlar. Sadece bu temel ekonomik saiklerle hareket eden bir sendikal strateji sözleşmenin şart ve koşullarına önem verip engellilik, yaşlılık, toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite, inanç, din ve cinsel yönelim temelli ayrımcılık ve eşitsizlik alanlarına ve farklılıklara, dezavantajlı kesimsellikleri kapsayan toplumsal adalet taleplerine kör kalır. Zira işçi sınıfının homojen bir yapısı yoktur ve kesimsel kırılğanlıkları olan gruplardan oluşur. Sınıf kompozisyonun farklılıklarını kapsayan, farklı bileşenlerinin ayrımcılık ve eşitsizlik deneyimlerini sendikal praksise eklemlenmesini amaçlayan bir strateji kesimsel bir perspektifi çağırır. Kesimsellik homojen bir işçi sınıfı tahayyülü yerine insanların örtüşen, katmerli ayrımcılık ya da ayrıcalık konumlarına sahip olabildiğini vurgular (Crenshaw, 1989). Dolayısıyla sendikalar hem bütün üyelerinin ekonomik çıkarlarını korurken aynı zamanda göçmenlerin ihtiyaçlarını ve kırılğanlıklarını göz önüne alan kesimsel bir perspektif ile bileşenlerinin farklı eşitlik ve adalet taleplerini mobilize edebilmektedir.

Sendikaların, Suriyelilerin yoğunlaştığı sektörlerde kapsayıcı örgütlenme stratejisi geliştirmesi gerekliliği, Suriyelilerin hukuki statülerinden kaynaklı özgül kırılğanlıklarının, ihtiyaçlarının ve güvenlik açıklarının kabul edilmesini beraberinde getirdiği söylenebilir. Sendikaya üye olan Suriyeli işçilere iş güvencesi sağlanmalıdır. Aynı işkolunda çalışan Suriyeli ve T.C. vatandaşlarının tek bir sendikal çatı altında kolektif çıkarlarının temsil edilmesi, iş olanaklarına erişim konusunda Suriyeli işçilerle rekabet eden yerli işçiler arasında artan gerilimi azaltacağı varsayılabilir. Suriyelilere yönelik artan ırkçılık ve nefret söylemlerinin önlenmesinin en etkili yolu, T.C. vatandaşlarının Suriyelileri rekabet edilecek, ucuza çalışıp “işleri çalan işçiler” olarak görülmesinin önüne geçmektir. Sendikal çatı altında eşit ücret mücadelesi, Suriyeli işçilerin rakip olarak değil meslektaş olarak görülmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Baban, F., Ilcan, S., ve Rygiel, K. (2016) “Syrian refugees in Turkey: pathways to precarity, differential inclusion, and negotiated citizenship rights”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(1), 41-57
- Bonefeld, W. (2015) “İlksel Birikimin Sürekliliği”. https://www.academia.edu/14361931/%C4%B0lksel_Birikimin_S%C3%BCrekli%C4%9Fi
- Bourdieu, P. (1963/1979) *Travail et travailleurs en Algérie*. Paris: Mouton & Co. Translated in an adapted version by R. Nice as *Algeria 1960: The Disenchantment of the World*. New York: Cambridge University Press.
- Burawoy. (2015) “Facing an Unequal World”, *Current Sociology*, 63 (1), 5-34.
- Cohen, J. H., & Sirkeci, I. (2011). *Cultures of migration: The global nature of contemporary mobility*. University of Texas Press.
- Crenshaw, K. (1989) “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracist Politics”, *University of Chicago Legal Forum*, 139– 167

- Dedeoğlu, S. (2011) "Türkiye'de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır-Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği", *SBF Dergisi*, 66 (1), 27-48.
- Dedeoğlu, Saniye ve Gökmen, Çişel E. (2011) *Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar* İstanbul: Efil Yayınevi.
- Demirdizen, D. (2013) "Türkiye'de ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar: Yeni düzenlemelerle yarı köle emeğine doğru mu?", *Çalışma ve Toplum*, 38, 325-346.
- Diker, N. P. ve Karan, O. (2021). Suriyeli mültecilerin karşılaştıkları sosyal dışlanma ve geliştirdikleri direniş taktikleri: Ankara örneği. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 281-321.
- Ettlinger, N. (2007) "Precarity Unbound." *Alternatives: Global, Local, Political* 32 (3): 319- 340.
- Evans, T. (2008) "160 Arrested in Immigration Raid at a Houston Plant." *New York Times*. [http:// www.nytimes.com/2008/06/26/us/26raid.html](http://www.nytimes.com/2008/06/26/us/26raid.html).
- Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik. (2016, 15 Ocak). *Resmî Gazete, Cilt 57, Tertib 5(29594)*. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20168375.pdf> adresinden erişildi.
- Geçici Koruma Yönetmeliği. (2014, 22 Ekim) *Resmî Gazete, 2014/6883*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf> adresinden erişildi.
- Gökmen. E. Ç. (2018) "Turizm Sektöründe Göçmen Emeği: Nitelikli Emek Mi? Ucuz Emek Mi?", *Çalışma ve Toplum*, 56, 139-165.
- İSİG Meclisi. (2019) Ankara'da Mülteci/Göçmen İşçiler – Ankara İSİG Meclisi. Erişim: <http://isigmeclisi.org/19936-ankara-da-multeci-gocmen-isciler-ankara-isig-meclisi>
- Jordan, B., and P. Brown. (2007) "Migration and Work in the United Kingdom: Mobility and the Social Order", *Mobilities* 2 (2): 255–276.
- Karan, O. (2019) "Suriyeli mültecilerin esnaflaşmasını anlamada Bourdieucu yaklaşımın olanakları" *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 39(2), 249-276.

- Lordoğlu, K., & Aslan, M. (2015) "Beş Sınır Kenti ve İşgücü Piyasalarında Değişim: 2011-2014", *Göç Dergisi*, 2(2), 249-267.
- Mutlu P., Mısırlı K. Y, Kahveci M, Akyol A. E, Erol E, Gümüşcan İ., Pınar E, Salman C. (2018) Suriyeli Göçmen İşçilerin İstanbul Ölçeğinde Tekstil Sektörü Emek Piyasasına Eklemlenmeleri ve Etkileri. *Çalışma ve Toplum*, 56, 69 - 92.
- Neilson, B., Ned R. (2008) "Precarity as a Political Concept, Or, Fordism as Exception", *Theory, Culture & Society* 25 (7-8), 51-72.
- Özveri M. (2012) "Güvencesiz Çalışmanın Hukuki Dayanakları", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 33, 147-172.
- Paret, Marcel. (2014). "Legality and Exploitation: Immigration Enforcement and the US Migrant Labor System." *Latino Studies* 12 (4): 503-526.
- Paret, Marcel. (2015) "Apartheid Policing: Examining the US Migrant Labour System Through a South African Lens." *Citizenship Studies* 19 (3-4): 317-334.
- Sirkeci, I. (2007) "Human insecurity and streams of conflict for a re-conceptualization of international migration", *Population Review*, 46(2), 32-50.
- Standing, G. (2014) *Prekarya*, (Çev. Ergin Bulut), İletişim Yayınları: İstanbul.
- Şahankaya Adar, A. (2018) "Türkiye'de yeni prekarya Suriyeli işgücü mü?", *Çalışma ve Toplum*, 56, 13-36.
- Toğral-Koca, Burcu. (2014) "Biyopolitika, güvenlik ve Frontex'in Türkiye-Yunanistan sınırındaki rolü", *Göç Dergisi*, 1 (1). 57-76.
- Tschöll C. (2014) "Precarity: causes, effects and consequences of insecure working and living conditions in a multicultural, rural area of Northern Italy (South Tyrol)", *Journal of Education Culture and Society*, 2, 82-90.
- Utku, Eroğlu, D., & Sirkeci, İ. (2020) "Ethics of commodified (golden) citizenship", *Journal of Economy Culture and Society*, 62, 365-38.
- Waite, L. 2009. A Place and Space for a Critical Geography of Precarity? *Geography Compass*, 3(1): 412- 433.

Webster, E., Lambert, R., ve Beziudenhout, A. (2011) *Grounding Globalization: Labour in the Age of Insecurity*. Malden, MA: Blackwell Publishing.

21. Yüzyılda Güçlü Ekonomiye Geçişle Beraber Türkiye'nin Ekonomik Performansı

Emre ÇEVİK¹

1. Giriş

Dışa açık ülke ekonomileri, diğer ülkelerde yaşanan ekonomik ve siyasi olaylardan çok rahat bir şekilde etkilenmektedir. Bununla beraber, bir ülkede yaşanan ekonomik olaylar da diğer ülke ekonomilerini de etkileyebilmektedir. Örneğin 1973 petrol krizinin meydana gelmesindeki neden her ne kadar Arap-İsrail savaşı olmasına rağmen kısa sürede petrol arzının azaltılması kararları, tüm dünya ekonomilerini etkilemiştir. 1994 yılında Meksika'da meydana gelen Tekila krizinin, sermayenin yer değiştirmesi ile beraber yine çoğu dünya ekonomilerini etkilemiştir. Bunlarla beraber, Türkiye'de bir

---

1 Dr. Öğr. Üyesi Kırklareli Üniversitesi Uygulamalı Bilimler fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü emre.cevik@klu.edu.tr

dizi ekonomik krizlerle baş etmiştir. 1990'lı yıllardan 2000'li yılların başlarına kadar ise bir dizi gerek içsel gerekse dışsal krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Şubat 2001'de patlak veren ve 'Kara Çarşamba' olarak adlandırılan ekonomik krizden sonra Uluslararası Para Fonu (IMF) politikalarının uygulanmasına yönelik 15 Nisan 2001'de 'Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı' (GEGP) belirlenmiştir.

GEGP ile birlikte öncelikle Türkiye ekonomisindeki sorunlar belirlenmiş ve bu sorunların kaynağı olarak sürdürülemez iç borç dinamiği ve kamu bankaları başta olmak üzere mali sistemdeki sağlıksız yapı olduğu belirlenmiştir (Ekinci, 2013). Ancak bu programın hazırlanışı Bülent Ecevit başbakanlığında 57'inci Hükümetle olup uygulanması, sırasıyla, Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan başbakanlığında, 58 ve 59, 60, 61'inci hükümetlerle gerçekleşmiştir. Sonraki hükümetlerde başbakanlar değişse de Adalet ve Kalkınma Partisi öncülüğünde 63 ve 64'üncü hükümetlerde Ahmet Davutoğlu ve 65'inci hükümette Binali Yıldırım başbakanlığında tek parti rejimi devam etmiştir. 2018 yılında halk oylamasıyla anayasa değişikliğine gidilmiş ve Türkiye'de rejim değişikliği yaşanmıştır. Başkanlık sistemine geçişle beraber, bu çalışmanın hazırlandığı tarihe kadar Recep Tayyip Erdoğan Cumhurbaşkanlığı'nda güçler tek bir merkezi otoritede toplanmıştır.

Bu çalışmada, GEGP kapsamında 2000'li yıllarda Türkiye ekonomisi için Khramov ve Lee (2013) tarafından önerilen Ekonomik Performans Endeksi (EPI) genişletilerek yeniden oluşturulmuş ve belirlenen analiz döneminde Türkiye'nin ekonomik performansı sınıflandırılmıştır. Bu çalışma beş ana başlıktan oluşup ikinci kesimde güçlü ekonomiye geçiş programı, üçüncü kesimde ekonomik performans endeksi, dördüncü bölümde veri seti ve bulgular yer alıp son bölümde sonuç ve değerlendirmeye yer verilmiştir.

2. Güçlü ekonomiye geçiş programı

Türkiye, 1990'larda sıkıntılı süreçlere maruz kalmıştır. 1990'da başlayan Körfez Savaşı; 1994'de Meksika'da başlayan Tekila Krizi; 5

Nisan 1994 Kararları, 1997 Asya Krizi, 1998 Rusya krizi, ve 1999 depremi ülke ekonomisini oldukça yormuştur. Bu süreçte toplamda 10 kez hükümet değişmiştir (TCMM, 2022). 1999'da Bülent Ecevit başbakanlığıyla kurulan 57. Hükümet'le beraber, enflasyondaki artış hız kesememiş, uygulamaya konulması kararlaştırılan yapısal reformlar geciktirilmiş ve iç ve dış borç miktarları hızlı bir şekilde artmıştır (Toprak, 2010; Günçavdı ve Küçükçiftçi, 2004). Bu dönemde ayrıca, cari açığı finanse etmek amacıyla Hazine tahvil ihracına gidip kısa süreli sermaye artışılarıyla uzun vadeli kredi kullanımları artıp bankaların açık pozisyonlarını arttırmıştır (Bağcı, 2016).

Olumsuz siyasi gelişmelerle birlikte 21 Şubat 2001'de Türkiye'de kriz patlak vermiş; borsada çöküş ve gecelik faizlerde astronomik artışlar gerçekleşmiştir. Yabancı bankalar vadesi gelmemiş kredilerini geri çekmeye başlamış ve döviz kurları artmıştır. Sonucunda, 19 banka kapanıp 1.5 milyon işsiz ve iç borç stoğu 2000 yılına göre 4 kat artmıştır (Karluk, 2005; Bağcı, 2016). Bankacılık krizi olarak da adlandırılan bu kriz sonrasında, 14 Nisan ve 15 Mayıs 2001 tarihlerinde IMF tarafından önerilen iki aşamalı istikrar programı benimsenmiştir (Kol ve Karaçor, 2012). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) olarak adlandırılan bu programda, öncelikle temel sorunlar belirlenmiş ve bu sorunlara yönelik hedef ve stratejiler ortaya konulmuştur. Sorunlar iki başlıkta toplanıp 'Sürdürülemez iç borç dinamiği' ve 'Mali sistemdeki sorunlar' olarak belirtilip programın amacı "*kur rejiminin terkedilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve eşanlı olarak bu duruma bir daha geri dönmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmaktır*" olarak belirlenmiştir (GEGP, 2001).

GEGP'de yapısal reformlara ilişkin bir dizi kanun teklifi önerilirken makroekonomik hedefler ve politikalar da belirlenmiştir. Bu hedefler

- *kamu kesimi faiz dışı fazlanın gsyih içerisindeki payının artırılması;*

- *faiz dışı açığın azaltılması;*
- *büyümenin arttırılması;*
- *enflasyonun düşürülmesi;*
- *turizm gelirleri ve ihracatın arttırılması*

ana başlıklarını kapsamaktadır. Bu hedeflerin yanı sıra harcama tedbirleri ve gelir arttırıcı düzenlemelerle gelir hedefleri belirlenmiştir. Faiz dışı dengenin yetersiz kalması nedeniyle dış finansman sağlanması amacıyla uluslararası kuruluşlar ve gelişmiş ülkelerle müzakereler gerçekleştirilip finans kaynağı yaratılması önerilmiştir.

Literatürde GEGP ile ilgili farklı çalışmalar yer almaktadır. Taşar (2010), Yaşar ve Erdoğan (2015), Kuşat (2015) ve Diler (2018), programı makroekonomik değişkenler ile araştırırken Çiftçi ve Çiftçi (2019) programın etkilerini banka karlılığı üzerine değerlendirmişlerdir. Avcı (2014) mali politikalar üzerinden GEGP'yi araştırırken Akgül ve Özdemir (2018) enflasyon faiz oranı ve döviz kuru değişkenleriyle analizlerini gerçekleştirmişlerdir.

3. Ekonomik performans endeksi

Bir ülkenin ekonomik performansını tek bir gösterge ile belirlemek uygun olmayabilir. Örneğin, ekonomik büyüme, ülkenin ekonomik performansını gösteren önemli bir göstergedir. Ancak büyümeyle beraber, çevre kirliliğinin, enflasyonun ve nüfusun artması da kaçınılmazdır. Dolayısıyla özellikle gelirin paylaşımı adil olmazsa tek başına büyüme, ekonomik performans için yeterli olmayabilir. Bu nedenlerle, iktisatçılar ülkelerin ekonomik performansını farklı değişkenlerle ölçmek için endeksler geliştirmişlerdir. Mitchell ve Burns (1938), Zarnowitz ve Boschan (1975a), 1975b) ve Moore ve Shiskin (1967) öncü göstergelerle ekonomik performansını belirleyen öncü çalışmalardır. Takip eden süreçte hem endekste yer alan değişkenler hem de hesaplama yöntemlerinin farklılaşmasıyla, literatüre kazandırılan ve önemli kuruluşların da kullandığı göstergeler geliştirilmiştir. Stock ve Watson (1989; 1991; 1993)

Khramov ve Lee (2013), önermiş oldukları basit ve kullanışlı Ekonomik Performans Endeksi (EPI) önermişlerdir. Bu endeks, enflasyon, işsizlik oranı, bütçe açığı/GSYİH ve reel büyümeden oluşmaktadır. Endeks değerinin hesaplanmasında, her bir değişkenin ortak ağırlığı olması ve farklı ağırlıklara sahip olması durumunda, düzey EPI ve ağırlıklandırılmış EPI (WEPI)'nin elde edilmesini aşağıdaki eşitliklerle elde edileceğini önermişlerdir:

$$EPI = 100 - |ENF| - \dot{I}O - BA/GSYİH + RBO \quad (1)$$

$$WEPI = 100 - W_{enf} * |ENF| - W_{işsizlik} * \dot{I}O - W_{bütçe} * BA / GSYİH + W_{büyüme} * RBO \quad (2)$$

Denklem 1 ve 2'de ENF, tüketici fiyatlarındaki artış; İO işsizlik oranı; BA bütçe açığı, GSYİH Gayri safi milli hasıla; RBO reel büyüme oranı olup W_i her bir bileşenin ağırlığı olarak belirtmişlerdir. W_i ağırlıklarının hesaplanmasında ise ortalama standart sapmanın her bir bileşenin standart sapmasına oranı olarak oluşturmuşlardır:

$$W_i = \frac{Std.Sapma_{ort}}{Std.Sapma_i}; \quad i = ENF, \dot{I}O, BA/GSYİH, RBO$$

Khramov ve Lee (2013), EPI ve WEPI'nin performans derecelerinin belirlenmesinde, medyan etrafındaki %90, %70, %30 ve %10'luk kantillere göre eşik değerlerin belirleneceğini önermişlerdir. 1790-2009 yılları Amerika Birleşik Devletleri için oluşturmuş oldukları endekslerde eşik değerlerin Tablo 1'deki gibi olduğunu belirtmişlerdir:

Tablo 1. EPI skorlarının ABD için dağılımı

<i>Sınıf</i>	<i>Kantil</i>	<i>Medyandan sapma</i>	<i>EPI</i>	<i>WEPI</i>	<i>Uygulanan skor eşiği</i>
Üst %90	>%90	+%40	100.27	100.07	100
Sonraki %70	%70	+%20	96.60	96.49	95
Sonraki %30	%30	-%20	89.10	89.30	90
Sonraki %20	%10	-%40	78.48	78.36	80
Alt %10	<%10				

Kaynak: Khramov ve Lee (2013:11)

Belirlenen eşik değerlerle EPI'nin dereceleri ve performansına ilişkin göstergelerin ise Tablo 2'deki gibi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Skor aralıklarına göre harika'dan başarısız'a göre toplamda 5 sınıfı ve bu sınıfların skor aralığına göre ekonominin performansını derecelendirmişlerdir. Örneğin eğer EPI ve/veya WEPI değerinin 95-100 arası olması durumunda ekonominin harika; 99'dan büyük olması A⁺; 96-99 arasında olması A ve 95-96 arasında olması durumunda A⁻ olarak derecelendirmesi anlamına gelmektedir.

Tablo 2. EPI ekonomik performans derece sistemi

Skor Aralığı	Skor	Derece	Ekonomik Performans
95-100	≥99	A ⁺	Harika
	96-99	A	
	95-96	A ⁻	
90-95	94-95	B ⁺	İyi
	91-94	B	
	90-91	B ⁻	
80-90	87-90	C ⁺	Makul
	83-87	C	
	80-83	C ⁻	
60-80	74-80	D ⁺	Zayıf
	66-74	D	
	60-66	D ⁻	
<60	<60	F	Başarısız

EPI ile yapılan çalışmalar literatürde geniş yer tutmasa da Anand ve diğ. (2015), Christmann (2018), Pellegata ve Quaranta (2019), Yalçın (2021) ve Tiamiyu ve diğ. (2021), yapmış oldukları analizlerde EPI metodolojisini uygulamışlardır.

GEGP kapsamında, bu çalışmada EPI farklı değişkenlerden yeniden oluşturulmuştur. Bu değişkenlere ilişkin bilgiler, Tablo 3'de yer almaktadır. Enflasyon göstergesi olarak Tüketici (TÜFE) ve Üretici (ÜFE) fiyat endekslerindeki artış oranı, GEGP kapsamında analize dahil edilmiştir. Çünkü program kapsamında gerek tüketici gerekse üretici fiyat endekslerinde bir hedef koyulmuştur. TÜFE ve ÜFE, ekonomik performansı olumsuz etkilediğinden dolayı, endekse negatif olarak eklenmiştir. Program kapsamındaki hedeflerden bir diğeri de faiz dışı ve genel bütçe dengesinin GSYİH içerisindeki payıdır. Dolayısıyla her iki değişken de endekse pozitif olarak eklenmiştir. Reel büyüme oranı ve ihracat ekonomik refahta ve yurtiçi üretimdeki olumlu katkıyı gösterdikleri için endekse pozitif olarak eklenmiştir. İthalat dışa bağımlılık göstergesi olduğu için negatif ve dış ticaret hariç cari dengenin GSYİH içerisindeki payı pozitif olarak endekse eklenmiştir. Faiz dışı, bütçe ve dış ticaret dengesinin endekse pozitif olarak eklenmesinin nedeni, bu değişkenlerin zaman içerisinde pozitif değer almasından dolayı ekonomik performansı olumlu yönde etkilemektedir. Khramov ve Lee (2013), endeksi oluştururken tanım itibarıyla bütçe dengesi değil de bütçe açığını dikkate aldığı için endekse negatif olarak dahil etmişlerdir. Dolayısıyla, zaman içerisindeki söz konusu değişkenlerin pozitif değer de alabilmesi durumu göz önünde bulundurulduğundan dolayı, endeks oluşturulurken toplam olarak bu çalışma kapsamında ele alınmıştır.

Tablo 3. Değişkenlere ait tanımlar

Değişken	Açıklaması	Beklenen etki
ENF _{TÜFE}	Tüketici fiyatlarındaki artış oranı	-
ENF _{ÜFE}	Üretici fiyatlarındaki artış oranı	-
BD/GSYİH	Genel Bütçe Dengesi/GSYİH	+
RBO	Reel büyüme oranı	+
İHR/GSYİH	İhracatın GSYİH içerisindeki payı	+
İTH/GSYİH	İthalatın GSYİH içerisindeki payı	-
CD/GSYİH	Dış ticaret hariç cari işlemler dengesinin GSYİH içindeki payı	+
FDD/GSYİH	Faiz dışı genel dengenin GSYİH içindeki payı	+
İÖ	İşsizlik oranı	-

Bu bilgilerden sonra EPI ve WEPI, aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

$$EPI = 100 - |ENF_{TÜFE}| - |ENF_{ÜFE}| + BD/GSYİH + RBO + İHR/GSYİH - İTH/GSYİH + CD/GSYİH + FDD/GSYİH - İÖ$$

$$WEPI = 100 - W_{ENF_TÜFE} \times |ENF_{TÜFE}| - W_{ENF_ÜFE} \times |ENF_{ÜFE}| + W_{BD} \times BD/GSYİH + W_{RBO} \times RBO + W_{İHR} \times İHR/GSYİH - W_{İTH} \times İTH/GSYİH + W_{CD} \times CD/GSYİH + W_{FDD} \times FDD/GSYİH - W_{İÖ} \times İÖ$$

WEPI'de yer alan W_i ($i = ENF_{TÜFE}, ENF_{ÜFE}, BD, RBO, İHR, İTH, CD, FDD, İÖ$) değişkenlerin Khramov ve Lee (2013) tarafından önerdiği gibi oluşturulan ağırlıklardır.

4. Veri Seti ve Bulgular

Endeksi oluşturan değişkenlerin tümü üçer aylık frekansta olup 2000Q1-2022Q2 dönemini kapsamaktadır. Enflasyon ve

reel büyüme değişkenleri, 2000=100 baz yılına dönüştürölüp oluşturulmuştur. Reel büyüme oranı da cari fiyatlarla GSYİH'nın 2010=100 bazlı TÜFE'den arındırılmasıyla elde edilmiştir. Değişkenlere ait bilgiler ve veri kaynakları Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4. Değişkenlere ait bilgiler

<i>Değişken</i>	<i>Kaynak</i>	<i>Frekans</i>
ENF _{TÜFE}	TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Merkezi	2000Q1-2022Q2
ENF _{ÜFE}	TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Merkezi	2000Q1-2022Q2
BD/GSYİH	Hazine ve Maliye bakanlığı; TCMB	2000Q1-2022Q2
RBO	İMF, International Financial Statistics	2000Q1-2022Q2
İHR/GSYİH	TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Merkezi	2000Q1-2022Q2
İTH/GSYİH	TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Merkezi	2000Q1-2022Q2
CD/GSYİH	TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Merkezi	2000Q1-2022Q2
FDD/GSYİH	Hazine ve Maliye bakanlığı; TCMB	2000Q1-2022Q2
İÖ	TÜİK	2000Q1-2022Q2

Tablo 5'de endeksleri oluşturan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. En yüksek ortalamalar incelendiğinde dış ticaret değerlerinin ön olana çıktığı görölmektedir. Üçüncü olarak işsizlik oranının da endeks ortalamasında etkili olduğu görölmektedir. En düşük ortalamalar ise faiz dışı genel dengenin GSYİH içerisindeki payı ve reel büyüme oranı ön plana çıkmaktadır. Bir başka deyişle 2000-2022 yılları arasında endekste pozitif katkı yapan değişkenlerin ortalamaları düşükken ithalat ve işsizlik oranları gibi endekste negatif etki tapan değişkenlerin ortalamaları yüksektir. Değişkenlerin standart sapmaları incelendiğinde, reel büyüme oranının çok yüksek değer aldığı görölmektedir. Bu durum, maksimum, minimum ve ortalama değerlerle ele alındığında, reel olarak istikrarlı bir büyümeye sahip olunmadığını göstermektedir. En düşük standart sapma değeri incelendiğinde ise faiz dışı genel

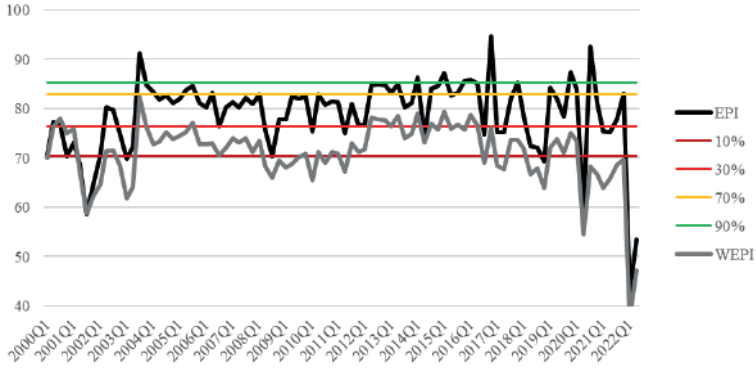
dengenin GSYİH'ya oranı olduğu görülmektedir. Bu değer, faiz dışı genel dengenin yaklaşık olarak 1.35 oranında gerçekleştiğini göstermektedir. GEGP'de hedef olarak 2021 yılı için bu oranın 5.1 olması hedeflenmiştir. Ancak 2001 yılının birinci ve ikinci çeyreğinde bu hedefe yakın sonuçlar elde edilmesine rağmen zamanla azalmıştır.

Tablo 5'in son sütununda EPI ve WEPI'ye ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. WEPI skorları, Tablo 6'da yer alan değişkenlerin ağırlıkları ile oluşturulmuştur. Elde edilen endekslerde yüksek şiddette mevsimsel etki olduğundan, mevsimsel etki Tramo-Seat yöntemi ile arındırılmıştır. En yüksek ağırlığa FDD/GSYİH sahipken en düşük ağırlığa ise RBO sahiptir. Bunun nedeni, ilgili değişkenin ortalama standart sapma içerisindeki payının büyüklüğüdür. Bir başka deyişle, en yüksek standart sapmaya sahip değişken en düşük ağırlığa ve en düşük standart sapmaya ait değişkenin de en yüksek ağırlığa sahip olmasıdır. Tablo 5'deki EPI ve WEPI'nin ortalamaları değerlendirildiğinde, sırasıyla, yaklaşık 79 ve 71 olduğu görülmektedir. Maksimum EPI değeri, yaklaşık 95 ile 2006Q4'de; maksimum WEPI değeri olan 82.41 2003Q3'de ulaşılmıştır.

Son olarak Tablo 6'da EPI ve WEPI'nin sınıflandırılmasına ait eşik değerler yer almaktadır. Khramov ve Lee (2013) tarafından önerilen eşik değer belirlenmesinde, medyan değerinin $\pm\%20$ ve $\pm\%40$ etrafındaki değerler belirlenip sınıflandırmaya ilişkin değerler elde edilmiştir. Bu bilgilerle 2000'li yıllarda Türkiye ekonomisi için EPI ve WEPI'nin sınıflandırılması

- 85.33'ün üstündeyse harika
- 82.90 ile 85.33 arasında ise iyi
- 76.42 ile 82.90 arasında ise makul
- 70.29 ile 76.42 arasında ise zayıf
- 70.29'un altında ise başarısız

şeklinde. Şekil 1 ve Şekil 2'de EPI ve WEPI'nin zaman yolu grafikleri eşik değerlerle verilmiştir. EPI'ye göre ekonomik performans bazı dönemlerde harika iken WEPI'ye göre en fazla makul derecededir. Aynı zamanda genelde EPI makul derecede iken WEPI ise zayıf sınıfta yer almaktadır. 2001'den sonra her iki endeks, artış yönünde bir trende sahiptir. Ancak takip eden dönemlerde ortalama bandında seyretmektedir. 2008 krizinin etkisi ile endeks değerleri, ortalamadan aşağı düşse bile 2012 yılından sonra yine bir artış söz konusu olup COVID-19 dönemi ile beraber bir şok yaşanmıştır. Her iki endeks, en düşük değerlerine 2022 yılının birinci çeyreğinde ulaşmıştır. Özetlenecek olunursa, ilk dönemlerde GEGP, Türkiye ekonomisinin performansını arttırmıştır. İlerleyen dönemlerde belirli bir düzeyde seyredirken COVID-19 pandemisiyle başlayan süreçte endeksler azalma trendine girmiştir.

Şekil 1. EPI'nin zaman yolu grafiği

Tablo 5. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler

İstatistik	ENF _{TÜFE}	ENF _{ÜFE}	BD/ GSYİH	FDD/ GSYİH	CD/ GSYİH	İHR/ GSYİH	İTH/ GSYİH	İÖ	RBO	EPI	WEPI
Ortalama	3.66	4.05	-1.95	1.35	2.23	18.74	24.62	10.68	1.49	78.78	71.08
Medyan	2.68	2.63	-1.18	0.82	1.73	17.68	23.95	10.45	4.46	81.03	72.13
Maksimum	22.24	24.45	-0.11	8.08	6.62	33.48	45.33	16.10	28.39	94.72	82.41
Minimum	-0.37	-2.06	-11.67	0.08	-1.66	10.17	17.58	5.50	-20.67	42.91	37.56
Std. Sapma	3.64	4.79	2.25	1.55	1.85	4.16	4.44	1.89	11.47	7.83	6.53
Çarpıklık	2.44	1.95	-2.27	2.27	0.52	1.22	1.56	0.02	-0.28	-1.71	-2.21
Bastıklık	10.70	7.83	8.21	8.21	2.65	4.99	7.88	3.52	1.87	7.97	11.03
T	90	90	90	90	90	90	90	90	90	90	90

Tablo 6. Endekslerde değişkenlerin ağırlıkları ve eşik değerler

Ağırlık	Değişken								
	ENF _{TÜFE}	ENF _{ÜFE}	BD/GSYİH	FDD/GSYİH	CD/GSYİH	İHR/GSYİH	İTH/GSYİH	İÖ	RBO
w_i	1.10	0.84	1.78	2.58	2.16	0.96	0.90	2.12	0.35
Değişken	Kantiller								
	%10	%30	%50 (Medyan)	%70	%90				
EPI	70.29	76.42	81.03	82.90	85.33				
WEPI	64.18	68.93	72.13	74.36	77.60				

5. Sonuç ve değerlendirme

Türkiye ekonomisi, 1990'lı yıllarda gerek iç gerekse dış ekonomik ve siyasi gelişmelerle oldukça zorlu yıllar geçirmiştir. Bu zorlu yılların ekonomik olumsuz birikimleri ve 1999 yılında yaşanan depremle beraber 2001 yılında başta bankacılık ve finans sektörünü etkileyen ve neredeyse tüm makroekonomik değişkenlerdeki dengeyi bozan ciddi bir kriz yaşamıştır. Ekonomide yaşanan bu olumsuz gidişatı düzeltmek amacıyla uygulanmasına karar verilen GEGP, başta yapısal reformlar olmak üzere bir dizi makroekonomik tedbirlerin uygulanmasını da gerektirmiştir.

Bu çalışmada, GEGP dahilinde belirlenen politika ve hedefler kapsamında yer alan makroekonomik göstergeler üzerinden, Khramov ve Lee (2013) tarafından oluşturulan ekonomik performans endeksi geliştirilerek yeni bir ekonomik performans endeksi elde edilmiştir. Çalışmanın amacı, 21. Yüzyılda GEGP ile beraber ekonomik performansını ortaya koymaktır. Düzey ve ağırlıklandırılmış olmak üzere iki adet endeks oluşturulmuş ve bu endekslerin zaman içerisindeki hareketleri incelenmiştir. Sonuç olarak GEGP'in başlangıç yıllarında Türkiye ekonomisinin performansını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak takip eden yıllarda endeks değerleri, belirli bir düzeyde seyretmiş ve 2008 krizi ile beraber azalış trendine girmiştir. 2012 yılının başından itibaren endekslerde bir toparlanma olduğu ve Rahip Brunson krizi olarak adlandırılan ve ABD tarafından bir dizi yaptırımlar karşısında, özellikle döviz kurunda yaşanan sıçramadan sonra, endeks değerleri istikrarsız şekilde ilerlemiştir. 2020 yılının başlarında COVID-19 pandemisi de Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiş ve bu yılda ekonomik performansta bir düşüş meydana gelmiştir. Takip eden dönemlerde, Türkiye'nin para politikaları değiştirmesi, küresel enflasyon dalgası ve Ukrayna-Rusya savaşı ile beraber enflasyonda ciddi bir artış meydana gelmiştir. Hızlı ve kontrolsüz artan döviz kuruna karşılık alınan tedbirlere kadar, 2022 yılının ilk çeyreğinde endeks değerleri, en düşük seviyelerine ulaşmıştır. Ancak analiz dönemi-

nin sonunda endeks değerleri, ekonomik performansın artacağını işaret etmektedir.

Bu alıma kapsamında oluşturulan endekslerin yer aldığı sınıflar birbirlerinden farklıdır. Örneğin, EPI'ye göre harika ekonomik performansına sahip olurken WEPI'ye göre en fazla makul seviyede ekonomik performansa sahip olduğu görölmektedir. Bu durumda dikkate alınması gereken endeks değerinin WEPI olması ve politikaların bu endekse göre belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü endeksi oluşturan değişkenlerin ve bu değişkenler üzerine uygulanacak politikalar birbirinden farklıdır. Örneğin maliye politikaları ile istihdam politikaları birbirinden farklıdır. Dolayısıyla endeks üzerindeki ağırlıkları da farklı olmalıdır. WEPI'de en yüksek ağırlığa faiz dışı denge, işsizlik oranı ve bütçe dengesi sahiptir. Bu nedenle, Türkiye ekonomisi için ekonomik performansı arttırmak için maliye ve istihdam politikaları önem kazanmaktadır. Bu politikaların önemiyle beraber diğer değişkenlerin etkisi göz ardı edilmemelidir.

Çalışmanın sınırlılıkları irdelendiğinde, özellikle enflasyonla mücadelede para politikaları göstergesi endekste yer almamaktadır. Ayrıca turizm gelirleri, sabit sermaye ve portföy yatırımları gibi sıcak döviz girişini gösteren değişkenler dahil edilmemiştir. Finansal gelişmişlik göstergeleri ve birçok sektörü aynı anda canlandıran inşaat sektörleri de endekste yer almamaktadır. Tarım ve enerji gibi esnekliği az olan değişkenlere de ait bilgiler yine endekste yer almamaktadır. İlerleyen çalışmalarda, bu değişkenler de endekse entegre olarak yeni bir endekisle performans göstergesi farklılaşabilir. Ayrıca endekslerin eşik değerleri, kendi iç dinamiklerini yansıtır elde edildiği için bir genelleme ve sınıflandırma yapılması sakıncalıdır. Bu nedenle, örneğin G20 ölkelerinin ortalaması ile elde edilen bilgilerle eşik değerler belirlenip sınıflandırma yapılması daha uygun olabilir. Bu durumda diğer ölkelerine göre Türkiye'nin ekonomik performansı farklı sınıflarda yer alabilir. Son olarak, eşik değer belirlenirken kantil değerleri dikkate alınmıştır. Ancak deterministik olarak belirlenen bu sınıflandırma, rejim değişim modelleri gibi stokastik modellerle yeniden gözden geçirebilir.

Kaynakça

- Akgül, I., & Özdemir, S. (2018). Enflasyon-Faiz Oranı ve Enflasyon-Döviz Kuru İkilemi: GEG Programı Döneminde Türkiye Gerçeği. *Ege Academic Review*, 18(1), 153-165.
- Anand, V., Zhang, J., Ali, G., & Makhijani, H. B. (2015). Economic Performance of China (1980–2014). *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6(12), 45-58.
- Avcı, M. A. (2014). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Vergi Aflarının Merkezi Yönetim Bütçesi Üzerindeki Mali Etkisi. *Le-gal Mali Hukuk Dergisi*, 10(118), 1-12.
- Aydoğdu Bağcı, S. (2016). Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizlerinin dış ticarete etkileri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.8 (3), 46-54.
- Christmann, P. (2018). Economic performance, quality of democracy and satisfaction with democracy. *Electoral Studies*, 53, 79-89.
- Çiftçi, C., & Durusu-Çiftçi, D. (2019). Güçlü ekonomiye geçiş programı sonrası Türkiye'de banka karlılığının belirleyicileri. *Sosyoekonomi*, 27(39), 111-131.
- Destek, M. A., & Aydın, S. (2020). Do Education Expenditures Really Contribute to TFP? Evidence from Turkey. *Journal of Financial Economics and Banking*, 1(1), 52-56.
- DİLER, Ö. Ü. H. G. (2018). Türkiye'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı İktisat Politikalarının Reel Döviz Kurları-Dış Ticaret Hadleri İlişkisi Açısından Analizi. *Cataloging-In-Publication Data*, 241-248.
- Ekinci, A. (2001). 2001 Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisindeki Büyümenin Sırrı: Daha Liberal Bir Ekonomi (?). *Liberal Düşünce Dergisi*, (72), 109-126.
- GEGP (2001). Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF>

- Günçavdı, Ö., & Küçükçiftçi, S. (2004). Türkiye ekonomisinin üretim ve istihdam yaratma kapasitesi üzerine gözlemler. *İktisat İşletme ve Finans*, 19(216), 16-39.
- Khramov, M. V., & Lee, M. J. R. (2013). *The Economic Performance Index (EPI): an intuitive indicator for assessing a country's economic performance dynamics in an historical perspective*. International Monetary Fund.
- Kol, E. N., & Karaçor, Z. (2012). 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri. *Maliye Dergisi*, 162, 379-395.
- Kuşat, N. (2015). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Cari Açıklar ve Hizmet Sektörünün Kullanılabilirliği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (51), 32-48.
- Mitchell, W. C., & Burns, A. F. (1938). Statistical indicators of cyclical revivals. In *Statistical indicators of cyclical revivals* (pp. 1-12). NBER.
- Moore, G. H., & Shiskin, J. (1967). Indicators of business expansions and contractions. *NBER Books*.
- Pellegata, A., & Quaranta, M. (2019). Accountability through government alternation: Economic performance and the conditional role of political institutions in fifty countries, 1990–2015. *International Political Science Review*, 40(3), 419-436.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (1989). New indexes of coincident and leading economic indicators. *NBER macroeconomics annual*, 4, 351-394.
- Stock, J.H., Watson, M.W. (1991). "A probability model of the coincident indicators". In: Lahiri, K., Moore, G.H. (Eds.), *Leading Economic Indicators: New Approaches and Forecasting Records*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (1993). A procedure for predicting recessions with leading indicators: econometric issues and recent experience. In J. H. Stock, & M. W. Watson (Eds.), *Business cycles, indicators, and forecasting* (pp. 95–153). Chicago: University of Chicago Press.

- Taşar, M. O. (2010). "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 76-97.
- TCMM (2022), Türkiye Cumhuriyeti Hükümetler listesi, https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html.
- Tıamıyu, H., Osenı, I., Tella, S., & Babalola, D. (2021). Asymmetric Effects of Fiscal Policy Variables on Economic Performance in Ecowas: Anglophone Case. *Journal of Global Economics, Management and Business Research*, 13(4) 116-124.
- Toprak, D. (2010). Türkiye'de Kriz Dönemlerinde Borçların Seyri: 1994 ve 2001 Krizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(2), 1-14.
- Toraman, C., İğde, M., Buğın, M. F., & Kılıç, Y. (2016). Volatility spillover effect from conventional stock markets to Islamic stock markets. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 5(4), 2226-3624.
- Yalçın, E. C. (2021). Predicting Regimes of the Economic Performance Index with Markov-Switching Model: The Case of Turkey. *Journal of Financial Economics and Banking*, 2(2), 34-42.
- Yaşar, S., & Erdoğan, S. (2015). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye'de İkiz Açıklar Hipotezi: Ampirik Bir Uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(30), 120-137.
- Zamowitz, V., & Boschan, C. (1975a). Cyclical indicators: An evaluation and new leading indexes. *Business Conditions Digest*, 5, 5-22.
- Zarnowitz, V., Boschan, C., & Boschan, C. (1975b). New composite indexes of coincident and lagging indicators. *Business Conditions Digest*, 20, 5-21.

Türkiye’de Savunma Harcamaları: Teorik Çerçeve Ve Ampirik Analiz¹

Simgenur ÖNAL²

Asuman KOÇ YURTKUR³

1. GİRİŞ

Günümüzde güvenlik kavramı, birey, toplum ve devleti de içine alan geniş bir küme olduğu için insanoglunun en temel ihtiyaçlarından biridir. Bu nedenle ulusal ve uluslararası düzeyde güvenliğin sağlanabilmesi adına devletler kendilerini savunabilme yeteneklerini geliştirmektedir ki savunma kelime anlamı oluşması muhtemel her türlü tehdide karşı kendini korumak olarak tanımlanmaktadır. Artan hızda ilerleme kaydeden teknoloji, savunma sanayinde de kendini göstererek savunma harcamalarının dinamik bir hale gel-

---

1 Bu çalışma “Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye için Ampirik Bir Analiz” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

2 Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD

3 Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

mesine neden olmaktadır. Devletler kendi güvenliklerini inşa edebilmek için bu hızla ilerleyen teknolojiye ayak uydurmakta, doğru ve stratejik savunma yatırımları yapmaktadırlar.

Devletler her ne kadar kendilerini korumak için belirli bir askeri gücü ellerinde bulundursa da bu askeri gücün ne kadar olacağını nüfus, ekonomi, siyasal yapı ve jeopolitik konum gibi pek çok başlık etkilemektedir. Devletlerin askeri güçleri olmadan varlıklarını sürdürebilmeleri imkansızdır. Bu noktada ülke ekonomilerinde savunma alanında yapılan harcamalara ayrılan kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynaklar ülkelere göre ve ülkelerin içinde oldukları ekonomik faktörlere göre değişim göstermektedir. Bunun 2 nedeni vardır:

- İktisadi büyümeyi erteleyecek şekilde fazla kaynak aktarımını engellemek veya
- İstikrarsız bir büyümeye, hatta kaosa yol açacak az kaynak aktarımının da önüne geçmektir.

Çünkü kaynak aktarımı optimal bir ölçek doğrultusunda en efektif şekilde gerçekleştirilebilmektedir.

Ülkeler için güç ve başarının en önemli unsurlarından biri ekonomik büyümedir. Bu nedenle, uluslararası etkilere sahip olan savunma hizmetleri için yapılan harcamaların iktisatçılar için önemi de ilgili konunun ekonomik büyüme ile olan ilişkisinden ileri gelmektedir. Ekonomi yazınında ekonomik büyümenin üzerinde etkili parametrelerden biri olan savunma harcamaları ile savunma hizmeti sağlanmaya ve ülkenin güvenliğine yönelik gelebilecek ya da gelmiş tehditlerin ortadan kaldırılmasına çalışılmaktadır. Savunma harcamalarının önemi ve ekonomiye etkilerini ortaya koyabilmek adına, savunma harcamalarının tanımı ve kapsamı, temel belirleyicileri, teorik yaklaşımları gibi konular ele alınarak ampirik analiz ile konuya kanıtlar sunulmaktadır.

2. SAVUNMA HARCAMALARI: KAPSAM ve TEORİK YAKLAŞIMLAR

Tam kamusal hizmet olarak kabul edilen savunma hizmetinin bir iktisadi ayağı vardır. Dolayısıyla savunma harcamaları, bu iktisadi ayağın bir ilk adımı olarak kabul edilmektedir. Savunma harcamalarının hem akademik alandaki hem de uluslararası politikadaki tanımını yapmak ve kapsamını değerlendirmek henüz tam olarak mümkün olmamaktadır ve yazında klasik bir savunma harcamaları tanımının yer almaması, ayrıca ülkelerdeki silahlı unsurların diğer ülkelerle aynı kurumları yansıtmaması ile rollerinin aynı olmaması, ülkeler ile ülkeler üstü kuruluşların savunma harcamaları tanımı ve kapsamını etkilemektedir (Tuncay, 2017, s. 24-25).

Dar anlamda savunma harcamaları, savunma hizmetine tahsis edilmiş askeri ve sivil personel ile ilgili harcamalardan, bu sektör ile ilgili araç-gereçlerin üretimi, satın alımı, bunların bakım ve onarımı, bina vb. inşa faaliyetleri ile Ar-Ge harcamalarından meydana gelirken geniş anlamda da sivil savunma, olağanüstü durumlar düşünülerek kısa zamanda silah üretim faaliyetlerini uyarlayabilen sivil teşebbüsler ve zorunlu yiyecek madde ve hammaddelerinin stok harcamalarından oluşmaktadır (Tüğen, 1988, s. 287). Fakat savunma harcamalarının standart tanımları, veri toplamaya dahil olan uluslararası kuruluşlar tarafından önerilmiştir ve NATO, IMF ve BM tarafından yapılan üç tanım yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu üç kuruluş içerisinde NATO tanımı ilk olarak iç amaçlara yönelik olup aynı zamanda SIPRI ve ABD Silah Kontrol ve Silahsızlanma Ajansı gibi kuruluşların veri serilerinin temeli olarak kabul edilmiştir. NATO tanımı silahlı kuvvetlerin operasyonunun mali yükünün oldukça kapsamlı bir öcüsüdür. IMF tanımı, Dünya Bankası ve IMF tarafından yayınlanan çeşitli verilerin temelini desteler niteliktedir ve NATO tanımına kıyasla askeri meselelere spesifik olarak daha az yönelmiştir. BM tanımı ise uluslararası karşılaştırma amacıyla geliştirilmiştir ve tanımların en kapsamlı olanıdır (Brzoska, 1995, s. 51-52). Tüm bunlarla birlikte hükümetlerin savunma

harcamalarını kendi istek ve amaçlarına göre tanımlama serbestliği bulunmaktadır.

2.1. Savunma Harcamalarının Tanımı ve Özellikleri

Devletin topluma sunduğu en klasik ve en eski hizmetler grubunda yer alan hizmetlerden biri savunma hizmetleridir ve günümüzde dahi her ne kadar devlet anlayışındaki gelişmeler söz konusu olsa da savunma hizmetleri yine aynı şekilde devletin topluma sunması gereken bir hizmet türü olmaya devam etmektedir (Tüğen, 1988, s. 286). Kimileri için savunma harcamaları verimsiz ve gereksiz bir harcama gibi düşünülse de savunma hizmeti devletin varlığının temel bir göstergesi olma niteliği taşımaktadır. Bu göstergeden hareketle, savunma hizmeti için yapılan harcamalar olarak da tanımlanan savunma harcamaları, egemenliğin ve ulusal varlığın vazgeçilmez unsuru olmaktadır. Bir ülkenin sınırları içerisinde yaşayan her kim olursa olsun, kişinin kendi isteği doğrultusunda dahi savunma hizmetinden mahrum bırakılması söz konusu olmamaktadır. Ayrıca bireylerden savunma hizmetlerinden faydalanılması adına bir ödeme yapması beklentisi de kesinlikle söz konusu değildir. Nitekim savunma hizmeti sunmak, devletin en temel ve önemli görevlerinden birisidir. Savunma hizmetleri, kendi dışında kalan diğer ekonomik aktiviteleri harekete geçirici ve sürükleyici bir role sahip olduğundan piyasa ekonomisi adına önem arz eden, gerekli olan harcamalardandır. Yani toplumda ekonomik ilişkilerin kurulmasında çok önemli bir yere sahiptir (Canbay, 2010, s. 20-21).

Savunma hizmetlerinin dışsal ekonomilere yol açmak şeklinde de bir niteliği söz konusudur. Çünkü savunma harcamaları pozitif ve negatif dışsallıklar yaratmaktadır (Canbay, 2010, s. 21). Teknoloji kullanımı, silah sistemlerinin teknolojiye ayak uydurması, ileri teknoloji ürünlerin kullanılması pozitif dışsallık oluşmasına örnek gösterilebilir. Negatif etki olarak ise aşırıya kaçan savunma harcamalarından kaynaklanan bütçe açıkları örnek verilebilmektedir (Okur, 2017, s. 5). Savunma hizmetinin tüketiminde rekabet söz konusu değildir. Yani eğer bir bireye savunma hizmetinden

güvenlik sağlanıyorsa, bu durum diğer bireylerin güvenliğinde bir azalmanın olması anlamına gelmemektedir. Çünkü güvenlik bölünemez nitelikte olduğundan, diğer bireylerin güvenlikten faydalanması ek maliyet yaratmamaktadır. Yani savunma hizmetinde dışlama olgusundan söz edilememektedir (Destek, 2014, s. 9). Neticede ülke bir saldırı ile karşı karşıya kaldığı durumda tüm vatandaşlarını koruma altına almaktadır.

2.2. Savunma Harcamalarının Belirleyicileri: Temel Faktörler

Ülkelerin çoğunluğunun silahlanmasındaki amaç, kendilerini olası bir saldırıya karşı korumak ve karşı tarafa caydırıcılık uygulamaktır. Fakat burada önemli olan konu karşı tarafa caydırıcılık uygulanırken ülkenin kendini savunabilmesi amacıyla ne kadar savunma harcamasının yeterli olup olmadığıdır. Bu harcamanın boyutu ülkeden ülkeye gelişmişlik düzeylerine göre değişkenlik göstermektedir (Erbaykal, 2007, s. 5). Savunma harcamalarının belirlenmesindeki faktörleri genellemek zor olmakla birlikte ülkelerin jeopolitik konumu, jeostratejik önemi, demografik yapısı, uyguladığı siyasal rejimi, aldığı terör tehditleri ve komşu ülkelerin yaptığı savunma harcamaları şeklindeki faktörleri belirtmek mümkün olmaktadır.

2.2.1. Jeopolitik Konum ve Jeostratejik Önem

Bir ülkenin bulunduğu stratejik konumu ile anlaşılması gereken, o ülkenin hangi sorunlarla mücadele ettiği, ne tür problemlerle baş başa kaldığıdır. Bu problemlerden bazılarını ülkenin tek bir cephede mi yoksa birkaç farklı cephede mi gücünü yoğunlaştırdığı, sınırlarını çevreleyen devletlerin zayıf devletler mi güçlü devletler mi olduğu, bölgesinde meydana gelen savaşlardan kolayca çekilip çekilemediği ve denizaşırı ülkelerden ek kaynaklar sağlayıp sağlayamadığı şeklinde sıralamak mümkündür (Altun, 1998, s. 66). Yani coğrafya ülkeler için farklı fırsatlar sunarken aynı zamanda olumsuz bir şekilde de etkileyebilmektedir. Savunma harcamalarının artan

veya azalan yönde bir seyir izlemesinin nedenlerine bakıldığında ilk sırada jeopolitik konum ve jeostratejik önem gelmektedir. Çünkü Peynirci (2019)' a göre jeopolitik konum bu yönünden dolayı ülkelerin birbirini tehdit olarak algılamalarına ve savaflara yol açmaktadır. Tehdit unsurlarından bazıları sınır anlaşmazlıkları, terör, enerji kaynaklarının üstün devletler tarafından sömürülme isteği ile bölgesel ve etnik çatışmalardır. Yani ülkelerin bu doğrultudaki özelliklerinin artması savunma harcamalarını da arttırmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında sömürge anlayışı ile hareket eden hegemonik devletler, tehdit altında yer alan ülkelerin jeopolitik konumunun önemini ciddi şekilde arttırmışlardır. Bu devletlerin böl, parçala, yönet politikaları ile hegemonya kurmaları ve yeraltı kaynaklarını sömürmeleri, ulus devletlerin ortaya çıkmasının bir sonucu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise silahlanma yarışları hız kazandığı için hem az gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde çatışma bölgelerinin oluşması ile silah satışlarının artışına yol açan süreçler gelişmiştir (Peynirci, 2019, s. 27).

2.2.2. Ekonomik ve Siyasal İstikrarsızlık

Uzun yıllar boyunca ekonomik istikrarsızlıkla verdiği mücadele dolayısı ile siyasetinde de istikrarsızlığı yakalayan Türkiye' de, ekonomik istikrarın en önemli göstergelerinden biri olan ödemeler dengesi sürekli açık vererek 1970-2001 dönemleri arasında enflasyon ortalama %50'yi aşarak %51,5 gibi yüksek bir rakama dayanmıştır. Dolayısıyla bu durum bazı harcama kalemlerinde kısıntı yapılması ile sonuçlanmış olup 1978, 1979, 1989 ve 1994 yıllarındaki yıllık enflasyonun yüksek çıkması Türkiye' nin savunma harcamalarında azalma yapılmasına yol açmıştır. Türkiye' de yakalanamayan siyasal denge, ülkenin hem iç hem de dış tehditlerle mücadele edebilmesi amacıyla daha güçlü bir TSK'ya ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. İstikrarsızlık göstergelerinden biri 1970 ve 1980 yıllarında cereyan eden askeri darbelerdir ve böyle bir ortamda savunma harcamalarının sürekli şekilde artması kaçınılmaz olmuştur (Kaya, 2006, s. 98).

2.2.3. Siyasal Rejim

Savunma harcamalarının belirlenmesindeki diğer bir faktör de o ülkenin siyasi rejimidir çünkü o ülkenin demokratik bir rejimle mi yoksa diktatörlük rejimiyle mi yönetildiği savunma harcamalarını doğrudan etkilemektedir (Okur, 2017, s. 10). Savunma hizmeti, özelliği gereği tam kamusal bir mal olması nedeniyle siyasi otoriteler, savunma harcamalarının arz ve talebinin karar vericisi konumunda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu karar verici mekanizmaların savundukları siyasi görüş ve bu görüşü yansıttıkları siyasi rejim, savunma harcamalarının kamu bütçesinden aldığı veya alacağı payın saptanmasında etkili konumdadır. Örneğin Soğuk Savaş döneminde S.S.C.B.’nin silahlanmayı arttırması sonucu savunma harcamalarındaki artış diğer ülkeler arasında bir risk unsuru olmuş ve bir zincir gibi diğer ülkelerinde savunma harcamalarını arttırmasına neden olarak dünyada savunma harcamalarının artışıyla sonuçlanmıştır. Sonrasında Sovyet rejimin çökmesiyle, Rusya’nın değişen siyasi rejimi sonucu savunma harcamalarında azalma yaşanmıştır. Buna bağlı olarak da hem Soğuk Savaş dönemi kapanmış hem de dünya genelinde savunma harcamaları azalmıştır (Budak, 2018, s. 12).

2.2.4. Terör Sorunu

Günümüzün gözle görülür şekilde uluslararası bir boyut halini alan sorunlarından biri terördür ve her geçen gün de dünyayı daha fazla tehdit ve meşgul etmektedir. Bu nedenle terör ile mücadele kapsamında yapılan harcamaların, savunma harcamalarında bir artışa neden olduğunu söylemek yanlış bir söylem olmamaktadır. Terör olaylarının savunma harcamalarına etkisi, ihmal edilmiş bir olgudur. Fakat 11 Eylül ise bu konunun yeniden derinleştirilmesine yol açmıştır. Özellikle 11 Eylül saldırıları için 500 bin \$ harcama yapılmasına karşılık ABD’ nin bu dönem sonrasında 500 milyar \$’dan daha fazla harcama yaptığını açıklaması üzerine bu alana olan ilgi daha da artmıştır (Anderson, 2008, s. 769).

2.2.5. Komşu Ülke Harcamaları

Ülkelerin maruz kaldığı iç-dış tehditler komşu ülkelerden etkilenmektedir. Mevcut riskten bağımsız olmayan komşu ülkelerin savunmaya yönelik harcamaları, bölgenin güvenlik durumu hakkında bilgi vermektedir (Budak, 2018, s. 11). Türkiye, bulunduğu konum gereği yoğun anlaşmazlıkların yaşandığı bir bölgedir ve bu nedenle bütün komşularıyla olan ilişkilerine dikkatli bir strateji ile yaklaşmak zorundadır. Dolayısıyla komşu ülkelerin yaptığı savunma harcamaları, Türkiye için bir tehdit oluşturmaması adına Türk savunma harcamalarını da arttırıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Birol (2010)'a göre Türkiye'nin savunma harcamalarını yükselten önemli tarihsel unsurlar arasında daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'nin stratejik açıdan bulunduğu bölgenin öneminin yanı sıra Yunanistan, Kıbrıs, Rum Kesimi ve Ermenistan ile yaşamış olduğu tarihsel sorunlar ve Çarlık Rusya'sının bir zamanlar izlemiş olduğu sıcak denizlere yayılma politikası da yer almaktadır. Suriye, İran, Irak ve Yunanistan, Türkiye'nin komşularından olup, yüksek savunma harcamalarıyla dikkat çekmekte olan ülkelerdendir. Bu durum şüphesiz Türkiye'nin savunma harcamalarına yansımaktadır (Akçair, 2011, s. 77).

2.3. Savunma Harcamalarına Dair Teorik Yaklaşımlar

Ekonomik büyümeyi çeşitli yollarla etkileyen savunma harcamalarının, ekonomik büyüme üzerindeki etkileri hakkında literatürde iki farklı teori bulunmaktadır. Bu teoriler; Askeri Keynesçi Yaklaşım ve Neo-Klasik Teorik Yaklaşım'dır.

Askeri Keynesçilik terimi, hükümetin ekonomik büyümeyi desteklemek için orduya büyük miktarda harcama yaptığı ekonomik politikaları ifade eder. Fikir ilk olarak John Maynard Keynes'in istihdam, faiz ve para üzerine ünlü teorisini yayınlamasından 2 yıl önce formüle edildi. 1935'te, Keynes'in teorisinin ortaya çıkmasından 2 yıl önce, Polonyalı ekonomist Michal Kalecki, Almanya'nın Nazi hükümetinin bütçe açığı harcamalarını bir silahlanma ekono-

misinin inşası ile birleştirdiğine işaret ettiği bir makale kaleme aldı. Daha sonrasında, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Keynes’ in fikirleri Batı hükümetleri arasında geniş kabul gördüğünde, Askeri Keynesçilik kavramı ilk olarak, birbirini izleyen ABD hükümetlerinin ekonomik uygulamalarına atıfta bulunmak için kullanıldı (Custers, 2010, s. 7- 80). Ki Kalecki’ye göre savaş sonrası dönemde ABD’ nin hızlı bir şekilde yükselen ekonomik büyüme hızı, önemli ölçüde ve özellikle askeri harcamalarla desteklenmiştir (Çakmak, 2009, s. 121). Buradan yola çıkarak Askeri Keynesyen Yaklaşımı, ekonomik büyüme üzerinde savunma harcamalarına ağırlık verilmesinin pozitif yönde etkisinin olduğu iktisadi bir görüştür. Bu politikaya örnek olarak 1930’lar Almanya’sı ile 1980’ler ve 2000’lerdeki ABD verilmektedir.

Askeri Keynesçilik gibi politikaların üretim ve tüketim cepheleri yönünden farklı etkileri vardır. Tüketim cephesinden bakıldığında askeri kurumların artan mal ve hizmet talepleri doğrudan kamu harcamalarıyla tedarik edilir. Bu durum, genel tüketici harcamalarında çarpan etkisine neden olur. Üretim penceresinden bakıldığında da bir ordunun ayakta durmaya devam etmesi, sivil işgücüne dahil pek çok çalışanın yerinin değiştirilmesine neden olur. Aynı zamanda arz tarafında, Ar-Ge yönündeki askeri harcamaların sivil sektördeki prodüktiviteyi yeni ileri sistemler ve ileri teknoloji ortaya koyma yoluyla arttırdığı da sık sık tartışılan konulardandır (Bilişli, 2011, s. 7). Askeri Keynesçiliğe yapılan eleştiriler şunlardır (Bilişli, 2011, s. 17-18):

- Askeri harcamalar dışında kalan konulara yapılacak olan harcamalar, askeri harcamalarla karşılaştırıldığında, askeri harcamalar daha az istihdam yaratmaktadır.
- Askeri harcamaların artışı, halkları savaşa sürüklemekte, militarizmi desteklemektedir.
- Askeri Keynesçilik askeri bir endüstrileşmeye yol açarak, bu yöndeki sanayileşmeyi hızlandırır ve talebin büyük bir kısmını askeri-endüstriyel yapı oluşturur. Bu da hükümetlerin askeri

harcamaları azaltmasında güçlük yaşaması anlamına gelir. Dolayısıyla zamanla daimî savaş ve yüksek askeri harcamalar döngüsü kırılmaz hale gelecektir.

- En önemli eleştiri ise, Askeri-Keynesçilik görüşü fırsat maliyetini göz ardı etmektedir. Yani bu görüş, hem askerler asker olmasalarda ne yapacaklarını açıklayamadığı gibi hem de ordu adına çalışan organizasyonların savaş malzemesi arz etmesi yerine neyi arz edeceğini açıklayamamaktadır.
- Son olarak Askeri Keynesçilik, Keynesyen görüşe genel olarak getirilen eleştiriye de maruz kalmaktadır ki o da askeri harcamaların yüksek vergilendirmelerle karşılaştırılması nedeniyle ekonomik büyümeyi uzun vadede negatif etkilediğidir.

Bunun yanı sıra Askeri Keynesçiliğin olumlu bir yanı da vardır. Bu da teknolojik gelişmeye olan etkisidir. Çünkü savaşlar nedeniyle ve askeri ihtiyaçlar nedeniyle 19. ve 20. yüzyıllardaki keşifler hız kazanmıştır. Örneğin bugün *internet* olarak adlandırılan sistem, doğal afet veya nükleer saldırı sonrasında ABD ordusunun iletişimi sağlamak amacıyla geliştirdiği sistemdir. Aynı şekilde denizaltılara karşı savunma sağlamak ve savaş uçaklarına karşı kullanılması amacıyla sırasıyla sonar ve radar geliştirilmiştir (Bilişli, 2011, s. 20).

Neo-Klasik Teorik Yaklaşım' da ise Klasik iktisatçılar, savunma harcamalarının verimsiz olduğunu, devletin iktisadi faaliyetini zayıflatığını ve büyük bir ordunun varlığının da siyasi ve ekonomik özgürlüğe aykırı olduğunu savunurlar (Çakmak, 2009, s. 124) ve savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini açıklarken negatif dışsallık odağında talep yanlı faktörleri kullanırlar (Dunne vd., 2005, s. 5). Yaklaşımın ileri sürdüğü görüş, askeri harcamaların, tüketim, yatırım ve diğer kamu harcamaları için yüksek bir alternatif maliyet oluşturduğu ve bütçe üzerinde de ciddi bir yük oluşturarak enflasyonu hızlandırdığıdır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin çoğunda silahların bir kısmı ithalat yoluyla karşılandığından bu durum sınırlı olan döviz kaynaklarını daha da aşağı-

ya çekmektedir (Çakmak, 2009, s. 126). İthal ikameci politikalar aynı zamanda tarım sektörü ile ihracatın gelişiminin önüne geçeceğinden bu durumda ekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyecektir (Deger ve Şen, 1995, s. 280).

3. LİTERATÜR

Günümüze kadar savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok ampirik çalışma yapılarak savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde ne yönde bir etkisi olduğu sorusuna cevap bulunmaya çalışılmıştır ve özellikle son yıllarda konu ile ilgili yapılan çalışmalarda büyük bir artış gözlemlenmektedir. Çalışmalardan bazıları az gelişmiş ülkeleri, bazıları gelişmiş ülkeleri veya her iki ülke grubunu da ele alırken; bazı çalışmalar bu çalışmaların aksine tek bir ülkeyi incelemektedir.

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi Benoit’ in (1978) çalışmasıyla beraber gündeme gelmiştir ve 1950-1965 dönemi için yaptığı çalışmasında, içinde Türkiye’ nin de bulunduğu gelişmekte olan ülkeler incelenmiş, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Benoit’ in çalışmasını doğrular nitelikte olan çalışmalardan biri Ismail (2017)’nin 1988-2013 dönemi için Panel Veri Yöntemi kullanarak Güney Asya ülkeleri için yaptığı çalışmadır. Çalışmanın sonucuna göre savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir. Duyar ve Koçoğlu (2014) 6 Sahra Altı Afrika ülkesi için Panel GLS Yöntemi ile 1990-2012 dönemine ilişki yaptıkları çalışmada ekonomik büyüme üzerinde savunma harcamalarının pozitif etkisine ulaşmışlardır. Yıldırım vd. (2005), 1989-1999 döneminde Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye için savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Yatay Kesit Dinamik Panel Veri Analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Bulgular doğrultusunda savunma harcamaları hem Ortadoğu’ da hem de Türkiye’ de ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Ateşoğlu (2009), Granger

Nedensellik ve Eşbütünleşme analizlerini kullanarak 1948:1-2007-1 dönemine ilişkin ABD için çalışma ortaya koymuş ve sonucunda savunma harcamalarının toplam çıktı üzerindeki etkisinin olumlu olduğunu bulmuştur.

Benoit' in çalışmasını destekleyen yukarıdaki çalışmalara ek olarak aksi yönde bulgular elde eden çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Örneğin Akcan (2019) ARDL Sınır Testi Yaklaşımı' nı kullanarak yaptığı 1982-2017 dönemini ele alan çalışmasında Türkiye için savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif olduğu sonucuna varmıştır. Aynı şekilde Çetin ve Güzel (2019), Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için Dinamik Panel Veri Yöntemi kullanarak bir çalışma yapmışlardır. Çalışmanın sonucu 1990-2017 dönemine ilişkin savunma harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği yönündedir. Eğri vd. (2017) içinde Türkiye' nin de olduğu ve Cezayir, Fas, Tunus ve Mısır için yaptıkları çalışmada Panel Veri Yöntemi kullanmış ve ilgili dönem 1970-2012 dönemidir. Ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasında negatif bir ilişki şeklinde bulunmuştur. Son olarak Halıoğlu (2004)'ün Johansen Eşbütünleşme yöntemi kullanarak yaptığı ve sadece Türkiye' yi içeren 1950-2002 dönemine ilişkin çalışmasında savunma harcamalarının reel çıktı üzerindeki etkisinin pozitif olduğu savunulmuştur.

Bu çalışmalara ek olarak Dakurah vd. (2001) Granger Nedensellik Yöntemi ile 62 gelişmekte olan ülke için savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin yönünü araştırmışlar, 1975-1995 dönemine ilişkin 23 ülke için tek yönlü, 7 ülke için çift yönlü nedensellik ilişkisi bulurken 18 ülke için nedensellik ilişkisine rastlamamışlardır. 15 AB ülkesi için 1961-2000 dönemi üzerine çalışan Kollias vd. (2004), 1961-2000 döneminde 15 ülke için de ortaya kesin bir sonuç koyamamakla birlikte nedenselliğin yönünün büyümeden savunmaya doğru olduğunu iddia etmişlerdir. Kalyoncu ve Yücel (2006) Türkiye ve Yunanistan için 1956-2003 dönemini inceledikleri çalışmasında Türkiye için nedenselliğin yönünün büyümeden savunma harcamalarına

doğru olduğunu söylemişlerdir. Heo (2010)’un ABD üzerinde yaptığı incelemesinde ele alınan dönem 1954-2005 olup kullandığı yöntem diğer çalışmalardan biraz daha farklıdır ve 3 sektör-lü Feder-Ram Modeli ve Arttırılmış Solow Modeli yöntemiyle ABD ekonomisinde savunma harcamalarının önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna varmıştır. Son olarak Gökmenoğlu vd. (2015), Granger Nedensellik Yöntemi ile 1988-2013 dönemini içeren Türkiye için yaptıkları çalışmada ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru olan tek yönlü bir ilişki bulgusuna ulaşmışlardır.

4. AMPİRİK ANALİZ: YÖNTEM VE BULGULAR

Çalışmanın bu kısımda, ülkelerin gelişmesi ve varlık göstermesi açısından son derece önemli görülen savunma ile büyüme arasındaki ilişkiyi ele almak amacıyla; savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin var olup olmadığı, bir ilişki var ise bu ilişkinin boyutlarının neler olduğunu ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda zaman serisi analizi kapsamında Eviews 10.0 paket programı kullanılarak ARDL Sınıt Testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testinden yararlanılmış ve savunma harcamaları ile ekonomik büyümeyi temsil eden değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır.

Türkiye’de savunma harcamalarının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek amacıyla; savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ilişki irdelenmektedir. Araştırmanın kapsamı 1961-2020 dönemi Türkiye ekonomisini kapsamaktadır. Kullanılan değişkenler yıllık yüzde bazında olup Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Büyümeyi temsilen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyüme oranı (GDP), savunma harcamalarını temsilen savunma harcamaları oranı (SVN) ve enflasyonu temsilen enflasyon oranı (ENF) kullanılmıştır.

4.1. Araştırma Modeli

Ampirik analiz için tahmin edilecek modeller aşağıdaki gibidir:

$$GDP_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^{k+d} \beta_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+d} \lambda_{1j} SAV_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+d} \lambda_{1j} ENF_{t-i} + \varepsilon_{1t}$$

$$SAV_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^{k+d} \beta_{1i} SVN_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+d} \lambda_{1j} GDP_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+d} \lambda_{1j} ENF_{t-i} + \varepsilon_{1t}$$

$$ENF_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^{k+d} \beta_{1i} ENF_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+d} \lambda_{1j} GDP_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+d} \lambda_{1j} SAV_{t-i} + \varepsilon_{1t}$$

Modelde bağımlı değişken ekonomik büyüme oranı ve bağımsız değişkenler de savunma harcamaları oranı ile enflasyon oranıdır.

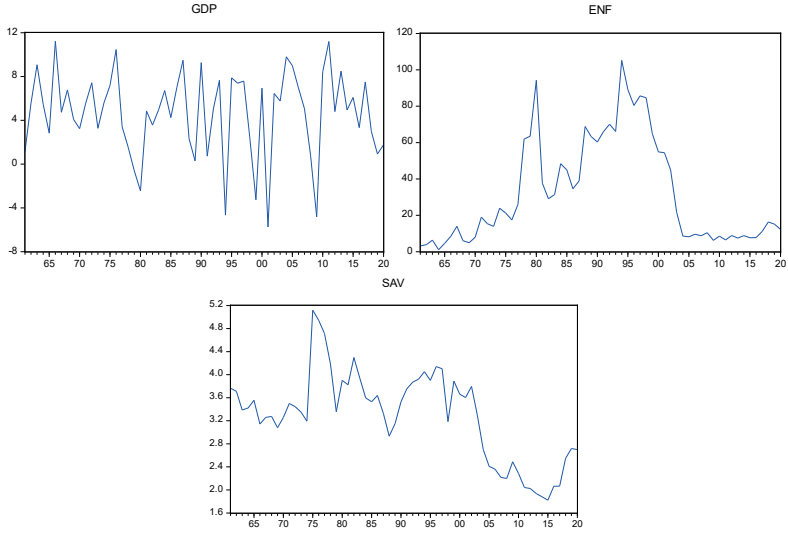
4.2. Veri Analizi ve Bulgular

Araştırmada toplanan ilgili veriler önce betimsel istatistikler ve grafikler yardımıyla incelenmiştir. Grafik yardımıyla serilerin durağanlığı konusunda bir ön tahmine sahip olursa da birim kök testlerinden sonra durağanlığa kesin bir karar verilmiştir. Araştırmada kullanılan veri aralığının uzunluğu nedeniyle, iki yapısal kırılmayı dikkate alan Lee ve Strazizich Birim kök testi ile yapılmış ve değişkenlerin yapısal kırılma altında durağan olmadıkları gösterilmiştir. Daha sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını araştırmak için Pesaran vd. (2001) sınır testi yaklaşımından faydalanılmıştır. Çalışmanın son aşamasında ise Toda-Yamamoto nedensellik testi ile değişkenler arasındaki ilişkinin yönü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın bu kısmında analiz sonucunda elde edilen sonuçlar tablo, grafik ve yorumlar ile beraber sunulmuştur. Zaman serisi analizlerinin durağan olup olmadığı birim kök analizi yardımıyla belirlenebilmektedir. Çalışmada 1961-2020 dönemine ait seriler incelendiğinden bu dönemler içerisinde makroekonomik dengesiz-

liklerden ya da dışsal faktörlere bağlı olarak çok sayıda ekonomik kriz yaşanmıştır. Aşağıdaki Şekil 4.1.’de görüldüğü gibi serilerde ekonomik ve/veya ekonomik olmayan faktörlere bağlı olarak yapısal kırılmalar görülmektedir. Bu nedenle bir ön tespit amaçlı yapılan yapısal kırılmaları görmezden gelerek yapılacak olan analizler, gerçekçi olmayan sonuçlar ortaya koymaktadır.

Şekil 4.1. GDP, ENF ve SAV Serilerinin Seyri, 1961-2020

Kırılma yaşayan serilerin birim kök analizleri kırılmayı dikkate almayan yöntemlerle yapıldığında durağan bir serinin durağan olmadığı sonucu elde edilebilmektedir. Analiz yapısal kırılmaları dikkate alacak şekilde tekrarlandığında ise; durağan olmayan serilerden GDP değişkeninin durağan hale geldiği, ENF ve SAV değişkenlerinin tesit istatistik değerleri kritik tablo değerlerinden küçük olduğu için durağanlaşmadığı iki kırılmalı LM Birim Kök Testi sonuçlarının yer aldığı tablo 4.1.’de görülmektedir.

Tablo 4.1: İki Kırılmalı LM Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Gecikme	Model	Kırılma Tarihleri	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
					%1	%5	%10
GDP	0	A	1966-1970	-6,470905	-4,073000	-3,563000	-3,296000
	0	C	1967-2002	-7,751496	-6,691000	-6,152000	-5,798000
ENF	1	A	1979-2002	-2,732788	-4,073000	-3,563000	-3,296000
	2	C	1992-2003	-5,090449	-6,821000	-6,166000	-5,832000
SAV	0	A	1970-2003	-3,222926	-4,073000	-3,563000	-3,296000
	2	C	1973-2005	-5,076172	-6,691000	-6,152000	-5,798000

Çalışmada ele alınan değişkenlerden bağımsız değişkenlerin yapısal kırılma altında durağan olmadığı tespit edilmiştir ve ARDL yaklaşımı çerçevesinde de ele alınabilmektedir. Bağımlı değişkenin 1 gecikme ve bağımsız değişkenlerden savunma harcamaları oranının 2 gecikme ile modele dahil edildiği ARDL (1, 0, 2) modelinin tahmin sonuçları Tablo 4.1'de yer almaktadır

Tablo 4.2. ARDL (1,0,2) Modeli Tahmini Sonuçları (Bağımlı Değişken: GDP)

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistik	Olasılık
GDP(-1)	-0.027215	0.129703	-0.209826	0.8346
ENF	-0.051366	0.021410	-2.399159	0.0201
SAV	-1.229372	1.251002	-0.982710	0.3303
SAV(-1)	4.157139	1.621081	2.564424	0.0133
SAV(-2)	-2.315157	1.324098	-1.748479	0.0863
C	4.537980	2.422081	1.873587	0.0666
$R^2 = 0.224695$	DW=1.813636			

Ayrıca Jarque-Bera testi ile normallik test edilmiş ve normallik varsayımının sağlandığı ve değişkenlerin normal dağıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla ARDL (1,0,2) uzun dönem test sonuçları modelin sapmasız ve tutarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.3. ARDL Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	T İstatistiği	Olasılık Değeri
ENF	-0.050005	-2.476416	0.0166
SAV	0.596379	0.758820	0.4514
C	4.417751	1.916714	0.0608

Uzun dönem modeli sonucuna göre enflasyon oranını temsil eden ENF değişkeni $p = 0.05$ önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı iken savunma harcamaları oranını temsil eden SAV değişkeni $p = 0.10$ önem düzeyinde dahi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Enflasyon oranında meydana gelen %1'lik bir artış uzun dönemde ekonomik büyüme oranında %0.05'lik bir azalış meydana getirmektedir.

Modelde otokorelasyon, değişen varyans ve model kurma hatası sorunlarının varlığı test edilmiştir. Testlere ait yokluk hipotezleri “otokorelasyon yoktur”, “değişen varyans yoktur” ve “model kurma hatası yoktur” şeklindedir ve testlere ait her üç olasılık değerleri de 0.10'dan bile büyük olduğu için yokluk hipotezi reddedilemediğinden modelde otokorelasyon, değişen varyans ve model kurma problemlerinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla modelde ulaşılan sonuçlar güvenilirdir. Modelin istikrarlılığını test etmek için CUSUM yapısal kırılma testi yapılmış ve ardışık kalıntıların grafiğinin güven sınırları içerisinde olması nedeniyle yapısal değişikliğin olmadığı, modelin katsayılarının kararlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 4.4. Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	T İstatistiği	Olasılık Değeri
C	3.301012	1.455861	0.1511
$\Delta(\text{ENF})$	-0.039073	-1.945434	0.0568
$\Delta(\text{SAV})$	0.816018	1.095212	0.2782
CoinEq(-1)*	-0.079202	-0.575892	0.5670

Uzun dönemde serilerin eşbütünleşik olması nedeniyle ARDL kısa dönem analizine geçilmiştir. Kısa dönem modeli hata terimi katsayısının 0 ile -1 arasında olması halinde çalışmaktadır. Buna göre hata terimi katsayısı tablo 4.4' görüldüğü gibi beklenen işarette ve -0.079202 değerindedir. Ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla kısa dönemde dengede meydana gelen sapmalar, uzun dönemde dengeye yaklaşmamaktadır sonucuna ulaşılmaktadır. Hata terimi katsayısının yorumuna göre ise; 1 birim sapmanın %0.07'si bir sonraki dönem düzelmektedir. Yani dengeye getirici mekanizma, uzun dönem dengesinde oluşabilecek sapmaların her dönem yaklaşık %0.07'sini düzeltmektedir. Kısa dönem dengesizliklerin kapatılması yaklaşık $1/0.07=14,28$, yani 14 dönem sonra gerçekleşmektedir.

Çalışmanın devamında Toda-Yamamoto nedensellik testi ile; uzun dönem ilişkileri ARDL yöntemi ile tahmin edilen değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Oluşturulan VAR modeli ile gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiş ve SUR metoduyla elde edilen tahmin sonuçları tablo 4.5’te verilmiştir.

Tablo 4.5. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları

TEMEL HİPOTEZ	χ^2	P OLASILIĞI
GDP $\longrightarrow$ ENF	1.111624	0.2917
GDP $\longrightarrow$ SAV	0.273644	0.6009
ENF $\longrightarrow$ GDP	1.112479	0.2915
ENF $\longrightarrow$ SAV	0.014674	0.9036
SAV $\longrightarrow$ GDP	6.562300	0.0104
SAV $\longrightarrow$ ENF	0.626675	0.4286

Yapılan analiz sonucunda savunma harcamaları oranından gayri safi yurtiçi hasılaya doğru 0.05 önem düzeyinde pozitif ve tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Diğer değişkenler arasında ise herhangi bir nedensellik bulgusuna rastlanılmamıştır. Bu sonuç savunma harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıla üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ

Günümüzde savunma hizmetleri ve savunmaya yapılan harcamalar ülkelerin en önemli harcama kalemlerinden birisidir. Güvenlik ise devletler açısından ülkelerin refahı pahasına yerine getirmekle yükümlü oldukları en önemli görevlerden birisidir. Bu çerçeve içerisinde ülkelerdeki savunma harcamalarının ekonomiye dair etkileri ise en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Teknolojide son zamanlarda yaşanan gelişmelerin hızının artması

ülkeler açısından tüm alanlarda yeniden şekillenmeyi ve süreçleri doğru takip edebilmeyi gerekli kılmaktadır. Bu noktada Türkiye savunma sanayiine ve savunma harcamalarına yönelik olarak faaliyetlerini son otuz yılda ilerleterek, ülke güvenliği açısından son derece önemli olan milli ürünlerin geliştirilmesine odaklanmıştır. Ülkede refah ve huzurun sağlanabilmesi, ülke çıkarlarının hem ulusal hem uluslararası alanda sağlanabilmesi, ekonomik ve politik pek çok kazanımın elde edilebilmesi gibi hedeflerin hepsi savunma politikaları ile doğrudan bağlantılıdır.

Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, 1961-2020 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanılmıştır. Analiz bulgularına göre; savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir ilişki yoktur. Kısa dönemde savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru pozitif ve tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Çalışmanın kapsamında yer alan 1960 yılından günümüze savunma harcamalarının gelire oranına bakıldığında, oranın zaman içerisinde azaldığı net şekilde görülmektedir. Dolayısıyla elde edilen sonuç bu durumla bağlantılı şekilde açıklanabilmektedir. Diğer taraftan Türkiye ekonomisinin gelirindeki büyüme ve diğer harcama türlerindeki artışa bağlı olarak savunma harcamalarının GSYH içerisindeki oranının azalması ve buna bağlı olarak modelde anlamsız çıkması da beklenen bir sonuçtur.

Savunma sanayiinde güvenilirliğin önemi tartışmasız herkes tarafından bilinmektedir. Bu nedenle tedarigi yapılacak olan sistemler milli şirketlerden tedarik edilmelidir. Bu nedenle de savunma, havacılık ve uzay sanayi sektöründe şirketler milli, yabancı ortaklı ve yabancı şirketler şeklinde tasnif edilerek tanımları yapılmalıdır. Politika yapıcılar ülkenin hem savunma hem de ekonomi politikalarını birbiriyle uyumlu hale getirmelidir. Gelişmekte olan ülkelerin savunma sanayinde olan dışa bağımlılığı azaltılmalı ve devletler ko-nyuyla ilgili uzun vadede önlem alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akcan, A. T. (2019). Türkiye’de Yatırım ve Askeri Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisi: 1982- 2017 ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 359- 369.
- Ateşoğlu, H. Sönmez, (2009) “Defense Spending and Aggregate Output in the United States”, *Defence and Peace Economics* 20(1), s. 21-26.
- Benoit, E. (1978). Growth and Defense in Developing Countries. *Economic Development and Cultural Change*, 26(2), 271- 280.
- Bilişli, K. (2011). Askeri Keynesçilik. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3 (2), 7-22.
- Brzoska, M. (1995). World Military Expenditures. K. Hartley & T. Sandler (Ed.), *Handbook of Defense Economics I* (45-67). Amsterdam: Elsevier Science B. V.
- Custers, P. (2010). Military Keynesianism Today: An Innovative Discourse. *Race&Class*, 51 (4), 79-94.
- Çakmak, H. K. (2009). A Theoretical Glance at Military Expenditures. *Economic Research*, 22(4), 118-127.
- Çetin, I. ve Güzel, S. (2019). Military Expenditures and Economic Growth in Middle East and North African Countries. *TESAM Akademi Dergisi*, 6(1), 187-211.
- Dakurah, A. H., Davies, S. P., & Sampath, R. K. (2001). Defense spending and economic growth in developing countries: A causality analysis. *Journal of Policy Modeling*, 23(6), 651-658.
- Deger, S., & Sen, S. (1995). Military Expenditures And Developing Countries. *Handbook of Defense Economics*, 1, 275-307.
- Dunne, P. J., & Nikolaidou, E. (2005). Military Spending and Economic Growth in Greece, Portugal and Spain. *Frontiers in Finance and Economics*, 2(1), 1-16.
- Duyar, M., & Koçoğlu, M. (2014) Askeri Harcamaların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Sahra Altı Afrika Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 703-722.
- Taha, E. Ğ. R. İ., Timur, B., Eğri, C. Ö., & Bayraktar, Y. (2017). Seçilmiş Ortadoğu Ülkeleri için Ekonomik Büyüme ve Savunma

- Harcamaları İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 139-153.
- Gökmenoğlu, KK, Taçpınar, N., & Sadeghieh, M. (2015). Military expenditure and economic growth: The case of Turkey. *Procedia Economics and Finance*, 25, 455-462.
- Halıcıoğlu, Ferda, (2004) "Defense Spending and Economic Growth in Turkey: An Empirical Application of New Macroeconomic Theory", *Review of Middle East Economics and Finance* 2(3), s. 193-201.
- Heo, U. (2010). The Relationship Between Defense Spending and Economic Growth in the United States. *Political Research Quarterly*, 63(4), 760-770.
- Ismail, S. (2017) Military expenditure and economic growth in South Asian Countries: Empirical Evidences. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(3), 318-325.
- Kalyoncu, H., ve Yücel, F. (2006). An Analytical Approach on Defense Expenditure and Economic Growth: The Case of Turkey and Greece. *Journal of Economic Studies*, 33(5), 336-343.
- Kollias, C., Manolas, G., & Paleologou, S. M. (2004). Defence Expenditure and Economic Growth in the European Union: A Causality Analysis. *Journal of Policy Modeling*, 26(5), 553-569
- Maslow, A.H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, (50), 1-21.
- Pesaran, M., Hashem, Y. S. & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, (16), 289-326.
- Tuncay, Ö. (2017). Finansal Serbestleşme Sonrası Dönem Savunma Harcamalarının Ekonomik Analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 23-37.
- Tüğen, K. (1988). Dünyada ve Türkiye'de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 285-302.
- Yildirim, J., Sezgin, S., & Öcal, N. (2005). Military expenditure and economic growth in Middle Eastern countries: A dynamic panel data analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283-295.

2000’li Yıllarda Uygulanan Para Politikası ve Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi

Hande ÇALIŞKAN TERZİOĞLU

Emrah İsmail ÇEVİK¹

1. Giriş

Türkiye’de uygulanan para politikası hedefleri ve bu hedeflere varmak için benimsenen araçlar, ekonominin içinde bulunduğu duruma ve global düzeydeki iktisadi gelişmelere bağlı olarak değişmiştir. Türkiye ekonomisi cumhuriyetin ilanından günümüze kadar çeşitli ekonomik kriz dönemleri geçirmiştir. 2000 öncesi dönemde IMF destekli istikrar programları krizlerle olan mücadelede yeterli düzeyde başarı sergileyememiştir. 2000’li yıllara gelindiğinde ise parasal strateji hedefi terkedilmiş ve döviz kuru hedeflemesine geçilmiştir. Fakat kısa bir süre sonra döviz kuru stratejisinden

---

1 Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisat Bölümü

de başarı elde edilememiş ve yeni para politikaları arayışına geçilmiştir. 2001 krizindeki sonuçlar Türkiye'de makroekonomik göstergelerin sarsıldığını göstermekle birlikte, para politikası olarak enflasyon hedeflemesi stratejisine geçişi sağlamıştır.

1990'lı yıllar gelişmiş ülkelerin enflasyon hedeflemesi stratejisini uyguladığı dönem olarak bilinmektedir. Enflasyon hedeflemesinin temelinde fiyat istikrarını sağlama amacı bulunmaktadır. Enflasyon hedeflemesi stratejisinde yıl sonu için bir hedef ortaya konulmakta ve söz konusu hedef doğrultusunda iktisadi politikalar belirlenmektedir. Bu uygulama beş temel unsura dayanmaktadır (Mishkin, 2000, 1-2):

- Enflasyona yönelik orta vadeli bir hedefin kamuoyuna ilan edilmesi,
- Merkez bankasının öncelikli hedefinin fiyat istikrarı olması,
- Politik araçların kullanımına karar verirken sadece parasal büyüklük veya döviz kurunun göz önünde bulundurulması değil, bunların yanında kapsamlı bilgi stratejisinin de takip edilmesi,
- Para otoritesinin planları, amaçları ve kararları hususunda kamuoyu ve piyasalarla, para politikasının arttırılmış şeffaflığı ile ilişki kurmak,
- Enflasyon hedefini sağlayabilmek için merkez bankası bağımsızlığının ve sorumluluğunun arttırılmasıdır.

Türkiye ekonomisinde enflasyon hedeflemesi stratejisi 2002'den itibaren örtük, 2006'dan itibaren ise açık enflasyon stratejisi olarak benimsenmiştir. Türkiye'de 2001 yılında yaşanan ekonomik krizle beraber, döviz kuru hedeflemesine bağlı olarak uygulanan sabit döviz kuru politikası terk edilmiştir. Krizin ardında Merkez Bankası esnek döviz kuru sistemini benimsemiş ve 2002 ile 2006 yılları arasında örtük enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulayarak krizin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Söz konusu dönemde, piyasaya yönelik düzen-

lemelere bağılı olarak makro iktisadi değişkenler olumlu yönde düzelmiş ve buna istinaden para politikası olarak açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. Ardından tüm dünya için kaçınılmaz sonuçlar doğuran ve adeta ekonomik yapıları baştan yaratacak olan 2008 küresel krizi patlak vermiştir. ABD'de başlayan kriz öncelikle gelişmiş ülkelere ve ardından gelişmekte olan ülkelere sirayet ederek küresel bir boyut kazanmış ve Türkiye ekonomisi özellikle reel sektöre yansımaları nedeniyle bu krizden olumsuz etkilenmiştir. Söz konusu gelişmelere bağılı olarak, TCMB krizin olumsuz etkilerini hafifletmek amacıyla 2010 yılında para politikası araçlarına makro ihtiyati tedbirleri de eklemiştir (Balmumcu ve Süslü, 2017: 10). 2008 yılındaki küresel krizin etkileri ortadan kalkarken tüm dünya için yeni bir tehdit hızla gelmiş ve 2019 yılının sonunda ortaya çıkan Covid-19 pandemisi tüm ekonomik yapılarda tekrar değişikliklere yol açmıştır.

Enflasyon hedeflemesi stratejisi, etkin iletişim politikası ve beklentilerin iyi yönetilmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla bireyler beklentilerini oluştururken geçmiş enflasyon göstergelerini değil gelecek hedeflerini göz önünde bulundurmaktadır. Kamununun koyulan hedeflere ulaşma konusunda ikna edilmesi ve güveninin kazanılması söz konusu olmaktadır. Böylece tatbik edilen politikaların anlaşılır hale gelmesi ve gözetlenmesi sağlanabilecektir. Türkiye'de söz konusu stratejinin uygulandığı dönemde enflasyon belirgin bir şekilde düşmüş olsa da hedefleri sağlama da yeterli başarının ortaya konulamaması, söz konusu politikaya inancın azalmasına neden olmuş ve bu nedenle politikanın bu özelliğinin geri planda kalmasına sebep olmuştur (Kutlar ve Gündoğan, 2013: 271).

Bu çalışmada 2000'li yıllar boyunca TCMB tarafından uygulanan para politikaları, hedefleri ve söz konusu politikaların makroekonomik göstergeler üzerindeki etkileri incelenmiştir.

2. TCMB Tarafından Uygulanan Para Politikaları

2.1. Ocak 2000-Şubat 2002 Döviz Kuru Hedeflemesi

1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de finansal liberalleşme politikaları benimsendiği için para politikasında belirgin değişikliklere gidilmiştir. Söz konusu dönemde yapılan düzenlemeler ile birlikte, Merkez Bankası'nın para politikasını tatbik ve sevk etmedeki konumu daha da güçlenmiştir. Söz konusu düzenlemelere bağlı olarak TCMB'ye tüm kredi arzını ve rezervlerini yönetebilecek yapı kazandırılmıştır. Bu dönemde başvurulan enstrümanlar mevduat, açık artırma ve likidite rezerv gereksinimleridir. 1990'lı yıllarda dünya genelinde para programı temelli politikalar enflasyon hedeflemesinin yerini almaya başlamıştır. Merkez Bankası'nın uyguladığı para politikası da bu doğrultuda değişmiştir (Çetin, 2016: 69).

2000-2002 dönemlerinde uygulanan döviz kuru politikasının en temel amacı o dönemki enflasyonun düşürülmesi önceliğinde başlatılmıştır. Reel faiz oranlarının düşürülmesi, enflasyonun tek haneli rakamlara indirilmesi, kaynakların etkin dağılımının sağlanmasını ve ekonominin büyüme potansiyelinin artırılması amaçlanmıştır.

Programın birincil politika aracı, para politikası odaklı olmak üzere döviz kuru olmuştur. Merkez bankalarının TL'deki dalgalanmayı daha önce açıklanan kurlardan döviz alıp satarak karşılaması gerekiyordu. Diğer bir deyişle, döviz için likidite yaratılmasına gidilmiş ve TCMB'nin kısa vadeli faiz oranları üzerindeki etkisi sınırlandırılmıştır. Faiz oranlarının belirlenmesi sermayenin hareketine göre piyasaya bırakılmıştır. Döviz kuru riskindeki azalma, ekonomik birimlerin öngörüsü ve kuralcı para politikasının güçlendirilmesi sonucunda 2000 yılının ilk yarısında faiz oranları %40'a kadar gerilemiştir. Programda belirlenen enflasyon hedefi tutturulmasa da aynı yıl enflasyonla mücadelede önemli bir adım atılmış ve enflasyon 14 yılın en düşük seviyeye gelmiştir (Balmumcu ve Süslü, 2017: 14).

2000 yılının ortasından itibaren özelleştirmedeki ve yapısal reformlardaki gevşemeye bağlı olarak ekonomideki beklentiler olumsuz yönde etkilenmiş ve neticesinde yabancı sermaye akımları ile likidite azalmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak politika faiz oranları yeniden yükseltmiştir (Balmumcu ve Süslü, 2017: 14).

Şubat 2001'deki ekonomik krize bağlı olarak sabit döviz kuru politikasından vazgeçilmiş ve bu durum yeni bir para politikası rejimi arayışına yol açmıştır. 4651 Sayılı Kanun'a atfen fiyat istikrarı kavramı ön plana çıkmış ve böylece para politikası aracı olarak enflasyon hedeflemesi stratejisine geçişte gerekli olan kanuni düzenlemeler ortaya konulmuştur. Bu yasa, fiyat istikrarının TCMB'nin temel görevi olduğunu ve bunun enflasyon hedeflemesi politikasına geçişte ciddi bir gelişme olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, enflasyon hedeflemesi, merkez bankalarına fiyat istikrarını sağlama görevi vermek olarak tanımlanmaktadır (Çetin, 2016: 80).

Özetle, 2001 yılındaki kriz deneyimi, para politikası açısından bakıldığında, para politikasının döviz kuruna tepkisinin yavaş olması veya güçlü bir şok olması nedeniyle döviz kurunu sabitlemenin sürdürülemez bir politika olduğunu göstermektedir. Sabit döviz kuru sisteminde kurlara yönelik spekülasyon ataklar, şokların şiddetli ve sık olduğu ekonomilerde daha etkili olmaktadır. Böylece, 2001 krizinde yaşanan iç ve dış şoklar yabancı para birimleri üzerinde güçlü baskı oluşturmuş ve bankacılık sektörünün likidite ihtiyacını artırmış, ancak TCMB reaktif para politikası ile döviz kurunu sabit tutmayı tercih etmiştir. Resmi döviz kuru aşırı değerli kalmış ve sonuç olarak faiz oranları yükselmiştir. Sürecin sonu spekülasyon bir atak ve Türkiye ekonomisi için ağır bir ekonomik kriz olmuştur (Balmumcu ve Süslü, 2017: 27).

2.2. 2002-2005 Örtük Enflasyon Dönemi

Örtük enflasyon hedeflemesinin gündeme geldiği 2002 ve 2005 yılları arasındaki süreçte yalnızca yeniden yapılanmaya ilişkin yasal düzenlemeler gerçekleştirilmemiş, aynı zamanda makro

ekonomik göstergelerde önemli iyileşmeler görülmüştür. Bu süreç Türkiye ekonomisinde önemli değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir.

Merkez Bankası uygulamaya konulan düzenlemeler ve geliştirmiş olduğu araçlarla küresel boyuttaki değişimlere hızlı ve etkin bir şekilde karşılık verebilmiştir. 2006 yılının ortalarından itibaren küresel boyutta risk alma eğilimi azalmış ve böylece faizler yükselmiştir (Çetin, 2016: 98).

Merkez Bankası 2003 yılından itibaren fiyat istikrarını sağlayabilmek amacıyla ve hedeflenen enflasyon oranını tutturabilmek için politika faiz oranını daha aktif bir şekilde kullanmaya başlamıştır. 2003 yılında da örtük enflasyon hedeflemesi uygulanmaya devam edilmiştir. 2003 yılından benimsenen politikaların kararlı bir şekilde uygulanmaya devam edilmesi, mali disiplinin sağlanması ve yapısal reformların istikrarlı bir şekilde uygulanması belirsizliği ortadan kaldırmış ve ekonomiye olan güvenin artmasına neden olmuştur. Söz konusu süreçte, Nisan ve Ekim ayları arasında Merkez Bankası politika faiz oranlarını 6 kez azaltmış ve Nisan 2003'te %44 olan faiz oranları Ekim 2003'de %26'ya inmiştir. 2003 ve 2004 yıllarında Merkez Bankası bilançosuna yönelik hedeflerin tamamı sağlanmıştır (Sarı, 2007).

Uygulanan yapısal reformlar ile sıkı para ve maliye politikaları, enflasyonun hedeflenen enflasyon oranının altında kalmasını sağlamıştır. 2004 yılına ait hedeflenen enflasyon %12 düzeyinde kalmıştır. Uygulanan politikalar ile enflasyon, hedef enflasyonun altında %9,3 olarak gerçekleşmiştir. Yapısal reformların sürdürülmesi, para politikasının istikrarlı bir şekilde uygulanması ve hedeflere ulaşılması güveni artırmış ve Türk lirasının değerini yükselterek enflasyonla mücadeleye önemli katkı sağlamıştır. Enflasyonla mücadelenin olumlu sonuçlanmasıyla bu dönemde enflasyon hedeflemesi rejiminin ön koşulları hayata geçirilmeye çalışılmıştır. 20 Aralık 2004'te ilan edilen Para Politikası ile birlikte 2006 yılından başlamak üzere açık enflasyon hedeflemesi sisteminin uygulanacağı duyurulmuştur (Durmuş, 2018: 193).

2.3. 2006 Açık Enflasyon Dönemi

Açık enflasyon hedeflemesine geçilmesinden bu yana yapılan analizler, Türkiye ekonomisinin para politikası dışındaki bir dizi dış faktörden etkilendiğini ve bu etkilerin enflasyon hedeflemesinin performansının azalmasına neden olduğunu göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerden sıcak para çıkışı, petrol üreten ülkelerde devam eden savaşlar nedeniyle artan petrol fiyatları ve 2008'de ABD'de başlayan krizden küresel bir krize geçiş dışsal etkenler arasında yer almaktadır (Durmuş, 2018: 195).

2006 yılında enflasyonu etkileyen iki olay yaşanmıştır. İlk olarak, Mayıs 2006'dan sonra Türkiye ekonomisine yabancı sermaye girişinin azalması nedeniyle yerel para birimi neredeyse hiç değer kaybetmiştir. İkinci önemli gelişme, çeşitli nedenlerle gıda fiyatlarındaki artıştır. Düşen döviz kurlarına ek olarak, artan gıda fiyatları enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. TCMB bu duruma müdahale ederek döviz alım ihalelerinin durdurulması ve likidite kısıtlamaları gibi tedbirler almıştır. Bu önlemler, 2006 yılı sonunda döviz kurunun yükselişini durdurmuş ve istikrarlı bir düşüş eğilimine girmesine neden olmuştur. 2006 yılının ikinci yarısında enflasyon da gerilemiş, ancak 2006 yılı %5'lik enflasyon hedefi %9,6 olarak gerçekleşmiştir (Serel ve Bayır, 2013: 61).

Söz konusu dönemde enflasyon hedeflerine ulaşılmasında merkez bankalarının uyguladığı başarılı politikardan çok, küresel ve yurt içindeki üretim ve talepteki gerilemenin etkili olduğu söylenebilir. Dış etkenlere duyarlı emtia grupları hariç çekirdek enflasyon oranı, enerji ve gıda fiyatları merkez bankası enflasyon hedefi olarak benimsenseydi, merkez bankasının hedefine başarıyla ulaşacağını belirtilmektedir. Bunun nedeni, uygulanan para politikasının dış etkenler ve mevsimsel kategoriler üzerinde çok az etkisi olduğu gibi, çekirdek enflasyon içindeki kategoriler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmasıdır (Durmuş, 2018: 195).

2.4. 2008 Küresel Kriz Döneminde Uygulanan Para Politikaları

2008 küresel kriz döneminde Türkiye'nin ekonomik durumu Kasım 2000-Şubat 2001 krizinden çok daha iyi durumdaydı. 2001 krizinin ardından mali yapılarını güçlendirmek için bankalara yönelik yeni düzenlemeler getirilmiş, sermaye yapıları güçlendirilmiş ve denetimler arttırılarak ekonominin kırılganlığı azaltılmıştır. Mali koşullar önceki yıllara göre olumlu yönde gelişmiş, faiz oranları ve enflasyon oranları önemli ölçüde düşmüş, yerel para birimi cinsinden borçların toplam borç içindeki oranı artmış ve vade yapısı genişlemiştir. 2008'in ilk çeyreğinde yüksek bir büyüme hızı (%7,01) yakalanmış, TL reel olarak değer kazanmış, gecelik faiz oranları (%15,4) düşmüş ve ekonomiye önemli miktarda net sermaye girişi gerçekleşmiştir (Balmumcu ve Süslü, 2017: 17).

2008 finansal krizine kadar kısa vadeli faiz oranlarının birincil politika aracı olarak kullanıldığı fiyat istikrarı klasik çerçevesinde uygulanan enflasyon hedeflemesi, başarısı tartışılmadan uygulamaya konulmuştur. Bu dönemden sonra finansal piyasalarda meydana gelen krizlere yönelik politikalar güçlendirilmeye çalışılmış, zorunlu karşılıklar ile borç verme ve borç alma faiz koridorları gibi ek makro ihtiyati araçlar kullanılmaya başlanmıştır. 2008 mali krizi sonrasında döviz piyasası asgari zorunlu karşılık oranı 2 puan indirilerek %9'a, TL bazında ise %5'e düşürülmüştür. Ayrıca, yabancı para birimi cinsinden borçların vadeleri uzatılmış ve faiz oranı %5'e düşürülmüştür. Tüm bu önlemler, piyasada oynaklığı ve belirsizliği ortadan kaldırmıştır. (Kutlar ve Gündoğan, 2013: 281).

Küresel ekonomik durgunluğa yol açan ve reel ekonominin negatif yönde etkilenmesine neden olan küresel krize rağmen, Merkez Bankası 2008 yılından açık enflasyon hedeflemesi politikasını uygulamaya devam etmiştir. Enflasyona yönelik beklentiler ve çekirdek enflasyon göstergelerinin kötüleşmesi ve enflasyonun devam etme riskinin artması nedeniyle 2008 yılında para politika-

sını sıkılaştırmak için faiz oranlarının artırılabilceğini açıklamıştır (Balmumcu ve Süslü, 2017: 19).

TCMB, 2010 yılının sonlarından itibaren fiyat istikrarına odaklanmış ve finansal istikrarı makro açıdan göz önünde bulundurmaya başlamıştır. Bu politika kapsamında, ekonominin enflasyon beklentilerini karşılamaya yönelik bir denge sürecine girdiği gözlenmiştir.

TCMB'nin finansal krizden çıkış stratejisini geliştirirken fiyat istikrarı ile finansal istikrarı aynı anda ele alan bir politika karmasına geçtiği açıktır. Bu koşullar altında, fiyat istikrarını destekleyen bir unsur olan finansal istikrarı tehdit eden mevcut ekonomik durum da etkisini göstermiştir. Yeni ekonomi politikası ile politika araçlarında ve ara hedeflerde değişiklikler yapılmıştır. Asgari zorunlu karşılıklar ve faiz koridorları da para politikası aracı olarak kullanılmış, temel faiz oranları bir hafta vadeli repo ihale faiz oranlarına çevrilmiştir. Bu araçlara ek olarak, küresel risk iştahının arttığı dönemlerde farklı fonlama stratejilerinin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Ana hedef olan fiyat istikrarı ve finansal istikrar için ara hedefler olarak kredi artış miktarı, döviz kuru ve cari açık ile fonlama yöntemi belirlenmiştir (Serel ve Bayır, 2013: 78).

Diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında TCMB faiz oranlarında en fazla indirim giden merkez bankası olurken, faiz oranları Kasım 2008'den itibaren kademeli olarak %16,7'ten %6,50'ye inmiştir. Fakat, yapılan faiz indirimleri genişlemeci politikanın bir unsuru değil, sürekli değişen likidite nedeniyle işletme yapısında meydana gelen değişikliklerin bir sonucudur. Teknik bir uzlaşma olan faizlerdeki azalış, TCMB'nin 2010 yılı Kur ve Kur Politikası Raporu'nda "teknik faiz indirimi" şeklinde nitelendirilmiştir (Kutlar ve Gündoğan, 2013: 277).

2.5. 2010 – Faiz Koridoru

Küresel krizle birlikte uygulanmaya konulan faiz koridoru sisteme bakıldığında, bankacılık sisteminde 2010 yılı ortalarına kadar

net likidite fazlası olduğu görülmektedir. Böylece 2002 yılından 2010 yılı ortalarına kadar efektif politika faizi, TCMB Borçlanma Faizi (koridor tabanı) ve Borsa İstanbul (BİST) Bankalararası Gecelik Repo/Ters Repo Piyasası Faizi (BİST Gecelik faiz oranı) de koridor alt seviyeye yakın gerçekleşmiştir. TCMB, 3 Mayıs 2010 tarihinde yeni bir likidite aracı olan bir hafta vadeli repo ihalesini devreye almış ve bu Merkez Bankası'nın ana fonlama aracı haline gelmiştir (Emirkadı, 2017: 476).

2008 küresel krizi sonrasında dünya genelinde merkez bankalarının para politikası uygulamalarındaki değişiklikler ve ortaya çıkan yeni ekonomik modeller nedeniyle TCMB, 2010 yılında faiz koridoru sistemini uygulamaya başlamıştır. TCMB, sermaye hareketlerinin ve kur dalgalanmalarının ekonomik etkilerini azaltmak amacıyla faiz koridoru sistemini uygulamaya koymuştur. Literatürde yer alan çalışmalar, uygulanan faiz koridoru politikasının enflasyonu da etkilediğini göstermiştir (Yücememiş vd., 2015: 474).

TCMB, 2011 yılı itibariyle fiyat istikrarı amacına ek olarak finansal istikrarı da sağlamaya yönelik adımlar atmaya başlamıştır. Fiyat istikrarı ile finansal istikrar arasındaki dengeyi korumak için ilave politika araçlarına yönelen TCMB, agresif likidite politikalarıyla birlikte faiz koridorlarını da kullanmaya başlamıştır. Bir hafta vadeli repo faizinin varlığı, TCMB'nin birincil yeniden finansman aracından bağımsız olarak faiz koridoru parametrelerini (alt, üst ve geniş) değiştirmesine olanak sağlamıştır. Nitekim 2010 yılı sonundan itibaren faiz koridoru ek bir para politikası aracı olarak kullanılmakta ve asimetrik olarak yukarı ve aşağı hareket edebilmektedir (Emirkadı, 2017: 476).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası; 2010 yılı sonundan itibaren krizin olumsuz etkilerini sınırlamak amacıyla şoklara duyarlı yeni bir para politikası geliştirilmiştir. Bu amaçla, 2006 yılından itibaren uygulamaya konulan enflasyon hedeflemesi sistemi daha da geliştirilerek finansal istikrarı da kapsamıştır. Gerçekleştirilen revizyonla birlikte TCMB, çok sayıda faiz oranlarının

araç olarak dikkate alındığı asimetrik ve geniş koridor sistemi ile aktif likidite politikasına bağlı esnek bir politika geliştirmiştir (TCMB, 2022).

Merkez bankalarının devreye soktuğu geniş faiz koridorları, küresel belirsizliğin arttığı dönemlerde sermaye akımlarındaki oynaklığı azaltmada yardımcı olmuş, ancak para politikasının duruşunu anlamak için bazı çıkarımları ve güçlükleri de beraberinde getirmiştir. Geleneksel para politikasında, taban faiz oranı para politikasının yönünü belirler. Geniş bir faiz koridorunda para politikasının yönü farklı yeniden finansman oranlarına bağlıdır. Bu durum para politikası duruşunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenlerle ve döviz aktarım mekanizmasının etkin çalışmasına katkıları dikkate alınarak, geniş faiz koridorunun (TCMB gecelik faiz) üst bantları Mart-Eylül 2016 döneminde kademeli olarak toplam 250 baz puan genişletilmiştir (TCMB, 2022).

Türkiye'de 2016 yılından itibaren para politikasında sadeleşmeye gidilerek anlaşılması daha kolay olan bir para politikası uygulamaya başlamıştır. Ayrıca, enflasyonun sürekli olacak şekilde düşük düzeylere geri dönmesini yavaşlatan yapısal sorunlar belirlenmiş olup, bu konularda kamuoyu farkındalığının artırılması hedeflenmiştir. Merkez Bankası, yasal yetkisi dahilinde, fiyat istikrarına bağlı olarak finansal istikrarı dikkate alacak şekilde Türkiye ekonomisinin dengeli ve sürdürülebilir büyüme sürecine katkı sağlamaya devam etmiştir. Bu bağlamda Merkez Bankası, enflasyonla mücadelede gerekli olduğu zaman ve ölçüde kararlı para ve likidite politikaları uygulamaya devam etmiştir (TCMB, 2022).

2.6. 2020 Covid-19 Pandemisi ve Uygulanan Para Politikaları

Küresel pandeminin etkilerini ortadan kaldırabilmek için bu süreçte Merkez Bankaları proaktif politikalar geliştirmiştir. Durmuş ve Şahin (2020) çalışmalarında ülkelerin uyguladığı politikaları aşağıdaki gibi özetlemiştir:

- Avustralya, Brezilya, Kanada, Avro Bölgesi, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Güney Afrika, Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD pandemi döneminde kısa dönem faiz oranlarını indirmiş ve uzun vadeli faizleri aşağı yönlü baskılayabilmek için varlık alımlarını da içeren bir dizi genişlemeci para politikası uygulamışlardır. Ayrıca, bankaların rezerv gereksinimlerinin düşürülmesi, teminat gereksinimlerinin gevşetilmesi ve likidite geri alım koşullarının genişletilmesi gibi politikalar ile bankacılık sisteminin likiditesini arttırmaya çalışmışlardır.
- Kanada, Euro bölgesi, Japonya, İngiltere, ABD gibi ülkeler küresel ABD doları fonlama piyasasındaki daralmayı azaltmak amacıyla takas hattı düzenlemelerine katılmayı kabul etmişlerdir. Kısa vadeli fon piyasalarının likiditesini ve işleyişini artırmak ve daha geniş ekonomiye kredi akışını sürdürmek amacıyla, birkaç merkez bankası; ticari senetler, kurumsal tahviller, hisse senetleri ve varlığa dayalı menkul kıymetler piyasalarını içeren çeşitli pazar segmentlerini destekleyen faaliyetleri genişleten ya da artıran uygulamalara gitmiştir.
- Kanada, Avro Bölgesi, Japonya, Birleşik Krallık ve ABD, küresel ABD doları finansal piyasasındaki düşüşü engelleyebilmek için Swap Anlaşmasına dahil olmuşlardır. Piyasadaki likiditeyi artırmak, kısa vadeli para piyasalarının işleyişini geliştirmek ve kredilerin daha geniş bir alanda kullanılmasının önünü açmak için farklı uygulamalara yönelmişlerdir.
- Brezilya, Endonezya, Meksika, Rusya ve Türkiye döviz kurlarına müdahale etmiştir. Esnek döviz kuru politikası uygulanan diğer ülkelerde de, döviz kuru piyasasında likiditeyi artırmak ve belirsizliği azaltmak için kurlara yönelik müdahaleler olmuştur.
- Birçok ülkede finansal piyasalar için krizin etkisini azaltacak önlemler uygulanmıştır. Bu önlemler ile hem finansal istikrarın sağlanması hem de krediye erişimdeki olumsuzlukla-

rın önüne geçilmek hedeflenmiştir (International Monetary Fund, 2020: 9, aktaran: Durmuş ve Şahin, 2020: 935).

TCMB'nin 17 Mart 2020 tarihinde düzenlediği ve 2020-16 sayılı basın toplantısında, Covid-19 salgınının yarattığı belirsizliğin Türkiye ekonomisi üzerindeki olası olumsuz etkiyi sınırlamak için kullanılan politikaları özetlemişlerdir. Bankaların TL ve döviz cinsinden likidite yönetimini daha esnek hale getirerek öngörülebilirliği artırmak, bankalara reel kesime yönelik kredi akışını sürdürebilmek için likidite oluşturmak ve ihracatçı firmalara nakit akışı iskontolu kredi kullandırmak için çeşitli adımlar atılmıştır.

TCMB 2020 raporunda alınan önlemler aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Olanaklar dahilinde bankaların gereksinim duyduğu likiditeyi karşılamak.
- Gerektiğinde piyasa likidite ihtiyacını karşılamak amacıyla haftalık repo ihaleleri 91 güne uzatılacaktır. Uygun olduğu takdirde, repo ihalesinde kazanılan tekliflerin bir kısmı veya tamamı, haftalık repo işlemleri gibi bankalar tarafından talep edilmesi halinde vadeli repo yerine, bankalararası para piyasasında aynı vade oranıyla mevduat olarak yatırılır.
- Hazine Bakanlığı'nın 2020 Yılı listesinde yer alan bankalar için Açık Piyasa İşlemleri (API) dahilinde sağlanan likidite miktarının artırılması.
- 30, 90 ve 180 gün vadeli swap ihalelerinin devamına karar verilmiş ve gerekirse Euro ve altın karşılığı da düzenlenebilecektir.
- Reel kredi büyümesine uygun olan bankalar için vade koşulu olmaksızın zorunlu döviz rezerv oranı 500 baz puan düşürülerek bankalara yaklaşık 5,1 milyar dolar döviz ve altın likidite sağlanmıştır.

- Reel sektörün ihtiyaç duyduğu likiditeyi karşılayabilmek için bankalar için yeni hedefler konulmuş ve bu hedefleri sağlayan bankalara ilave likidite garantisi sağlanmıştır.
- Salgın nedeniyle global ekonomideki olumsuz şokların reel sektöre sirayet etmemesi amacıyla ihracata yönelik ve döviz sağlayıcı hizmetler reeskont kredileri için ilişkin tedbirler alınmıştır (Durmuş ve Şahin, 2020: 935).

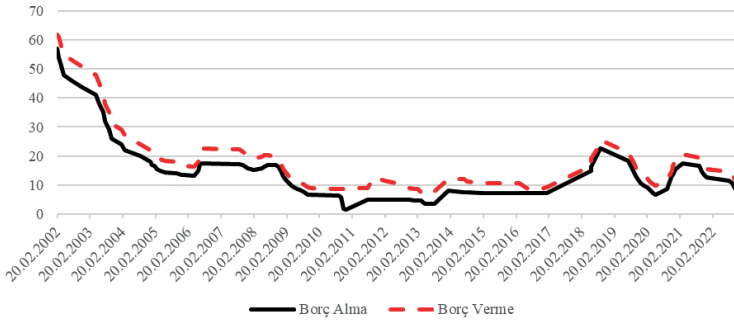
Genişletilmiş bir dizi para politikası aracının kullanılması, Covid-19 krizine yanıt vermede yararlıdır, ancak maliye ve para politikası arasındaki çizgiler giderek daha fazla bulanıklaşmaktadır. Ancak fon ihtiyaçlarını karşılamak için merkez bankalarını etkilemeye çalışan hükümetlerden beklentiler artıyor. “Mali hakimiyet” olarak adlandırılan bu durumda, merkez bankaları hükümetleri maliye politikası hedeflerini desteklemek için fiyat istikrarını ikinci plana atmaya çağırırdı. Tarihsel olarak, bu uygulama, yoksulları orantısız bir şekilde etkileyen ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin ve gelişmekte olan birçok ekonomide eşitsizliği azaltma çabalarının önünde önemli bir engel oluşturan yüksek veya hiperenflasyon dönemleriyle sonuçlanmıştır (Danacı, 2022: 111).

3. Uygulanan Para Politikalarının Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri

Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllardan itibaren uygulanan para politikalarının makro ekonomik göstergeler üzerindeki etkisini incelemeden önce, bu dönemdeki politika faiz oranlarını incelemek faydalı olacaktır. Şekil 1’de yer alan faiz oranlarına göre, 2002 yılının başında %60’lar civarında olan politika faiz oranları 2007 yılına istikrarlı bir şekilde azalmıştır. 2007 yılında küresel krizin etkisiyle birlikte faiz oranları yükselmiş fakat bu etki sınırlı seviyede kalmıştır. 2009 yılından itibaren faiz oranları tekrar azalmış ve 2011 yılına gelindiğinde tarihinin en düşük seviyesine inmiştir. Bu tarihten itibaren tek haneli rakamlarda yatay bir seyir izleyen faiz oranları 2016 yılından itibaren kurlara yönelik spekülasyon atakla-

ra bağlı olarak artmaya başlamış ve 2018 yılının ortalarında %20'lerin üzerine çıkmıştır. 2019 yılından itibaren faiz oranları tekrar azalma trendine girmiş ve 2020 yılının ortasında tekrar tek haneli değerlere inmiştir. 2020 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren TCMB politika faizini sürekli azaltmış ve 2022 Kasım itibariyle borç alma faizi %7.5 olarak belirlenmiştir.

Şekil 1: TCMB Politika Faiz Oranları

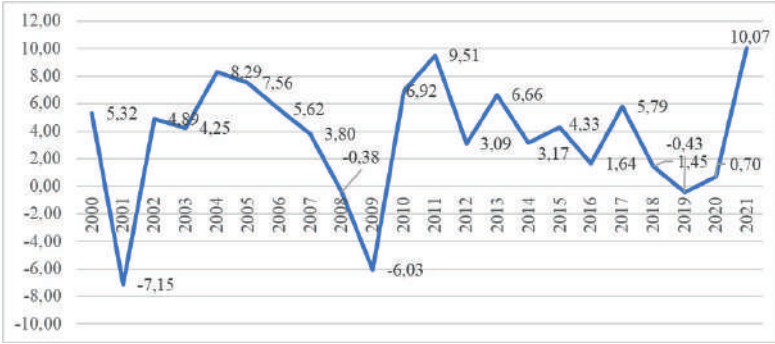
Kaynak: TCMB

3.1. Ekonomik Büyüme

Şekil 2'de 2000'li yıllardan itibaren Türkiye ekonomisine ait GSYİH büyüme oranları gösterilmiştir. GSYİH'deki büyümenin yüzdesel bazda Türkiye'de en yüksek olduğu oran 2011 yılında %11.2 iken, en düşük olduğu oran 2001 yılında % -7.15'tir. 2001 yılından sonra 2002 ile 2007 yılları arasında yıllık büyüme oranları %4'ün üzerinde olmasına rağmen, küresel krizin etkisiyle birlikte 2007 yılından itibaren büyümede yavaşlama görülmeye başlamış ve 2008 ile 2009 yıllarında negatif büyüme oranları ortaya çıkmıştır. Kriz sürecinde TCMB istikrarı sağlamak amacıyla enflasyon oranını düşüren etkiye sahip bir politika izlemiştir. Bu doğrultuda uyguladığı politikalarda parasal olarak genişleme sürecini başlatmış olup faiz indirimi programını uygulamıştır. Uygulanan genişletici

para ve maliye politikalarına bağılı olarak 2010 yılında %6 ve 2011 yılında ise %9 büyüme performansı ortaya konmuştur. 2010 ile 2017 yılları arasında pozitif büyüyen Türkiye ekonomisinde, 2018 yılından itibaren büyümenin yavaşladığı ve 2019 yılında ise ekonominin daraldığı görülmektedir. 2021 yılında ekonomi yıllık bazda %10 oranında büyüme performansı göstermiştir.

Şekil 2: Türkiye'nin 2000'li yıllar boyunca büyüme seyri

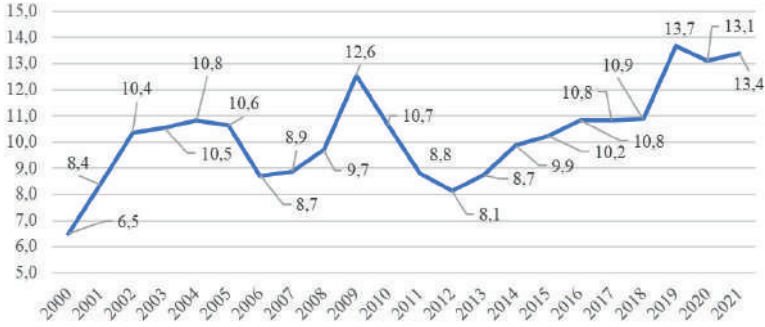

Kaynak: Dünya Bankası, 2022.

3.2. İşsizlik Oranları

Şekil 3'teki işsizlik oranlarına bakıldığında, 2000'li yılların başında %6 civarında olan işsizlik oranları 2005 yılına kadar sürekli artmış ve %10.6 seviyesine kadar yükselmiştir. 2006 ile 2008 yılları arasında %10'un altına işsizlik oranları küresel krizin etkisiyle tekrar artış trendine girmiş ve 2009 yılında %12.6 olarak ölçülmüştür. Bu tarihten itibaren düşen işsizlik oranları, 2013 yılı ile birlikte tekrar artış trendine girmiş ve 2019 yılından itibaren %13 seviyesinin üzerine çıkmıştır.

Şekil 3: Türkiye'nin 2000'li yıllar boyunca işsizlik oranları seyri

Kaynak: Dünya Bankası, 2022.

3.3. Enflasyon Oranları

2000-2002 döneminde Türkiye, yüksek bütçe açığı, bütçe açığının borçla finansmanı, ekonomik kuruluşların enflasyonist beklentileri, ithal ara ürünlerin fiyat artışı ve yüksek geçişkenlik nedeniyle yüksek ve istikrarsız bir enflasyon yaşamıştır.

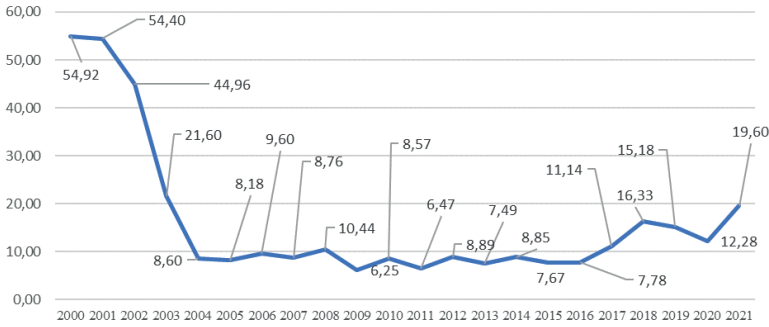
Türkiye’de “Döviz Kuruna Dayalı İstikrar Programı” 2000 yılında uygulamaya konulmasına rağmen söz konusu program başarısız olmuş ve 2001 yılında ülke tarihinin en önemli finansal krizini beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda TCMB para politikası aracı olarak enflasyon hedeflemesi sistemine geçmiş ve enflasyonu sabit bir seviyede tutmaya çalışmıştır. Dalgalı kur sistemi piyasada arz ile talep arasındaki dengeyi oluşturmuş ve böylece döviz kurlarının dalgalanmasına izin vermiştir. Sonuç olarak, dolaylı enflasyonun onayladığı geçici bir sistem hayata geçirilmiştir.

Şekil 4’teki enflasyon oranlarının seyri incelendiğinde, 2000 yılının başında enflasyon oranının %50’ler düzeyinde olduğu görülmektedir. 2001 yılındaki krizin ardından uygulanan politikalar ile birlikte enflasyon oranları hızlı bir şekilde düşmeye başlamış

ve 2004 yılına gelindiğinde %8 bir enflasyon oranı belirlenmiştir. Bu tarihten itibaren enflasyon oranları 2017 yılına kadar %10'un altında ölçülürken, 2018 yılında %16 ile çift haneli değerlere çıkmıştır. 2021 yılında enflasyonun %19,6 ile oldukça yükseldiği görülmektedir.

2017 yılından itibaren çift haneli rakamlara ulaşan enflasyon, hedeflenen değerlerden önemli ölçüde sapmıştır. Bu dönemde enflasyon oranlarının istikrarlı bir şekilde yükselmesi ve hedef değerlerin üzerinde dalgalı bir seyir izlemesi, enflasyonun çıpa işlevi ortadan kaldırarak enflasyon oranlarındaki kalıcılığın ivmelenmesini sağlamaktadır (TCMB, 2021).

Şekil 4: Türkiye'nin 2000'li yıllar boyunca enflasyon oranları seyri

Kaynak: Dünya Bankası, 2022.

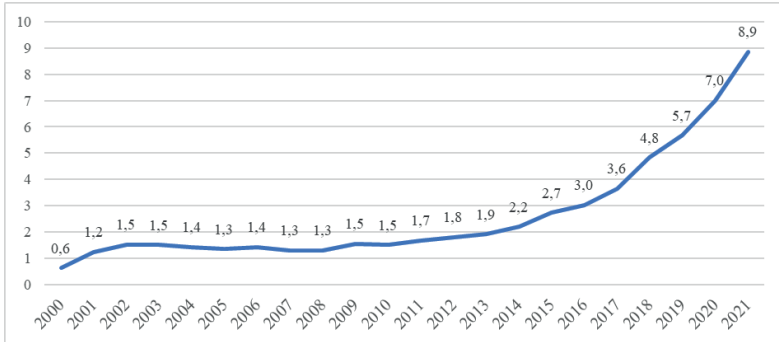
3.4. Döviz Kurları

Şekil 5'te ABD Dolar kurunun seyri yer almaktadır. 2000 yılında 0.60 TL olan dolar kuru 2001 yılındaki krizler birlikte %100 oranında değer kazanarak 1.2 TL'ye yükselmiştir. 2002 ile 2010 yılları arasında dolar kuru 1.5 TL civarında yatay bir seyir izlemiştir. 2012 yılından itibaren dolar kurunun artmaya başladığı, 2014 yılında 2.2 TL'yi ve 2016 yılında 3 TL'yi aştığı görülmektedir. 2021 yılında dolar kuru 8.9 TL'ye kadar yükselmiştir.

2017 ile 2022 yılları arasında, Türkiye ekonomisinde dikkat çeken ilk nokta TL'nin dolar karşısında yaşadığı değer kaybı olmakta ve 2017 yılında döviz kuru 3.81 iken 2018 yılında 5.26 düzeylerine ulaşmıştır. Buna göre TL'nin dolar karşısındaki değer kaybı %30,2'ye ulaşmıştır. 2021 yılında döviz kuru 12.98 iken 2022 yılı Mart ayında 14.65 olmuştur. 2021 yılında TL değer kaybı %20'yi bulurken 2022 yılı Mart ayında TL'nin değer kaybı %0.45 olmuştur. Bu durum bize reel ve finansal sektör açısından birçok problemi beraberinde getirdiğini göstermektedir. İşsizlik ve enflasyonda meydana gelen artış ile birlikte daralma sürecine girilmesi büyüme rakamlarına yansımıştır (Danacı, 2022: 108).

TCMB (2021) 2020 yılında artan enflasyon oranlarının birincil nedeni olarak aşırı değerlenen döviz kurlarına işaret etmektedir. 2020 yılında Türk Lirası sepet kura göre %40 seviyesinde değer kaybetmiştir. Döviz kurundaki değerlenme nedeniyle artan üretim maliyeti ve kredi talebine bağlı olarak yüksek enflasyon beklentileri her geçen gün artmaktadır (TCMB, 2021).

Şekil 5: Türkiye'nin 2000'li yıllar boyunca döviz kuru seyri

Kaynak: Dünya Bankası, 2022.

SONUÇ

Türkiye'nin para politikası uygulamasını 21. yüzyılda yaşanan iki kriz üzerinden değerlendirecek olursak, para politikasının daha çok politik ve jeopolitik istikrarsızlığın ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için kullanıldığı görülmektedir. Hem siyasi hem de ekonomik gelişmeler ve dünya ekonomisindeki en önemli dalgalanmalar para politikasının istenilen etkinliği sağlamasını engellemektedir. Ortaya çıkan ekonomik gelişmeler, TCM-B'nin bilançosu ile piyasadaki para miktarı arasında güçlü bir bağ kurmasına izin vermemektedir. Dolayısıyla para politikası çeşitli ekonomik gelişmelerin takipçisi olmaktadır.

2001 krizinin ardından örtük enflasyon hedeflemesi uygulanan dönemde (2002-2005), enflasyon hedeflerin tutturulduğu ve enflasyonun tek haneli değerlere düştüğü, istikrarlı ve yüksek ekonomik büyümenin sağlandığı, işsizlik oranlarının azaldığı ve döviz kurlarının yatay bir seyir izlediği görülmektedir. Açık enflasyon hedeflemesi döneminde (2006-2017) ise, her ne kadar uygulanan politikalarda istikrar devam etse de, söz konusu dönemde çok sayıda dışsal şoklar (2008 küresel finansal kriz, 2010 yılından başlayan ve birçok Arap ülkesini etkileyen Arap baharı, 2011 Avrupa borç krizi) ve içsel şoklar (2013 yılı Gezi Parkı eylemleri, 2016 yılı Askeri darbe teşebbüsü, 2017 yılı döviz kuruna yönelik spekülasyon atak) ortaya çıkmış ve bu durum uygulanan politikaların etkinliğinin azalmasına neden olmuştur. Bu nedenle özellikle 2016 yılından itibaren makro ekonomik göstergelerde bozulmalar ortaya çıkmaya başlamış ve 2019 yılının sonunda başlayan Covid-19 salgını ve 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı Türkiye ekonomisinde enflasyon oranlarının yükselmesine olanak sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Balmumcu, Ö., & Süslü, B. (2017). Para Politikası Açısından Türkiye'de 2001 ve 2008 Kriz Deneyimleri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (626), 9-32.

- Çetin, M. (2016). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Para Politikası Uygulamalarının Gelişimi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(14), 67-101.
- Destek, M. A., & Aydın, S. (2020). Do Education Expenditures Really Contribute to TFP? Evidence from Turkey. *Journal of Financial Economics and Banking*, 1(1), 52-56.
- Destek, M. A., Soğag, K., Aydın, S., & Destek, G. (2022). Foreign direct investment, stock market capitalization, and sustainable development: relative impacts of domestic and foreign capital. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-13.
- Durmuş, H. (2018). Türkiye’de Enflasyon Hedflemesi: Örtük Enflasyon Ve Açık Enflasyon Dönemleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 181-201.
- Durmuş, S., & Şahin, D. (2020). Covid-19 Küresel Salgında Dünyada ve Türkiye’de Uygulanan Ekonomi Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- Emirkadı, Ö. (2017). 2008 Küresel Krizi ve Değişen Para Politikaları: Dünyada ve Türkiye’de Faiz Koridoru Uygulaması. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 465-486.
- İğde, M. (2021). Faaliyet Denetimi ve Firma Performansı. *Gazi Kitabevi*.
- Kurtlar, A., & Gündoğan, H. (2013). Türkiye’de 2008 Finansal Kriz Sürecinde Para Politikası ve Enflasyon Hedflemesi. *Ekev Akademik Dergisi Yıl: 17 Sayı*, 54.
- Mishkin, Frederic S.. (March 2000). “Inflation Targeting In Emerging Market Countries”, NBER Working Paper Series, No. 7618, pp. 1-12.
- Sarı, Y. (2007). Cumhuriyetten günümüze Türkiye’de uygulanan para politikaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7).
- Serel, A., & Bayır, M. (2013). 2008 Finansal Krizinde Para Politikası Uygulamaları: Türkiye Örneği. *Journal of Management and Economics Research*, 11(19), 59-80.

- TCMB (2021). 2021 Para ve Kur Politikası, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (2022). TCMB Para Politikası Çerçeve (<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/temel+faaliyetler/para+politikasi/para+politikasi+cerceve> Erişim Tarihi: 18.11.2022)
- Toraman, C., İğde, M., Buğan, M. F., & Kılıç, Y. (2016). Volatility spillover effect from conventional stock markets to Islamic stock markets. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 5(4), 2226-3624.
- Ülger Danacı, Ö. (2022). TCMB'nin Covid-19 Salgını Sürecinde Uyguladığı Para Politikalarının Değerlendirilmesi. *Maliye Finans Yazilari*, (118).
- Yücememiş, B. T., Alkan, U., & Dağdır, C. (2015). Yeni Bir Para Politikası Aracı Olarak Faiz Koridoru: Türkiye'de Para Politikası Kurulu Faiz Kararlarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(13), 449-478.

21. Yüzyılda Türkiye'nin Enerji Kaynakları: Yenilenebilir Enerji

Mehmet Berkun DENLİ¹

Esmâ Gül YETİŞ DOĞAN

Giriş

Günümüz dünyasında geleneksel enerji kaynakları hızla tükenmekte fakat enerji tüketimi hızla artış göstermektedir. Bu durum elimizdeki enerji kaynaklarının kıymetinin bilinmesi noktasında önem arz ederken aynı zamanda yeni kaynaklar bulma noktasında da arayışlara yönlendirmektedir. Enerji kaynaklarının düzensiz dağılımını da enerji üreten ve tüketen ülkelerin birbirleri ile olan ticaretlerini arttırmakta ve iş birliğine itmektedir.

Sanayileşmenin artması ile enerji krizleri konusunda en çok dile getirilen kriz 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizidir. Bu dönemde ülkeler genellikle sanayide enerji kaynağı olarak petrolü kullanmak-

---

1 İstanbul Üniversitesi, İktisat Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi.

ta ve enerjilerini petrolden karşılamaktadırlar. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından uygulanan ambargo ve İran'da yaşanan devrim, petrol fiyatlarının yukarı yönlü artmasına neden olmuştur. Tüketici konumunda olan birçok Avrupa ülkesi bu durumdan negatif olarak etkilenmiş ve alternatif enerji arayışlarına girişmişlerdir. Avrupa, kömür ve nükleer enerjiye yönelmiş, Avustralya ısınma amacı ile kullanılan petrol ürünlerine yasak getirmiş alternatif doğalgaz ve hava gazına geçmiş ve evlerde dönüşüm başlatmıştır. Brezilya, araçlar için şeker kamışından etanol üreterek, etanol ile çalışan motorlar geliştirmiştir. Bunun yanı sıra 2008 yılında meydana gelen ekonomik kriz, ülkeler açısından hem ekonomik hem de enerji krizlerinin yaşandığı bir yıl olmuştur. Ayrıca Covid-19 döneminde, Çin'in artan enerji talebi doğalgaz fiyatlarında yukarı yönlü bir artışa sebebiyet vermiş ve enerjide yaşanan sorunların artmasını tetiklemiştir. Son olarak Ukrayna-Rusya savaşı enerji konusunda Rusya'ya bağımlı olan Avrupa ülkelerindeki hane halklarına tasarruflar yapmasını gerektirmiş ayrıca sanayisinde Rus gazına bağımlı olan şirketlerin üretimlerine ara vermesine neden olmuştur.

1980'li yıllardan itibaren ayrıca çevre bilinci ve çevreyi koruma bilinci de ön plana çıkmıştır. Brundtland, 1987 yılında Dünya Çevre ve Gelişim Komisyonunca hazırlanan raporunda insanlığın, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılama sağlaması için kalkınmayı sürdürülebilir kılma yeteneğine sahip olduğuna vurgu yapmıştır. Gelecek yıllarda artacak enerji talebinin günümüzde kullanılan enerjiden daha fazla olacağı tahmin edilmektedir. Enerjinin etkin ve verimli kullanımı dışa bağımlılığın azaltılması küresel iklim değişikliği ve bununla mücadele edilmesi konusunda atılan adımlar, enerjinin etkin ve verimli kullanılması gerektiğini bizlere hatırlatmaktadır.

Enerji kaynaklarının sınırlı olması sebebiyle enerji gereksinimi fazla olan ülkeler, az gelişmiş ülkelere yapılan müdahaleler şeklinde kontrol güçlerini kullanmaktadır. Söz konusu müdahaleler daha çok

ekonomik ve siyasi mücadele alanında görülmektedir. Toplumsal refah, gelişmişlik düzeyi tüketilen enerji ile doğru orantılı olduğu aşikâr bir konudur. Ülkelerin enerji tüketimleri sosyal ve ekonomik gelişmişlik göstergeleri arasında gösterilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa, Asya ve Pasifik bölgelerinin enerji talepleri oldukça yüksek olup üretimleri üzerinde tüketime sahip oldukları bilinmektedir. Ayrıca dünyanın birincil enerji tüketiminin %41'i, dünyanın yalnızca %38'ine sahip olan en büyük üç ülke (ABD, Çin ve Rusya) tarafından gerçekleştirilmektedir. Dünya Enerji Konseyi'ne göre 2030 yılına kadar küresel enerji talebi %45-%60 oranında artacağı, küçük bir ihtimalle %35 artacağı beklenmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı da artış beklemektedir. Uluslararası Enerji Ajansına göre 2000 yılında 205 milyon olan birincil enerji kaynakları petrol eş değeri 1,5 kat artarak 2030 yılında 334 milyon varil olacağını bildirmektedir (Tvaronavičienė. 2020:1).

Fosil yakıtlar halen dünyanın enerji gündemini belirlemeye devam etmektedir. Bir dönem sanayi inkişabının da en önemli enerji kaynağı kömür olup medeniyetin hız kaynağı olarak ifade edilse de günümüz dünyasında karbon ayak izi, sürdürülebilir enerji politikalarındaki hedefler, yeşil enerji, ülkelerin gündemine girmiştir. Kömürün fosil yakıtlar içerisindeki kullanımı halen önemli olsa da yenilenebilir enerji kaynaklarının arttırımı konusunda dünya genelinde hedefler belirlenmiştir. Günümüz dünyasında medeniyetin hız kaynağı olarak yenilenebilir enerjideki adımlar kayda değer gelişme olarak gösterilebilir. Aslında sürdürülebilir kalkınmayı doğrudan ilerleten enerjinin kendisi değil, enerjinin sunduğu hizmetlerdir. Aydınlatma, alan düzenleme, ulaşım, iletişim, gelir getirici süreçler ve diğer hizmetler enerjinin insani, sosyal ve ekonomik iyileştirme araçlarıdır. Enerjinin olumsuz tarafı ise çevreyi kirletmesi ve sera gazı emisyonlarını arttırması olarak görülebilir. Petrol, gaz ve kömür dahil olmak üzere çeşitli enerji kaynaklarının geliştirilmesi, dikkatli bir şekilde planlanmadığı takdirde ekosistemleri bozabilir (Kaygusuz, 2011, 1118).

Türkiye, 1980'li yıllarda Özal Hükümeti ile serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Bu gelişme ile Türkiye, Dünya ekonomilerine entegrasyon sağlamış, bazı uluslararası kurumlara üye olmuş ve bu kurumların politikaları doğrultusunda hedefler belirlemiştir. Dünya Bankası, Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), Avrupa Birliği aday ülke statüsü, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu (IMF) bu kurumlar arasında yer almaktadır. Üye olunan uluslararası örgütler ekonomiden siyasete ve enerjiye gibi pek çok alanda ortak hedefler belirlemektedir.

Türkiye son yaptığı çalışmalar ile enerjide kaynak çeşitlendirmesi, çevre dostu politikalar ve verimlilik artışı öncelikli politikalar arasına girmiştir. Ülkelerin enerji alanındaki gelişmişlik düzeyi, enerji yoğunluğu ve kişi başına düşen enerji tüketimi üzerinden hesaplanmaktadır. Kişi başına tüketilen enerji miktarındaki artış ülkelerin gelişmişlik ve refah ekonomilerine ulaşma noktasında önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bir ülkenin enerji yoğunluğu ne kadar az ise katma değerli üretimi o kadar fazla olmaktadır. Ülkelerin enerji açısından gelişmişliğinin göstergeleri arasında kişi başına düşen enerji yoğunluğunun az fakat enerji tüketiminin fazla olmasından kaynaklıdır.

Türkiye enerji arz eden ve talep eden ülkeler arasında kavşak noktada yer almaktadır. Bu kesişen noktada olmasından kaynaklı olarak stratejik bir konumdadır. Türkiye 21. yüzyıl denkleminde geleceğin enerji kaynaklarına sadece sahip olma değil aynı zamanda kaynakların stoklanması ve transferinde de önemli bir konuma sahiptir. Türkiye son yıllarda izlediği politikalar ile enerji alanındaki açığını kapatmaya çalışmaktadır. Cari anlamda ülke ekonomisine büyük bir yük olan cari açığın kapatılması ülke ekonomisine pozitif katkı sunacaktır. Türkiye'nin sadece cari açığın kapatılması değil aynı zamanda enerjide de milli hedefleri bulunmaktadır. 11. Kalkınma planına göre toplam kamu sabit sermaye yatırımlarında enerji için ayrılan tutar 39.772 milyon TL'dir.

Yapılan bu çalışmada, 21. yüzyıl Türkiye'sinde yenilenebilir enerji alanında yapılan yatırımların açıklanması hedeflenmiştir. Yenilenebilir kaynakların neler olduğu, dünyada Türkiye'nin geldiği konumu ve bu alandaki hızlı yükselişi ele alınmıştır. Türkiye'nin yenilenebilir enerji konusunda özellikle son yıllarda atmış olduğu adımlar neticesinde birincil kaynaklar içerisinde yer alan yenilenebilir enerji kaynaklarındaki artış, grafikler ve tablolar yardımı ile açıklanmıştır. Türkiye'nin yenilenebilir enerji alanında dünyadan geri kalmayarak attığı adımlar neticesinde hem karbon salınımının azaltılması hem de artan enerji ihtiyaçlarını gözetten politikaları yenilenebilir enerjiye vermiş olduğu önemi göstermektedir. Ayrıca ülkede yerli kaynakların kullanılması Türkiye'nin ekonomisine pozitif katkılar sunmaktadır. Türkiye kurulu gücünü her yıl aralıksız olarak arttırmış kalkınma planlarında açıklanan hedeflerine ulaşmıştır.

1. Yenilenebilir Enerji

Yenilenebilir enerji çevre açısından değerlendirildiğinde temiz enerji olarak ya da tükenmeyen kaynaklardan elde edilebilen enerji olarak da tanımlanabilir (Heal, 2009:3). Dünyada uluslar, enerjinin yerel ve küresel çevre üzerindeki olumsuzluklarını azaltmaya çalışırken insanların yaşam standartlarının artırılması için de mücadele etmektedir (Boudet, 2019:446). Yenilenebilir enerji fosil yakıtlar gibi bazı ülkelerin sahip olduğu madenler gibi değil aksine dünyada her ülkenin ulaşabileceği şekilde dağınık bir dağılıma sahiptir. Her ne kadar dağılım yönünden zenginlik içerse de yapılan yatırımların maliyetleri yüksek seyretmekte ve geri dönüşümde finansman süreleri uzun yıllar almaktadır. Fakat bu olumsuz tabloya rağmen ülkeler fosil yakıtların bir gün bitecek olması sebebi ile yenilenebilir enerjiye yatırım yapmaya devam etmektedirler.

Kullanımlarına göre enerji kaynakları yenilenemez ve yenilenebilir enerji kaynağı olarak ikiye ayrılmaktadır. Yenilenmeyen enerji kaynakları; kömür, petrol, doğalgaz ve nükleerden oluşurken yenilenebilir enerji kaynakları ise hidrolik, güneş, rüzgâr, biyokütle,

hidrojen, dalga gel-git, jeotermal enerjiden oluşmaktadır. Dönüşüm durumlarına göre enerji sınıflandırması ise kaynağın değişime uğrayıp uğramamasına göre birincil (primer) ve ikincil (sekonder) olarak sınıflandırılmaktadır. Birincil enerji kaynakları arasında biyokütle, nükleer, kömür, petrol, doğalgaz, hidrolik, güneş, rüzgâr, dalga gel-git yer alırken ikincil (sekonder) enerji; elektrik, benzin motorin, benzin, kok petrokok, hava gazı, sıvılaştırılmış petrol gazından (LPG) oluşmaktadır. (Koç, Kaya, 2015:37).

Yenilenebilir enerji ile fosil enerjinin maliyetleri kıyaslandığında yenilenebilir enerjinin ileriye dönük getiri sağladığı fosil enerjinin ise kullanıldıkça azalan bir enerji olduğu, fosil yakıt kullanımının atmosferde çevre kirliliğine sebebiyet verdiği ve bazı istenmeyen sonuçlara yol açtığı gözlenmiştir. Sera etkisi, iklim değişikliği ve ozon tabakasının incilmesi buna örnek gösterilebilir. 2050 yılına gelindiğinde dünya nüfusunun neredeyse iki katına çıkacağı ve ekonomilerin gelişmesi sonucu enerji talebinin artacağı ve tükenen fosil yakıtlar karşısında yenilenebilir enerjinin büyük bir alternatif oluşturduğu kamuoyu tarafından da bilinmektedir. Ayrıca nüfus artışı, enerjiye olan talebi arttırdığı için enerji krizlerinin de çıkması muhtemel bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Gelecek için atılacak adımların başında, temel enerjinin karşılanması için yenilenebilir enerji güçlü bir seçenektir. Ülkelerin ve bireylerin yenilenebilir enerji alanında yapacağı yatırımlar ileriki dönemlerde kendilerine ve ülke ekonomilerine pozitif yönde katkı yapması beklenmektedir.

2. Dünya'da Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Dünyada yenilenebilir enerji kaynaklarına olan talep, artış trendi içerisinde. Maliyetlerin azalması, değişken yenilenebilir enerji kaynaklarının karbon emisyonlarından arındırılması hem de enerji arz güvenliği açısından ucuz ve hızlı sunulduğuna dair artan farkındalıktır. 2021 yılında dünyada yaklaşık olarak 257 gigawatt (GW) yenilenebilir elektrik enerji kurulumu yapılmıştır. Güneş 133 GW, rüzgâr 93 GW ile bu genişlemenin %88'ini oluşturmuştur. Buna

karşılık, hidroelektrik 2021'de, 2020 yılındaki ile aynı hızda sadece 25 GW büyümüştür. Biyoenerji güç kapasitesi son iki yılın her birinde 10 GW artış göstermiştir (IRENA, 2022a). 2050 yılına kadar güneş enerjisi kapasitesinin 22 kat, rüzgâr enerjisi kapasitesinin 7 kat, açık deniz rüzgâr kapasitesinin ise 56 kat artması beklenmektedir. 2050 yılına kadar elektrik üretimi iki kat artacağı, hidroelektrik üretiminin payının %16'dan %13'lere düşeceği ve bu azalan payı rüzgâr ve güneş enerjinin tamamlayacağı beklenmektedir (DNV, 2022).

Tablo 1: Küresel Birincil Enerji Arzının Kaynakları

Yenilenebilir Enerji Kaynakları/ Yıllar	2020	2035	2050
Rüzgâr	1%	5%	13%
Güneş	1%	6%	15%
Hidro Gücü	3%	4%	4%
Biyokütle	10%	11%	12%
Diğer	1%	1%	1%

Kaynak: (DNV, 2022).

DNV'nin raporuna göre dünyada yenilenebilir enerjide birincil enerji arzının hidro gücü hariç artacağı ön görülmektedir. 2050 yılında yenilenebilir enerji arzındaki en fazla payın güneş enerjisinden elde edileceği ve onu rüzgâr ve biyokütle enerjisinin takip edeceği öngörülmektedir. Hidro gücün yenilenebilir enerji kaynakları açısından her ne kadar önemi büyük olsa da ülkelerin iklim, jeolojik durumları ve maliyetli bir yapı olması sebebi ile diğer yenilenebilir kaynaklara göre daha sonlarda yer alacağı düşünülmektedir.

3. Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Türkiye, özellikle son on yılda yenilenebilir enerji anlamında büyük adımlar atmıştır. Yenilenebilir enerji alanlarına devletin ön-

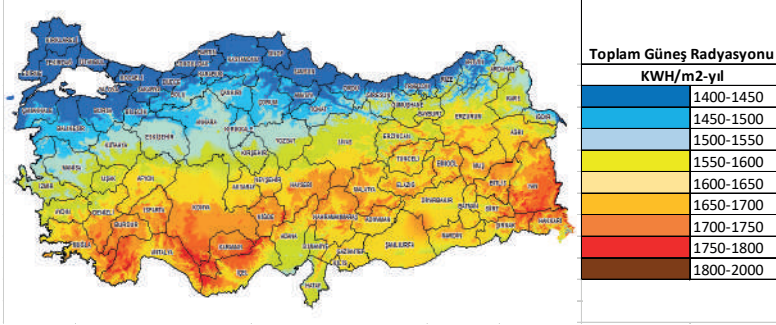
cülüğünde başlatılan projeler özel sektörü bu alana yatırım yapması noktasında teşvik etmiştir. Yenilenebilir enerjide özel sektöre alım garantileri sunan *Yenilenebilir Enerji Destek Mekanizması* (YEKDEM) tarife garantileri vererek bu alandaki yatırımların hızlandırılması noktasında önemli teşvikler vermiştir. Atılan bu adım ile elektrik enerjisi üretiminde önemli bir yol kat edilmiştir. Türkiye sadece elektrik üretiminde değil yenilenebilir enerji kaynaklarını ulaşım ve ısıtma gibi alanlarda da teşvikler sunarak ileri boyutlara taşıma kapasitesine sahip bir ülkedir. 2018 yılında Türkiye'de tüketilen toplam yenilenebilir enerjinin yarısından fazlası elektrik için kullanılırken, kalan kısım ağırlıklı olarak ısınma amaçlı kullanılmıştır. Yenilenebilir enerji tüketimi son on yılda önemli ölçüde değişim göstermiştir. Toplamda, yenilenebilir enerji tüketimi 2008'de 8,6 milyon ton petrol eşdeğerinden (Mtep) 2018'de 11,7 Mtep'e on yılda %36 artarak 11,7 Mtep'e yükselmiştir. Bu arada, yenilenebilir elektrik 2008'den bu yana neredeyse üç katına çıkmış ve toplam elektrik üretimindeki payı 2019'da %44'e ulaşmıştır. Ayrıca, ısıtma için kullanılan hem güneş hem de jeotermal enerji on yılda iki kattan fazla artış göstermiştir (IEA, 2022b:73-74). Ülkemiz IEA üyesi ülkeler arasında hidroelektrikte yedinci en yüksek paya, jeotermal enerjide ise Yeni Zelanda'dan sonra ikinci en yüksek paya sahiptir (IEA, 2022b:76).

3.1.Güneş Enerjisi

Güneş enerjisi, birincil (primer) enerji kaynağı olup her gün güneşin doğması ile bu enerji kaynağı aktif olmaktadır. Güneş enerjisi, güneşin içerisinde yer alan çekirdek katmanındaki hidrojenin helyum gazına dönüşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır (T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022a). Yeryüzüne ulaşan güneş enerjisi, şimdiye kadar tespit edilen fosil yakıtların 160 katı, fosil yakıt ve nükleer tesislerin bir senede ürettikleri enerjinin de 15.000 katı civarında güç üretme kapasitesine sahiptir. Fakat burada asıl mesele bu enerjinin kullanılabilme kapasitesidir (Kapluhan, 2014:74). Güneş enerjisi sonsuz bir yenilenebilir enerji kaynağıdır

ve çevreye zarar verici etkisi yoktur. Güneşten elde edilecek enerji hem ısı hem de elektrik enerjisi olarak kullanılabilir. Güneş panelleri yardımı ile güneşten elde edilen enerji, direkt olarak sistem yardımı ile kullanıma hazır hale gelmektedir. Günümüz dünyasında güneşten elde edilen enerji ile evlerde, sanayide, tarımda ve daha pek çok sektörde kullanım sağlanabilmektedir. Yakın gelecekte araçların üzerine yerleştirilen paneller sayesinde elektrik enerjisi elde edilerek araçların şarj istasyonlarında zaman kaybetmeden yollarına devam edebilecekleri bilim insanları tarafından ifade edilmektedir. Güneş enerjisi sürdürülebilir bir kaynak olup güneş panellerinin kurulumu sonucunda aktif olarak enerji elde edilmektedir. Kurulumdan sonra ortalama 30-40 yıl gibi kullanım ömürlerine sahiptir. Her ne kadar maliyetsiz bir enerji olarak görülse de başlangıç aşamasındaki kurulum maliyetlerinin yüksek olması, güneşlenme sürelerinin her bölgede mevsimde hatta saatte büyük farklılıklar göstermesi ve güncel teknoloji ile üretilen gücün fosil yakıtlara göre kıyaslandığında talebi karşılamayacak düzeyde olması olumsuz olarak söylenebilir. Yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde sunduğu potansiyel olarak solar enerji yüksek bir kapasiteye sahip olmasına rağmen hidrolik enerjisi ve rüzgâr enerjine göre yatırımların geç başladığı söylenebilir. Solar enerjiden elektrik üretimi 2014 yılında dahi 17 GWh iken son yıllarda çıkarılan devlet teşvikleri ve sonucunda özel sektörün bu alana ilgi duymasından kaynaklı olarak 2021 yılı itibari ile solar enerjiden elde edilen elektrik 13.294 GWh olarak gerçekleşmiştir (IEA, 2022a). 2021 yılı itibari ile güneş fotovoltaik pazarının küresel güç kapasitesi 175 GW yeni kapasite arttırımı ile dünyada 942 GW'ye ulaşmıştır (Yeşilbudak, Özcan, 2022:480).

Harita 1: Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası (GEPA)

Kaynak: (GEPA, 2022).

Güneş panellerinin kurulacağı yerde bazı önemli göstergelerin olması yatırım maliyeti açısından pahalı olan bu enerjinin getiri süresinin hızlanmasında yardımcı olacaktır. Global radyasyon değerleri (KWh/m²-gün), güneşlenme süreleri (saat) ve pv tipi güneşten elde edilecek verimde önemlidir. Mayıs, haziran, temmuz ve ağustos ayları hem güneşlenme süreleri hem de radyasyon değerleri güneşten elde edilecek verim açısından en önemli aylardır. Ayrıca güney illerimiz toplam güneş radyasyonunun en fazla olduğu yerlerdendir. Bu bilgilere göre yatırım yapılan alanlardan elde edilen verim hem daha fazla olacak hem de elde edilen enerjinin ekonomik olarak getiri bedelleri daha fazla olacaktır. Haritada da koyu mavi renkler toplam güneş radyasyonunun az olduğu yerleri göstermektedir. Koyu mavi yerlerde güneş radyasyonu yıllık 1400-1450 KWh/m²- olarak, koyu kırmızı yerlerin güneş radyasyonu 1800-2000 KWh/m² ölçülmektedir.

3.2. Hidrolik Enerji

Yaygın olarak kullanılan ve yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde büyük paya sahip olan hidrolik enerji, yeşil enerjinin başında gelmektedir. Akarsu yataklarında akan suyun önüne baraj yapılması ve suyun biriktirilerek potansiyel enerjisinden yararlanıla-

rak türbinler aracılığı ile elektrik üretilmesi şeklinde kullanılabilir. Hidroelektrik santrallerinden (HES) yararlanılmaktadır. Türkiye'nin yenilenebilir enerji konusunda başvurduğu en önemli kaynaklardan biri olup 1990'lı yıllardan beri kullanılmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde kurulu güç olarak %57 oranına sahip olup en fazla paya sahiptir (TEİAŞ, 2022 Eylül).

Hidrolik santrallerin kurulduğu alanların çevre sorunlarına yer açmaması ve çevreye uyumlu olması oldukça önem arz etmektedir. Büyük hidroelektrik yatırımları son derece yıkıcı olup çevre sorunlarına yol açabilir. İnşa edildikleri yerlerin ortamını değiştirerek vahşi yaşamın, canlıların bitkilerin yok olmasına sebebiyet verebilir. Ayrıca nehirler üzerine inşa edilen barajlardaki su tutma kapasitesi diğer ülkelerin su akışlarını azaltabilir ve bu da ülkeler arasında sorunlara sebebiyet verebilir. 1980'lerden sonra dikkatsizce yapılan santraller yukarıdaki sebeplerden dolayı dünyada kötü bir ün kazanmasına yol açmıştır. Her ne kadar ekonomik olarak yatırım tutarı pahalı olsa bile doğru şekilde bütçelendiğinde mevcut kaynaklar arasında ucuz hale gelebilir (Breeze, 2019:173). Küresel iklim değişikliği, yapılan yatırımların amacına ulaşmasında bazen pozitif bazen ise negatif yönde etki edebilmektedir. Yağışlarda yaşanan azalmalar ve bunun sonucunda barajlardaki su tutuşunun azalması, yapılan yatırımların amorti sürelerinde temditlere sebebiyet verebilecektir. Türkiye 1990 yılında kurulu hidroelektrik üretimi 23.148 GWh iken 2021 yılı itibari ile bunu 55.695 GWh çıkarmıştır (IEA, 2022a). Hidroelektrik gücünden elde edilen enerjide, yıllar itibari ile dalgalanmalar görülebilmektedir. Her ne kadar yatırımların yapılması ile hidro gücünden elde edilen elektrik üretiminin artacağı düşünülse de iklim ve çevre koşulları bazen üretilen enerjinin artmasına bazen de azalmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin, 2000'li yıllardan sonra bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'nin 2002 ve 2014 yılları arasında hidroelektrik gücünde keskin düşüşler yaşandığı görülmüştür. 2019 yılında ise Türkiye hidroelektrik gücünden bu zamana kadar elde ettiği en fazla güce ulaşmıştır (88.823 GWh'dir). Dünyada 1990 yılında hidroelektrik

santrallerinden elde edilen elektrik enerjisi 2.190.783 GWh iken, 2020 yılı verilerine göre 4.453.011 GWh olarak kayıtlara geçmiştir (IEA 2022a).

3.3. Rüzgâr Enerjisi

Hava kütlelerinin belirli hareketine rüzgâr denir. Havanın yoğunluğu ve havanın ağırlığı rüzgâr enerjisine etki etmektedir (Yerebakan, 2001:4). Hava ve deniz farklı olarak ısınmakta ve bu basınç farkı meydana getirmektedir. Yüksek basınçtan alçak basınca doğru olan hareketin gücü rüzgârın gücünü göstermektedir. Rüzgâr enerjisi mekanik veya elektrik üretiminde kullanılabilir. Rüzgâr enerjisi çok eski zamanlardan beri kullanılmakta olup gemilerin yol almasında temel gıda maddesi olan mısır ve buğdayın öğütülmesinde kullanılmıştır. Avrupa'ya yayılmadan önce 1970'lerde Amerika'da başlamış ve son 10 yılda Asya'ya özellikle Çin'e kaymıştır (Breeze, 2019:251). Elektrik enerjisi üretmek amacıyla ile rüzgâr enerjisi santrallerinden yararlanılmaktadır. “Yer seviyesinden 50 metre yukarı 7,5 m/s üzeri rüzgâr hızına sahip yerlerde kilometre başında 5 MW gücünde rüzgâr santrali kurulabilir. Türkiye'nin rüzgâr enerji santralinden elde edeceği kapasite 47.849,44 MW olup Türkiye'nin yüz ölçümünün %1.30'una tekabül etmektedir” (T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022b). Türkiye rüzgâr enerjisinden yararlanmak için yıllık ortalama rüzgâr hızı, yıllık ortalama güç yoğunluğu dağılımı ve kapasite faktör dağılımını gösteren Türkiye Rüzgâr Enerjisi Potansiyeli Atlası'nı Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın katkıları, T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın koordinasyonunda ve Avrupa Birliği'nden elde edilen finansman ile yayınlamakta olup coğrafi bölgelere göre bilgi içerecek şekilde yayınlamaktadır (REPA, 2022). Rüzgâr enerjisinde konum ve aralıklılık (rüzgârın her zaman esmemesi sebebi ile enerji üretiminde kesinti hali) önem arz etmektedir. Düzenli ve kuvvetli rüzgâra sahip yerler genel itibari ile enerjinin ihtiyaç duyulduğu yerlere uzak seyrettiği için enerjinin depolanması ve sevkiyatını zorlaştırmaktadır (Tarla, 2022:62). Rüzgâr enerjisi,

fosil yakıtların taşınma sorunları, uluslararası anlaşmazlıklar gibi sorunlara sebep olmayan küçük ölçekli işletmelere, tarımsal faaliyetler gibi alanlarda avantajlı elektrik üretimine imkan sağlayan, istihdam yaratan ve rüzgâr olduğu sürece her saat enerji sağlayan bir yenilenebilir enerji kaynağıdır (Koçaslan, 2010:55). Türkiye, ilk kez rüzgâr enerjisinden elektrik enerjisini 1986 yılında 55 kW'lık rüzgâr türbininden elde etmiştir. 1998 yılında Uluslararası boyutta ilk rüzgâr elektriği Çeşme'de üretilmiştir. Ülkemiz rüzgâr enerjisinin üretimi açısından elverişli bir coğrafyaya sahiptir. Türkiye'nin 1998 yılında rüzgâr enerjisinden ürettiği elektrik enerjisi 5 GWh iken son yıllarda özellikle 2008'lerden sonra artış göstermiş ve 2021 yılı itibari ile elektrik enerjisi üretimi 31.137 GWh'a ulaşmıştır (IEA, 2022a). 2021 yılı itibari ile rüzgârın küresel güç kapasitesi 102 GW yeni kapasite arttırımı ile 845 GW'ye çıkmıştır (Yeşilbudak, Özcan, 2022:480).

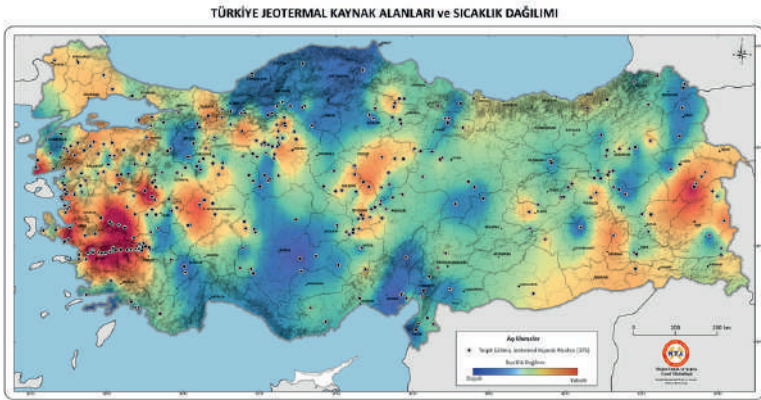
3.4. Jeotermal Enerji

Jeotermal, Yunanca geo (yer) ve therme (ısı) kelimesin birleşmesi ile oluşmuş yer ısısı manasına gelmektedir (Yener, 2022:242). Yerkürenin kendi bünyesinde bulunan ısı yer kürenin derinliklerinde biriken sıcak akışkan su buharı ve sıcak kuru kayaların oluşturduğu enerji olarak tanımlanabilir. İşletilebilir hale gelme öncesinde jeolojik haritalandırma, jeofizik veri toplama yöntemlerinin kullanılması ve sondaj çalışmaları sonucu elde edilen bir enerji olması sebebi ile yüksek maliyetlere sahiptir. İlk yatırım maliyetleri yüksek olmasına karşın çalıştırılması ve bakım işlemlerinin maliyetleri uygun seviyelerdedir. Re-enjeksiyon (ısısı kullanılan jeotermal kaynağın tekrar kuyuya geri basılması işlemi) yapılarak çevreye olan zararda bertaraf edilebilir (Keskin, 2019). ABD, Filipinler, Endonezya, Türkiye, Yeni Zelanda jeotermal enerjiden elektrik üretiminde ilk 5 ülke olup ülkemizde bu ülkeler arasında yerini almıştır. Jeotermal enerji hem ısınma enerjisi hem de elektrik enerjisine dönüştürülerek kullanılabilir. Jeotermal enerji iklimden bağımsız olup yerkürenin içeresindeki barındırdığı enerji ile alakalıdır. Jeo-

termal enerjinin kullanımı eski Roma'ya dayanmakta sıcak su olarak termal banyolarda ve sağlık amacı ile kullanıldığı bilinmektedir. 1891 yılında ABD'de konutların ısıtılması amacı ile kullanılmıştır. Türkiye'nin jeotermal enerjiyi kullanımı ilk olarak 1967 yılında Gönen'de başlamış ve yine 1987 yılında aynı şehirde konut ısıtılması alanında kullanılmıştır. Jeotermal enerjiden ilk elektrik üretimi ise 1975 yılında 0.5 MWe güce sahip ve MTA Genel Müdürlüğü tarafından kurulan Kızıldere Santralinde yapılmıştır. 1990'lı yıllardan 2004'lü yıllara kadar jeotermal enerji arama çalışmaları durma noktasına gelmiş daha sonra MTA Genel Müdürlüğüne aktarılan ödenek ile enerji aramaları 2000 metrelerden 28.000 metrelere ulaşmıştır. 3100 MWt ısı kapasitesi 2018 yılı aralık sonu gibi 5000 MWt'ye çıkmıştır. 2002 yılında elektrik için uygun olan 16 olan saha sayısı 2018 yılı itibari ile 25 adet olmuştur. Sera ısıtmasına kullanılan alan 500 dönüm iken 2019 itibari ile 4052 dönüme çıkmıştır. Konut ısıtması 30.000 iken 2019 yılında 125.000 konut eşdeğerine ulaşmıştır. Jeotermalin kurulu güç kapasitesi 15 MWe iken 2019 yılında 1304 MWe'ye ulaşmış Haziran 2022 itibari ile de 1.686 MWe olarak gerçekleşmiştir (MTA, 2022).

Harita 2. Türkiye Jeotermal Kaynak Alanları ve Sıcaklık Dağılımı

Kaynak: (MTA, 2022).

Ülkemizin jeotermal anlamında potansiyeli oldukça yüksek seviyelerde olup Batı Anadolu %78 ile ön sıralarda gelmektedir. Ülkemizdeki jeotermal kaynakların %90'ı düşük ve orta sıcaklıkta olup termal, ısıtma gibi doğrudan uygulamalar için uygundur. Kalan %10 ise dolaylı (elektrik enerjisi üretimi) için uygundur. (MTA, 2022). Dünyada 1990 yılların başında jeotermal enerjiden elde edilen elektrik 80 GWh iken, 2020 yılı itibari ile 9.929 GWh'a yükselmiştir. (IEA, 2022a).

3.5. Biyokütle Enerjisi

Bitkisel ve hayvansal kökenli ana bileşenleri karbo-hidrat bileşikleri olan tüm maddeler biyokütle enerji kaynağı olarak görülmektedir. Bu kaynakların dönüştürülmesi ile oluşan enerjiye Biyokütle enerjisi denilmektedir. 5346 numaralı kanuna göre; "İthal edilmemek kaydıyla; belediye atıklarının (çöp gazı dâhil) yanı sıra bitkisel yağ atıkları, gıda ve yem değeri olmayan tarımsal atıkları, endüstriyel odun dışındaki orman ürünleri ile atık lastiklerin işlenmesi sonucu ortaya çıkan yan ürünlerden elde edilen kaynakları ve sanayi atık çamurları ile arıtma çamurları" olarak tanımlanmaktadır. Biyokütle enerji kaynakları; tarımsal (şeker, nişasta bitkileri, yağlı tohumlu bitkiler elyaf bitkileri ve bitkisel atıklar), orman ve orman ürünlerinden (enerji bitkileri, enerji ormanları), hayvansal (küçük- büyükbaş ve kümes hayvanlarının dışkılarından ve mezba ha atıklarından) ve kentsel endüstriyel atıklardan (belediye atıkları, arıtma çamurları) elde edilebilmektedir. 19. yüzyılda İngiltere'de foseptiklerdeki gazın sokak aydınlatmalarında kullanılması ilk olarak biyokütle enerjisinin kullanılma alanı olarak tarif edilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde yenilenebilir enerji kaynakları arasında hidroelektrikten sonra en fazla kullanılan enerji kaynağı olduğu bilinmektedir (Koç, Kaya, 2015:43). Biyokütle Enerjisi Potansiyel Atlası'ndan (BEPA) alınan verilere göre Türkiye'nin toplam enerji, eşdeğeri 34.002.549 TEP/yıl olarak gerçekleşmiştir. Biyokütle Enerjisi Potansiyel Atlası (BEPA) atlasına göre hayvan, bitkisel, belediye atıkları, orman varlığı atıkları hakkında Türkiye

geneli ve iller bazında detaylı bilgi verilmektedir (BEPA, 2022). Türkiye'nin 2011 yılında biyokütle ve atık ısı enerjisindeki toplam kurulu gücü 115 MW iken özellikle 2018 yılından sonra hızlı bir ivme yakalamış 811 MW'ye yükselmiş 2022 Eylül kurulu güç raporuna göre 2.215 MW'e yükselmiştir (TEİAŞ, 2022). Dünya'da kaynağına göre biyoyakıt ve atıklardan elektrik üretimi endüstriyel atık, birincil katı biyoyakıtlar, biyogazlar, belediye atıkları ve sıvı biyoyakıtlar olarak farklı kategorilerde takip edilmektedir. Biyoyakıtların içerisinde en fazla elektrik üretiminde birincil katı biyoyakıtlar kullanılmaktadır. Birincil katı biyoyakıtlardan 1990 yılında 101.754 GWh enerji elde edilirken 2020 yılı itibari ile 471.111 GWh olarak elde edilmiştir. 2020 yılında biyogazlardan 89.739 GWh, Belediye atıklarından 38.106 GWh, endüstriyel atıklar 36.574 GWh, sıvı biyoyakıtlardan 10.445 GWh elektrik enerjisi elde edilmiştir.

3.6. Dalga, Gel-Git Enerjisi

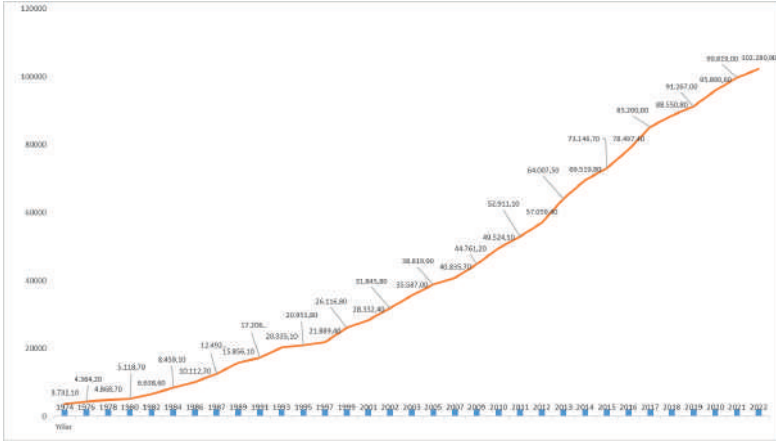
Su, dünyanın neredeyse üçte ikisini kaplamaktadır. Güneşten gelen ışınların bir kısmı geri yansırken büyük bir kısmı deniz ya da okyanuslar tarafından emilmektedir. Emilen bu enerji su ısısının artmasına sebebiyet vermekte ve hava ile sıcaklık farklılıkları oluşturmaktadır. Oluşan bu farklardan dolayı dalgalar oluşmaktadır (Şen, 2008:40). Potansiyel bir enerji kaynağı olarak, denizlerde ve okyanuslarda bulunan dalgalardan elde edilen enerji elektrik üretiminde kullanılmaktadır. Denizlerde ve okyanuslarda bu enerjiyi elde etmek oldukça güç olmasına rağmen araştırmalar devam etmektedir. Denizlerde enerji üretmenin birkaç yolu vardır ilk olarak üretim yapılabilecek enerji Dalga enerjisidir, deniz tabanına yerleştirilen türbinlere dalgaların çarpması sonucu mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren motorların yardımı ile üretim gerçekleşmektedir. Denizlerdeki dalgalar genel itibari ile rüzgarlardan oluştuğu düşünüldüğünde bu enerji yolu da düzensiz bir enerji sunabilecektir rüzgârın kesilip dalganın oluşmaması enerji üreten motorların âtil kalmasına sebebiyet verecektir. Türkiye'nin

her ne kadar üç tarafı denizler ile çevrili olmasına rağmen dalga enerjisi konusunda yatırımları oldukça düşük seviyelerdedir. Bu konu sadece Türkiye özelinde olmayıp Dünya genelinde de bu enerji kaynağından elde edilmesi için harcanan bütçenin yüksek oluşu bu enerji olan talebi düşük seyretmesinin sebepleri arasında gösterilebilir. Genellikle projeler 1 megawat (MW) az olup küçük ölçekli projeleri şeklinde tamamlanmaktadır. 2020 yılında 2 megawat (MW) artış ile yıl sonu itibari ile Dünya'da 527 MW kurulu güce ulaşılmıştır. Avrupa'da bu enerjiye olan talep yüksek olup özellikle İskoçya kıyılarında yoğunlaşma gözlenmiştir. Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada bu alana ilgi duyan yatırım yapan ülkeler arasındadır. (Renewables 2021, Global Status Report, 2021:21).

4. Türkiye'nin Toplam Kurulu Gücü

Türkiye son 20 yılda enerji talebi büyük ölçüde artmıştır. Özellikle kömür, doğal gaz ve petrol yenilenemeyen kaynaklardaki arz miktarı çok yüksek seviyelerdedir. Türkiye aynı zamanda yenilenebilir enerji alanında yüksek yatırımlar yapmış ve enerji arzında yüksek seviyelere çıkmaya başlamıştır. Avrupa ülkeleri arasında en fazla elektrik tüketen ülke 500 TWh ile Almanya'dır. Sanayinin payı 225 TWh civarında olup kalan kısım mesken, ticari ve kamu hizmetlerinde kullanılmaktadır. Türkiye'nin Avrupa ülkeleri arasındaki sıralaması incelendiğinde Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya'dan sonra 5. sırada olup 257 TWh elektrik tüketimi bulunmaktadır. Türkiye'nin en fazla elektrik tüketimi 110 TWh ile sanayideki kullanımı olup bunu ticari kamu hizmetleri ve meskenlerde kullanılan elektrik tüketimi takip etmektedir (Tedaş, 2021:21). Türkiye'nin, eylül ayı itibari ile birincil kaynaklara göre (yenilenebilir ve yenilenemez kaynak dahil) 11.142 adet santrali bulunmaktadır ve bu santrallerin toplam kurulu gücü 102.280,9 MW (Megawatt)'tir. (TEİAŞ, 2022). 2000'li yıllardan günümüze Türkiye'nin kurulu santral gücü incelendiğinde üç kattan fazla artış yaşanmıştır.

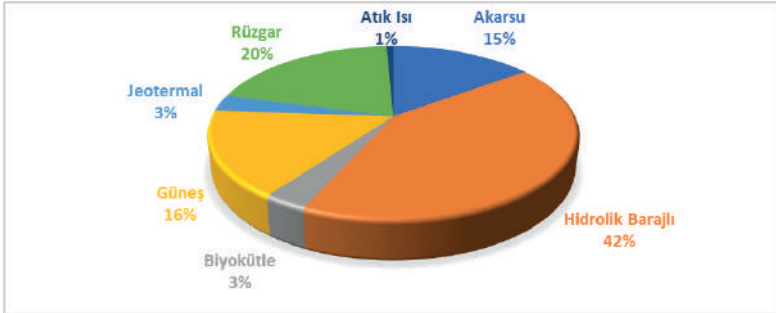
Şekil 1. Türkiye'nin Kurulu Gücü

Kaynak: (TEİAŞ, 2022 Eylül).

Toplam kurulu gücün içerisinde yenilenebilir enerjinin payı (Eylül 2022 itibari ile rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi, jeotermal enerji, biyokütle enerjisi, atık ısı ve hidrolik enerji) 55.630,10 MW'ye yükselmiştir. Kurulu gücün %54'ü yenilenebilir kaynaklardan karşılanmaktadır. 2000'li yıllarda yenilenebilir enerjinin tamamı Hidroelektrik gücünden sağlarken 2000 yılı sonrası itibari ile yenilenebilir enerjide çeşitlendirme yapılmıştır.

Şekil 2. Yenilenebilir Enerji Kurulu Güç Kapasitesi

Kaynak: (TEİAŞ, 2022 Eylül).

Türkiye'nin yenilenebilir enerji alanında yaptığı yatırımlar devam etmektedir. İnşaat halinde olan yatırımların sona ermesi ile yenilenebilir enerjinin payı daha fazla artacaktır.

Tablo 2: Yenilenebilir Enerji Kaynaklara Göre Santral Adetleri ve Kurulu Güç

Birincil Kaynak (Yenilenebilir Enerji)	Santral Adedi	Kurulu Güç (Mw)
Barajlı (Hidroelektrik)	141	23.275,20
Rüzgar	357	11.199,20
Güneş	9.071	8.961,70
Akarsu (Hidroelektrik)	609	8.293,00
Biyokütle	383	1.822,90
Jeotermal	63	1.686,30
Atık Isı	95	391,8
TOPLAM	10.719	55.630,10

Kaynak: (TEİAŞ, 2022 Eylül).

Yenilenebilir enerji içerisinde en fazla kurulu güç 31.568,20 MW olarak 750 adet santral ile Hidroenerji (Akarsu + Barajlı) yer almıştır. Rüzgâr enerjisi 357 santral ve 11.199 MW kurulu güç ile Hidroenerjiyi izlemiştir. Yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde en fazla santral adeti güneş enerjisine aittir. Güneş enerjisinde 9.071 santral 8.961 MW kurulu güç kapasitesi mevcuttur.

Sonuç

Türkiye 21. yüzyılın başından itibaren enerji alanında önemli dönüşümler yaşamış ve bu alana teşvik yardımları ile yüksek yatırımlar yapmıştır. Jeopolitik üstünlük, ülkeler arasında kavşak noktada yer alan bir ülke olması enerji alanı ve bölgelerinde söz sahibi ülke konumuna gelmiştir. Enerji politikalarında atılan güçlü adım-

larda bu başarının temelini oluşturmaktadır. Enerji alanında lider ülke olma potansiyeline erişmek için piyasa oluşturma çalışmaları devam etmektedir.

Piyasa regülasyonu sonucunda oluşturulması hedeflenen öngörülebilir enerji piyasası, yerleşme, enerji arz güvenliği ve dışa bağımlılığın azaltılmasında yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması önem arz etmektedir. Yerleşme hamlesi ile kullanılacak ekipman ihtiyaçlarının araştırma geliştirme faaliyetlerinin (Ar-Ge) ülke sınırları içerisinde üretilmesi ülke ekonomisine pozitif katkı sunacaktır. Enerji arz güvenliği noktasında yenilenebilir enerjiye yapılan her yatırım dışa olan bağımlılığın azalmasına katkı sunacak yerli kaynaklar ile ülkenin enerjide ihtiyaç duyduğu enerji mevcut ve potansiyel yerli iç kaynaklar yardımı ile daha fazla artacaktır. Sektörde faaliyet gösteren kurumların yapılandırılması yeni politika yapıcı denetleyici yürütücü kurumların oluşturulması ile strateji belirlenmesi ve enerjide öngörü kabiliyetinin artması hedeflenmektedir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarını destekleme mekanizması (YEKDEM) gibi teşviklerin daha da artırılması özel sektörün bu alana yatırımları arttıracak ve özel sektörün öngörülebilir piyasa koşulları altında bu alana ilgisi daha fazla çekilecektir ve özel sektörün bu alana girmesi kamu üzerindeki yükü hafifletecektir. Kamu otoriteleri bu alanda denetleyici ve düzenleyici bir rol üstlenerek daha aktif bir rol oynayacaktır.

Yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımlar sürdürülebilir kalkınmanın temellerinden biri olup gelecek nesillere olacak sorunların azaltılmasına bugünden katkı sunacaktır. Gelecek nesillere temiz çevre bırakabilmenin temelleri yenilenebilir enerji kaynakları ile atılmaktadır. Hane halklarına verilen yenilenebilir enerji alanında verilecek bireysel teşvikler öz tüketime katkı sunarak kamu kaynaklarına olan talebin azaltılmasına yardımcı olacaktır. Türkiye enerji ekonomi ve politikalarını uygularken toplumun ihtiyaç duyduğu eğitim, sağlık, haberleşme, ulaşım, sosyo-kültürel ve temel yaşamsal fonksiyonlarını idame ettirecek politikalara da önem verirken

yenilenebilir enerji ile tükenmekte olan fosil kaynaklar yerine alternatifi inşa etmeye devam edecektir. Fosil kaynaklara alternatif olan yenilenebilir enerji çevreye daha az zarar vermekte böylece temiz enerjinin yayılmasına olanak sağlamaktadır.

2018 yılında yayınlanan "Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planına" göre inşaat, sanayi ve diğer sektörlerde verimlilik iyileştirmesi için yol haritası belirlemiştir. Önümüzdeki on yıl içerisinde enerji verimliliğine yönelik 10 milyar USD bedelinde özel kamu taahhütleri açıklamış ve 2033 yılına kadar 30 milyar USD tasarrufu hedeflemiştir (World Energy Council, 2020:120). "*Bağımsız Enerji, Güçlü Türkiye*" olarak açıklanan Millî Enerji ve Maden Politikası enerji alana verilen önemin açık bir ifadesidir. Bağımsız enerjinin oluşabilmesi için yenilenebilir kaynakların payının artırılması son derece önem arz etmektedir.

Fosil yakıtların ülke ve dünya çapında adil olarak dağılmaması enerjinin transfer süresince ekstra mali yükleri (bakım-onarım- işletme maliyetleri vb.) beraberinde getirecektir. Yenilenebilir enerji bölgenin potansiyeline göre ekstra maliyetlerin azaltılmasında katkı sunacaktır. Paris İklim Anlaşması ile karbon salınımı azaltılması hatta sıfır düzeylerine çekilmesi hedeflenmektedir. Yenilenebilir enerji, karbon salınımındaki olumsuz etkiyi en aza indirme potansiyeline sahiptir. Son olarak, Türkiye'nin yenilenebilir enerji alanında attığı adımların karşılığı alınmış olup artan nüfus ve gelişen ekonomi ile artan enerji ihtiyaçları için daha fazla özel sektör yatırımları devlet teşviklerinin açıklanmasının ülkenin geleceğine pozitif ivme kazandıracığı beklenmektedir.

Kaynakça

- BEPA, (2022). Türkiye Biyokütle Enerji Potansiyeli Atlası. (Erişim: 10.11.2022), <https://bepa.enerji.gov.tr/>.
- Breeze P., (2019). Power Generation Technologies, Oxford, Cambridge: Newnes.

- Boudet, S.H., (2019). Public Perceptions of and Responses to New Energy Technologies, *Nature Energy*, 4(6), 446-455.
- DNV, (2022). Energy Transition Outlook. (Erişim: 25.10.2022), https://www.dnv.com/energytransitionoutlook/download.html?utm_source=Google&utm_medium=Search&utm_campaign=eto22&gclid=CjwKCAiAp7GcBhA0EiwA9U0mtqA-oxyOdk4ufgTih_LJ78q0fO3ZDn4Eebf27AKYwNsYfISbR-lqqIVxoCh_4QAvD_BwE.
- GEPA, (2022). Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası. (Erişim: 05.11.2022), [Calculator/](#).
- Geoffrey H. (2009). The Economics of Renewable Energy, National Bureau of Economic Research, Working Paper 15081. (Erişim: 20.11.2022), <https://www.nber.org/papers/w15081>.
- IEA, (2022a). International Energy Agency, (Erişim: 08.11.2022). <https://www.iea.org/fuels-and-technologies/renewables>.
- IEA, (2022b). International Energy Agency, Turkey 2021 Energy Policy Review.
- IRENA (2022a), Renewable Capacity Statistics 2022, International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi. (Erişim: 29.11.2022), <https://www.irena.org/publications/2022/Apr/Renewable-Capacity-Statistics-2022>.
- Kanun Maddesi 5346, (2005). Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun, 44(25819), 5.
- Keskin M. T. (Haz., 2019). Ankara, Enerji Politikalarının İklim Değişikliği ile Mücadeledeki Yeri, (Erişim: 13.11.2022), <https://www.iklimin.org/tr/egitim-materyalleri/>.
- Kapluhan, E. (2015). Enerji Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Güneş Enerjisinin Dünya'daki Ve Türkiye'deki Kullanım Durumu. *Coğrafya Dergisi*, 0(29), 70-98 Retrieved from 25074/264647.
- Kaygusuz K. (2011). Energy For Sustainable Development: A Case of Developing Countries, *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 16 (2012) 1116– 1126.

- Koç, E., Kaya, K. 2015. "Enerji Kaynakları–Yenilenebilir Enerji Durumu," Mühendis ve Makina, 56(668), 36-47.
- Koçaslan G., (2010). Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Çerçevesinde Türkiye'nin Rüzgâr Enerjisi Potansiyelinin Yeri ve Önemi, Sosyal Bilimler Dergisi, (4),53-61.
- MTA, (2022). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, (Erişim: 24.11.2022), [.gov.tr/v3.0/arastirmalar/jeotermal-enerji-arastirmalari](http://www.mta.gov.tr/v3.0/arastirmalar/jeotermal-enerji-arastirmalari).
- Renewables 2021 Global Status Report, (2021). Renewable Energy Policy Network For The 21st Century. (Erişim 18.11.2022), https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/GSR2021_Full_Report.pdf.
- REPA, (2022). Türkiye Rüzgâr Enerjisi Potansiyeli, Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, (Erişim: 18.11.2022), <https://repa.enerji.gov.tr/REPA/>.
- Şen Z., (2008). Solar Energy Fundamentals and Modeling Techniques: Atmosphere, Environment, Climate Change and Renewable Energy: Springer.
- Tarla G.E. (2022). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji, İsmail Kavaz (Ed.), Türkiye'nin Enerjisi Politikalar ve Stratejiler (55-75). İstanbul: SETA.
- T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (2022a). Güneş, (Erişim: 08.11.2022) <https://enerji.gov.tr/eigm-yenilenebilir-enerji-kaynaklar-gunes>.
- T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (2022b), Rüzgâr, (Erişim: 04.11.2022), .
- TEDAŞ, (2021). 2021 Yılı Elektrik Dağıtım Sektör Raporu, (Erişim: 01.11.2022), https://www.tedas.gov.tr/#!Sektor_rapor.
- TEİAŞ, (2022, Eylül). Kurulu Güç Raporu- Eylül 2022. Yük Tevzi Dairesi Başkanlığı, Erişim: 13.11.2022), <https://www.teias.gov.tr/kurulu-guc-raporlari>.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023. (Erişim: 28.10.2022), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf.

- Tvaronavičienė M., Baublys J., Raudeliūnienė J., Jatautaitė D., (2020). Global Energy Consumption Peculiarities And Energy Sources: Role of Renewables, Tvaronavičienė M.(Ed.) Energy Transformation Towards Sustainability (1-49), Amsterdam: Elsevier.
- United Nations., (1987). Our Common Future, Report of the World Commission on Environment and Development.
- World Energy Council , (2020). World Energy Issues Monitor 2020, (Erişim:25.11.2022), https://www.worldenergy.org/assets/downloads/World_Energy_Issues_Monitor_2020_-_Full_Report.pdf.
- Yener, B.A., (2022). Türkiye'de Jeotermal Kaynakların Kullanımı ve Jeotermal Enerji, Türkiye'nin Enerji Görünümü, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Oda Raporu, MMO/731.
- Yerebakan M. (2001). Rüzgâr Enerjisi, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul: İTO.
- Yeşilbudak M., Özcan A., (2022)., kNN Classifier Applications in Wind and Solar Energy Systems, 11th International Conference on Renewable Energy Research and Application (ICRERA), doi: 10.1109/ICRERA55966.2022.9922701.

21. yy Türkiye'sinde Sağlık Sektöründe Şiddet ve Çözüm Arayışları

Mehmet Güven AVCI¹

Elif KIRAN²

Giriş

Mitoloji, tarih, efsane ve masalların gösterdiği gibi şiddet olgusu tarihin her döneminde var olmakla birlikte modern toplum sonrası şiddetin belirli biçimleri toplumsal bir sorun olarak ortaya çıkmış ve sosyal bilimlerin yanı sıra farklı sanat dallarının da konusunu oluşturmuştur. Günümüzde de bu ilgi devam etmekte ve şiddet farklı biçimleri ile farklı alanlarda cinsiyet, çalışma hayatı, kimlik, ötekilik, yaşlılık vb. kavramlarla ilişkili olarak ele alınmaktadır. Bu alanda yapılan bilimsel çalışmaların yanı sıra edebiyat,

-
- 1 Doç. Dr, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ. E mail: mgavci@nku.edu.tr ORCID: 0000-0003-4519-215X
  - 2 Doç. Dr, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ. E mail: ekiran@nku.edu.tr ORCID: 0000-0002-8039-3822

sinema ve televizyonda şiddete dair anlatımlar yer almaktadır. Bu anlatılarda şiddet kimi zaman bilinçli bir eylemdir. Birçok anlatıda ise “bastırılmış bir duygu patlaması” patlaması şeklinde işlenmiştir (Golban ve Yürükler, 2019, s. 413).

Sağlıkta şiddet, sağlık çalışanlarına yönelik şiddet gibi kavramlar ise son dönemde gündemi sürekli işgal etmektedir. Yaşanan şiddet olaylarındaki artışın yanı sıra sağlık konusunun hassaslığı ve sağlık çalışanlarının toplumsal statüsü konunun sürekli gündemde olmasına neden olmaktadır. Ayrıca Covid19 pandemisi sonrasında sağlık çalışanlarına yönelik hassasiyet artmış bu hassasiyet yaşanan şiddet olaylarının görünürlüğünü de arttırmıştır.

Bu çalışmada sağlıkta şiddet ya da sağlık çalışanlarına yönelik şiddet gibi kavramların yerine sağlık sektöründe şiddet kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Bu tercih sağlığın ayrı bir sektör olarak ekonomik ve toplumsal hayatta konumlanmasının yanı sıra şiddet gibi geniş bir anlam içeriğine sahip olan bir kavramın farklı biçimlerde, farklı aktörler tarafından uygulanabilmesinden kaynaklanmaktadır. Sağlıkta şiddet ya da sağlık çalışanlarına şiddet gibi bir kavramsallaştırma ise sağlık hizmeti alan olarak tek bir aktöre ve sağlık çalışanı olarak tek bir mağdura işaret etmektedir. Oysa sağlık sektöründe şiddet zaman zaman çalışan-çalışan veya çalışan –hasta/hasta yakını gibi farklı ilişkilerde de ortaya çıkmaktadır.

Kurulan ilişkiler içerisinde bir eylem olarak ortaya çıkan şiddetin tanımlanmasında niyet kavramı öne çıkmaktadır. “Niyet karşıdaki kişiye **zarar vermek** ise gerçekleşen tutum ve davranış şiddet niteliği kazanmakta”dır (Vatandaş, 2015). Zarar verme ise sadece fiziki davranış biçiminde değil, zihinsel, duygusal, psikolojik olarak zarar verme eylemi olarak da değerlendirilmektedir (Vatandaş, 2015, s.152). Davranış ya da eylem olarak şiddet kavramının kapsamı ise günümüzde sürekli genişlemektedir. Ayrıca toplumsal yapıdaki değişme bireyin hangi davranışı şiddet olarak gördüğü noktasında belirleyici olmaktadır (Avcı, 2010, s. 28).

Şiddet olgusu gibi sağlık olgusu da insanlık tarihinde her zaman var olmuş ve insanın hayatta kalma çabası nedeniyle sağlıklı beden ve ruh arayışı farklı biçimlerde gerçekleşmiştir. Modern toplumla birlikte tıbbın bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı ise uzmanları, kurumları ve genel biçimiyle sağlık sistemlerini ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan sorunlar ve ihtiyaçlar ise bu sistemlerin sürekli değişimine neden olmakta ve yeni düzenlemeler yapılmaktadır. Nitekim Türkiye'de 2003 yılında hayata geçirilen Sağlıkta Dönüşüm Programı yaşanan sorunları merkezine alarak yürürlüğe konulmuş bir uygulamadır. Devamında sağlık alanında birçok yasal düzenleme daha yapılmıştır. Bu düzenlemelerin ayrıntılı olarak ele alınması ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte Sağlıkta Dönüşüm Projesi ve diğer yasal düzenlemeler bu çalışmada şiddet olgusu ile bağlantılı bir biçimde ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın amacı sağlık sektöründe şiddeti 1980'li yıllardan itibaren ortaya çıkan toplumsal değişim ile birlikte açıklamak ve bu anlayış ile birlikte sağlık sektöründe şiddete dair tespit ve çözüm önerileri sunmaktır.

Tüketim, Yeni Kişilik, Beden ve Sağlık Sektöründe Şiddet

Toplumsal değişim tarih boyunca ve tüm toplumlarda yaşanan bir olgu olarak sosyal bilimlerin inceleme konularının başında gelmektedir. Ancak buna rağmen toplumsal değişmeye ilişkin genel geçer bir tanım yapmak pek de mümkün değildir. Anthony Giddens'a göre bu durum her şeyin her zaman değişmesinden kaynaklanmaktadır (2012, s. 78). Bu nedenle Giddens tanımının kendisinden çok değişimin ne olduğu konusuna yoğunlaşarak toplumsal değişme üzerindeki etkileri, kültürel etkenler, fiziksel çevre ve siyasal örgütlenme olarak sıralar (2012, ss. 79-81). Ancak modern dönemde yaşanan değişime ilişkin olarak bu sıralamaya ekonomik etkenleri de eklemektedir. Günümüzdeki değişime ilişkin ise küreselleşme kavramına vurgu yaparak küreselleşmenin toplumsal sonuçlarını ele almaktadır. Bu döneme ilişkin olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile ortaya çıkan bilgi akışı, yeni

bir ekonomik faktör olarak ulusaşırı şirketler, elektronik ekonomi ve politik çalışmalar öne çıkan konulardır (Giddens, 2012, ss. 83-92). Bu değişim ise “bizim kişisel ve mahrem yaşamlarımızı pek çok değişik biçimlerde etkileyen bir olgu” (Giddens, 2012, s. 101) olarak da ortaya konulmaktadır.

Son dönemde yaşanan bu değişimlerin bireyin kişilik yapısında ortaya çıkardığı etkiler ise genellikle eleştirel bir bakış ile sıralanmaktadır (Zencirkıran, 2016, ss. 106,107):

- Benmerkezcilik ve egoizm
- Konformizm
- Narsisizm
- Hedonizm
- Toplumsal sorumluluktan uzaklık
- Zayıf toplumsal bağlara sahip olma. Bu bağlamda aileye, arkadaşlara, çalışılan işyerine, siyasal kurumlara, sendikalara bağlılığın son otuz yılda aşındığı/ zayıfladığı söylenebilir.
- Anı yaşama
- Daha fazla tüketme
- Kendini gerçekleştirme
- Zenginlik
- Kısa yoldan güç ve statü sahibi olma

Bu kişilik yapısı tüketim merkezli bir ekonomik yapının sonucudur (Zencirkıran, 2016, s. 107). Genel olarak toplumsal yapının hemen her alanında özel olarak ise sağlık sektöründe ortaya çıkan şiddeti 1980'li yıllardan itibaren yaşanan tüketim odaklı dönüşüm ile birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin sonuçlarından biri olarak görmek yanlış olmaz. Yeni kişiliğin yukarıda sayılan özelliklerinin önemli bir kısmı ile bireyin şiddete başvurma motivasyonu arasında bağ kurmak mümkündür. Bu nedenle sağ-

lık sektöründe yaşanan şiddet olaylarının tüketim, beden, otorite, bireyin nesneleştirilmesi, bilginin dolaşımı gibi kavramlar ve bu kavramlar etrafında sağlık sektöründe kurulan ilişkiler üzerinden ele alınması gerekmektedir. Çünkü Turner'ın ifadesi ile “hastalık sosyal bir olgudur” (Turner, 2019, s. 177) ve sosyal bir olgu olan hastalık sonucu ortaya çıkan ilişkinin diğer sosyal olgular ile ilişkisi de kurulmalıdır. Konumuz özelinde bakıldığında sağlık sektöründe artan şiddeti toplumsal alanda yaşanan değişimlerin dışında ele almak doğru sonuçlara ulaşmamızı engelleyecektir.

Sağlık sektöründe şiddet konusu sosyolojik olarak ele alındığında bir nesne olarak beden ve tüketim kavramları öne çıkmaktadır. Sağlık alanının temel konusu olan beden son dönemde bireyin de temel ilgi noktası daha doğru bir ifade ile nesnesidir. Tüketim kültürü ile birlikte beden bir yatırım nesnesi ve “genel bir etkinlik” (Kızılcılık, 2003, s. 90) haline gelmiş ve bireyin bedenine ilişkin ilgisi artmıştır. Bu ilgi bir yandan güzellik üzerinden kurulurken bir taraftan da sağlıklı olmak üzerinden kurulmakta ve bu durum birey-sağlık çalışması ilişkisinde bireyin beklentisini arttırmaktadır. Bu noktada sağlığın metalaşmasından söz etmek mümkündür. Çünkü hasta veya hasta yakınının beklentisi sağlığın bir meta haline gelmesi ile ilişkilidir.

Burada bir diğer önemli kavram otoritedir. Sosyolojik anlayışın merkezindeki kavramlardan biri olan otoriteyi Weber meşruiyet ile ilişkilendirmektedir. Meşruiyet ile birlikte iktidara rıza sağlanmakta ve iktidar otoriteye dönüşmektedir. Kavram üzerinde yakın dönemde çalışma yapan Richard Sennett otoritede bulunan nitelikleri “güven, üstün bir yargılama gücü, disiplin uygulama yeteneği ve korku uyandırma kapasitesi” (Sennett, 2011, s. 28) olarak belirtmektedir. Ona göre “en genel biçimiyle ifade etmek gerekirse otoritenin, iktidar koşullarını yorumlama, bir güç imgesi tanımlamak suretiyle denetim ve nüfuz koşullarına bir anlam verme çabası olduğu söylenebilir. Aranan somut, güvenceli ve istikrarlı bir güçtür” (Sennett, 2011, s. 29). Bir bilim olarak tıp, modern toplumla birlikte yukarıda sayılan nitelikleri edinmiş ve toplum üzerinde

disiplin kuran bir kurum olmuştur. Bu gün bu kurumun otoritesinde bir zayıflama yaşandığı görülmektedir. Bu durum bilime karşı duyulan güvenin sarsılmasıyla paraleldir ve temelde iletişime teknolojilerindeki gelişmeyle birlikte ortaya çıkan hızlı ancak doğrulanmayan bilgi akışından kaynaklanmaktadır.

Bir Sektör Olarak Sağlık

Bilinen bir gerçektir ki her sektörün kendi iç dinamikleri mevcuttur ve bunlar diğer sektörlerle farklılık ve benzerliklerini ortaya koyar. Sağlık sektöründe meydana gelen şiddet vakalarının sebep ve sonuçlarını irdelemeden önce bu sektörü diğerlerinden ayıran temel özelliklerin üzerinde durmak gerekmektedir. Bu farklı noktalar devletin önemli rolü, belirsizlikler, asimetrik bilgi ve dışsallıklar şeklinde sıralanan dört temel başlık altında toplanabilir (Phelps, 2003).

İlk öne çıkan özelliklerden biri devletin sağlık hizmetlerinin sunulmasındaki rol ve görevleridir. Dünya geneline bakıldığında sağlık hizmetlerinin farklı miktarlarda devlet desteği ile gerçekleştiği görülmektedir. Kimi ülkelerde devlet sağlık harcamalarının tümünü karşılıksız olarak karşılarken, kimi ülkelerde ise kısmi bir destek sunmaktadır. Nihayetinde sağlık hizmet ve uygulamaları ve devlet desteği birbirinden ayrılamaz iki unsur şeklinde var olmaktadır. Bunun yanında, devletin bu sektörde alıcı, satıcı ve düzenleyicilik gibi farklı görevler üstlendiği de görülmektedir. Devlet, sunduğu sağlık hizmetleri karşılığında talep ettiği pay ile satıcı, özel sağlık kurumlarından hizmet alan vatandaşların buradaki tedavi süreçleriyle ilgili masraflarını karşılarken oynadığı rol ile alıcı, sağlık sektöründeki çalışanların ve kurumların her tür işleyişinde karar verici ve kontrol edici konumu ile de düzenleyici pozisyonda yer almaktadır.

Sağlık sektörünün öne çıkan bir diğer özelliği odak noktası olan sağlık-hastalık ile ilgili durumların belirsiz olmasıdır. Her ne kadar belirli bir nüfus yapısında ortaya çıkan hastalıklar ve bunlara yö-

nelik tedavi yöntemlerini içeren çalışmalar mevcut olsa da sağlık hizmetlerine hangi sıklıkta, nerede, hangi durum sebebiyle ihtiyaç duyulacağı pek çok açıdan bilinmezliğini korumaktadır. Sağlık ve hastalık bireyin yaşamındaki sayısız parametre ile bağlantılı olduğu gibi öngörülemeyen sebeplere de dayanmaktadır. Buna ek olarak, ortaya çıkan bir hastalık durumunda tedavinin sonucu da her örnekte bilinmemektedir. Dolayısıyla, sağlık hizmetleri planlaması ve sunumundan sorumlu olan kurum ve kişiler bu belirsizliklerle karşı karşıya kalmaktadır.

Sağlık alanı ile ilgili bilginin asimetrik olmasından dolayı da sağlık sektörü diğerlerinden ayrılmaktadır. Bireylerin sağlık durumları ile ilgili sahip oldukları bilgi çoğu zaman oldukça dar sınırlar içerisinde kalırken, hekimlerin uzmanlıkları ve eğitimleri gereği bilgileri çok daha fazla olmaktadır. Bu durumda sağlık sunan ve alan taraflar arasında bu ilişkinin temel nesnesi olan sağlık konusuna dair sahip olunan bilgi anlamında büyük bir makas olduğu bilinmektedir. Bu sebeple hastalar kendi sağlık-hastalık durumları ile ilgili karar verici pozisyonda olan sağlık çalışanının bilgisine ve dolayısıyla kararına tabi olmak durumunda kalmaktadırlar. Bu asimetrik bilginin doğurduğu sonuçların başında gelen durumlardan bir tanesi, herhangi bir bilgi eksikliği ya da tedavinin olumsuz sonuç vermesi gibi durumlarda, sağlık sektörünün işleyişindeki asimetrik bilgi faktörünün çeşitli olumsuz sonuçlar doğuracağıdır. Bunların başında sağlıkta şiddet gelmektedir.

Sağlık sektörünün içerdiği dışsallıklar da bu sektörü karakterize eden özellikler arasında sıralanmaktadır. Bireylerin uygulamalarının, kararlarının kendi dışındaki kişilere olumlu etkisi olması durumu pozitif dışsallık olarak adlandırılırken, bu etkinin olumsuz olması durumu negatif dışsallık olarak tanımlanmaktadır. Kızamık, suçiçeği gibi bulaşıcı hastalıklara yönelik aşı yaptırmak sağlık sektöründeki pozitif dışsallığa, aşı yaptırmayı reddetmek ise negatif dışsallığa örnek verilebilir (Phelps, 2003).

Sağlık sektörünün bir diğer öne çıkan özelliği de kişilerarası ilişkilerin son derece yüksek etkisi altında olmasıdır. Sağlık-hastalık konularının birey ve toplum yaşamının hassas ve manevi yönüne değen noktalar olması sebebiyle, bu alanlarda hizmet veren ve alan kişilerin iletişim konusunda oldukça dikkatli olmaları gerekmektedir. Sağlık iletişimi uzmanlarının işaret ettiği üzere, bilgi, iletişim becerileri, sorun çözme kabiliyeti ve muayene becerisi klinik başarının dört temel gereğidir. Bir diğer deyişle, iletişim becerileri tıp eğitiminde tercihe bağlı ya da ekstra bir bilgi olarak görülmemelidir çünkü iletişim alanında yaşanabilecek sorunlar hekimin bilgi ve çabasının kıymetini gölgeleyebilir (Kurtz, Draper ve Silverman, 2004, s. 2). Bir diğer deyişle, Hasta-doktor ilişkisinde öne çıkan faktör yalnızca doktorun bilgi ve becerileri olmamakta, insan ilişkileri de bu temasın dinamiğinde son derece önemli bir yer teşkil etmektedir. Hasta birey yalnızca hastalığa dair belirtiler ya da organlardan oluşan bir mekanizma olarak görülmemeli, endişeli ve güvenme, rahatlama ihtiyacı içinde olan bir canlı olarak görülmelidir. Hastalığın tedavisi bu ilişkinin ne kadar sağlıklı kurulduğuna da dayanmaktadır (Hellin, 2002).

Temel Belirleyicileriyle Sağlık Sektöründe Şiddet

Toplum, tüm kurum ve katmanlarıyla bir bütünsellik arz etmektedir ve herhangi bir birey, grup ya da kurumda var olan olumlu ya da olumsuz bir oluşum diğerlerini de etkileyecektir. Dolayısıyla, toplumda var olan şiddet mutlaka işyerine yansiyacaktır. Sağlık sektöründe yaşanan şiddet olayları işyerinde şiddet kapsamında inceleme altına alınmaktadır. Bireylerin iş yaşamını geçirdikleri mekânlarda gerçekleşen şiddet vakalarını tanımlayan işyerinde şiddet olgusu, fiziksel, sözel, cinsel, psikolojik, siber ya da flört şiddeti türlerinden herhangi birinde gerçekleşebilmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü işyerinde şiddet olaylarını, “bir bireyin çalıştığı esnada ya da yaptığı iş sebebiyle tehdit, saldırı ya da zarar görmesiyle sonuçlanan eylem, olay ya da davranışlar” şeklinde tanımlamakta ve bu davranışları iç ve dış olmak üzere iki ayrı sınıfta incelemek-

tedir” (ILO, 2004). Müdürler ve yöneticiler de dâhil olmak üzere çalışanlar arasında gerçekleşen şiddet vakalarını iç, bu çalışan grubuna o anda işyerindeki herhangi başka bir kişinin de dâhil olduğu şiddet vakalarını ise dış olarak tanımlamaktadır (ILO, 2004). Bazı örneklerde çalışanların birbirine yönelik uyguladığı şiddet türleri söz konusu olabildiği gibi, diğer vakalarda idarecilerin çalışanlara, çalışanların idarecilere ya da bahsi geçen kurumdan/kuruluştan hizmet alanların çalışanlara-çalışanların hizmet alanlara uyguladığı şiddet eylemlerine rastlanılmaktadır. Bu farklı şiddet türleri dört grup altında incelenmektedir (Workplace Violence: A Report to the Nation, 2001). Bu kategoriler sırasıyla:

Tip I: Suç Temelli

Failin kurumla herhangi bir bağı yoktur. Öncelikli motivasyon genelde hırsızlıktır. Çoğunlukla öldürücü bir silah vardır ve bu ölümcül zarar ihtimalini arttırır. Hırsızlık, işyerine izinsiz girme gibi vakalar bu kategoride değerlendirilir. İşyerinde işlene cinayetlerin çoğu (%85) bu gruba girer.

Tip II: Failin kurumla resmi bir bağı vardır ve kurumdan hizmet alırken şiddete başvurur. Müşteriler, hastalar, öğrenciler, mahkûmlar bu grupta değerlendirilir. Bu kategorideki şiddet vakalarının çoğunluğunun sağlık sektöründe görüldüğü ve kurbanların çoğunlukla hastalara sağlık hizmeti sunan bireylerden oluştuğu düşünülmektedir.

Tip III: Hem fail hem de kurbanlar işyerinin çalışanı/ları ya da eski çalışanı/larıdır. İşyeri cinayetlerinin % 7'sini bu kategori kapsamında işlenen suçlar oluşturmaktadır.

Tip IV: Çoğunlukla failin kurum ile herhangi bir ilişkisi yoktur; fakat şiddet uygulamayı planladığı kurban ile bir bağı vardır. Bu kategori aile içi şiddet sebebiyle işyerinde meydana gelen şiddet vakalarını içermektedir.

İşyerinde şiddet bağlamında değerlendirildiğinde sağlık çalışanlarının işyeri şiddeti açısından büyük risk altında olduğu bilin-

mektedir. İşyerinde gerçekleşen tüm şiddet vakalarının neredeyse dörtte birinin bu sektörde meydana geldiği bilinmektedir (WHO, 2002). Bir sonraki bölümde ayrıntılandırılacağı üzere farklı çalışmalarda farklı bulgulara ulaşılsa da genel hatlarıyla incelendiğinde işyerinde şiddet eylemleri sağlık sektörünün her ortamında, cinsiyet ve uzmanlık ayırt etmeksizin karşılaşılan bir sorun olarak görülmektedir. En büyük risk grubu ambulans personeli, hemşireler ve doktorlar olarak sıralanabilir. Sağlık kuruluşlarının kentin kenar mahallelerinde, yoğun nüfuslu ya da suç oranının yüksek olduğu bölgelerde ve ıssız alanlarda olanları da şiddet vakalarının görülmesi bağlamında yüksek risk altındadır. Şiddetin türü ve şekli ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de failer kimi zaman hastalar kimi zaman da çalışanlar olmaktadır. Pek çok ülkede hastaların fiziksel şiddet uygularken, sağlık çalışanlarının psikolojik şiddet uygulamalarına dair genel bir kanı mevcuttur. Bunların yanında, sağlık sektöründe gerçekleşen şiddet vakalarının geneline bakılacak olursa psikolojik şiddetin fiziksel şiddete göre daha fazla görüldüğü öne sürülmektedir (Di Martino, 2002, s.10).

Bu genel tespitlerin yanında, sağlık hizmeti sunan kurum ve merkezlerin belirli bölümlerinin şiddet vakalarının görülmesi açısından yüksek risk grubunda oldukları bilinmektedir. Acil Bölümü, Doğum ve Çocuk Hastalıkları Bölümleri, Geriatri ve Psikiyatri Bölümleri bu kategoride değerlendirilmektedir. Sağlık kurumlarının bu bölümlerinde gerginliği ve dolayısıyla şiddeti oluşturabilecek muhtemel sebepler incelendiğinde aşağıda sıralanan noktalar öne çıkmaktadır (https://www.worksafe.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0004/82822/Prevention_management_health_services.pdf 2009):

Acil Bölümü:

- bekleme süreleri
- çevredeki kişiler
- stres altında olan, korkmuş ya da uyuşturucu/alkolün etkisinde olan kişilere hizmet veriliyor olması

- madde bağımlılığı
- değişken duygu durumları

Doğum ve Çocuk Hastalıkları Bölümü:

- değişken duygu durumları
- ailevi sorunlar
- aile içi şiddet
- çocuğu koruma

Geriatri:

- rutinin değişmesi
- disinhibisyon
- bunama
- korku ve kaygı

Psikiyatri:

- hastaların kontrol zorluğu
- yoğunluk
- personel yetersizliği
- yanlış madde kullanımı
- sıkılma ve hezeyan

Sağlık sektöründe şiddetin genel sebepleri ve sağlık kuruluşlarının bu açıdan risk teşkil eden birimlerinin yanında, bu sektörde karşılaşılan şiddet vakalarının türlerine de değinilmesi gerekmektedir. Yapılan çalışmalar göstermiştir ki psikolojik şiddet, fiziksel şiddeti aşan boyutlarda öneme sahip olmaya başlamıştır. Hem sanayileşmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde fiziksel olmayan şiddet eylemlerine atfedilen anlam ve bu tür eylemlere dair farkındalığın artması yönünde bir değişiklik gerçekleşmektedir. Her ne kadar şiddet deyince akla çok uzun bir dönem fiziksel şiddet gelmiş olsa

da farklı ülkelerde yapılmış çalışmalar sağlık hizmetlerinde görülen şiddet vakalarının hem fiziksel hem de psikolojik şiddet şeklinde görülmekte olduğu sonucuna varmıştır (Di Martino, 2002, s. 16).

Sağlık Sektöründe Yaşanan Şiddet Vakalarının Özellikleri

Şiddet pek çok yönüyle birlikte bir halk sağlığı sorunu olarak ele alınmaktadır (Rutherford, Zwi, Grove ve Butchard, 2007, s. 676). Bu sorun dünyanın pek çok ülkesinde farklı tür ve boyutlarda gerçekleşmektedir. Şiddetin sağlık sektörü görünümüleri de bu sorunun öne çıkan maddelerinden bir tanesidir. Bu durum şiddet ve sağlık sektörü çalışmalarının kesişim noktasını oluşturan bir inceleme alanını doğurmuştur. Özellikle son yıllarda farklı disiplinlerden pek çok kurum ve araştırmacı sağlık sektöründe şiddet sorununu irdeleyen çalışmalara imza atmıştır. Bu bölümde ulusal ve uluslararası literatürdeki çalışma örnekleri üzerinden, sağlık sektöründe şiddet meselesi mercek altına alınacaktır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Uluslararası Hemşireler Konseyi (ICN), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Uluslararası Toplum Hizmetleri (PSI) 2000 yılında sağlık sektöründe şiddeti önlemek ve durdurmak amacı ile politika ve uygulamaların üretildiği ortak bir program başlatmışlardır. Bu program kapsamında farklı ülkelerden sağlıkta şiddet ile ilgili veriler alınmış ve çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Farklı coğrafyalarda görev yapan sağlık çalışanlarının karşılaştığı şiddet vakalarına dair bir bakış açısı geliştirmek için oldukça işlevsel olan bu raporda Brezilya, Bulgaristan, Lübnan, Portekiz, Güney Afrika, Tayland ve Avustralya'dan alınan veriler analiz edilmiştir. Bahsi geçen ülkelerin tümünde sağlık çalışanları bir önceki yıl içerisinde en az bir kere fiziksel ya da psikolojik şiddete maruz kalmışlardır. Oranlara bakılacak olursa, şu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır: %75.8 Bulgaristan, 67.2 Avustralya, %61 Güney Afrika, %60 Portekiz, %54 Tayland, 46.7 Brezilya. Şiddetin sebepleri ise önceki bölümlerde işaret edilen noktaları içermektedir (2003). Sağlık hizmetlerinin stresli ve gergin ortamlarda veriliyor olması, diğer toplumsal sorunların (ülkenin içinde

bulduğu sosyo-ekonomik durum vb.) sağlık alanına yansıyor olması ve failin bireysel özellikleri öne çıkan sebeplerin başında gelmektedir. Bu ülkelerde öne çıkan sağlıkta şiddet türleri açısından bir değerlendirilme yapıldığında, psikolojik şiddetin en öne çıkan şiddet türü olduğu görülmekte ve hasta ya da hasta yakınlarının şiddet eylemleri fiziksel şiddet kategorisinde yoğunlaşırken, sağlık çalışanlarından hasta ya da hasta yakınlarına yönelik gerçekleşen örneklerin ise çoğunlukla psikolojik şiddet adı altında değerlendirilecek davranışlar olduğu belirtilmektedir (Di Martino, 2002).

Sağlık sektöründe yaşanan şiddet olaylarını çeşitli çıkış noktalarından ele alan çalışmaların sayısı ulusal literatürde de giderek artmaktadır. Bu çalışmalar sonucunda sağlık çalışanlarının ağırlıklı olarak acil servislerde şiddete uğradığı (İlhan vd., 2013), acil servislerde karşılaşılan şiddet olaylarının daha çok hasta yakınlarından sağlık çalışanlarına doğru gerçekleştiği (Cenk ve Karahan, 2018) sonucuna ulaşılmıştır. Şişli Etfal Hastanesi sağlık çalışanlarının beyaz kod başvuruları üzerine yapılan bir sağlıkta şiddet araştırmasında da en fazla şiddet vakasının acil serviste yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır (Eğici ve Öztürk, 2018, s. 227). Bu sonuçlar, sağlık kuruluşlarının şiddete karşı risk altında olduğu işaret edilen alanların başında acil servislerin geldiğini vurgulayan raporları doğrular niteliktedir. Bir diğer araştırma da Gaziantep-Kilis özelinde yapılmıştır. Gaziantep-Kilis Tabipler Odası'na kayıtlı hekimler arasından seçilen 233 hekim ile yapılan anketler sonucunda elde edilen verilerde hekimlerin %60'ı çalıştıkları sağlık kurumunda şiddetin arttığını gözlemlediklerini, %44,5'u şiddeti ortaya çıkaran sebeplerin başında işsizlik, gelir eşitsizlikleri, yoksulluk ve benzeri ekonomik sebeplerin geldiğini, %47,9'unun meslek hayatı boyunca en az bir kez şiddete maruz kaldığını, %62'si şiddete maruz kaldıklarında herhangi bir şikâyetle bulunmadıklarını, şiddet eylemlerinin sebeplerinin başında ise ihmal ve tedavi yetersizliğinin geldiğini ortaya koymuşlardır (Adaş, Elbek ve Bakır, 2008).

Sağlık, eğitim ve güvenlik sektörü çalışanları üzerine yapılan bir işyerinde şiddet araştırmasında çalışmaya katılanlardan son bir

yılda iş yerinde şiddet vakasına maruz kaldığını söyleyenlerin en büyük oranın %75 ile sağlık çalışanlarına ait olduğunu bulgulanmıştır (Bilgel, Aytaç ve Bayram, 2006).

Sivas ili özelinde yapılan bir diğer araştırmada ise sağlık çalışanlarının şiddete en fazla maruz kaldığı kurumun devlet hastaneleri (%57,96) olduğu, birimin ise acil servisler olduğu sonucuna varılmıştır. Şiddet uygulayanların en büyük oranının hasta yakınlarına ait olduğu bulgulanmıştır. Bunların yanında, en çok karşılaşılan şiddet türünün sözlü şiddet (%73,72) olduğu belirtilmiştir. Malatya'da bir devlet hastanesi çalışanlarının beş yıl içerisinde maruz kaldıkları şiddet vakalarını inceleme altına alan bir çalışmada ankete katılanlardan %82.7'sinin şiddete maruz kaldığını ifade ettiği görülmüştür. Şiddet türü olarak ise sözel şiddetin öne çıktığı görülmüştür. Şiddet uygulayanlarının çoğunluğunun ise hasta yakınları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çoğunluğun yetkili mercie bildirmediği bunun sebebinin de sonuç alacağını düşünmediği belirtilmiştir.

Türkiye'nin farklı illerdeki 18 farklı acil serviste yapılan bir araştırma sonuçları, bu birimlerde görev yapan sağlık çalışanlarının %72,3 gibi büyük bir oranının sözel, fiziksel ve cinsel şiddet türlerinden bir tanesine ya da birden fazlasına maruz kaldığını göstermiştir (Ayrancı, Yenilmez, Günay ve Kaptanoğlu, 2002). Gaziantep 112 Acil Sağlık Hizmetleri sağlık çalışanlarının şiddet deneyimlerinin araştırılması amacıyla yapılan bir diğer çalışmada ise çalışma kapsamında görüşülen çalışanların %69.7'sinin tüm meslek yaşamları süresince en az bir kere şiddete maruz kaldıkları ve bu vakaların çoğunluğunun sözel şiddet olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak, şiddete maruz kalma durumunun sağlık çalışanlarında tükenmişlik, stres artışı ve öfke gibi olumsuz sonuçları olduğu ve çalışanların mesleğe bakış açılarında değişimlere sebebiyet verdiği sonucuna ulaşılmıştır (Özdemir, Karasu ve Avan, 2018, s. 34-36). Hasta yakınlarını inceleyen çalışmalarda ise uzun bekleme süreleri, sağlık çalışanlarının tıbbi terim kullanmaları sebebiyle yaşanan iletişim sorunlarının hasta yakınlarının yaşadıkları sorunlar oldu-

ğu görülmektedir (Baykal ve Koç Tütüncü, 2017). Şiddete maruz kalmış sağlık çalışanlarının çalışma ortamlarını riskli olarak değerlendirdikleri, şiddet olayları sonrasında idarecilerinden yeterince destek görmedikleri, stres, tükenmişlik, tedirginlik, motivasyon kaybı, işini sorgulama gibi olumsuz etkileri olduğunu belirtmişlerdir (Seyran, Gözülü ve Ready, 2018, s. 26). Bir devlet hastanesindeki 161 sağlık çalışanı üzerinde gerçekleştirilen bir araştırma sonuçlarına göre katılımcıların %57.5'i çalışma yaşamlarında fiziksel, sözel ya da cinsel şiddet türlerinden en az birine maruz kalmış, en çok maruz kalınan şiddet türü ise sözel şiddet olmuştur ve bu kişilerin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeylerinin diğerlerinden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Dursun, 2012). Burdur ili acil sağlık hizmetlerinde görevli personelin araştırma evreni olarak belirlendiği bir çalışmada anket uygulanan sağlık çalışanlarının mesleki riskler kategorisi içine giren psikolojik olarak kendini kötü hissetme nedenlerinden en öne çıkanın sözel şiddet olduğu görülmektedir (Önal, 2015). Farklı bir çalışmada ise, bir araştırma-uygulama hastanesinde 237 sağlık çalışanı ile yapılan bir çalışmada anket uygulanan kişilerin %85.2'si son bir yılda şiddete maruz kaldıklarını, en çok (%47,5) maruz kaldıkları şiddet türünün ise sözlü şiddet olduğu sonucuna varılmıştır (Biçkes, Çizmeci, Göver ve Pomak, 2017, s. 2633).

Sağlık sektöründe şiddet merkezli tartışmalar çoğunlukla sağlık çalışanlarına yönelik gerçekleşen şiddet vakalarını inceleme altına almaktadır. Bu sebeple, sağlık hizmetinin arz edildiği kesim olan hasta ve hasta yakınlarının maruz kaldığı şiddet olayları nispeten daha az irdelenmektedir. Sağlık çalışanlarının hasta ve hasta yakınlarına uyguladığı şiddet çoğu zaman sağlık kurumlarının yoğunluğu, çalışma saatlerinin uzunluğu, sağlık personelinin sayıca az olmasına rağmen işi yüklerinin oldukça fazla olması ve sağlık sektörünün diğerlerinden ayıran özelliklerden biri olarak ele alınan, hasta ve hekim arasındaki asimetrik bilgidен kaynaklanmaktadır. Diğer bölümlerde ele alındığı üzere, sağlık çalışanlarına yönelik şiddeti farklı yönleri, sebep ve sonuçlarıyla mercek altına alan

çalışmaların sayısı oldukça fazla olmasına rağmen, sağlık hizmeti alanların karşılaştıkları şiddet örneklerini inceleyen çalışmalar literatürde çok sayıda yer almamaktadır. Sağlık sektöründe şiddeti bu açıdan ele alan araştırmaların boşluğunun alandaki uzmanlar tarafından doldurulması ve konunun tüm tarafları tarafından ele alınmasının sağlanması sağlıkta şiddet sorununun tespit ve çözümünde faydalı olacaktır.

Sağlıkta Dönüşüm Programı

2003 yılında hayata geçirilen Sağlıkta Dönüşüm Programı sağlık sektöründeki farklı sorunlara çözüm getirmeyi amaçlamış ve mevcut durumu aşağıdaki maddeler halinde ele almıştır:

1. Demografik ve Epidemiyolojik Özellikler
2. Sağlık Düzeyi
3. Sağlık Hizmetlerinin Organizasyonu ve Sunuluşu
4. Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı
5. İnsan Kaynakları
6. Bilgi Sistemleri
7. Sağlık Bakanlığının Mevcut Yapısı (Sağlık Bakanlığı, 2003, s. 11-24).

Mevcut durum üzerine yapılan analizlerde sorun ve ihtiyaçlara değinilmektedir. Bireyin sağlık sektörü ile karşılaşmasında temel sorun alanı ise sağlık hizmetlerinin organizasyonu ve sunuluşu başlığı altında ele alınmıştır:

Sağlık Bakanlığı, daha çok kendi kurumlarında hizmet vermeye yoğunlaştığından politika geliştirme ve sektöre yön vermekte yetersiz kalmaktadır. Bakanlık, SSK, üniversite hastaneleri, kurum hastaneleri ve özel hastaneler arasında etkili bir koordinasyon olmadığından, hizmet ve yatırım planlamaları toplumsal ihtiyaçlarımızla paralel olarak yapılamamaktadır. ...

Sağlık ocaklarımız yapılanmasını kırsal alanda büyük ölçüde tamamlamıştır. Ancak, hekimlerin bu alanda hizmet vermek üzere yetiştirilmemiş ve yönlendirilmemiş olması ayrıca sağlık ocağı işletmesinin kurumsallaşmamış olması, etkili bir hizmet sunumuna engel oluşturmaktadır. Kentsel alanlarda, özellikle de büyük şehirlerde sağlık ocağı alt yapısı yetersizdir (Sağlık Bakanlığı, 2003, s. 14,15)

Yapılan bu tespitlerde şiddet kavramı doğrudan kullanılmamış olsa da sağlık sektöründe yaşanan şiddet vakalarında hizmetlere ulaşma ve hizmetin sunumunun temel faktör olduğu bilinmektedir. Bu açıdan sağlık hizmetinin sunulduğu önem kazanmaktadır. Demografik özellikler ve insan kaynakları başlıkları da bireyin sağlık hizmetine ulaşma sorununa ilişkin tespitler içermektedir. Bu tespitlerin karşılığında programın hedefleri arasında farklı sorun alanlarının yanı sıra birey-sağlık kuruluşu ve birey-sağlık çalışanı ilişkisi yer almaktadır. Özellikle yaygın, erişimi kolay ve güler yüzlü sağlık hizmet sistemi hedefi ile güçlendirilmiş temel sağlık hizmetleri ve aile hekimliği hedefi toplumun sağlık kuruluşları ve çalışanları ile ilişkisine odaklanmaktadır:

Sosyalizasyon politikasının bu ülkeye armağan ettiği sağlık ocağı ağını güçlendirirken, vakıf ve dernekler başta olmak üzere özel teşebbüsün de hizmet ağına yer alması öngörülmektedir. Bu anlayış ülke kaynaklarının verimli kullanımına yol açacağı gibi, herkesin kolayca erişebileceği bir hizmet sunumuna fırsat tanıyacaktır. Sağlıkta eşitsizlikleri azaltmayı hedeflemeyen hiçbir programın bu ülke insanı açısından anlamı olmayacaktır. ... Temel sağlık hizmetleri alanında, iyi tasarlanmış ve performansla yönelik bir sağlık sistemi anlayışı bulunmamaktadır. Temel sağlık hizmetlerinin kurumsal konumu, diğer hizmet düzeyleri üzerinde yetki ve kontrol sahibi olacak bir yapıya kavuşturulacaktır. Bu konuda yapılacak dönüşümlerin çıkış noktası, genelde toplumu oluşturan bireylerin, özelde ise hastaların ve sağlık çalışanlarının göreceli durumlarını iyileştirmek olacaktır (Sağlık Bakanlığı, 2003, s. 29,30)

Bu hedeflerle yürürlüğe konulmuş olan sağlıkta dönüşüm programı Türkiye'de sağlık sektörünün 21.yy'daki konumunun en temel belirleyicisi olmuştur. Önceki dönemde tespit edilmiş olan eksikliklerin giderilmesi ve bu sayede gerek hizmet verenlerin gerekse hizmet alanların tatmin düzeylerinin görünür şekilde artmasını sağlayacağı düşünülen bu yapısal değişiklikler sağlıkta şiddetin önlenmesinin de bir yoludur. Bireylerin tahammül düzeylerinin oldukça az olduğu stresli sağlık sektörü ortamlarındaki kargaşa ve şiddete karşı alınacak tedbirler sağlıkta dönüşüm programı çerçevesinde gerçekleştirilen yeniliklerle birlikte daha verimli bir uygulama alanına sahip olmuştur.

Sağlık Sektöründe Şiddetin Önlenmesi Konusunda Yapılan Öneriler ve Yasal Düzenlemeler

Şiddetle mücadele, şiddet eylemlerinin gerçekleşmesini önlemeye yönelik yapılması gerekenler ve eylem gerçekleştikten sonra atılması gereken adımlar olmak üzere iki temel alana ayrılmalıdır. Bu sınıflandırmayı daha da ayrıntılandırmak gerekirse hangi aşamada atılmış olduklarına göre birincil, ikincil ve üçüncül, toplumun hangi kesimine yönelik atılmış olduklarına göre ise evrensel, hedef odaklı ya da planlı müdahaleler şeklinde gruplandırılabilir. Birincil önlemler içerisinde en etkili fakat aynı zamanda gerçekleştirilmesi en zor olanlardır. Bu gruptaki adımlar şiddetin ortaya çıkmasına engel olmaya yönelik atılmaktadır. Fakirlik ya da eşitsizlikle mücadeleye yönelik politikaların uygulamaya konulması buna bir örnek olarak verilebilir. İkincil olanlar ise, şiddet mağdurunun olayın hemen ardından yaşayabileceği olumsuz durumların ortadan kaldırılması gibi, şiddet eylemi gerçekleştikten hemen sonra yapılması gerekenleri içermektedir. Üçüncül adımlar, şiddet eylemi sonrasında uzun dönem etkilerin ortadan kaldırılmasına yönelik olanlardır. Rehabilit edici tedaviler ve yaşanan travma ile mücadele sürecinde psikolojik destek bu aşamada yapılabilecek yardımlar arasındadır. Toplumun hangi kesimine hitap ettiğine göre yapılmış ayrımın ilk grubu olan evrensel müdahaleler, belirli bir bireysel durumu işaret

etmeden, toplumun genelini tehdit eden risklere karşı alınabilecek önlemleri kapsamaktadır. Örneğin, şiddeti önleyici eğitim programlarının eğitim kurumlarında uygulanması şeklinde alınabilecek önlemlerdir. Hedef odaklı müdahaleler ise şiddete maruziyet açısından yüksek risk grubuna giren kişi ya da gruplara yönelik yapılmaktadır. Düşük gelirli tek ebeveynler bu kişilere örnek olarak verilebilir. Son müdahale grubu ise, şiddet öyküsü olan ve yüksek risk altında olan bireyleri hedeflemektedir. Daha önce aile içi şiddet ya da cinsel şiddet vakalarının faili olmuş bireyler bu grupta değerlendirilebilir (Rutherford, Zwi, Grove ve Butchard, 2007, s. 679).

Önceki bölümlerde vurgulandığı üzere, şiddetin yalnızca tek bir alanda var olmasından söz etmek sosyolojik açıdan olanaklı değildir. Şiddet üretilen, yeniden üretilen ve hızla yayılan bir toplumsal sorundur. Dolayısıyla, bu ve benzeri çözüm önerileri dikkate alınıp etkili uygulamalar ile topluma sunulduğunda toplumun genelinde var olan şiddet ile mücadele edildiği takdirde sağlık sektöründeki şiddet eylemleri ile de mücadele edilmiş olacaktır.

Sağlık sektöründe yaşanan şiddet olaylarının işgal ettiği gündem konunun yasal düzeyde de ele alınmasına neden olmuştur. 06.04.2011 tarihli ve 27897 sayılı Resmi Gazetede “tüm sağlık kurumlarında, hasta ve çalışan güvenliği için güvenli hizmet sunumu ve güvenli bir ortam sağlanmasına, hizmet sunumunda kalitenin artırılmasına, sağlık kurumunda hasta ve çalışanlar için muhtemel risklerin belirlenmesine, bu risklerin giderilmesi için uygun yöntem ve tekniklerin belirlenmesine ve hizmet içi eğitimler ile güvenli hizmet sunumu ve güvenli çalışma ortamının sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik usul ve esasları düzenlemek” amacıyla bir yönetmelik yayınlanmıştır (<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.21385&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=%C3%A7a1%C4%B1%C5%9Fan%20g%C3%BCvenli%-C4%9Fi>). İlerleyen dönemde, 2013 yılında sağlık çalışanlarına yönelik artan şiddet olaylarının araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan Meclis Araştırması Komisyonu geniş kapsamlı bir rapor yayınlamıştır. Bu raporda şiddet konusu

ve sağlıkta Şiddet sorunu ayrıntılı bir Şekilde ele alınmış ve yapılan durum tespitiinin ardından Çözüm önerileri sunulmuştur (TBMM, 2013).

Türkiye'de son dönemde artan ve medyanın gücü sayesinde görünürlüğü de oldukça hızlı bir Şekilde yayılan sağlıkta Şiddet vakalarının engellenmesi, eylem gerĕkleŐtikten sonra da etkili yaptırımların uygulanabilmesi amacıyla Kasım 2018 tarihinde Türk Ceza Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi TBMM'den geĕmiŐtir. Bu karar sonucunda 26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 194. Maddesinden sonra gelmek üzere aşağıdaki 194/A maddesi eklenmiştir.

MADDE 194/A – (1) Sağlık kuruluşlarında ĕalıŐan sağlık personeline yerine getirdiği sağlık hizmeti nedeniyle yapmaması gereken bir işi yapması veya yapması gereken bir işi yapmaması için emir veren, baskı yapan, nüfuz icra eden veya her ne suretle olursa olsun hukuka aykırı olarak etkilemeye teŐebbüs eden kimseye üç yıldan beş yıla kadar hapis cezası verilir.

(2) Bu Kanununun 125., 106. maddelerinde düzenlenen fiillerin sağlık personeline karşı işlenmesi halinde verilecek ceza yarı oranında artırılır.

(3) Sağlık personeline yöneltilen birinci fıkradaki eylemlerin Şiddet iĕermesi durumunda mezkûr ceza yarı oranında artırılır. Bu fıkra hükmüne göre verilen cezalarda hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verilmez ve bu cezalar adli para cezasına çevrilmez.

(4) Şiddetin ölümlle sonuçlanması durumunda, fail ađrılaŐtırılmıŐ müebbet hapis cezası ile cezalandırılır.

(5) Bu madde gereği yargılanan kişiler hakkında cezada indirim sebepleri uygulanmaz.”

Alınan bu önlemler ile sağlık sektöründe Şiddetin azaltılması ve bu sorunla etkin bir mücadeleyle gidilmesi hedeflenmektedir. Her konuda olduğu gibi sağlık sektöründe Şiddet meselesinde de,

toplumsal arka plan göz önünde bulundurularak, toplumun diğer kurumlarının da işlevselleştirilmesi önemlidir. Sadece sağlık sektöründe şiddet olarak değil toplumsal bir sorun olarak şiddet şeklinde meseleye yaklaşıldığında daha köklü ve işlevsel çözümler üretileceği muhakkaktır.

Sonuç

Şiddet davranışı günümüzün önemli toplumsal sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle şiddet olgusu farklı disiplinler tarafından incelenmiş, tanımlanmaya çalışılmış ve öneriler noktasında öneriler getirilmiştir. Diğer taraftan ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarında konu üzerinde önemli çalışmaları olduğu görülmektedir. Bu durum şiddet olgusunun önemli bir toplumsal sorun olarak algılandığının göstergesidir. Ülkemiz örneğinden hareket edersek akademik çalışmaların yanı sıra İçişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı gibi devlet kurumlarının yanı sıra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oluşturulan çeşitli komisyonlar şiddetin farklı tür ve biçimleri ile raporlar yayınlamaktadırlar.

Yayımlanan istatistikler şiddet davranışının toplumda giderek yaygınlaştığını göstermektedir. Bu durum şiddetin toplumsal ilişkilerde önemli bir araç haline geldiğinin göstergesidir (Avcı, 2010, s. 29). Sağlık sektörü ise kendine özgü yapısının da etkisi ile işyerinde şiddetin en çok görüldüğü alan olarak öne çıkmaktadır. Hasta ve sağlık çalışanı arasındaki ilişkide her iki tarafın karşılıklı şiddetinden söz edilse de gündeme yansıyan ve en çok dile getirilen sağlık çalışanlarının görevleri nedeniyle maruz kaldıkları şiddettir. Bu durum bir taraftan konunun sağlıkla ilgili olmasından kaynaklanırken diğer taraftan beden ve sağlığa bakıştaki değişimin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern ve geç modern toplumda bireyin bedene ve beden sağlığına olan ilgisi ve dijital platformlarda konu ile ilgili bilgi akışı sağlık çalışanı hasta ilişkisini etkilemekte, sağlık çalışanından bilgisi dışında ilgi beklentisini de doğurmaktadır. Şiddet olaylarında temel gerekçe sağlık çalışanının

ilgisizliği olarak gösterilmektedir. Diğer taraftan sağlık ve beden ile ilgili bilgi akışı tıp bilgisinin tartışılmazlığını ortadan kaldıranın yanı sıra sağlık çalışanından mutlak olumlu sonuç beklemeyi de beraberinde getirmektedir.

Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet davranışları konu ile ilgili yasal düzenlemeleri de beraberinde getirmiş ve sağlık çalışanlarının korunması yönünde çeşitli adımlar atılmıştır. Her ne kadar sağlık sektöründe şiddet genel şiddet olayları içerisinde rakamsal olarak öne çıksa da bu durumu toplumdaki şiddet eğiliminden ayırmak mümkün değildir. Bu noktada şiddetin toplumsal ilişkilerde bir araç haline geliş nedenleri üzerinde durmayı gerektirmektedir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda şiddet kentsel yapı, göç, işsizlik, aile, akran grupları, yaşam mekânları ve medya gibi olgularla ilişkilendirilerek incelenmektedir. Bu olgular bireyde şiddet davranışının ortaya çıkmasında etkili olmakla birlikte tüm bunların arkasında da tüketim toplumuna ait düzenlemelerin ve bunun toplumsal yaşama etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür.

Sürekli tüketimi ve amaçlarına en hızlı yoldan ulaşmayı hedefleyen birey için şiddet önemli bir tercih olarak ortaya çıkmaktadır. Bireyselleşmenin ve bunun sonucu toplumsal ve sosyal güvensizliğin arttığı bir yapı içerisinde birey kırılğanlaşmakta çok kolay bir biçimde şiddete eğilim gösterebilmektedir. İnsan bedeninin temel alındığı sağlıkta ise bu durum doruk noktasına çıkmaktadır. Sağlık sektöründe şiddet önemli bir toplumsal sorun olmanın yanı sıra beraberinde getirdiği güvenlik arayışıyla birlikte önemli bir gider kalemi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Gündelik yaşamın ve birey hayatının en büyük önem atfedilen değerlerinden biri olan sağlığın sağlayıcısı kurum ve kuruluşlarda meydana gelen şiddet olaylarının önlenbilmesinde bu gerçeklikler göz önünde bulundurulmalı ve toplumu şiddete iten sebeplerin ortadan kaldırılmadan sağlıkta şiddet sorununun çözülemeyeceği gerçeği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Adaş, E. B., Elbek, O. ve Bakır, K. (2008). *Sağlık sektöründe şiddet: hekimlere yönelik şiddet ve hekimlerin şiddet algısı*. Gaziantep: Gaziantep Kilis Tabip Odası Yayını.
- Annagür, B. (2010). Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet: risk faktörleri, etkileri, değerlendirilmesi ve önlenmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 2(2)., 161-173.
- Avcı, M. (2010). Toplumsal Değişme ve Bireysel/Özel Şiddet. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ayrancı Ü., Yenilmez Ç., Günay Y. ve Kaptanoğlu C. (2002). Çeşitli Sağlık Kurumlarında ve Sağlık Meslek Gruplarında Şiddete Uğrama Sıklığı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. 3, 147-54.
- Baykal, D. ve Tütüncü K. S. (2017). Yoğun bakımdaki sağlık çalışanlarının hasta yakınlarıyla olan iletişiminin araştırılması. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1, 33-47.
- Biçkes, D. M., Çizmecı, B., Göver, H. ve Pomak, İ. (2017). Investigation of health care workers' stress, depression and anxiety levels in terms of work-related violence. *Journal of Human Sciences*, 14(3), 2628-2642.
- Bilgel, N., Aytaç, S. ve Bayram, N. (2006). Bullying in Turkish white collar workers. *Occupational Medicine*. 56, 226-231.
- Cenk, S. C. ve Karahan, S. (2018). Acil servis çalışanlarında şiddete maruz kalma durumunun incelenmesi. ACU Sağlık Bilimleri Dergisi. Erişim adresi: http://acibadem.dergisi.org/uploads/pdf/pdf_AUD_518.pdf. Erişim tarihi: 13.01.2022.
- Di Martino V. (2002). *Workplace Violence in the health sector country case studies (Brazil, Bulgaria, Lebanon, Portugal, South Africa, Thailand) Synthesis Report*, Geneva.
- Dursun, S. (2012). İşyeri şiddetinin çalışanların tükenmişlik düzeyi üzerine etkisi: sağlık sektöründe bir uygulama. *Çalışma İlişkileri Dergisi*. 3(1), 105-115.
- Eğici, M. T. ve Öztürk, G. Z. (2018). Beyaz kod verileri ışığında sağlık çalışanlarına yönelik şiddet. *Ankara Med Journal*. 2, 224-231.

Framework Guidelines for addressing workplace violence in the health sector. Joint Program on Workplace Violence in the Health Sector. International Labour Office, Geneva; 2002. Erişim adresi: <http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/42617/1/9221134466.pdf>, Erişim tarihi: 12.01.2022.

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Hellin T. (2002). The Physician-patient relationship: recent developments and changes. *Haemophilia*, 8, 450-454.

ILO. (2004). Workplace violence in services sectors and measures to combat this phenomenon, ILO code of practice. Geneva. Erişim adresi: ilo.org/public/english/dialogue/sector/techmeet/mevsws03/mevsws-cp.pdf. Erişim tarihi: 20.04.2022.

İlhan, M. N., Çakır, M., Tunca, M. Z., Avcı, E., Çetin, E., Aydemir, Ö., ... ve Bumin, M. A. (2013). Toplum gözüyle sağlık çalışanlarına şiddet: nedenler, tutumlar, davranışlar. *Gazi Medical Journal*, 24(1).

Kızılcılık, S. (2003). Küreselleşme, beden ve şizofreni. *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 2003 Özel Eki, 89-94.

Kurtz, S., Draper, J. ve Silverman, J. (2004). *Teaching and learning communication skills in medicine*. Abingdon: Radcliffe Medical Press.

National Committee on Violence (NCV), Australia. 1990. Violence: Directions for Australia. Canberra, Australian Institute of Criminology. Erişim adresi: aic.gov.au/publications/vda/. Erişim tarihi: 18.03.2022.

Önal, Ö. (2015). Acil sağlık istasyonlarında çalışan personelin mesleki risk durumları. *Journal of Contemporary Medicine*. 5(4), 239-244.

Özdemir, A., Karasu, F. ve Avan, H. (2018). Gaziantep 112 acil sağlık hizmetleri çalışanlarının maruz kaldıkları şiddetin değerlendirilmesi. *Hastane Öncesi Dergisi*, 3(1), 31-42.

Phelps, C. (2003). *Health economics*. New York: Addison Wesley.

- Rutherford, A., Zwi, B. A., Grove, J. N. ve Butchard, A. (2007). Violence: a glossary. *Journal of Epidemiology and Community Health*. 61 (8). 676-680.
- A Handbook for Workplaces Prevention and management of aggression in health services December 2009 Erişim adresi: https://www.worksafe.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0004/82822/Prevention_management_health_services.pdf Erişim tarihi: 06.03.2021.
- Sağlık Bakanlığı. (2003). *Sağlıkta Dönüşüm*. Ankara: Sağlık Bakanlığı.
- Sennett, R. (2011). *Otorite*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Seyran, F., Gözülü, M. ve Ready, N. F. (2018). İş yerinde fiziksel şiddete maruz kalmış sağlık personelinin şiddet algısı ve boyutu üzerine nitel bir araştırma. *Sağlık ve Sosyal Politikalara Bakış Dergisi*. 8-29.
- The University of Iowa Injury Prevention Research Center. (2001). *Workplace Violence A Report to the Nation*.
- Turner, B. (2019). *Beden ve toplum sosyal teoride arayışlar*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2013). Sağlık çalışanlarına yönelik artan şiddet olaylarının araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırması komisyon raporu, Ankara. Erişim adresi: <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss454.pdf>. Erişim tarihi: 13.01.2021.
- Vatandaş, C. (2015). *Modern çöküş insanın modern halleri*. İstanbul: Açılım Kitap.
- WHO. (2002). *World report on violence and health: Summary*. Geneva.
- Workplace violence in the health sector country case studies research instruments survey questionnaire. (ILO [International Labour Office], ICN [International Council of Nurses], WHO [World Health Organisation], PSI [Public Services International]). Geneva, 2003.
- Zencirkıran, M. (2016). *Sosyoloji*. Bursa: Dora Yayınları.
- <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.21385&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=%C3%A7a1%C4%>

B1%C5%9Fan%20g%C3%BCvenli%C4%9Fi. Erişim tarihi:
3.02.2019.

https://www.worksafe.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0004/82822/Prevention_management_health_services.pdf 2009.
Erişim tarihi: 10.03.2019.

21. Yüzyılda Türkiye'nin Dönüşümü

Editör: Dr. Fatih Tuna

 ÖZGÜR
YAYINLARI

E-ISBN 978-975-447-439-8

9 789754 474398